

SOSYAL BİLİMLERE MULTİDİSİPLİNER BAKIŞ

EDİTÖR

Doç. Dr. Sanem BERKÜN

YAZARLAR

Prof. Dr. Ahmet ÇİFTÇİ

Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN

Doç. Dr. Sanem BERKÜN

Dr. Öğr. Üyesi Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ

Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN

Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKUR ÇAKICI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BUĞRUL

Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY

Dr. Öğr. Üyesi Özcan EKİCİ

Arş. Gör. Dr. Eren Alper YILMAZ

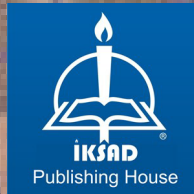
Dr. İbrahim Halil YAŞAR

Dr. Nuran VARIŞLI

Öğr. Gör. İbrahim YILDIZ

Büşra GÜRBÜZ

Sümeyye AYDOĞDU

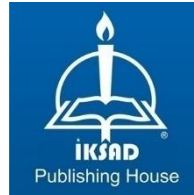
SOSYAL BİLİMLERE MULTİDİSİPLİNER BAKIŞ

EDİTÖR

Doç. Dr. Sanem BERKÜN

YAZARLAR

Prof. Dr. Ahmet ÇİFTÇİ
Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN
Doç. Dr. Sanem BERKÜN
Dr. Öğr. Üyesi Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ
Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN
Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKUR ÇAKICI
Dr. Öğr. Üyesi Hasan BUĞRUL
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY
Dr. Öğr. Üyesi Özcan EKİCİ
Arş. Gör. Dr. Eren Alper YILMAZ
Dr. İbrahim Halil YAŞAR
Dr. Nuran VARIŞLI
Öğr. Gör. İbrahim YILDIZ
Büşra GÜRBÜZ
Sümeyye AYDOĞDU

Copyright © 2020 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced,
distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or
mechanical methods, without the prior written permission of the publisher,
except in the case of
brief quotations embodied in critical reviews and certain other
noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic
Development and Social
Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2020©

ISBN: 978-625-7139-63-2
Cover Design: İbrahim KAYA
October / 2020
Ankara / Turkey
Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Doç. Dr. Sanem BERKÜN.....1

BÖLÜM 1

YAŞLILARA YÖNELİK YEREL SOSYAL POLİTİKALAR VE YEREL YÖNETİMLERİN YAPABİLECEKLERİ

Doç. Dr. Sanem BERKÜN7

BÖLÜM 2

NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM SONRASI TÜRKİYE'DE KENTSEL DÖNÜŞÜM

Öğr. Gör. İbrahim YILDIZ31

BÖLÜM 3

6112 SAYILI KANUN BAKIMINDAN AB TELEVİZYON MEVZUATINA UYUM: YENİLİKLER, EKSİKLİKLER VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Prof. Dr. Ahmet ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY57

BÖLÜM 4

LEVANT'TA DONANMA DENGESİ

Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN107

BÖLÜM 5

MODERN VATANDAŞLIK ANLAYIŞINA GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE VATANDAŞLIK ALGISİ

Dr. Öğr. Üyesi Özcan EKİCİ

Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN.....155

BÖLÜM 6

SİYASAL TUTUM BAĞLAMINDA SİYASAL KAYITSIZLIK VE SİYASAL YABANCILAŞMA

Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKUR ÇAKICI

179

BÖLÜM 7

FARKLI AİLE YAPISINDA YETİŞEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGILARI: YAPILMIŞ YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZ ÖRNEKLERİ

Sümeyye AYDOĞDU

Büşra GÜRBÜZ197

BÖLÜM 8

JOHN FOWLES'UN BİREYSEL ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BUĞRUL

227

BÖLÜM 9

SİYASAL PARTİLER EKSENİNDE KİMLİK İNŞASI VE İDEOLOJİ

Dr. İbrahim Halil YAŞAR.....

259

BÖLÜM 10

BİR HALKLA İLİŞKİLER ÜTOPYASI: TOPLUMSAL İLİŞKİ YÖNETİMİ

Dr. Öğr. Üyesi Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ

301

BÖLÜM 11

ENTEGRASYON KURAMLARI BAĞLAMINDA İZOLE YAŞAMDAN UYUMA GİDEN SÜREÇTE SURİYELİLER ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Arş. Gör. Dr. Eren Alper YILMAZ325

BÖLÜM 12

SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Dr. Nuran VARIŞLI349

ÖNSÖZ

Küreselleşme ile yaşanan değişim, günlük yaşam pratikleri yanında bilimsel çalışmaları da etkilemiş, içinde bulunduğumuz dönemde disiplinlerarası çalışmalar artmış ve önem kazanmıştır. Özellikle sosyal bilimler alanında yaşanan değişimleri sağlıklı olarak irdeleyebilmek çok boyutlu bir perspektifle mümkün olabilmekte, bu ise İnterdisipliner ve Multidisipliner literatüre olan ihtiyacı artırmaktadır.

Sosyal bilimlerin yerel yönetimler, kentleşme politikaları, hukuk, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, sosyoloji, halkla ilişkiler, sosyal politika alanlarında, farklı anabilim dallarında 12 ayrı çalışmanın yer aldığı bu kitapta birçok akademisyen ve araştırmacı katkıda bulunmuştur. Her bölümde öne sürülen düşünce ve yazıların tüm bilimsel ve etik sorumluluğu ilgili bölüm yazarı/yazarlarına aittir.

Tarafımda hazırlanan “Yaşlılara Yönelik Yerel Sosyal Politikalar ve Yerel Yönetimlerin Yapabilecekleri” başlıklı ilk bölümde yetki ve sorumlulukları giderek artan yerel yönetimlerin, yaşlıların yaşam kalitesinin yükseltilmesi için yapabilecekleri incelenmektedir. Bu kapsamda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde nüfusun yaşlanmakta olduğuna ve yaşlılara yönelik sosyal politikaların gün geçtikçe önemli hale geldiğine dikkat çekilmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemin hâkim toplumsal değerleri bu sosyal politikaların birkaç alanla sınırlı kalmasını önlemekte, yaşlıların kaliteli bir yaşam sürmesini hedefleyen sosyal politikaların

başarısında, merkezi yönetim yanında yerel yönetimlerde yer almaktadır. Teorik bir içerikle hazırlanan çalışma ile öncelikle çeşitli ülkelerde ve Türkiye’de yaşlılara yönelik sosyal politikalar incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise yerel yönetimlerin yaşlılara yönelik sosyal politika alanındaki sorumluluklarına yer verilmekte ve bu politikaların başarısını artırabilmek için yapabilecekler irdelenmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde İbrahim YILDIZ tarafından hazırlanan “Neoliberal Dönüşüm Sonrası Türkiye’de Kentsel Dönüşüm” başlıklı çalışma yer almaktadır. Çalışmada Sanayi Devrimi sonrası kentlerde yaşanan nüfus artışı, neoliberal dönüşüm sonrası dünyada sermayenin kentsel yapılı çevreye yönelmesi ile kentlerdeki değişim ve dönüşüm sürecinin hızlanması ve Türkiye’de bu gelişmelerin nasıl bir yansıma gösterdiği belge incelemesine dayanarak incelenmektedir. Nitel olarak hazırlanan çalışma ile; Türkiye'deki kentsel dönüşüm, tarihsel gelişim süreçleriyle birlikte ele alındıktan sonra neoliberalizmin Türkiye'de kentsel dönüşüm sürecini nasıl etkilediği değerlendirilmektedir.

Ahmet ÇİFTÇİ ve Merve ERGÜNEY tarafından hazırlanan “6112 Sayılı Kanun Bakımından AB Televizyon Mevzuatına Uyum: Yenilikler, Eksiklikler ve Ortaya Çıkan Sorunlar” başlıklı kitabın üçüncü bölümü Türk televizyon mevzuatının Avrupa Birliği (AB) televizyon mevzuatı ile uyumlaştırılması sürecini konu almaktadır. Çalışma Türkiye’de yapılan düzenlemeleri inceleyerek uyumsuzluklara ve ortaya çıkan sorunlara çözüm önerilerinin getirilmesini amaçlamaktadır.

Kitabın dördüncü bölümünde Cenk ÖZGEN tarafından hazırlanan “Levant’ta Donanma Dengesi” başlıklı çalışma bulunmaktadır. Çalışma ile enerji alanında oldukça önemli bir konuma sahip olan Levant devletlerinin deniz kuvvetleri üzerine bir durum tespiti yapılmakta, bölgedeki gelişmelerin seyrini etkileyebilecek donanma dengelerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Özcan EKİCİ ve İbrahim Fevzi ŞAHİN tarafından hazırlanan “Modern Vatandaşlık Anlayışına Göre Osmanlı Devletinde Vatandaşlık Algısı” başlıklı çalışma kitabın beşinci bölümünü oluşturmaktadır. Vatandaşlık olgusunun ortaya çıkışı ve vatandaşlık algısındaki değişimin tarihsel süreç içerisinde incelendiği çalışmada bu değişim sürecinin Osmanlı’ya nasıl yansıdığı irdelenmektedir. Bu kapsamda vatandaşlık algısında ne gibi değişiklikler yaşandığı Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Tabiiyet’i Osmaniye Kanunnamesi, I. ve II. Meşrutiyet Dönemleri alt başlıklarında incelenmiştir.

Kitabın altıncı bölümünde Fatma OKUR ÇAKICI tarafından hazırlanan “Siyasal Tutum Bağlamında Siyasal Kayıtsızlık ve Siyasal Yabancılaşma” başlıklı çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada, tutum oluşumu, siyasal kayıtsızlık güdüsünün ortaya çıkışı, etkenleri, yabancılaşmayı siyasal anlama taşıyan unsurlar ortaya konulmaya çalışılırken, kayıtsızlık ve siyasal yabancılaşmanın sistem üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Sümeyye AYDOĞAN tarafından hazırlanan “Farklı Aile Yapısında Yetişen Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algıları: Yapılmış Yüksek Lisans ve Doktora Tez Örnekleri” başlıklı çalışma kitabın yedinci bölümünde bulunmaktadır. Çalışmada aile kurumunun farklılık gösteren özelliklerinin, toplumsal cinsiyet algısını ne şekilde etkilediği üniversite öğrencileri üzerinde incelenmiştir. Bu kapsamda literatür taraması yöntemi kullanılmış ve çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen yüksek lisans ve doktora tezleri YÖK Ulusal Tez Merkezi’nde taratılmış, bu dokümanlar üzerinde içerik analizi tekniğinden yararlanılmıştır.

Kitabın sekizinci bölümünde Hasan BUĞRUL tarafından hazırlanan “John FOWLES’un Bireysel Özgürlük Anlayışı” başlıklı çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada öncelikle yazar John Fowles ve ‘birey’ ve ‘özgürlük’ kavramları üzerine kısa bir bilgeye yer verilmiştir. Daha sonra John Fowles’un dört eseri incelenerek yazarın bireysel özgürlük anlayışı çerçevesinde başlıklar altında ele alınmıştır. Son olarak, “bireysel özgürlük” kavramı John Fowles’un bakış açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kitabın dokuzuncu bölümünde İbrahim Halil YAŞAR tarafından hazırlanan “Siyasal Partiler Ekseninde Kimlik İnşası ve İdeoloji” başlıklı çalışma yer almaktadır. Çalışmada siyasi kimlik kavramı ve inşa süreci ele alınmıştır. Siyasi kimliğin oluşmasında ideolojilerin oynadığı rol siyasi partilerin kendi kimlik tanımlamaları ve ideolojik yaklaşımları çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasi partilerin parti tüzükleri analiz

edilerek kendilerini ideolojik anlamda nerede konumlandıkları irdelenmiştir.

Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ tarafından hazırlanan “Bir Halkla İlişkiler Ütopyası: Toplumsal İlişki Yönetimi” başlıklı çalışma kitabın onuncu bölümünde bulunmaktadır. Çalışmada iki bölüm yer almakta ve ilk olarak ilişki kavramı ve toplumsal düzeydeki gereklilikleri ifade edilmekte, ilişki ve iletişim arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ile toplumsal iletişim kavramına değinilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise ilk bölümdeki kuramsal çerçeve doğrultusunda bir halkla ilişkiler ütopyası olan toplumsal ilişki yönetimi tasarımı yapılmakta ve unsurları sıralanmaktadır.

Kitabın on birinci bölümünde Eren Alper YILMAZ tarafından hazırlanan “Entegrasyon Kuramları Bağlamında İzole Yaşamadan Uyuna Giden Süreçte Suriyeliler Üzerine Bir Alan Araştırması” başlıklı çalışma yer almaktadır. Çalışmada Suriyeliler, entegrasyon kuramlarından biri olan sosyal kimlik kuramı ve kültürlenme kuramı ekseninde değerlendirilmekte ve 2018 yılının ortalarında Aydın’da yaşayan Suriyelilere yönelik yapılan alan araştırması bulguları yer almaktadır.

Kitabın on ikinci bölümünde Nuran VARIŞLI tarafından hazırlanan “Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk Arasındaki İlişkinin İncelenmesi” başlıklı çalışma yer almaktadır. Çalışmada küreselleşme ile artan sosyal dışlanma ve yoksulluk arasındaki ilişkiler ortaya koyulmuştur.

Birçok akademisyen ve araştırmacının büyük bir çaba, özveri ve titizlikle ortaya koyduğu birbirinden değerli çalışmalar içeren kitabımızın bilim dünyasına katkılar sunması, yeni çalışmalar için ışık tutması en büyük dileğimizdir.

Doç. Dr. Sanem BERKÜN

BÖLÜM 1

**YAŞLILARA YÖNELİK YEREL SOSYAL
POLİTİKALAR VE YEREL YÖNETİMLERİN
YAPABİLECEKLERİ**

Doç. Dr. Sanem BERKÜN¹

¹ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Bölümü, sanemberkun16@gmail.com

GİRİŞ

Dünya genelinde sağlık hizmetlerinin iyileşmesi ve insanların sağlıklı yaşam konusunda bilinç düzeyinin yükselmesi ile birlikte ortalama insan ömrü uzamıştır(WHO, 2019: 3). Bu durum nüfusun yaşlanması sonucunu doğurmuş, devletleri yaşlılara yönelik hizmetler sunmaya ve sosyal politikalar geliştirmeye zorlamıştır. Çünkü insanlığın ulaştığı hâkim toplumsal değerlere göre, çağdaş toplum olmanın bir gereği olarak yaşlı insanların refahının sosyo-ekonomik yönleri ile bir bütün olarak değerlendirilmesi devletlerin temel görevleri arasında yer almaktadır. Bu bağlamada gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşlılara yönelik sosyal politikaları gün geçtikçe çeşitlenmekte, kültürel, psikolojik, ekonomik ve sosyal tüm boyutları ile irdelenmektedir. Bakım hizmetleri, sosyal hizmetler, sosyal yardımlar ve çeşitli emeklilik sistemleri gibi birçok alanda sosyal politikalar geliştirilmekte ve uygulanmaktadır.

Küreselleşmenin getirdiği rekabet ortamı, nüfusun niceliksel ve niteliksel yönden artması, vatandaşların devletten beklentilerinde yükselme gibi birçok neden merkezi idarenin hizmet alanlarında diğer kurum ve kuruluşlardan yardım alma ihtiyacını artırmıştır. Bu kurumların başında yerel yönetimler gelmektedir. Yerel yönetimler birçok alanda olduğu gibi aktif yaşlanma politikası olarak nitelenen yaşlıların kaliteli bir yaşam sürmesini hedefleyen sosyal politikaların başarısında da merkezi yönetime destek olmaktadır. Halka en yakın yönetsel birimler olarak yerel yönetimler; toplu taşıma araçları ve kamusal alanların tasarımından, evde bakım hizmetlerine, boş zaman

etkinliklerinin sağlanmasından sosyal yardımların tesisine kadar birçok alanda merkezi yönetime destek vermektedir.

Çalışma yaşlılara yönelik sosyal politikalar konusunda akademik çalışmalara yönelik ilgiyi artırma hedefini taşımaktadır. Öte yandan yerel yönetimlerin yaşlı politikalarının başarısında taşıdıkları kritik öneme dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Türkiye genç nüfusu yüksek olmakla birlikte, nüfusu yaşlanmakta olan bir ülkedir(Koç, Eryurt vd., 2008: 10). Türkiye’de 2018 yılında TÜİK verilerine göre 65 ve üzeri yaş gurubunda 7 milyon 186 bin 204 kişi bulunmaktadır. Birçok ülke gibi Türkiye’de de yaşlılara yönelik politikalara verilen önem artmakta, bu gelişmeler mevzuata yansımakta ve yerel yönetimlere sorumluluklar aktarılmaktadır. Bu çalışma ile öncelikle çeşitli ülkelerde ve Türkiye’de yaşlılara yönelik sosyal politikalar incelenmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise yerel yönetimlerin yaşlılara yönelik sosyal politika alanındaki sorumluluklarına yer verilmekte ve bu politikaların başarısını artırabilmek için yapılabilecekler irdelenmektedir.

1. YAŞLILARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR VE ÇEŞİTLİ ÜLKE ÖRNEKLERİ

Doğum hızının düşmesi ve yaşam süresinin uzaması ile beraber nüfusun yaşlanması son yıllarda demografik açıdan önemli konular arasına girmiştir. Nüfusla ilgili bütün göstergeler günümüzde yaklaşık 75 yıl olan ortalama insan ömrünün, 2050’de 81’e çıkacağı yönündedir(Güner, 2016: 53). Az gelişmiş ülkelerde ise 64 yıl olan ortalama insan ömrünün 76 yıla çıkacağı tahmin edilmektedir(Gökçe,

2013: 87-88). Keza “Avrupa Topluluğu (EU-28) içindeki yaşlı nüfus oranında da dünya nüfusuna paralel bir artış gözlenmektedir. 2005 yılında EU-25 nüfusunun % 17'sini oluşturan 65 yaş ve üstü yaşlılar, 2013 yılında EU-28 olarak %18,2'ye ulaşmıştır. 2050 yılında ise, toplam nüfusun % 30'unu oluşturması beklenmektedir”(Tutal, 2018: 491). Genel nüfus içinde 60 yaş ve üzeri bireylerin sayısındaki artma, o toplumun yaşlı toplum olduğunu göstermektedir (Konak & Çiğden, 2005: 26). Yaşlı nüfusun artması ve geleceğe yönelik yapılan tahminler sosyal politika içerisinde yaşlılara yönelik politikaların önemini de artırmıştır.

Üzerinde uzlaşmış tek bir yaşlılık tanımı bulunmamakta ve bilimsel çalışmalar bağlı buldukları disiplin perspektifinden yaşlılığa bir süreç olarak yaklaşmaktadır. Organizmanın yapı ve çalışmasına göre değerlendirilmesi, biyolojik yaşlanma, fonksiyonlarına göre değerlendirilmesi ise fizyolojik yaşlanma kapsamına girmektedir (Akın, 2006: 85). Biyolojik açıdan zaman faktörüne bağlı olarak insan vücudunun yapı ve fonksiyonlarında meydana gelen kayıplar şeklinde tanımlanabilecek olan yaşlılık olumsuz ve kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir (Beşer, 2005: 7). Kronolojik yaşlanma, bireyin doğumdan ölüme kadar takvim yaşına göre ele alınıp değerlendirilmesidir. Bilimsel çalışmalarda en fazla kullanılan sınıflandırma Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılmış sınıflandırma-
dır. Dünya Sağlık Örgütü'nün yaptığı yeni yaş dilimleri sınıflamasına göre; yaşlılık sınırı; 64 yaşın bitimi, 65 yaşın başlaması olarak kabul edilmektedir. 65-75 yaş arası erken yaşlılık evresi, 75-85 yaş arası; orta yaşlılık evresi ve 85 yaş ve ötesi; ileri yaşlılık evresi olmak üzere

yaşlılıkta 3 evre vardır. Günümüzde gelişmiş toplumlarda, ihtiyarlık sözcüğü de kullanım dışı bırakılmıştır(Tümerdem, 2005: 195). Birleşmiş Milletler (UN) ise 60 yaş üstünü yaşlı olarak değerlendirmektedir (UN, 2015: 13). Öte yandan yaşlılığın, algılama, öğrenme, problemleri çözme ve davranışlarına göre değerlendirilmesine psikolojik yaşlanma, insanın sosyal alışkanlıkları ile toplum içindeki rolüne göre değişmelerin değerlendirilmesi ise sosyal yaşlanma olarak ifade edilmektedir(Akın, 2006: 85).

Yaşlılığa yönelik algı zaman ve toplumlara göre değişiklik göstermektedir. Kimi toplumlarda kutsanarak büyük bir saygı ve kudrete sahip olan yaşlılar, başka toplumlarda bir yük olarak nitelendirilmiş ve ölüme terk edilebilmişlerdir. “Japonya gibi geleneksel toplumlarda yaşlı bireylere hürmet edilerek bilgelikleri, bilgi birikimleri ve tecrübelerinden yararlanılmakta ve yaşlının sosyal statüsünün daha yüksek olduğu gözlenmektedir. İngiltere’de ise yaşlılar “değersiz, tuhaf, yetersiz, güçsüz” kişiler ya da “tecrübeli, yumuşak huylu ve olaylar karşısında sözü dinlenen bilgin” kişiler olarak görülmektedir”(Uyanık, 2017: 80). Keza “yakın zamana kadar sınırlı sayıda insanın deneyimleme imkânı elde ettiği ayrıcalıklı bir değer olarak görülen yaşlılık, günümüzde hemen hemen herkesin erişmesi muhtemel, sorunlarla anılan bir dönem haline gelmiştir”(Köroğlu & Köroğlu, 2016: 231). Nüfus istatistikleri ve ileriye yönelik tahminler de yaşlı nüfusun artacağı yönündedir. Ancak teknolojinin sunduğu fırsatlar ve insani değerlerin geldiği nokta, yaşlılığa yönelik olumsuz bakış açısının terk edilmesi için cesaret veren gelişmelere de sahiptir. Yaşlı nüfusun toplumsal değerlerden

biri olarak kabul edilerek, sosyal içermenin sağlandığı sosyal politikalar geliştirmek gerek gelişmiş gerekse de gelişmekte olan ülkelerin yeni ortak hedefleri arasındadır. Bu kapsamda aktif yaşlanma politikaları üretilmekte ve uygulamalar sadece yaşlı olarak kabul edilen dönemle sınırlı tutulmamaktadır. Tüm yaş dönemlerini kapsayan aktif yaşlanma stratejileri ile yaşlılığın neden olduğu negatif algı fırsata dönüştürülmekte ve sahip olunan birikimlerin genç kuşaklara aktarılabilmesi için mekanizmalar geliştirilmektedir(Çolak & Özer, 2015: 117-118).

Yaşlılara yönelik sosyal politikalar geliştirmenin temelinde, demografik nedenler, ekonomik faktörler, sosyal nedenler olarak aile yapısındaki dönüşümler, siyasî ve hukukî bir zemin olarak “sosyal devlet” ilkesi ve insanî gerekçeler bulunmaktadır(Taşçı, 2010: 177). İçinde bulunduğumuz dönemde devletin yaşlı bireylerine sağladığı desteğin çeşitliliği ve yeterliliği devletin gelişme ve kalkınma düzeyini de göstermektedir. Yaşlıların yaşadıkları toplumların sosyokültürel koşulları, onların kendilerini karamsar bir perspektifle yaşlı olarak algılayıp algılamamalarında belirleyicidir. Bu nedenle birçok devlet yaşlıların toplumsal yaşamda karşılaştıkları zorlukları ortadan kaldırmaya ve yaşlıların pasif bir yaşam sürmesini engellemeye çalışmaktadır. Geliştirilen politikalar ve yaşlılara sağlanan kamusal destekler ile yaşlanma fobi olmaktan çıkarılarak deneyim ve olgunlukla donanmış bir yaşam dönemi olarak algılanmaya başlamıştır(Baran, 2011: 161; Ergin, 2016: 13-14). Yaşlı problemlerinin önlenmesi ve uygun yollarla çözülmesi için yaşlı bireyin ve toplumun uyum içinde yaşamasına yardımcı olacak sosyal

politikalar ve psikososyal hizmet uygulamaları üretilmektedir(Demir Çelebi & Yukay Yüksel, 2014: 177). Çeşitli ülkelerde yaşlılara yönelik olarak geliştirilen sosyal politikaların şu hedefleri gerçekleştirmeye yöneldiği söylenebilir(Altan & Şişman, 2003: 18-22);

- Yaşlıları Bir Gelir Güvencesine Sahip Kılma: Ulusal hukuki düzenlemelerle belirlenen yaş sınırının üzerinde bulunup da yeterli bir geliri olmayan yaşlılara, yaşamları boyunca düzenli olarak parasal bir ödemenin yapılması şeklindedir. Yaşlının yapılan yardımlarla insan onuruna uygun bir yaşam standardına kavuşması istenir.
- Yaşlı İstihdamını Özendirme ve Yaşlıları İstihdama Yönlendirme Politikaları: Kendi istekleri dışında çalışma yaşamı dışında bırakılan yaşlıların istihdam edilmelerine yardımcı olunur. Bu kapsamda yaşlılara vasıf kazandırıcı eğitimler düzenlenmekte ve esnek çalışma teşvik edilmektedir.
- Yaşlıları Çalışma Yaşamında Koruma
- Kurumsal Bakım Sağlama
- Sağlık Hizmet ve Yardımlarından Yararlandırma
- Sosyal Hizmetlerden Yararlandırma: (evde yaşlı bakımı, yaşlı kulüpleri, yaşlı danışma hizmeti, yaşlılara yönelik sosyal etkinlikler ve organizasyonlar...)

Türkiye mevzuatının şekillenmesinde de büyük bir etkiye sahip olan AB aktif yaşlanmayı teşvik etmeyi amaçlayan birçok girişim başlatmıştır. Avrupa İstihdam Stratejisi, Avrupa Sosyal Fonu,

PROGRESS, Grundtvig Programı, Avrupa “Bilgi toplumunda iyi yaşlanmak” (Aging well in the information society) Eylem Planı bunlardan sadece bir kaçıdır(TC Avrupa Birliği Bakanlığı, 2011: 5).

Refah devletleri içerisinde kapsamlı sosyal politikaları bulunan İsveç’te 2005 itibariyle yaşlılara yönelik hizmetlerden yararlanan 80 yaş ve üstündeki yaşlıların oranı % 90-95 düzeyindedir. İsveç dünyada diğer ülkelere kıyasla kendi ülkelerinde bulunan yaşlıları için daha fazla gayri safi milli hâsıla ayırmaktadır ve bu oran neredeyse Amerika ortalamasının 5 katıdır. Ancak nüfusun yaşlanması nedeniyle hizmetlerden yararlanan yaşlı sayıları gün geçtikçe artmaktadır. Bu artış, fonlardaki yetersizlikler nedeniyle zaman içerisinde yaşlıların gelirlerinde azalmaya sebep olmuş ve yaşlıların bakımında farklı mekanizmalar geliştirilmiştir. İsveç’te yaşlıların çoğu sağlıklı ve kendi evlerinde aktif bir yaşam sürmektedir. Son yıllarda kurumsal bakım hizmetleri bünyesinde veya evde yardım bünyesinde hizmet alan yaşlı sayısı azalmış, buna karşın aile üyeleri tarafından yardım edilen yaşlı sayısı artmıştır. Öte yandan belediyelerin yaşlılar konusunda görev ve sorumlulukları artmıştır(Tanman Zıplar, 2015: 176; Taşçı, 2010: 187-189).

ABD’de Sağlık ve İnsan Hizmetleri Birleşik Devletler Bölümü (United State Department of Health and Human Services) 2014 verilerine göre 65 yaş ve üstü olan insan sayısı ABD nüfusunun yaklaşık %24,7’sini oluşturmaktadır. ABD’de 36,000 den fazla destekli yaşam tesisi bulunmakta ve 1 milyondan fazla yaşlı bu tesislerden hizmet almaktadır(Tanman Zıplar, 2015: 178). Öte yandan

birçok gelişmiş Avrupa Birliği ülkesi gibi ABD’de de yaşlı hizmetlerine genel bakış kurum bakımından uzaklaşma yönündedir. Evde bakım hizmetlerinin geliştiği ülkeler arasında Hollanda, ABD, Almanya, Avusturya, İngiltere, Danimarka ve Belçika üst sıralardadır. Bu ülkeler bakım yükünün, ekonomik ve sosyal nedenlerle altından kalkamayacak boyutlara ulaştığını öngördüklerinden, ailenin desteklenmesini hedef alan bakım sigortası kapsamında yasal düzenlemelere yer vermektedirler. İngiltere, Norveç, Almanya ve Hollanda’da da devletin bakıcı aile bireylerini destekleyici uygulamaları bulunmaktadır(Uyanık, 2017: 94).

Almanya’da yaşlılara yönelik sosyal politikaların yasal dayanağını Almanya Sosyal Yardım Kanunu ve Bakım Sigortası Kanunu oluşturmaktadır. Bakım hizmetinde devletin ve ailenin katkıda bulunduğu bir model söz konusudur. Sosyal güvenlik, sadece yaşlılık döneminde kişileri yoksullaşmadan korumakla kalmayan, aynı zamanda hayat standartlarını geliştirmeyi amaçlayan bir çerçevededir(Taşçı, 2010: 189-191).

Avustralya federal hükümeti her bir Avustralyalının bireysel gelir ve mal varlığına bağlı olarak bakım maliyetleri için para ayırmıştır. Ancak 2011 verilerine göre yaşlıların % 80’i aileleri, arkadaşları ve komşuları tarafından bakılmaktadır. Hükümetin mali destek sunduğu bir milyon yaşlıdan sadece 160 000 kişi kalıcı yatılı bakım hizmeti almaktadır. 2013 yılında daha uzun ve iyi yaşam hedefiyle yapılan değişiklikler ile bakım ihtiyaçları belirlenmiş, evsiz kişiler için ek

desteklere gidilmiş, emeklilik şartları düzenlenmiştir(Tanman Zıplar, 2015: 179).

Anglosakson bir ülke olan İngiltere’de yaşlılara yönelik sosyal politikalar emeklilik sistemi ve sosyal hizmetler temelinde şekillenmektedir. İngiltere’de uzun ve kısa tedavi hizmeti veren çok sayıda geriatrik hastane mevcuttur. Keza birçok hastanede geriatri birimi bulunmaktadır. Yaşlıların günlük tedavilerini yapan geriatri hastanelerinin yanı sıra geriatri alanında uzmanlaşmış hekimler ev ziyaretleri de yapmaktadır. Hastanelerde sosyal hizmet ofisleri bulunmakta ve yaşlılara sosyal hizmet alanında hizmet sunmaktadır. Öte yandan yaşlının kendi evinde ya da korumalı ev ve dairelerde bakılamayacak duruma geldiğinde kalabileceği huzurevleri vardır. Burada kalanlar bakım yurtlarında bakılanlardan farklı olarak devamlı bakıma gerek duymayan kişilerdir. Diğer bir uygulama ise yaşlı köyleridir. İngiltere’de yaşlılar için özel olarak oluşturulmuş ve “yaşlılar köyü” olarak isimlendirilen bu köylerde yaşlılar, kendileriyle ilişkide olan profesyonellerle daha yakın irtibat halindedir (Taşçı, 2010: 191-193; Aydın, 2005: 3).

Gelişmekte olan bir ülke olan Hindistan’da yaşlı vatandaşların sağlık ve sosyal yardımı sosyal güvenlik desteği ile anayasada güvence altına alınmıştır. Bu kapsamda geliştirilen hükümet politikaları ve kuruluşlarının yanı sıra sivil toplum kuruluşları tarafından oluşturulmuş bakım evleri ve gönüllü bakıcılar da bulunmaktadır. Ancak yaşlıların bakımını genellikle çocukları üstlenmekte ve aile

mevzuatlarla da öncelikle sorumlu olmaktadır(Tanman Zıpları, 2015: 182).

2. TÜRKİYE'DE YAŞLILARA YÖNELİK SOSYAL POLİTİKALAR

Türkiye yaşlı nüfusun korunduğu ve değerli görüldüğü bir kültürel mirasa sahiptir. Sahip olunan kültürde, aile yaşlıların koruma ve bakımında öncelikli sorumluluk üstlenmektedir. Bununla birlikte Anayasa başta olmak üzere ülke mevzuatında yaşlılara yönelik politikalar yasal güvenceye dayandırılmıştır. 1982 Anayasası'nın 10. maddesinde çocuklar, yaşlılar, özürsüzler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı belirtilmiştir. Yine Anayasa'nın 61. maddesi ile yaşlılar, devletçe korunur, yaşlılara devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir hükmü getirilmiştir(1982 Anayasası). Öte yandan birçok ülke gibi Türkiye'de de son yıllarda yaşlılara yönelik politikalara verilen önem artmakta ve bu gelişmeler mevzuata yansımaktadır. 65 yaşını doldurmuş yaşlı hükümlülere ilişkin olarak Türk Ceza Kanunu özel tedbirler getirmektedir. Medeni Kanun'da da yaşlıları ilgilendiren düzenlemeler yer almaktadır (Doğruer, 2015). Yaşlılara yönelik olarak 2011'de yürürlüğe giren 633 sayılı Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile 28 yıl yürürlükte kalmış 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) Kanunu mülga olmuştur. Bu düzenleme ile yaşlılara yönelik hizmetlerde merkezi düzeyde Aile ve Sosyal

Politikalar Bakanlığı başlıca örgütlenmedir. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı yaşlılara yönelik olarak yürüttüğü hizmetlerdeki yetkili birimi, Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü'dür ve birim yaşlılara yönelik uzun vadeli sosyal politika faaliyetlerinin hazırlık, uygulama ve izleme aşamalarından sorumludur(Tuncay, 2019: 3-4; Çolak & Özer, 2015: 119). Çalışmanın üçüncü bölümünde detaylarına yer verilen 2000 sonrası yapılan düzenlemeler ile yerel yönetim mevzuatlarında da yaşlılara yönelik düzenlemeler bulunmaktadır.

Türkiye genç nüfusu yüksek olmakla birlikte, nüfusu yaşlanmakta olan ülkeler arasındadır. Türkiye'de 2018 yılında TÜİK verilerine göre 65 ve üzeri yaş grubunda 7 milyon 186 bin 204 kişi bulunmaktadır. Diğer bir ifade ile nüfusun % 8,8'i yaşlıdır. Yaşlı nüfusun %44,1'ini erkek nüfus, %55,9'unu ise kadın nüfus oluşturmaktadır. 65-74 yaş grubunda %62,2, 75-84 yaş grubunda %28,6 ve 85 ve daha yukarı yaş grubunda %9,2 yaşlının yer aldığı görülmektedir. Bu verilerle Türkiye 2018 yılı en yüksek yaşlı nüfus oranına sahip 167 ülke arasında 66. sıradadır. Aynı sıralamada ilk üç ülke sırasıyla; Monako, Japonya ve Almanya'dır. 2018 TÜİK verilerine göre yaşlılara ilişkin diğer bilgiler şu şekildedir(TÜİK, 2019);

- Çalışma çağındaki yüz kişiye düşen yaşlı sayısını ifade eden yaşlı bağımlılık oranı, %12,9 olarak saptanmıştır. Yaşlı bağımlılık oranı artmıştır. (2014 yılında %11,8).
- Yaşlı nüfusun yoksulluk oranı % 15,5'dir.

- Yaşlı nüfusun işgücüne katılım oranı %12,2'dir. Öte yandan yaşlı nüfusun %68,7'sinin tarım sektöründe, %24,2'sinin ise hizmetler sektöründe yer aldığı görülmektedir.
- Yaşlı nüfusun en yüksek olduğu il Sinop'tur.
- Yaşlı nüfusun %0,1'ini oluşturan 100 yaş ve üzerindeki yaşlı kişi sayısı, 5 bin 202 olarak saptanmıştır.
- Eğitimli yaşlı nüfus artmıştır. Ancak yaşlı nüfusun eğitim durumu cinsiyete göre incelendiğinde, cinsiyetler arasında önemli farklılıklar olduğu, bitirilen tüm eğitim düzeylerinde yaşlı erkek nüfus oranının yaşlı kadın nüfus oranından daha yüksek olduğu görülmektedir.
- Yaşam memnuniyeti araştırması sonuçlarına göre, mutlu olduğunu beyan eden yaşlı bireylerin oranı 2017 yılında %66,1 iken bu oran 2018 yılında %61,2'ye düşmüştür. Yaşlı erkeklerin %60,1'i, yaşlı kadınların ise %62,1'i mutlu olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca aynı araştırma sonuçlarına göre, yaşlı bireylerin en önemli mutluluk kaynağı %71 ile aileleridir. İkinci sırada gelen mutluluk kaynağı ise %14,4 ile çocukları olmuştur. Bulgular, Türkiye kültürel mirasında yaşlıların koruma ve bakımında öncelikli sorumlu görülen aile kurumunun, yaşlılara yönelik sosyal politikaların başarısında ne kadar belirleyici olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Tablo 1: İl Yerleşim Yerlerinin Yaşlı Nüfusa Göre Sınıflandırılmış Haritası

Kaynak: TÜİK ADNKS, 2018: 16

Şekil 1’de de görülebileceği gibi Türkiye’de 44 il çok yaşlı ve 21 il ise yaşlı nüfusa sahiptir. Türkiye’de aile bireyleri arasındaki bağın halen güçlü olması, yaşlıların yaşam alanlarını belirleme tercihlerine de yansımaktadır. Türkiye gelişmiş ülkelerden farklı olarak, yaşlı bireylerin çocukları ile aynı yada yakın evlerde yaşama eğiliminin yaygın olduğu bir ülkedir. Bu tercihte, yaşlı ve çocukları açısından sosyal ve ekonomik avantajların bulunması etkilidir (DPT, 2007: 11). Türkiye’de kurumsal bakım, hem yaşlılar hem de yaşlı yakınları açısından en son seçenek olarak görülmektedir (Dural & Con: 491). 2017 verilerine göre Türkiye genelinde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına bağlı huzurevlerinde 13 bin 159, özel huzurevlerinde ise 6 bin 659 olmak üzere, toplamda 19 bin 818 kişi yaşamaktadır (www.kamupersoneli.net).

3. YEREL YÖNETİMLER VE YAŞLILARA YÖNELİK POLİTİKALARI

Yerel yönetimlerin sosyal politika alanındaki görev ve sorumlulukları ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Fakat son yıllarda küreselleşmenin getirdiği rekabet ile bu görev ve sorumluluklar artma eğilimine girmiştir. Yerel yönetimlerin sınırlarını belirleyen merkezî hükümetlerin çıkarmış olduğu yasalar ve makro planlardır. Birçok ülke mevzuatında yerel yönetimlerin güçlendirildiği ve sosyal politika alanında sorumlu aktörler olarak yer aldıkları görülmektedir. Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu birçok ülkede bu durum yaşlılara yönelik sosyal politika alanına da yansımıştır.

Cumhuriyet sonrası yürürlüğe giren düzenlemelerde de görülebileceği gibi yaşlılara yönelik yerel yönetimlerin görev, yetki ve sorumlulukları bulunmaktadır. 1930 tarihli 1580 sayılı Belediye Kanunu ile ilk defa belediyelere bakıma muhtaç kişilerin (yaşlıların) korunması amacıyla, yaşlı evleri yapma ve yönetme yükümlülüğü getirilmiştir. Çeşitli illerde aceze evleri, güçsüzler yurdu, düşkünler evi ve huzurevi adı altında yatılı yaşlı kuruluşları açılmıştır. 5393 sayılı Belediye Kanunu ve 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu'nda hizmetlerin sunumunda yaşlıların durumlarına uygun yöntemleri geliştireceği yer almaktadır. Bu hüküm genel olarak yerel hizmetlerle ilgili erişilebilirlik ve kapsayıcılık anlamında önem taşımaktadır. Bireylerin aktif bir biçimde yaşlanması, yaşlılık döneminin iyi tanınması ve toplumsal açıdan kendilerine sağlanacak psiko-sosyal, ekonomik ve fizyolojik yöndeki

destek hizmetleriyle yakından ilişkilidir(DPT, 2007: 11; Çolak & Özer, 2015: 121; Yerli, 2017: 1285-1286).

Yerel sosyal politikalar açısından durum değerlendirildiğinde erişilebilirlik, çağdaş bir kentin en önemli yaşam kalitesi göstergesidir ve yerel yönetimler kentsel toplumsal mekânın bireylerin kullanımına uygun hale getirilmesinde öncelikle sorumlu kurumdur. Bu noktada yaşlıların gündelik yaşama katılımı ve sosyal ilişkilerini sürdürdürebilmesi etkileşimde oldukları yapısal çevrenin erişilebilirliği ve kullanılabilirliği sağlandığı ölçüde mümkündür(Total, 2018: 493). Yaşlı insan, alıştığı evinde ve çevresinde yaşamak istediğinden, yapılan evler, konutlar yaşlanıldığında da yaşanılacak şekilde tasarlanmalıdır. Yaşlının günlük yaşamında karşılaştığı zorluklar, onun vücudundaki yıpranmadan değil, şehir planlamasının erişilebilir olmayan tasarımından kaynaklanmaktadır. Yerel yönetimler; yaya yollarının, toplu taşıma araçlarının, resmi yapıların, hatta konutların erişim ve ulaşım açılarından standartlara uygun hale getirilmesi için çalışmalıdır(Berkün, 2019: 235).

Öte yandan 5216 sayılı Büyükşehir Kanunu'nda hem büyükşehir belediyesine hem de büyükşehir ilçe belediyesine yaşlılara yönelik sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmesi için görev, yetki ve sorumluluk verilmiştir.Yerel düzeyde dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygulamak bu kapsamdadır (DPT, 2007: 11; Çolak & Özer, 2015: 121; Özkan, 2017: 31).

Yerel yönetimler halka en yakın yönetsel birimlerdir. Pek çok ihtiyacın doğru olarak tespit edilebilmesi ve hizmetlerin aracısız ve hızla halka ulaştırılabilmesinde, yerel yönetimler birçok avantaja sahiptir. Bu özellikleri ile yaşlıların barınması için huzurevi yapımı, yaşlılara ücretsiz muayene ve ilaç yardımı sağlanması, yaşlılara gıda ve yakacak yardımında bulunulması, belediye otobüslerinden yaşlıların ücretsiz veya indirimli yararlanması hizmeti, yerel yönetimlerin en yaygın uygulamaları arasındadır. Ekonomik ve kültürel olarak gelişmiş belediyelerde nakdi yardım, ambulansla evden alınarak sağlık hizmeti tesisi, eğitim programları, özel gün kutlamaları, sinema, tiyatro ve gezi etkinlikleri gibi uygulamalara da rastlanmaktadır (Tanman Zıplar, 2015: 186).

Türkiye’de yerel yönetimlerin sosyal politika alanında sundukları hizmetlerin kalite ve çeşitliliğinde standart olduğunu söylemek güçtür. Bu yaşlılara yönelik sosyal politika alanına da yansımıştır. Yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesini zorlaştıran etkenlerden en önemlisi mali kaynak sıkıntısıdır. Yerel yönetimler kendilerinden beklenen birçok hizmeti bütçe yetersizliği nedeniyle gerçekleştirememektedirler. Birçok yerel yönetimin nitelikli personel, alt yapı, teknik donanım, araç ve gereç ihtiyacı da bulunmaktadır. Keza Türkiye’de yerel yönetimlere halkın katılımı da oldukça sınırlıdır. Bu durum yerel ihtiyaçların tespitini güçleştirmektedir. Ayrıca yerel sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması konusunda uzman personelin bulunmamasına bağlı olarak önemli sorunlar yaşanmaktadır. Son yıllarda mevzuatta yapılan düzenlemelerle yerel yönetimler bünyesinde sosyal hizmet alanında uzmanlaşmış

personel istihdam edilmekte ve buna bağlı olarak yerel yönetimlerde bulunan sosyal çalışmacı sayısında umut verici bir artış gözlenmektedir. Ancak, bugün bile Türkiye’deki tüm yerel yönetimlerde sosyal belediyecilik faaliyetlerini yürütebilecek yeterli sayıda uzmanın bulunduğunu söylemek güçtür(Berkün, 2019: 244 -245). Burada birkaçına değinilen birçok sıkıntı yaşlılara yönelik sosyal politikaların başarısını da olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle kırsal alanda ikamet eden yaşlılar çok daha dezavantajlı durumdadır(olak & zer, 2015: 121).

SONUÇ

Yaşlılık biyolojik ve kaçınılmaz bir gerçektir. Üstelik demografik göstergeler birçok toplumda yaşlı nüfusta artış olduğuna işaret etmektedir. Türkiye’de geçen nüfusu yüksek olmakla birlikte, nüfusu yaşlanmakta olan ülkeler arasındadır. Demografik yapıdaki bu değişim yaşlılara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi ihtiyacını artırmaktadır.

Küreselleşme ile yerel yönetimler güçlenmiş ve bu değişim sosyal politika alanında sorumlu kurumlar arasında yerel yönetimlerin bulunması şeklinde birçok ülke mevzuat ve uygulamasına da yansımıştır. Türkiye yerel yönetim mevzuatında da sosyal politika alanında görev ve sorumluluklar bulunmaktadır. Yerel yönetimler yasal yükümlülükleri arasında bulunan yaşlıları ilgilendiren uygulamaları ile yaşlıların barınma, sağlık, ayni ve nakdi yardım, sosyal ve kültürel etkinlikler gibi birçok ihtiyacını karşılamaktadır.

Ancak uygulamalardaki başarı, çeşitlilik ve kalite, yerel yönetimlerin beşeri ve mali kaynakları ile yakın bir ilişki içerisinde.

Yerel yönetimlerin beşeri ve mali yönden güçlendirilmesi, merkezi yönetim ve yerel yönetimler arasındaki işbirliğinin artırılması, yaşlılık ve yaşlı ihtiyaçlarına yönelik farkındalığı artırıcı faaliyetler yürütülmesi yerel yönetimlerin yaşlılara yönelik politikalarının başarısını yükseltmeye katkı sağlayacaktır. Son olarak sosyal politikanın her alanında olduğu gibi özelde yaşlılara yönelik yerel sosyal politikaların geliştirilmesinde de veri tabanı oluşturulması ve bulguların kamuoyu ile paylaşılması, hem politikadaki başarıyı hem de denetimi kolaylaştıracaktır.

KAYNAKÇA

- Akın, G. (2006), *Gerontoloji Her Yönüyle Yaşlılık*, , Ankara, Palme Yayıncılık.
- Altan, Ö. Z. & Şişman, Y. (2003), ”Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar”, *Kamu İş Dergisi*, 7-8(2), ss. 2-36.
- Aydın, D. “Avrupa’da Yaşlı Bakımı”, Erişim Adresi: <http://www.saglikturizmi.org.tr/media/Pdf/6.pdf> (09.05.2019)
- Baran, A. G. (2011), “Aile ve Yaşlanma”, *Aile Sosyolojisi*, Ed: Kasapoğlu, A. & Karkiner, N., Eskişehir: AÖF Yayınları, ss. 134-165.
- Berkün, S. (2019) “Yerel Yönetimlerin Dezavantajlı Gruplara Yönelik Değişen Rolü”, *İşletme ve Yönetim Araştırmaları 1*, Ed: Çavuş, M. F., Ankara: Akademisyen Kitabevi Aş., ss.231-250.
- Beşer, F. (2005), “İslam ve Yaşlılık Sorunu”, *Özveri Dergisi*,2(2), ss.1-10. Erişim Adresi: http://www.manevisosyalhizmet.com/wp-content/uploads/2010/06/islam_yaslilik_sorunu.pdf (08.04.2019).
- Çolak, M. & Özer, Y. E. (2015), “Sosyal Politika Anlamında Aktif Yaşlanma Politikalarının Ulusal ve Yerel Düzeydeki Analizi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), ss.115-124.
- Demir Çelebi, Ç. & Yukay Yüksel, M. (2014), “Yaşlılık ve Yaşlılara Sunulan Psikolojik Danışma ve Rehberlik Uygulamalarına Bir Bakış”, *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 4 (2), ss. 175-202.
- DPT, (2007), *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No DPT: 2741.
- Doğruer, A. (2015), “Yaşlılık ve Hukuk”, Erişim Adresi: <https://yaslihaklaridernegi.org/yaslilik-ve-hukuk/> (09.05. 2019).
- Dural, B. & Con, G. “Türkiye’de Sosyal Devlet ve Yaşlı Hakları Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Haklar ULuslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ss. 483-496, Erişim Adresi: <http://www.sosyalhaklar.net/2011/bildiri/dural-con.pdf> (10.05.2019).
- Ergin, I. (2016), “Yaşlı Sağlığı ve Sosyal Politikalarda Kamusal Destek Ne Durumda? Türkiye ve Dünyada Mevcut Durum”, *Ege Tıp Dergisi*, 55, ss. 12-18.

- Gökçe, B. (2013), *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Ankara: Savaş Yayınevi.
- Güner, Z. B. (2016), “Yaşam Tablolarıyla Uzun Ömürlülük Riskinin Emeklilik Sistemine Getirdiği Riskin Karşılaştırılması”, *Sosyal Güvence Dergisi*, 9 ss. 47-81.
- Koç, İ.- Eryurt, M.A.- Adalı, T. & Seçkiner, P. (2008), *Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayını.
- Konak, A. & Çiğden, Y. (2005), “Yaşlılık Olgusu Sivas Huzurevi Örneği”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(1), ss.23-63.
- Köroğlu, M. A. & Köroğlu, C. Z. (2016), “Değişen Yaşlılık Olgusu ve İslami Perspektiften Değerlendirilmesi”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48, ss. 229-240.
- Özkan, M. (2017), *Yaşlılarda Mekan Aidiyeti: Yaşlılık ve Mekan İlişkisine Sosyolojik Bakış*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Tanman Zıplar, Ü. (2015), “Dünyada ve Türkiye’de Yaşlılık Hizmetleri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2): ss. 173-194.
- TC Avrupa Birliği Bakanlığı, (2011), “2012 Avrupa Aktif Yaşlanma ve Nesillerarası Dayanışma Yılı Hakkında Bilgi Notu” Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/files/SBYPB/Sosyal%20Politika%20ve%20C4%B0s%20tihtdam/aktif_yaslanma_bilgi_notu.pdf (04.02.2018)
- Taşçı, F. (2010), “Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar: İsveç, Almanya, İngiltere ve İtalya Örnekleri”, *Çalışma ve Toplum*, 1, ss. 175-202.
- Tuncay, T. (2019), “Yaşlılık Mevzuatı”, *Sosyal Hizmet Mevzuatı*, Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Total, O. (2018), “Yaşlılık, Yaşam Çevresi ve Evrensel Tasarım”, *Yaşlılık: Disiplinlerarası Yaklaşım, Sorunlar, Çözümler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Tümerdem, Y. (2005), “Gerçek Yaş Real Age”, *Turkish Journal of Geriatrics*, 9(3, ss.195-196.).

- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, (7.11.1982), (Kanun No: 2709) Erişim Adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf> (04.02.2018).
- Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK, (2019), “İstatistiklerle Yaşlılar 2018”, Haber Bülteni, Sayı: 30699, Erişim Adresi. <http://tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=30699> (10.05.2019).
- Türkiye İstatistik Kurumu TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi ADNKS, (2018), Erişim Adresi.<https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/5200/2018-il-yerlesim-yerleri.pdf>
- “Türkiye Genelinde Huzurevlerinde Kalan Kişi Sayısı Açıklandı”, Erişim Adresi: <https://www.kamupersoneli.net/gundem/turkiye-genelinde-huzurevlerinde-kalan-kisi-sayisi-aciklandi-h21105.html> (04.02.2018).
- Yerli, G. (2017), “Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), ss.1278-1287.
- United Nations (2015), “World Population Ageing 2015”, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, Erişim Adresi: https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WPA2015_Report.pdf (04.02.2018).
- Uyanık, Y (2017), “Yaşlılık, Yaşlanan Nüfus ve Sosyal Politika”, *İş ve Hayat Dergisi*, ss. 67-100. Erişim Adresi: http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/79_yaslilik_yaslanan_nufus_ve_sosyal_politika.pdf (04.02.2018)
- WHO, (2019) World Health Statistics, Erişim Adresi: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/324835/9789241565707-eng.pdf> (16,01,2020)

BÖLÜM 2

**NEOLİBERAL DÖNÜŞÜM SONRASI TÜRKİYE'DE
KENTSEL DÖNÜŞÜM**

İbrahim YILDIZ¹

¹Siirt Üniversitesi, Yerel Yönetimler Programı Öğretim Görevlisi.
ibrahim.yildiz@siirt.edu.tr, Orcid 0000-0002-4440-837x

GİRİŞ

19. yüzyılda dünyada etkisini gösteren sanayi devrimi sonrasında başta İngiltere olmak üzere sanayi devriminin öncüsü niteliğindeki ülkelerde kentlere normalin üstünde göçlerin gerçekleştiği ve bu göçler neticesinde kentleşme hızının arttığı, kentlerin normalin üstünde bir hızla büyümeye başladıkları görülmektedir. Yaşanan göç hareketleri sonrasında kentlerde çok hızlı bir nüfus artışı görülür. Artan nüfusla birlikte kentlerdeki konut stoklarının da yetersiz kalması barınma sorunlarının yaşanmasına neden olur. Yaşanan bu gelişmelerle birlikte bir yandan kentlerde yeni alanların imara açılması şeklinde kentsel büyüme görülürken diğer yandan da kent içinde kalan çöküntü alanlarının da dönüşümü şeklinde konut ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığı görülür.

Kentlerin farklı nedenlerle çöküntüye uğraması, bu durumun iyileştirilmesi için farklı kurumları çözüm arayışına itmektir. Bu arayışların neticesinde kentsel dönüşüm kavramı ortaya çıkmıştır (Çakılcıoğlu ve Cebeci,2003).

Kentlerin eskiyen ya da çöküntüye uğrayan yerlerinin yeniden düzenlenmesi, bu kentlere sosyal ve ekonomik açıdan yeni değerlerin kazandırılması bakımından kentsel dönüşüm uygulamalarının hedef ve usulünün iyi bir şekilde belirlenmiş olması oldukça önemli görülmektedir (Koçak ve Tolanlar, 2008: 398).

Dünyada 19. yüzyılda yaşanan gelişmeler sonrasında kentsel dönüşüm uygulamalarının ilk örnekleri İngiltere ve Fransa da ortaya çıkmaya başlar. İkinci dünya savaşı sonrasında da Avrupa’da kentlerin büyük bir kısmının savaştan zarar gördüğü, büyük çöküntü alanlarının ortaya çıktığı görülmüştür. Bu durum sonrasında da ikinci dönem kentsel dönüşüm hareketi olarak nitelendirilebilecek büyük çaplı kentsel dönüşüm uygulamalarının başladığı söylenebilir. Dünyada 1970’li yıllarda da kentsel dönüşüm uygulamaları açısından önemli olabilecek önemli gelişmeler yaşanır. Bu dönem sonrasında kentsel dönüşümün üçüncü dönemi olarak nitelendirilebilecek bir döneme girilir.

1973 yılında ortaya çıkan petrol krizi ile başlayan daha sonraki süreçte önemli dönüşümlere yol açan, dünyada sermayenin hareket alanının genişletilmesini amaçlayan neoliberal dönüşüm, 1970’li yıllardan sonra dünyada kapitalizmin en gelişmiş hali olarak dünyadaki hâkimiyetini pekiştirdiği bir durumu ortaya çıkartır. Neoliberalizm ile devletin ekonomik müdahalesinin sınırlandırılması ve piyasanın özel teşebbüs eliyle yönlendirilmesi amaçlanmaktadır. Özel teşebbüs de bu süreçle birlikte en büyük faaliyet alanı olarak kentler ve kentsel yapıları çevre üzerinde geniş bir faaliyet alanı bulmuştur. Neoliberal dönüşüm sonrası dünyada sermayenin kentsel yapıları çevreye yönelmesi ile kentlerdeki değişim ve dönüşüm sürecinin daha da hızlandığı görülmektedir. Kentsel nüfusun da hızla artmasına neden olan bir sürecin başlamış olmasının yanında Okentlerde kentsel hizmetlerin piyasalaşması çoğu hizmet sunumunda kamu kurumlarının geri çekilmesi ve sosyal refah devleti anlayışının

zayıflaması ile sermayenin dünyada özellikle kentlerde daha rahat hareket edebildiği görülmektedir. Kentsel yapılı çevreye yönelen sermayenin özellikle de kentsel dönüşüm projelerinde yer alması ile 1970 sonrası dönem kentsel dönüşümün 3. önemli dönemli olarak kendini göstermektedir.

Dünyada 19. yüzyılda başlamış olan kentsel dönüşüm hareketlerine, Türkiye’de 1970’li yıllardan sonra rastlanmaktadır. Bu uygulamaların başlamasına tarihsel süreç içerisinde gerçekleşen kentleşmenin neden olmasının yanında neoliberal dönüşüm sonrası sermayenin karlılığını arttırmak için kentsel yapılı çevreye yönelmesi de etkili olmaktadır.

Türkiye’de Cumhuriyet döneminde başlayan kentleşme süreci, büyük kentlerde çarpık kentleşme olarak kendini göstermiştir. Kırdan kentlere başlayan ve zaman zaman yoğunlaşan göçler sonrası sosyal, ekonomik ve kültürel sorunların yanında barınma sorunu önemli görülmeye başlanmıştır (Aydınlı ve Turan, 2012: 65).

1950’li yıllarda karayolu ağının gelişmesi, Marshall yardımları, tarımda makineleşme ile kırsal kesimde işsizliğin artması ve kentlerde iş olanaklarının daha iyi olması gibi nedenler kentlere göçü arttırdı, artan göçlerle birlikte kentlerde barınma sorunları daha da artmıştır. Barınma sorunlarının artması nedeniyle gecekondu gibi yapılar da ortaya çıkmış ve zaman içerisinde bu yapıların sayıları artmıştır. Bu durumun sonucunda kentte çarpık kentleşme sorununun derinleşerek arttığı da görülebilmektedir. Kentlerde yaşanan barınma sorunu ve bunun neticesinde ortaya çıkan barınma sorununa çözüm arayışları

sürecindeki bireysel uğraşların sonucu olan sağlıksız yapılaşma ve gecekondulaşma ilerleyen zamanlarda kentsel dönüşümü zorunlu hale getirmektedir.

Türkiye'de kentsel dönüşümle ilişkin en önemli yasal düzenlemelerin neoliberal dönüşüm sonrası başladığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'deki kentsel dönüşüm süreci ile neoliberal dönüşüm arasındaki ilişkinin varlığı ve düzeyi dikkat çekmektedir. Belge incelemesine dayanan nitel bir araştırma olan bu çalışma ile elde edilen veriler doğrultusunda Türkiye'deki kentsel dönüşüm, tarihsel gelişim süreçleriyle birlikte ele alındıktan sonra neoliberalimin Türkiye'de kentsel dönüşüm sürecini nasıl etkilediği incelenecektir.

1. KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kentsel dönüşüm kavramı Türk Dil Kurumu'na göre; "Kentın imar planına uymayan, ruhsatsız binaların yıkılıp, planlara uygun olarak toplu yerleşim alanlarının oluşturulması" olarak tanımlanır (TDK, 2018).

Kentsel dönüşüm, kentın tamamının ya da bir kısmının değişmesi, başka bir şekilde sokulması olarak tanımlanmakta iken bu kavram kent plancılara göre; dönüşüme uğrayacak olan kentlere yeni barınma sahalarının katılmasından farklı şekilde, kentın eskiden beri mevcut kısımlarının iç mimarisinde ve diğer yerleşim alanlarıyla olan etkileşiminde ortaya çıkan değişimler olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2004: 73).

Kentsel dönüşüm; sosyal, ekonomik, çevresel ve mekansal dinamikleriyle bütünsel olup kentsel sorunların çözümünü mümkün kılan ve kentsel bütünleşmeyi sağlayan geniş kapsamlı vizyon ve eylemler bütünü olarak adlandırılabilir (Turok, 2005: 25). Zamanla eskiyen köhneleşen alanların ve kent dokusunun sosyal ve ekonomik programlarla yeni stratejik planlamalarla içinde bulunulan günün şartlarına göre yeniden sosyo-ekonomik olarak işlevsel hale getirilmesi olarak da tanımlanabilir (Özden, 2006: 217).

Dünyada kentsel dönüşüm üç aşamada gerçekleşmiştir. Birinci evre 19. yüzyılda başlamaktadır. Sanayileşme ve göç kentsel alanda hızlı dönüşümü zorunlu kılmıştır. Bu dönemi dünyada sanayileşme, kentleşme ve modernleşme süreci olarak da görülebilmektedir. İkinci kentsel dönüşüm aşaması, 2. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın yeniden inşası süreciyle ve Amerika'da, fordist üretimin ortaya çıkması sonucunda görülür. Fordist üretim şekli ile birlikte ortaya çıkan refah politikaları orta sınıflara yeni bir yaşam şekli sunarak alt kentleşme dönemini başlatmıştır. Bu dönemde batı kentlerinde kentsel dönüşüm uygulamalarında daha çok fiziki değişimleri görülür. Kent planları da devlet eli ile ve kamu kaynakları ile yapılır. Kentsel dönüşümün bu evresinde, geç sanayileşen ülkelerde de radikal mekânsal dönüşümler gerçekleşmektedir. Kentsel dönüşümün üçüncü aşaması ise, kapitalizmin 1970'li yıllarda içine girdiği krize paralel tüm dünyada üretimin ve mekânsal yapıların kökten olarak değiştiği küreselleşme evresidir (Aşık, 2007: 27-28).

Avrupa kentlerinde İlk olarak sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılmasıyla ortaya çıkan kentsel dönüşüm; genelde kentin alt gelir grubunun yaşadığı, fiziki koşullarının kötüleştiği, sosyal dayanışmanın az olduğu ve kentin ekonomik olarak gelişimine katkı sağlayacak alanlarda uygulanan projeler şeklinde olmuştur. Türkiye’de ise daha çok fiziksel bir iyileşmenin amaçlandığı görülmektedir (Ataöv ve Osmay, 2007: 58).

Türkiye’de kentsel dönüşümün en önemli aktörleri merkezi yönetim, yerel yönetim, kamu sektörü, özel sektör, sivil toplum kuruluşları ve yerel halktır (Aşık, 2007: 12). Türkiye’de Cumhuriyet döneminde başlayan ve 1950’li yıllarda sanayileşme ile beraber hızlanan kentleşme süreci beraberinde İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerin kontrolsüz ve aşırı büyümesi sonucunu doğurmuştur. Yaşanan yoğun göçler de barınma sorununu ortaya çıkarmıştır (Aydınlı ve Turan, 2012: 65).

1950’li yıllarda kırdan kente gerçekleşen yoğun göçler düzensiz bir kentleşme ve konutlaşmayı beraberinde getirmiştir. Sanayileşmeye verilen önemle birlikte bu kentleşme süreci 1980’li yıllarla birlikte daha da artar. Yaşanan bu hızlı kentleşme süreci hızlı ve kontrolsüz nüfus artışı, kentlerde çoğu gereksinimini karşılayamaz hale getirmiştir. Yaşanan hızlı nüfus artışı ve kentsel büyüme, başta çarpık kentleşme olmak üzere kent dokusunda da önemli bozulmalar yaratabilmektedir. Bu durumun neticesi de kentsel dönüşüm uygulamalarını zorunlu hale getirmiştir (Boyras ve Hoş, 2014: 51).

1950-1980 yılları arasındaki hızlı nüfus artışı ve kentsel büyümenin sonucu yaşanan barınma sorunu gecekondulaşmanın da artmasına neden olmuştur. Bu durum, gecekondu mahallelerinin dönüşümü ve sonrasında buralardaki alanların sağlıklılaştırılarak tekrar düzenlenmesi ya da temizlenerek farklı nüfus grupları için yenilenmesi şeklinde gerçekleşmiştir (Ataöv ve Osmay, 2007: 58).

1980’li yıllarda uygulanan kentsel dönüşüm projelerinde mekânın fiziki ve ekonomik boyutları daha önemli görülmektedir. 1990’lı yıllardan sonra ise ayrıca kentsel dönüşümün kanuni, kurumsal, örgütlenme, izleme-değerlendirme aşamalarını bütünsel şekilde ele alınmakta ve kentsel canlandırmada kamu yararı fikri daha önemli görülmektedir. Bu kapsam sonraki süreçte “sürdürülebilir kent ve bölgelerin” geliştirilmesine dönük gereksinimlerin kabul edilmesi önemli görülmektedir (Akkar, 2006: 33).

1980’li yılların sonlarında, imar planlarının bir kısmının düzenlenmesinin yanında bazı kentsel dönüşüm projelerinin de belediyelerin gündemine alınmaya başladığı dönemdir. Bu konuda Ankara “Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi” önemlidir (Ertaş, 2011). “Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi” Türkiye’deki ilk kentsel dönüşüm projesi olmanın yanında yerel yönetimlerce uygulanan ilk kentsel dönüşüm olma özelliği açısından da önemli bir projedir.

1980’li yıllardan itibaren gündeme gelen “Kentsel Dönüşüm” kavramının, 1990’larla birlikte uygulama alanı bulması ve bu sürecin başlaması Ankara’da “Dikmen Vadisi” ve “Portakal Çiçeği” Projeleri ile olmuştur (Kaya, 2009: 207).

1990’lı yıllarla birlikte Türkiye’de de küreselleşmenin etkileri görülmeye başlar. Ayrıca Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne geçiş süreci, müktesebata uyum politikaları, kentsel dönüşüm uygulamalarının da önemli görülmesine yol açmıştır. Ekonomik gelişmenin yanında dönüştürülecek alanlarda tarihi ve kültürel mirasın korunmasının önemi de bu süreçte daha iyi anlaşılmıştır (Akkar, 2006: 33).

1999 tarihli Marmara Depremi'nden sonra Türkiye'de kentsel dönüşüm olgusu daha çok gündeme gelmiştir. Deprem sonrasında dönüşüm, yenileme, yeniden yapılanma ve gelişme gibi kavramların ihmal edilmemesi gerektiği görülmüştür. Depremden öncede bazı önemli adımların atılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Depremden önce etaplar halinde öncelikli bölgelerden başlanarak sağlıklı yapı ve alanların sağıklaştırılması, riskli alanların yıkılarak yenilenmesi önemli konular arasında görülmüştür. Kaçak yapıların sağlıklı ve daha iyi standartlarda yaşam olanağı sunan alanlara dönüştürülmesi de öncelikler arasında görülmüştür (özden, 2006: 221).

2000 sonrası dönemde kentsel dönüşüme ilişkin çok önemli yasal düzenlemelerin olduğu dikkat çekmektedir. Bu doğrulturda yerel girişimlerle de uygulanan katılımcı yaklaşımlar kent planlama da katılım araçlarını gündeme getirmiştir. Bu süreçte stratejik planlama

yaklaşımı, katılımcı koruma politikaları, çok aktörlü karar alma mekanizmaları, sivil güçlenme gibi çabalar yaygınlaşmaya başlamıştır. Göçler kentsel dönüşümün zorunlu hale gelmesine zemin hazırlamıştır (Ataöv ve Osmay, 2007: 68).

Türkiye’de kentsel dönüşüm uygulamalarına ilişkin yasal mevzuat:

1984 yılında 2981 sayılı “İmar e Gecekondu mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak bazı işlemler ” ve “6785 sayılı İmar Kanununun bir maddesinin değiştirilmesi Hakkındaki Kanun”, Türkiye’de gecekondu dönüşüm sürecindeki kentsel dönüşüme ilişkin ilk yasal düzenlemelerdir. Bu yasal düzenlemeler sonrası 1989-1994 tarihleri arasında Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından uygulanan Dikmen Vadisi Kentsel Dönüşüm Projesi, gecekondu bölgeleri için hazırlanan ilk kentsel dönüşüm projesi olması nedeniyle önemlidir.

2004 yılının ilk çeyreğinde kabul 5104 sayılı “Kuzey Ankara Girişi kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu ” Türkiye’de farklı alanlarda yapılacak olan kentsel dönüşüm uygulamalarına örnek olması açısından önemli bir düzenleme ve projedir. Bu kanunun amacı; Kuzey Ankara girişini ve çevresinin fiziksel durumun ve çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleştirilmesi ve bu bölgenin sağlıklı yaşam alanına dönüştürülerek bu bölgedeki kentsel yaşam kalitesinin artırılmasıdır.

2004 yılında yapılan 5216 sayılı Büyük Şehir Belediyesi Kanunu'nun 7. maddesi ile afet riski taşıyan yapılar için belediyelere yıktırma yetkisi verilmiştir. Bu kanun da bu yapıların yıktırılması ve bu alanlarda sağlıklı yaşam alanların tesisi konusunda belediyelere önemli görevler yüklemektedir.

2005 yılında çıkarılan Belediye Kanunu'nun 73. Maddesinde 2010 yılında yapılan değişiklikle; Belediye, Belediye Meclisi kararıyla” Konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmet alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımların yeniden inşa etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler alamam amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir.” maddesi eklenerek ülke çapında uygulanacak kentsel dönüşümün yasal alt yapısı oluşturulurken yerel yönetimlerin süreçte aktif rol almaları önemli görülmektedir.

2005'te “5366 Sayılı yıpranan Tarih ve Kültürel Taşınmaz Varlıkları Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Bu kanunun amacı; kentin tarihi ve kültürel miras niteliğindeki değerlerini korumayarak yıpranan bu yapıların korunması için gerekli çalışmaların yapılmasını sağlamak ve önemli tabiat varlıklarını korumak ve sit alanı olarak tescil edilen kent bölgelerindeki alanları korumaktır. Ayrıca bu bölgelerde doğal afet riskine karşı gerekli önlemlerin alınarak kentin tarihi ve kültürel dokusunun korunması amaçlanır.

1999 Marmara depremine yönelik olarak 2005 yılında çıkarılan yasaların gerekli sonuçları vermemesi üzerine 2012 yılında 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Bu kanun ile, Türkiye’nin riskli bölgelerinin ve binalarının depreme ve diğer afetlere hazırlanması için bütünsel bir çalışma yapılmıştır. Ayrıca deprem dışında diğer afetlere karşı meydana gelebilecek can ve mal kayıplarının da önlenmesi, sağlıklı yaşam alanlarının oluşturulduğu, kaynakların optimum düzeyde kullanıldığı yaşam alanlarının oluşturulması hedeflenmiştir.

2. NEOLİBERALİZM

Neoliberalizm, devletin piyasa işlerinden ayrılması ve piyasayı özel teşebbüsün yönetmesi gerektiğini savunan düşünce akımıdır.

1920’li yılların sonunda devletin ekonomiye müdahaleciliği 1970’lerdeki neoliberalizme kadar devam eder. Bu durum 1980’lere kadar hükümet politikalarında etkili olur (Öngen, 2003: 43).

1970’li yılların sonlarına Kuzey’de Keynesyen politikaların ve Güney’de iselthal İkameci Sanayi stratejilerinin uygulanmasında yaşanan zorluklar sonrasında; neoliberalizmin hakim kalkınma söylemi olarak ortaya çıktığı görülmektedir (Öniş ve Şenses, 2007: 17). Bu tarihlerde başlayan bu süreç, sonraki zamanlarda dünyada etkinliğini arttırarak devam etmektedir.

Dünyadaki neoliberal politikalar, kamusal alanın düzenlenmesinde uygulama alanı bulur. Kamusal alanın uluslararası kuruluşların tavsiyeleri neticesinde değiştirilerek düzenlenmesi yalnızca ekonomik alanda değil aynı zamanda toplumsal alanlarda da önemli değişiklikleri getirir (Aydın, 2013: 48).

1970'ler ile başlayan dünyadaki sanayisizleşme süreci ve 1980'lerle beraber güç kazanan küreselleşme söylemi kentsel dönüşüm sürecini, geniş küresel ağların ve küresel para kaynaklarının devreye girdiği büyük kentsel dönüşüm projeleri tanımlanmıştır. IMF ve Dünya Bankası benzeri küresel aktörler, kentlerin statülerinin geliştirilmesi ve küreselleşme sürecine bütünleşmesi gayesi ile projelere kaynak sağlamaktadır (Sönmez, 2005).

1980 sonrası dönemde yaşanan değişimlerle birlikte üretime ait hizmetlerin piyasaya aktarılmasına paralel olarak kentsel dönüşüm politikaları da piyasa koşullarından etkilenmektedir. Ekonomik verimliliğin artırılması, kentlerin sermayenin isteklerini karşılayacak şekilde düzenlenmesi ve yarışabilirliklerinin artırılmasında kent planlamanın rolü temel odak durumuna gelmiştir. Bu dönemde kentlerin sermayeyi çekebilmeleri adına pratik uygulamaları barındıran politika ve projeler önemli ve öncelikli duruma gelmiştir (Kalkan, Çetiz ve Akay, 2005: 797).

Türkiye'de 24 Ocak Kararlarının 1980 sonrasında yürürlüğe girmesiyle ithal ikameci politikaların yerine neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ile kapitalist kentleşme süreci başlamıştır.

ANAP hükümetinin yüksek oy alarak iktidara geldiği 1983-1988 yılları bu ekonomik düzenin temellerinin atıldığı dönemdedir (Uğurlu, 2013: 4).1980 sonrasında neoliberal politikalar dünyada kentsel mekânda önemli değişimler yaratmaya başlamıştır. Türkiye’de de 1983 yılındamuhalefetin olmadığı bir ortamda neoliberal politikalar kolayca uygulama alanı bulmuştur (Kurtuluş; 2008: 316).

1980 sonrasında Ulusal kalkınma stratejisi açısından ithal ikameci stratejiden ihracata dayalı stratejiye geçiş olarak adlandırılan bu dönemde, yeni stratejinin kısa dönemde başarısız olması kentsel alanların bir gelişme sektörü olarak piyasa aktörlerine açılmasına neden olmuştur. Bu dönemde kentsel alanların metalaşabileceği düzenlemeler dikkat çekmektedir (Kurtuluş; 2008: 316-317).

1980’li yıllardan itibaren artış göstererek açıklığa kavuşan neoliberalizm ile birlikte küreselleşme dalgası, kentsel mekânda yarattığı değişim ve gelişmeleri hızlandırmıştır (Ergün ve Gül, 2013: 118). Türkiye’de 1980 sonrasında neoliberal politikalarla tüketim merkezli ve küreselleşme söyleyişleri ile beslenen rekabetçilik, yarışmacılık gündeminin büyük kentlere ve bilhassa İstanbul’daki projelerde kendisini göstermesi, Batı Avrupa ve Amerika tecrübelerine yaklaştırmıştır (Öktem, 2006).

Neoliberal dönüşümün de 1987 borsa krizi ile sarsılması sonrası neoliberalizmin uzantısı olarak küreselleşme söylemi dünyada anahtar sözcük olmaya başlar.

Küreselleşme geleneksel toplumsal bağların çözüldüğü, ulusal devlet ve ideolojilerin etkilerinin azaldığı, sınırların geçirgen hale geldiği; gruplar ve kişiler arasında her türlü ilişkinin hızlanıp yaygınlaştığı, hem toplumlar arasında hem de aynı toplum içinde gerginliklerin her zamankinden çok su üstüne çıktığı henüz dengeleri yerine oturamamış bir süreçtir (Köse, 2003: 5).

1970’li yılların sonlarında başlayan, Türkiye’nin 1980 sonrasında yeni ekonomik politikalar belirlemesi süreciyle hızlanan gelişmeler kentin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu süreçle birlikte kentlerde büyük projelerin hayata geçtiği ve yenilerinin yapılmaya devam ettiği görülür. Bununla birlikte yeni toplu konut sunum şekilleri gelişmiştir. Bu dönem kentsel dönüşüm önem kazanır (Aşık, 2007: 47).

Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren başlayıp 1990’lı yıllarda açıkça izlenen ve 2000’li yıllarda egemen kentleşme modeli şeklinde yerleşen neoliberal kentsel yeniden inşa aşaması yaşanmaktadır (Kurtuluş, 2008: 318).

Türkiye’de 1980 sonrasında uygulamaya geçilen neoliberal program ve bunun bir parçası olarak geliştirilen küresel kent projeleri ve uygulamaları İstanbul’u küresel kent statüsünde yer bulmak adına kentler arası bir rekabete koymuştur. Bu durum başta küresel kent olması istenen kentin sosyo-ekonomik dönüşümünde etkili olmanın yanında diğer kentler üzerinde de etkileri olabilecek sonuçlar ve dönüşümlere neden olmaktadır (Öktem, 2006: 53).

3. NEOLİBERALİZM KENTSEL DÖNÜŞÜME ETKİLERİ

Kentlerin meta olarak algılanması sonrasında kentler sermaye açısından kullanılabilir alanlar haline gelmiştir. Bu süreç kentsel dönüşüm projelerinin hayata geçirilerek yeni yaşam alanlarının ortaya çıkması sürecini doğurmuştur. Kentlerdeki gecekondu bölgeleri kentsel dönüşüm için önemli bir gerekçe olmuştur. Bu süreç sonrasında sermayenin talepleri ile şekillenen kent mekânında kentlilerin talep ve gereksinimlerinin dikkate alınmadığı da görülmüştür (Gül ve Ergun, 2010: 771).

1960'larda kentlerin tarihi dokusunun korunması, 1970'li yıllarda turizm sektöründeki gelişmelerle kentsel boş sahaların ıslahı, 1980'lerde teknolojinin insan hayatı üzerindeki etkilerinin artmasından toplumun sosyo-ekonomik yapısı da etkilenmiştir. Bu durum, Avrupa ve Kuzey Amerika başta olmak üzere bütün dünyada belirgin bir kentsel dönüşüm sürecinin başlamasına neden olmuştur. 1990'larda ise küreselleşmenin etkisiyle ve daha fazla turist çekebilmek için tarihi ve kültürel mirasın korunması gündeme oturmuştur. Bu süreç içerisinde kent mekânında yaşayan nüfusun sorunlarının çözümünden çok kentsel arazi rantlarının en iyi şekilde kullanılması ve bundan pay alma çabası öne çıkmaktadır. Bu durumun neticesinde kentsel dönüşüm projelerin de kamu kurumları dışında özel inşaat şirketleri aktif rol almaya başlayacağı bir zemin yaratılmıştır (Saraç, 2014: 14).

Küreselleşme süreci, gelişmekte olan ülkelerin yanında üçüncü dünya ülkelerinde de sosyo-ekonomik hayatına, gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda yön verilen bir süreci doğurmuştur. Dünya ekonomisinin küreselleşmeyle kentlerde yaşam alanları, yaşam biçimleri ve kentsel yapıyı çevre etkilenmiştir. Kentsel yapıyı çevrenin küreselleşmeden etkilenmesi, kentlerin dönüşümünü de zorunlu hale getirmektedir (Saraç, 2014: 14).

Ekonomik ilişkilerin merkezi olan kentler, kapitalist sisteminin tüm dünya da en ileri aşaması olan küreselleşme sürecinin yerel düzeyde yaşam alanı olması sürecinin ana aktörleri olarak sermayenin yöneldiği bir mekân haline gelmiştir. 1980'lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle kentlerde sermayenin daha yoğun olarak etkilerinin görüldüğü söylenebilir. Neoliberal politikaların etkisiyle sermayenin yatırım şeklinde de önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bu süreçte emek yoğun sanayi ve üretim kentlerin dışına çıkarılmaya başlanmıştır; kentlerde bankacılık, finans, bilişim, turizm gibi sektörler kentsel yatırım sahalarında önemli sektörler arasına girmiştir (Tümtaş ve Ergun, 2014: 328). Bu durum kentlerin de yeniden şekillenmesi zorunluluğunu da ortaya çıkaran, kentlerin de çoğu kez buna uygun olarak dönüşümünü zorunlu hale getiren süreçleri başlatan kentsel dönüşümü zorunlu hale getirebilmektedir.

Dünyada çoğu alanda olduğu gibi kentsel dönüşüm konusunda da 1980'lerde önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönem kentlerin yeniden yapılandırıldığı bir dönem olarak da öne çıkar. Özellikle kentsel çöküntü alanlarının sosyo-ekonomik olarak yeniden canlandırılması

ve sağlıklaştırılması kentsel dönüşüm için önemli bir gerekçe olmaktadır. Bu dönem gerçekleştirilen projelerin çoğu, kamu-özel sektör işbirliğiyle gerçekleştirilecek olsa da zamanla kamunun bu konudaki etkinliğinin azaldığı ve özel sektörün kentsel dönüşümde daha etkili olduğu görölmektedir (Akkar, 2006: 31-32).

Neoliberalizmin Türkiye'de kabul görmesiyle birlikte kentsel mekânsermaye birikiminde önemli bir materyal haline gelmiştir. Gecekonduya yaşayanlar tarafından yasal olmayan bir şekilde barınma alanlarına dönüştürülen kentsel mekân, zamanla konut sektörünün de dikkatini çekmektedir. 1984 yılında çıkarılan 2981 sayılı “İmar e Gecekondu mevzuatına Aykırı Yapılara Uygulanacak bazı işlemler ” ve “6785 sayılı İmar Kanununun bir maddesinin değiştirilmesi Hakkındaki Kanun”ile gecekonduların dönüşüm süreci hızlanmıştır (Erman, 2009).

2000 yılı sonrasında Türkiye’de kentlerdeki neoliberal dönüşümde ikinci kuşak yapısal reformlara yer verildiği görölmektedir. 2000 sonrası dönemde sermaye için önemli bir kar sağlama aracı olan kentsel dönüşüm projeleri, hızlı bir şekilde devam etmiştir (Göksu ve Bal, 2010: 265).

Neoliberal politikalar doğrultusunda yapılan yasal düzenlemeler ile birlikte TOKİ, kentsel dönüşüm sürecinde önemli bir kurum haline gelir (Yılmaz, 2012: 43). 2000’li yıllarda TOKİ’nin konut yapımında önemli bir aktör olması ile birlikte önemli kentsel dönüşüm projelere de imza attığı görölmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kentsel dönüşüm, 19. yüzyılda ilk kez Batı ülkelerinin kentlerinde sosyal ve ekonomik açıdan çöküntü alanlarının yeniden canlandırılması ve kentte refah ve yaşam kalitesinin artırılması amacıyla kentlerin yenilenmesine yönelik müdahalelerin yapılmasıyla başlamıştır.

Türkiye’de 1950’lerden sonra sanayileşme ile birlikte kentleşme sürecinin hızlandığı görülmektedir. Yaşanan hızlı kentleşme ile birlikte İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerin hızlı ve kontrolsüz bir şekilde büyümesi birçok sorunun yanında barınma sorununun da yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan bu barınma sorunları yüzünden kentlerde düzensiz yerleşmeler, çoğu zaman gecekondulaşmalar görülmüştür. Kentlerde hızla artan nüfusa bağlı olarak zamanla kentlere görülen sağlıksız yerleşmelere karşı kentsel dönüşüm zorunlu hale gelmiştir.

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren uygulanan kentsel dönüşüm projeleri, 1980’lerden sonra daha da önem kazanarak, önceki dönemden farklı olarak kentlerin ekonomik yenileme ve canlanması olarak görülmüştür. Kentlerde konut sunuş biçimlerinde de bu değişimler görülmektedir. Sermayelerin bir araya gelerek büyük yapı birimlerinin sunulmasıyla toplu konut sunum biçimleri gelişmiştir.

1980’li yıllara gelindiğinde Türkiye’de kentsel dönüşüm konusunda önemli değişimler yaşanmıştır. Kentlerde boşaltılmış ve çöküntü haline gelmiş yerlerde ekonomik canlanmayı sağlamak için projelerin

yapıldığı görülmektedir. 1980'lerden sonra gerçekleşen kentsel dönüşümler, kamu ve özel sektör işbirliği ile yapılmıştır.

1999 yılında yaşanan Marmara Depremi'nden sonra Türkiye'de kentsel dönüşümün önemi daha da anlaşılmıştır. Deprem ülkesi olan Türkiye'de sağlıksız yapıların yıkılarak yeniden üretilmesinin önemi daha iyi anlaşılmıştır. 2000 sonrası döneme bakıldığında kentsel dönüşüme ilişkin önemli yasal düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.

Kapitalizmin 1970'lerde içine girdiği krize bağlı olarak bütün dünyada üretimin ve mekânsal yapıların değiştiği küreselleşme döneminde, krizden çıkış yolu olarak ortaya çıkan neoliberal politikalarla az gelişmiş ülkelerin ekonomisine yön verilmiştir. Dünya ekonomisinin küreselleşmesi kentlerde sosyo-ekonomik değişimleri yanında kentsel değişim ve dönüşümü de hızlandırmıştır. Kentlerde görülen bu hızlı değişim ve dönüşüm sürecine bakıldığında, neoliberal politikaların merkezinde kentlerin olduğu görülmektedir. Küreselleşme ile birlikte dünya kenti ve küresel kent söylemlerinin de ortaya çıkmasıyla birlikte bazı ülkelerin bazı ülkelerin bazı kentlerini dünya kenti yapma sürecine girmiş oldukları, bunun için o kentlerde kentsel dönüşüm ve değişim süreçlerine öncelik verildiğine bakıldığında dünyadaki küreselleşmenin kentler üzerindeki etkileri görülecektir.

Türkiye'de 1980'li yıllarda başlayan, 1990'larda devam eden ve 2000'li yıllarda hâkim olan neoliberal kentsel yeniden yapılanma sürecinin yaşandığı görülmektedir. Bu süreçte sermayenin karlı alanlar

aradığı, bunun da temel araçlardan biri olarak görülen kentsel dönüşüm projeleri, söz konusu kentlerin dönüşümünü hızlandırıcı rol aldığı görülmektedir.

1980 sonrası neoliberal politikaları benimseyen Türkiye, özellikle İstanbul'un küresel kent olması ve küresel kentlerle yarışabilecek konuma gelmesi için çalışılmıştır. Bu durum neticesinde İstanbul'da sosyo-ekonomik ve mekânsal olarak değişim ve dönüşümler görülmüştür. Bu gelişmeler neoliberalizmin dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kentsel dönüşüm sürecini hızlandırdığını göstermektedir.

20. Yüzyılda teknolojik gelişmelerin ulaşım ve iletişim ağlarının sağladığı olanaklarla küresel ve bölgesel olarak önemli ekonomik, politik, sosyal ve mekânsal dönüşümlerin yaşandığı görülmüştür. 1970'li yılların sonlarında neoliberalizm ile birlikte dünyada yaşanan küreselleşme süreci, başta kentlerde olmak üzere hayatın her alanında kendini göstermeye başlamıştır. Yaşanan bu hızlı değişim sürecinin kentlerdeki değişim ve dönüşüm sürecini hızlandırdığı görülmektedir. Kentlerde görülen ekonomik, sosyal, siyasal ve demografik değişimler; kentlerin dönüşümünün çok boyutlu bir süreç olduğu göstermektedir. Bu nedenle kentsel dönüşümlerin neoliberalizm sürecinden etkilendiği ve kentlerde özel sektörün aktif rolü ile daha da hızlandığı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkar, Z. M., (2006). Kentsel Dönüşüm Üzerine Batıdaki Kavramlar, Tanımlar, Süreçler ve Türkiye, Planlama TMMOB Şehir Plancılar Odası Yayını, Ankara.
- Ataöv A. ve Osmay S., (2007). Türkiye'de Kentsel Dönüşüme Yöntemsel Bir Yaklaşım, METU JFA 2007/2, 24(2), s.57-82.
- Aydın, Z., (2013). Neoliberalizmin Türkiye'deki İstihdam Politikalarına Etkisi, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Çakılcıoğlu, M., Cebeci, F.Ö., (2003). "Kentın Çöküntü Alanlarında Uygulamada Yetersiz Kalan İmar Planlarının Yerine Alternatif Planlama Süreçleri", Kentsel Dönüşüm Sempozyumu, 11-13 Haziran, İstanbul.
- Daşkıran, F., Ak, S. (2015). "6306 Sayılı Kanun Kapsamında Kentsel Dönüşüm", Yönetimve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 13(3).
- Erbaş, H. ve Kızılay, Ş.,(2015). "Kentsel Dönüşüm, Mülksüzleştirme, Yerinden Edilme ve Mahalle Mücadelesi: Sarıyer-Derbent Örneği", Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi, s.496-522 .
- Ergün, C., (2008). "Kentsel Dönüşüm ve Sulukule Atölyesi", Toplum ve Demokrasi, 2 (3), Mayıs- Ağustos, s.255–260.
- Ergün, C. ve Gül, H., (2013). "Neoliberalizmin Mekana Yansıması Olarak Kentsel Dönüşüm ve Dışlanma-Ayrışma Süreçleri", Köroğlu, Tunga N. (Ed.), KBAM 4. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu Bildiri Kitabı, 28-30 Kasım 2013, Mersin, s.117-130.
- Göksu,E. ve Bal,E., (2010). Türkiye'de Neoliberal Mekansal Gelişim Stratejisi Olarak Kentsel Dönüşüm Projeleri, Çev: dilek Özdemir. Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi ve İstanbul Uygulamaları, Nobel Yayınları, 2010, Ankara
- Gül, H. ve Ergün, C., (2009). "Toplumcu Belediyecilik ve Kent Kapılarını Sermayeye Açan Anahtar Olarak Kentsel Dönüşüm", içinde Yerel Yönetimlerde Sosyal Demokrasi Toplumcu Belediyecilik (Teorik

- Yaklaşım, Türkiye Uygulamaları), der. Kamalak, İ. ve Gül, H., s.295-332, Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Gül, H. ve Ergün, C., (2010). "Küreselleşme, Kentler, Kentsel Dönüşüm ve Mekandan
- Koparılan Ademler", Altıntaş, Hakan (Ed.),VII. Kamu Yönetimi Forumu: Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi Bildiriler Kitabı, KSÜ Yayınları, Kahramanmaraş, s.762-774.
- Kalkan, S., Çetiz, S. ve Akay, Z., (2005). "İstanbul Metropolitan Alanı Ve Bu Alanda Yaşanan
- Yapısal Değişim, İçinde Değişen-Dönüşen Kent Ve Bölge", 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü, 28. Kolokyumu Bildiriler Kitabı, 8-10 Kasım 2004, ODTÜ, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Ve TMMOB ŞPO Ortak Yayını, Cilt 2, Ankara, s.795-811.
- Kaya, H. E., (2009). "Kentsel Dönüşüm Projeleri ve Halk Katılımı", Toplum ve Demokrasi, 3 (6-7), Mayıs-Aralık, s.203-216.
- Keleş, R., (2004). "Kentsel Dönüşümün Tüzel Altyapısı" : Dosya: Kentsel Dönüşüm ve Katılım, Mimarist Dergisi.
- Keleş, R., (2012). "Kentsel Dönüşüm: Neden, Kimin İçin ve Nasıl?", Arazi Yönetimi Günleri, TMMOB HKMO İstanbul Şubesi-Petrol-İş Sendikası, 15, 16 ve 17 Kasım, İstanbul.
- Koçak, H. ve Tolanlar, M., (2008). "Kentsel Dönüşüm Uygulamaları (Aydın ve Afyonkarahisar Örnekleri)", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(2), 397-415.
- Köse, Ö., (2003). "Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal ve İşlevsel Dönüşümü", Sayıştay Dergisi, 49, s.3-46
- Kurtuluş, H., (2008). Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminde Devlet, Sınıflar Ve Kentsel Arazi Bağlantıları, İçinde Devlet Ve Sermayenin Yeni Biçimleri, R. Günlü (Der.), Dipnot Yayınları, Ankara, 303-321.
- Kurtuluş, H., (2008). "Türkiye'nin Kentleşme Deneyiminde Devlet, Sınıflar ve Kentsel

- Arazi Bağlantıları”, Günlü, Ramazan (Ed.), Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri, Dipnot Yayınları, Ankara, s.303-321.
- Öktem, B., (2006). "Neoliberal Küreselleşmenin Kentlerde İnşası: AKP'nin Küresel Kent Söylemi ve İstanbul'un Kentsel Dönüşüm Projeleri".
- Öngen, T., (2003). "Küresel Kapitalizm ve Sermayenin Yeni Hegemonya Stratejileri", Petrol-İş Dergisi, s. 40-51.
- Öngören, G., (2016). Kentsel Dönüşüm Hukuku, Öngören Hukuk YayınlarıYayın No: 5, İstanbul.
- Öniş, Z. ve Şenses, F., (2007). "Küresel Dinamikler, Ülkeçi Koalisyonlar ve Reaktif Devlet: Türkiye'nin Savaş Sonrası Kalkınmasında Önemli Politika Dönüşümleri", s.1- 34. http://users.metu.edu.tr/fsenses/files/kuresel_dinamikler.pdf (Erişim Tarihi: 01.12.2018).
- Özdemir, D., (2010). Kentsel dönüşüm olgusunun süreç içinde değişen anlamları, Özdemir (der.) Kentsel dönüşümde politika, mevzuat, uygulama içinde, Nobel Kitap, İstanbul.
- Özden, P., (2012). Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Politikaları ve Mevzuatına Eleştirel Bir Bakış, Dilek Özdemir (Der.), Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama: Avrupa Deneyimi, İstanbul Uygulamaları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.194-224.
- Özkul, M., (2017). Dünyada Ve Türkiye’de Kentsel Dönüşüm Projelerinin Finansman Yöntemleri, Uzmanlık Tezi, İller Bankası Anonim Şirketi, Ankara. Erden Y. D., “Kentsel Yenileşmede Bir Araç Olarak Dönüşüm Projeleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul, 2003
- Polat, Y., (2016). "Neoliberal Politikalar Bağlamında Büyük Ölçekli Kentsel Projeler: Malatya Örneği", 10. kamu yönetimi sempozyumu, Büyük Şehir yönetimi ve il yönetiminin yeni yüzü, 5-7 Mayıs 2016, İzmir, s. 685-702.
- TOKİ (2011). "Kentsel Dönüşümde Model Arayışları", Toplu Konut İdaresi Başkanlığı Yayınları, Ankara.

- Turok, I., (2004). "Urban Regeneration What Can Be Done And What Should Be Avoidant" Uluslararası Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildirisi. İstanbul Büyükşehir Belediyesi.
- Turok, I., (2005). "Kentsel Dönüşüm: Neler Yapılabilir ve Nelerden Kaçınılmalı?", D.Özdemir ve P.Özden ve S. Turgut (ed), Uluslararası Kentsel Dönüşüm Uygulamaları Sempozyumu İçinde, 27-30 Kasım 2004, Küçükçekmece Belediyesi Yayınları, İstanbul, s.25-30.
- Tümtaş, M. S. ve Ergun, C., (2014). "Making Space For Capital", Efe, Recep-Sam, Neslihan-Sam, Rıza-Spiriajevas, Eduardas-Galay, Elena (Ed.), Cities İn The Globalizing World and Turkey: A Theoretical and Empirical Perspective, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, s.328-339.
- Türk Dil Kurumu Resmi İnternet Sitesi (TDK, 2018). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5bfac8f0612ab8.59959997 (Erişim Tarihi: 15.11.2018).
- Türkün, A., (2012). "İstanbul'da kentsel dönüşüm: Mekânı değişen yoksulluk", 7. Türkiye Şehircilik Kongresi bildiri kitabı içinde. Ankara: TMMOB Yayınları.
- Türkün, A., (2014). Kentsel ayrışmanın son aşaması olarak kentsel dönüşüm, Türkün (der.), Mülk, mahal, insan içinde. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

BÖLÜM 3

6112 SAYILI KANUN BAKIMINDAN AB TELEVİZYON MEVZUATINA UYUM: YENİLİKLER, EKSİKLİKLER VE ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR

Prof. Dr. Ahmet ÇİFTÇİ¹
Dr. Öğr. Üyesi Merve ERGÜNEY²

* Bu kitap bölümü “*Türk Televizyon Mevzuatının Avrupa Birliği Televizyon Mevzuatına Uyumlaştırılması*” isimli yüksek lisans tezinden esinlenilerek üretilmiştir.

¹ Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-Televizyon ve Sinema Bölümü, Ankara, Türkiye. ciftci.ahm@gmail.com Orcid Id: 0000-0002-8750-6703

² Samsun Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İletişim Tasarımı ve Yönetimi Bölümü, Samsun, Türkiye. merve.erguney@samsun.edu.tr Orcid Id: 0000-0002-1397-5769

GİRİŞ

İletişim ve kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte gazete, dergi, kitap, plak, ses bandı, sinema filmleri, radyo, televizyon ve son olarak internet ve buna bağlı olarak da sosyal medya (facebook, twitter, instagram vb.) yaygın şekilde kullanılır hale gelmiştir. Bütün bu kitle iletişim araçları arasında televizyon, görsel-işitsel bir kitle iletişim aracı (audio-visual mass media) olması hasebiyle toplumu ve bireyi etkileme gücü ve yaygınlığı açısından önemli bir yere sahiptir. Günümüzde televizyon alıcı cihazı bulunmayan hâne neredeyse kalmamıştır. Toplumda bu kadar yaygın biçimde izlenen televizyon yayınlarının, belli kurallar dâhilinde ve bir düzen içerisinde yapılması, bunun da yasal bir teminat altına alınması şarttır. Türkiye’de 1960’lı yıllardan bu yana televizyon yayıncılığının kurallarını belirleyen pek çok düzenleme yapılmıştır. Özellikle, Avrupa Birliği’ne (European Union) tam üyelik sürecinde, üyeliğin ön şartı olan Kopenhag Kriterlerine uyum sağlanması bakımından pek çok alanda olduğu gibi televizyon yayıncılığı alanında da birtakım düzenlemeler yapılmıştır.

Çalışmada, Türk televizyon mevzuatının Avrupa Birliği (AB) televizyon mevzuatı ile uyumlaştırılması sürecinde Türkiye’de yapılan düzenlemeler incelenerek uyumsuzlukların ve ortaya çıkan sorunların ele alınması ve bu uyumsuzluk ve sorunlara çözüm önerilerinin getirilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmada toplumsal sorumluluk teorisinden yararlanılmıştır. Medya hizmet sağlayıcılar (radyo ve özellikle televizyon) toplumun

beklentilerini yerine getirmenin yanı sıra topluma karşı sosyal bir sorumluluk taşımaktadırlar. Toplumsal sorumluluk anlayışının temelleri 1947’de ABD’de Robert M. Hutchins başkanlığında kurulan Hutchins Komisyonu’nun 27 Mart 1947 tarihli “Özgür ve Sorumlu Basın” adlı raporunda ortaya konulmuştur. Bu raporla birlikte basının ahlâkî boyutlarının yeniden gözden geçirilmesi gündeme gelmiş ve toplumsal sorumluluk teorisinin temelleri atılmıştır (Kiran, 2000: 94 akt. Uzun, 2016: 39; Özgen, 2002:111vd.). Hutchins Komisyonu raporunda, basının nasıl olması gerektiğine dair belirlemiş olduğu ilkelerin yanı sıra yeni bir yaklaşım gereksinimini vurgulanmıştır. Bu gereksinim Siebert, Peterson ve Schramm isimli iletişim bilimciler tarafından 1956 yılında yayınlanan Basının Dört Kuramı (*The Four Theories of the Press*) adlı kitapta karşılığını bulmuştur. Siebert, Peterson ve Schramm (1963: 8-12), iletişim sistemlerini ‘otoriter’, ‘sovyet komünist’, ‘liberal’ ve ‘toplumsal’ sorumluluk olmak üzere dört kategoriye ayırmışlardır. Bu kuram ile öne sürülen en önemli öncül, özgürlüğün beraberinde sorumluluk anlayışı taşıdığı ve çağdaş toplumda kitle iletişim araçlarının bazı temel işlevlerini yerine getirirken sorumlu olmaya zorlanması gerektiğidir (Kiran, 2000: 93 akt. Uzun, 2016: 40; Özgen:1992.115). Toplumsal sorumluluk anlayışı Anayasa’nın m.12/2 hükmünde de yer almaktadır. Bu hükümde, “*Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder*” hükmüne yer verilerek özgürlüklerin yanı sıra sorumluluklara da vurgu yapılmıştır. Bu cümle medyaya yani basın-yayına özgülenirse, “ifade hürriyeti (m.26), bilim ve sanat hürriyeti (m.27), ve basın hürriyeti (m.28;

m.133) basın-yayın organlarının ve mensuplarının (fikir işçilerinin) yazıp-çizdiklerinde, söylediklerinde, yayınlarında, kısacası her türlü eserlerinde topluma ve diğer kişilere (okuyucu, dinleyici, seyirci ve izleyicilere) ve hatta kendi ailelerine karşı ödev ve sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri gerektiği sonucuna varılır. Aynı düzenleme Avrupa Konseyi tarafından çıkarılan ve Türkiye'nin de Taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. maddesinde öngörülmüştür (f.1). Bu bağlamda, televizyon yayıncılığı alanındaki düzenlemeler 'toplumsal sorumluluk kuramı' kapsamında incelenmiştir.

AB televizyon mevzuatı ve Türk televizyon mevzuatına ilişkin düzenlemeler karşılaştırmalı analiz yönteminden faydalanılarak incelenmiştir. Çalışma kapsamında Avrupa Konseyi tarafından çıkarılan Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi- (ASTS-1989), AB tarafından çıkarılan Sınırsız Televizyon Direktifi (STD-1989) ve şu anda yürürlükte olan Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi (GİMHY-2011) incelenmiş; Türk televizyon mevzuatı bakımından 3 Mart 2011 tarihinde yürürlüğe giren ve 3984 sayılı Radyo ve Televizyon Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunu yürürlükten kaldıran 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun ile karşılaştırılmıştır. Özellikle, bu Kanunla ne gibi ilerlemelerin kaydedildiği ve nelerin eksik olduğu incelenerek çözüm önerileri sunulmuştur. AB İlerleme Raporları incelenerek Türkiye'nin AB medya politikalarına (media policy) ve televizyon mevzuatına (TV legislation) ne derece uyum sağladığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, AB ile ilgili genel bilgi, Türkiye-AB İlişkileri, AB'nin medya politikaları, Türkiye'de televizyon mevzuatında yapılan düzenlemeler, AB İlerleme Raporları ve 6112 sayılı Kanun ile getirilen yenilikler konularına değinilmiştir. Son olarak AB televizyon mevzuatı çerçevesinde 6112 sayılı Kanun'daki eksiklikler ve sorunlar ortaya konarak çözüm önerileri sunulmuştur. Çalışmanın, bundan sonra yapılacak televizyon mevzuatı düzenlemelerinde yol gösterici olması umulmaktadır.

1. AVRUPA BİRLİĞİNE GENEL BAKIŞ

Bugünkü AB'nin oluşumunda yüzyılların birikiminden söz etmek mümkündür. Orta Çağ'dan günümüze, Avrupa'da 'birlik' fikrine dayalı dinî, siyasî, ekonomik ve kültürel açılardan pek çok girişimde bulunulmuştur (Lasok, 1987; Akkor Gül, 2013: 1). Fakat Avrupa'daki bu birlik düşüncesi sektörel ekonomik olarak ve biraz da siyasî mülâhazalarla ancak 1951 yılında Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg tarafından Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (AKÇT) (*European Coal and Steel Community-ECSC*) kuran Paris Antlaşması ile gerçekleştirebilmiştir. Ardından 1957 yılında Roma- I ve Roma-II Antlaşmaları ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (*European Atomic Energy Community - EURATOM*) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) (*European Economic Community-EEC*) hayata geçirilmiştir. Bu üç topluluk ile Avrupa'da ekonomik bütünleşme (entegrasyon) başlamış oldu 1967 yılında bu üç topluluk tek bir çatı altında toplandı ve Füzyon Antlaşması ile Avrupa Toplulukları (AT) adını aldı. Bu gelişmeleri Avrupa ortak pazarı

(common market) ya da iç pazarın oluşturulmasını ve giderek siyasî bir bütünleşmenin yolunu açan 1987 tarihli Avrupa Tek Senedi (*The Single European Act*) takip etmiştir. 1 Ocak 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması (Avrupa Birliği Antlaşması) ile Avrupa Topluluğu (European Community) adı Avrupa Birliği olmuştur (Çiftci, 2019: 382-386).

AB kurulduğu günden bu yana hem yeni üyelerin Birliğe kabulü ile coğrafi bakımdan, hem de gündemine aldığı konular (çevre, sağlık, eğitim, kültür, tarım, dış politika, medya, insan hakları, uzay, vb.) bakımından iki şekilde genişlemiş ve genişlemeye de devam etmektedir. Coğrafi bakımdan genişlemeye “yatay genişleme” (horizontal enlargement), ele aldığı konular bakımından genişlemeye ise “dikey genişleme” (vertical enlargement /deepening) adı verilmektedir (Çiftci, 2019: 384).

Altı üye ile kurulan Topluluk'ta 1973 yılında ilk yatay genişleme yaşanmış ve Danimarka, İrlanda ve İngiltere'nin Topluluğa katılmasıyla birlikte üye sayısı dokuzaya çıkmıştır. Bu ülkeleri sırasıyla 1981 yılında Yunanistan (II. Genişleme), 1986 yılında İspanya ve Portekiz (III. Genişleme), 1995 yılında Avusturya, Finlandiya ve İsveç (IV. Genişleme), 2004 yılında Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya (V. Genişleme), 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya (VI. Genişleme) ve son olarak 2013 yılında Hırvatistan (VII. Genişleme) izlemiş ve AB üye sayısı 28'e yükselmiştir (Fontaine, 2013: 11-1; Akkor Gül, 2013: 4; Çiftci,2019:384). Ancak

31 Ocak 2020 tarihinde İngiltere'nin AB üyeliğinden resmen ayrılmasıyla (Brexit) birlikte üye sayısı 27'ye düşmüştür.

Başlangıçta ekonomik bir bütünleşmeyi amaçlayan ve bunu büyük ölçüde gerçekleştiren Avrupa Topluluğu 1993 yılında Maastricht Antlaşması ile daha sıkı bir işbirliğine dayanan ekonomik, parasal ve siyasî bir bütünleşmenin yolunu açmıştır (Çiftci, 2007:13; Fontaine: 2013: 12; Akkor Gül, 2013: 4). Birlik, zaman içerisinde rekabet, tarım, eğitim, sağlık, kültür, tarım, balıkçılık, tüketici hakları, insan hakları, sosyal politika, dışişleri ve güvenlik, görsel-işitsel medya vb. alanlarda ortak politikalar geliştirerek dikey olarak genişlemiş ve genişlemeye devam etmektedir (Çiftci, 2019:384).

1993'te, eski komünist ülkelerin Birliğe katılma taleplerinin ardından, AB'ye üye olmak için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterler belirlenmiştir (Fontaine, 2013:16). Kopenhag Kriterleri olarak bilinen bu kriterler siyasî, ekonomik ve Topluluk Müktesebatının (*Acquis Communautaire*)³ benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Bunlar (Fontaine, 2013: 16; Çiftci, 2019:385-386):

³ **Topluluk Müktesebatı:** "Fransızcası "acquis communautaire" olan bu terim AB ülkelerinin paylaştığı haklar ve yükümlülükler anlamına gelir. "Müktesebat" tüm AB antlaşmalarını (treaties), kanunlarını, tüzüklerini (regulations), yönergelerini (directives), görüşlerini (opinion), tavsiyelerini (recommendations), bildirelerini, kararlarını, AB kanunlarındaki uluslararası Antlaşmaları ve Adalet Divanı tarafından verilmiş hükümleri içerir. Ayrıca Avrupa Hükümetlerinin "adalet ve içişleri" alanlarında ve Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası konusunda birlikte yürüttükleri eylemleri de kapsar." (Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, 2013: 20).

- Siyasî Kriterler: Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklar için saygı ve korunmayı güvence altına alan istikrarlı kurumların varlığı;
- Ekonomik Kriterler: İşleyen bir Pazar ekonomisinin yanı sıra Birlik içindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısına karşı koyma kapasitesine sahip olunması,
- Topluluk Müktesebatının Benimsenmesi: Siyasî, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyma dâhil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini üstlenebilme kabiliyetine sahip olunmasıdır.

1.1. Avrupa Birliği- Türkiye İlişkileri

Türkiye ile AB arasındaki ilişkiler 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Antlaşması ile başlamıştır. Hazırlık, Geçiş ve Nihâî olmak üzere üç dönemin sonunda ve 25 yıl sonra Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğini öngören bu Antlaşma 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma ile Türkiye tam üye olma ve ekonomik entegrasyon sürecine katılma isteğini beyan etmiştir. Tarafların karşılıklı yükümlülüklerini yeterince yerine getirememesi nedeniyle Türkiye'nin tam üyeliği gerçekleşmemiştir. Türkiye daha sonra 14 Nisan 1987'de Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 20 Aralık 1989'da Avrupa Komisyonu AB'nin kendi iç pazar (*internal market*) uyumlaştırmasını tamamlayıncaya kadar yeni üye kabul edemeyeceği görüşünü ileri sürerek Türkiye'nin başvurusuna olumsuz cevap vermiştir. 1 Ocak 1996'da Türkiye ve AB arasında "Gümrük Birliği Antlaşması" yürürlüğe girmiştir. 11 Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü verilmiştir. Bu tarihten sonra AB

tarafından Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye tarafından da Ulusal Program hazırlanmıştır. 6 Şubat 2002 tarihindeki Uyum Yasaları Paketi'nden itibaren çeşitli tarihlerde dokuz adet Uyum Yasaları Paketi kabul edilmiştir. Uyumlaştırma amacıyla mevzuat değişikliği süreci devam etmektedir.

17 Aralık 2004'te AB, Türkiye ile üyelik görüşmelerini başlatmaya karar vermiş ve 3 Ekim 2005 tarihinde resmen katılım müzakerelerine başlanmıştır. 20 Ekim 2005'te ise bilim araştırma ve eğitim başlıklarında tarama süreci başlamıştır. Hâlihazırda 35 başlıktan açılan fasıllarda katılım müzakereleri (*accession negotiations*) devam etmektedir. Ancak bu fasılların (*chapter*) bir kısmı açılmış, bir kısmı henüz açılmamış, bir kısmına ise bazı üye devletlerce bloke konulmuş durumdadır. Fasıllardan 10 nolu olanı 'Bilgi Toplumu ve Medya' (*Information Society and Media*) başlıklıdır.

2. AVRUPA BİRLİĞİ MEDYA POLİTİKASI

AB, Avrupa Topluluğu'nu kuran Roma Antlaşma'sınının 151. maddesinde "kültür ve görsel-işitsel politika" başlığı altında düzenlenen hükme dayanarak, Avrupa'da görsel-işitsel alanda işbirliğini teşvik etmek amacıyla politikalar üretmekte ve sektörel programlar yürütmektedir. AB görsel-işitsel politikasınının temeli 1970'li yıllarda hazırlanan Yeşil Kitap (Green Paper) ve Beyaz Kitap'a (White Paper) dayanmaktadır. 1988 yılında Rodos'ta yapılan AT Devlet ya da Hükümet Başkanları Zirvesi (European Council Summit) ve daha sonra 26-28 Haziran 1989 tarihinde yapılan Madrid ve 8-9 Aralık 1989 tarihinde yapılan Strasbourg Zirvelerinde, AT

görsel-işitsel politikası üzerinde çalışmalar yapılmıştır (Çiftci, 2007:33).

1984 yılında AB Komisyonu'nun yayınladığı, “*Yayıncılık Ortak Pazarının Kurulması Hakkında Yeşil Belge*”, AB'nin görsel-işitsel alanda ortak bir adım atılması yönündeki ilk hareketidir. Söz konusu Belge'de Komisyon, Topluluk'ta yayın hürriyetinin sağlanabilmesi için televizyon yayınları bakımından uygulanan ulusal düzenlemeler, telif hakları, reklam yayınları, düzeltme ve cevap hakları, küçüklerin muzır neşriyattan korunması gibi konularda üye devletlerin mevzuatının uyumlaştırılması önerilmiştir (Kihtir, 2006: 78).

Avrupa Topluluğu tarafından 1987'de yayınlanan “Green Paper Towards A Dynamic European Community” adlı Raporda, bilgi alış-verişini sağlayan her türlü teknoloji, modern toplumun ‘sinir sistemi’ olarak nitelendirilmiş ve iletişim sektörünün önemine vurgu yapılmıştır (Çiftci, 2007: 34). 1 Ocak 1993 tarihinde Maastricht Antlaşması'nın kabul edilmesiyle görsel-işitsel alandaki çalışmalara dayanak sağlanması yönünden çok önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Zira Antlaşma'nın 128/2. maddesinde AB'nin görsel-işitsel alanda üye devletleri teşvik edeceği ve alandaki faaliyetleri destekleyeceği vurgulanmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere AB'ye tam üye olabilmek için yerine getirilmesi gereken kriterler vardır. 22 Haziran 1993 tarihinde Kopenhag Zirvesinde 35 başlık (chapter) altında toplanan ve çeşitli alanlarda ortak politikaları düzenleyen (tarım, çevre, sağlık, eğitim, kültür, enerji, ulaşım, medya, vb.) kurallara uyum sağlanması

öngörülmüştür. Bu doğrultuda Gümrük Birliği, Serbest Dolaşım (malların, işçilerin, hizmetlerin ve sermayenin) gibi Ortaklık Antlaşmalarında (Kurucu Antlaşmalar) öngörülen şartlara uyum sağlanmalıdır. AB'nin görsel-işitsel alandaki ortak politikalarının belirlendiği 10 Nolu Fesil 'Bilgi Toplumu ve Medya' (Information Society and Media)dır. AB çoğulculuğa ve ifade hürriyetine önem veren bir medya politikasına sahiptir (Çiftci, 2017: 355).

AB'nin ortak iletişim politikası kapsamında üzerinde durulan konuları genel olarak üç başlık altında toplamak mümkündür (Çiftci, 1999: 62; Çiftci, 2007: 34):

- Yayın tekellerinin kırılması ve yayıncılıkta çoğulculuk adına kamu yayın kuruluşlarının özelleştirilmesi,
- Millî hukuk mevzuatlarının ve teknolojilerin uyumlaştırılması,
- Millî kültürlerin çeşitliliğinin korunması ve Avrupalı kimliğinin oluşturulup, tanıtılması.

Avrupa Adalet Divanı tarafından (Sacchi Kararı ile) yayıncılık alanı hizmet sektörü olarak görülmüş ve televizyon yayınlarının hizmetlerin serbest dolaşımı çerçevesinde serbestleşmesi gerektiğini savunulmuştur (Akkor Gül, 2013: 77, 128). Bu doğrultuda 3.10.1989 tarihinde Avrupa Topluluğu tarafından "Sınırsız Televizyon Direktifi (*Television without Frontiers Directive*)" imzalanmıştır. Avrupa Konseyi tarafından da bu Direktif'e benzer bir metin olan Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi (*European Convention on Transfrontier Television*) Mart 1989 tarihinde imzaya açılmıştır. Sınırsız Televizyon Direktifi üzerinde değişiklikler yapan ve

Direktifin adını da değiştiren bir dzenleme olarak 18 Aralık 2007’de AB’nin “Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi (*Audio-Visual Media Services Directive*) ”, hazırlanmış ve 10 Nisan 2010 tarihinde Resmî Gazete’de (Official Journal, L 95/1) yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu dzenlemeler hakkında daha geniş bilgiye aşağıda yer verilecektir.

2.1. Avrupa Konseyi Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi

Avrupa Konseyi tarafından üye devletler arasında televizyon program hizmetlerinin sınırötesi yayını ve tekrar yayını kolaylaştırmak amacıyla hazırlanan ve 5 Mayıs 1989 tarihinde imzaya açılan Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi Türkiye tarafından 7 Eylül 1992’de imzalanmış, 21 Ocak 1994’de 3915 sayılı Kanun’la onaylanmış, 1 Mayıs 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Sözleşme’nin önsözünde ifade ve haberleşme hürriyetine ve Avrupa İnsan Hakları ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme’nin 10. maddesine atıfta bulunulmuş, topluma program hizmetleri arasında daha geniş bir seçme alanı sunmak ve böylece Avrupa mirasını ve bu mirasın görsel-işitsel eserlerinin yaratılmasını geliştirmek isteğiyle ve bu kültürel amaca ulaşabilmek için üstün nitelikte programların üretimi ve dağıtımını artırmak suretiyle toplumun siyasî, eğitim ve kültür alanlarındaki beklentilerine cevap vermek amaçlanmıştır. Sözleşmede yeniden iletim hakkı, toplumun önemli olaylara erişimi, cevap hakkı, kültürel amaçlar, reklam kuralları ve yayıncıların sorumlulukları gibi konular dzenlenmiştir. Avrupa Konseyi’nin üye

lkeleri aynı zamanda AB yesi ülkeler olduklarından ve Avrupa Kültür Antlaşmasına taraf olduklarından bu sözleşme de AB'nin müktesebatına dahildir.

2.2. Avrupa Birliği Sınırsız Televizyon Direktifi (1989)

ye devletler bakımından bağlayıcı olan ve bu bakımdan asgari düzeyde kurallar getiren (minimal rules) Sınırsız Televizyon Direktifi (*Television without Frontiers Directive*) 3 Ekim 1989 tarihinde kabul edilmiştir. Bu Direktif esasen Avrupa Konseyi'nin "Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi ile uyumu sağlamak için çıkarılmıştır. Direktif televizyon yayınlarının ye devletler arasında serbestçe alınabilmesi, dağıtılabilmesi ve başka bir ülkede yayınlanmasının kurallarını koymaktaydı. Önsözde belirtildiği üzere Direktif, Avrupa lkeleri arasında daha yakın bir iletişim sağlamak ve Topluluğa ye Devletler arasındaki ilişkileri güçlendirmek, ortak pazarın oluşmasına katkıda bulunmak, televizyon yayınları yoluyla iletim hürriyetini garanti altına almak için asgari kurallar belirlemek, kültürel amaçlara ulaşmak ve ortak kültür mirası oluşturmak ve bunu yaşatmak için Avrupa eseri televizyon programlarının üretimini teşvik etmek, yayın ilkelerini belirlemek amacıyla ve televizyon yayıncılığında şahıs, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımını kolaylaştırmak amacıyla hazırlanmıştır (iftci, 2019: 360; Cankaya, 1987).

Uluslararası yayınlar Sınırsız Televizyon Direktifi'nde belirtilen kurallara uyduğu sürece, AET lkeleri arasında serbestçe dolaşıma girebilecekti. Kurallara uygunluk, yayının kaynağı olan devlet tarafından denetlenecek; ayrıca her ye devlet kendi televizyon

mevzuatını iki yıl içerisinde Direktif ile uyumlu hale getirecekti. Direktif'e göre, serbest dolaşım için uyulması gereken kurallar başlıca dört başlık altında toplanmıştır. Bunlardan birincisi televizyon programlarının yapımı ve teşviki, ikincisi reklam yayınları ve sponsorluk, üçüncüsü küçüklerin korunması ve dördüncüsü de cevap hakkını kapsamaktadır.

Bu Direktif ile birlikte AB içerisindeki yayınların sınırötesi iletimindeki kısıtlamalar kaldırılmış, AB vatandaşlarınca izlenen program ve bilgi kaynağı sayısı artmıştır (Çakır ve Gülnar, 2010: 214). Direktifin bir başka önemli katkısı da spor etkinliklerinin naklen yayın haklarının düzenlenmesi olmuştur.

Sınırsız Televizyon Direktifi, yayıncılık alanında yaşanan gelişmeler ve yöndeşmeden kaynaklanan değişimlere ayak uydurması bakımından ilk olarak 1997 yılında yeniden düzenlenmiştir ve kısmen tadil edilmiştir. 2000 yılında Direktifte ikinci değişiklik çalışmaları başlatılmış ve yeni teknolojik gelişmeleri ve program hizmetlerindeki gelişmeleri karşılamak amacıyla 2007 yılında “Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi” hazırlanmıştır.

2.3. AB Görsel - İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi

Televizyon yayıncılığındaki gelişmeler ve yöndeşen içeriklerle mevcut düzenlemelerin yetersiz kalması neticesinde AB Sınırsız Televizyon Direktifi AB tarafından 2007 yılında tadil edilmiş, yenisi hazırlanmış ve bu suretle “Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi (Audio-Visual Media Services Directive)” (*Bundan böyle ‘Yönerge’*

olarak geçecektir) 18 Aralık 2007’de AB’nin yayın organı Resmî Gazete’de yayımlanmış ve 2010 yılında yürürlüğe girmiştir. Yönerge’de yayın akışlı (doğrusal/linear) ve isteğe bağlı (doğrusal olmayan/ non-linear) tüm görsel-işitsel hizmetlerin ve Direktifte yer alan mevcut kuralların düzenlenmesi yeniden yapılmıştır. Dolayısıyla medya hizmet sağlayıcılar tarafından sunulan isteğe bağlı programlar da düzenlemenin kapsamına dâhil edilmiştir.

Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi’nin gerekliliği Önsöz’de şöyle izah edilmiştir:

"89/552/EEC sayılı Konsey Yönergesi televizyon yayıncılığı faaliyetleriyle ilgili Üye Devletlerdeki Kanun, yönetmelik veya idarî kurallarda yer alan belirli hükümlerin eşgüdümünü yapmaktadır. Ancak, görsel-işitsel medya hizmetleri iletimindeki yeni teknolojiler, yapısal değişimin etkisi, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yaygınlaştırılması ve iş modellerindeki teknolojik gelişmeler, özellikle ticarî yayıncılığın finansmanı ve Avrupa bilgi teknolojilerindeki ve medya endüstrileri ile hizmetlerindeki rekabet ve hukukî yeterlilik için en uygun koşulları, kültürel ve dilsel çeşitliliğe saygıyı da dikkate alarak düzenleyici çerçevenin uyumlaştırılmasını gerekli kılmaktadır."

AB, yeni düzenlemeyi “daha az detaylı ve daha esnek bir düzenleme” olarak tanımlamaktadır. Yönergenin TV reklâmları için koyulmuş kuralları “görsel-işitsel içeriğin daha iyi finanse edilmesi amacıyla modernize ettiği” belirtilmektedir (Europa, 2012). Yönerge, yönetmelikleri azaltmış ve yüksek tüketici koruma standartlarını

sürdürüp sınır ötesi görsel-işitsel medya hizmetleri için eşit şartlar yaratarak, Avrupa'nın TV ve görsel-işitsel endüstrisini güçlendirmiştir (Sapmaz, 2011: 48). Yönerge'nin, daha önce yapılan düzenlemelerde olduğu gibi, Avrupa'nın görsel-işitsel modeline, kültürel çoğulculuk, çocukların korunması, tüketici haklarının korunması ve düzenleyici kuruluşların bağımsızlığı gibi ilkeler ile uyumlu olduğunun altı çizilmiştir (Kuzu, 2008: 46). Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi, 12 bölüm ve 36 maddeden oluşmaktadır. Yönergenin 1. bölümünde tanımlar” 2. Bölümünde “genel hükümler”, 3. bölümünde “televizyon programlarının dağıtımının ve üretiminin desteklenmesi”, 4. bölümünde “televizyon reklamı ve tele-alışveriş”, 5. bölümünde “televizyon yayıncılığında küçüklerin korunması” 6. bölümünde “televizyon yayıncılığında cevap hakkı” ve 7. bölümünde “son hükümler” yer almaktadır.

Yönerge, Sınırsız Televizyon Direktifinin geliştirilmiş ve gelişen televizyon yayıncılığı uyumlaştırılmış halidir. Bu uyumlaştırma bağlamında, tanımlar kısmı zenginleştirilmiştir. Medya alanına yeni kavramlar getirilmiş, mevcut kavramların tanımı değiştirilmiştir. Daha önce Direktif'te yer almayan "program", "editoryâl sorumluluk", "medya hizmet sağlayıcısı", "isteğe bağlı görsel-işitsel medya hizmeti", "görsel-işitsel ticarî iletişim", "gizli görsel-işitsel ticarî iletişim" ve "ürün yerleştirme" terimleri tanımlar kısmına eklenmiş; ayrıca daha önce 3. Bölüm madde 6'da tanımlanan "Avrupa eserleri" terimi geliştirilip, Yönerge'nin tanımlar kısmına taşınmıştır. Aşağıda, Yönerge'de yer alan düzenlemelerin detaylı incelemesi yapılmıştır.

2.3.1. Görsel İşitsel Ticarî İletişimin Koşulları

Yönerge’de madde 3e, görsel-işitsel ticarî iletişimin koşullarını içermektedir. Bu maddeye göre görsel-işitsel ticarî iletişim kolayca ayırt edilebilir, insan onuruna saygılı, sağlık ya da güvenliği tehdit edecek hiçbir davranışı, çevrenin korunmasına büyük ölçüde zarar verecek davranışı ve hiçbir ayrımcılığı teşvik etmeyecek nitelikte olmalıdır. Gizli ticarî iletişim ve sigara ve diğer tütün ürünlerinin ticarî iletişimi yasaklanmıştır.

Bu maddede, Üye Devletlerin ve Komisyonun, medya hizmeti sağlayıcılarını besinsel veya fizyolojik etkisi olan, özellikle de yağ, yağa dönüşen asitler, tuz/sodyum ve şeker gibi, genel beslenme diyetlerinde aşırı tüketimi tavsiye edilmeyen gıda ve maddeleri içeren yiyecek ve içeceklerin çocuk programlarıyla birlikte veya bu programların içinde yerleştirilen uygun olmayan görsel-işitsel ticarî iletişimine ilişkin mesleki ilkeleri oluşturmak üzere teşvik edecekleri hüküm altına alınmıştır.

2.3.2. Program Destekleme (Sponsorluk) ve Ürün Yerleştirme

Yönerge’de madde 3f, programın bağımsızlığını etkilememe, desteklemenin aleni olması, belli ürünlerin destekleme kapsamında olmadığı, vb. program destekleme koşullarını ve madde 3g ürün yerleştirme ile ilgili hükümleri içermektedir. Madde 3g ile daha önceden “gizli reklâm” olarak adlandırılan reklâm, “ürün yerleştirme” olarak ilk kez tanımlanmış ve yasal hale gelmiştir. Buna göre; görsel-

işitsel medya hizmetlerine ürün yerleştirilmesinde yayın akışı, hiçbir koşul altında medya hizmet sağlayıcısının sorumluluğuna ve editoryâl bağımsızlığına tesir edecek şekilde etkilenmemeli, ürün veya hizmetlerin, özellikle bu ürünlere veya hizmetlere özel tanıtıcı atıflar yaparak, satın alınmasını veya kiralanmasını doğrudan teşvik etmemeli, söz konusu ürüne aşırı önem vermemeli ve izleyiciler ürün yerleştirmenin varlığı hakkında açıkça bilgilendirilmelidir (m. 3g) Ayrıca haber programları, belgesel ve çocuk programlarında ürün yerleştirme uygulaması yasaklanmıştır.

2.3.3.Sadece İsteğe Bağlı Görsel-İşitsel Medya Hizmetlerine Uygulanabilir Hükümler

Yönergede, özellikle küçüklerin korunması hususunda hassasiyet gösterilmiştir. “Sadece İsteğe Bağlı Görsel-İşitsel Medya Hizmetlerine Uygulanabilir Hükümler” başlıklı Bölüm IIb'de; Üye Devletler'in kendi yargı yetkileri altındaki medya hizmet sağlayıcıları tarafından sağlanan küçüklerin fiziksel, zihinsel veya ahlâki gelişimlerini ciddi şekilde olumsuz etkileyebilecek isteğe bağlı görsel-işitsel medya hizmetlerinin, küçüklerin bu tür isteğe bağlı görsel-işitsel medya hizmetlerini normal olarak duymayacakları veya görmeyecekleri bir şekilde sunulmasını güvence altına alması ve Avrupa eserlerinin üretimini teşvik etmesi için gerekli önlemleri alması gerektiğini belirtmektedir.

2.3.4. Televizyon Reklamı ve Tele-Alışveriş

Sınırsız Televizyon Direktifi'nin 4. bölümünde yer alan 'Program Destekleme' ibaresi yerine Yönerge'de "Televizyon Reklâmı ve Tele-Alışveriş" başlığı getirilmiştir. Bu bölümde, televizyon reklâmlarının program aralarına yerleştirilmesi, süreleri, tele alışveriş süresi, yerleştirilmesi ve günlük yayın süresi içindeki oranları, alkollü içeceklerin reklâm ve tele-alışverişi hakkındaki hükümler belirlenmiştir. Yönergede reklâmlara yönelik rakamsal sınırlamalar kaldırılmış ve program aralarına reklâmların girmesi ile ilgili kurallar daha esnek bir hale getirilmiştir. Buna göre, reklâmın ve tele-alışveriş spotlarının günlük yayın süresinin yüzde 20'sini aşamayacağına ve her halükarda münhasıran reklâm kuşaklarının günlük yayın süresinin yüzde 15'ini aşamayacağına dair kısıtlama yürürlükten kaldırılmıştır. Bir saatlik yayın süresinde tüm reklâmlar için öngörülen oranın yüzde 20'yi geçemeyeceği ilkesi korunmuştur. Sınırsız Televizyon Direktifi'nde iki reklâm spotu arasında en az 20 dakika süre bulunması zorunluluğu yer alırken, Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi'nde böyle bir hüküm bulunmamaktadır. Öte yandan, Yönergede sinema filmlerinin, çocuk programlarının, güncel programların ve haber bültenlerinin her 30 dakikada bir kereden fazla reklâmla kesilmemesi konusunda kesin hükümler yer almaktadır. Yönerge, bölünmüş ekran, sanal reklâm, mini-spot ve etkileşimli reklâm gibi yeni reklâm biçimlerinin kullanımını da desteklemektedir.

2.3.5. Küçüklerin Korunması

Yönerge'nin 5. Bölümü'nde "televizyon yayıncılığında küçüklerin korunması" konusu düzenlenmiştir. Yönerge'nin 22. maddesine göre "Üye Devletler, yargı yetkileri altındaki yayıncıların televizyon yayınlarında, küçüklerin fiziksel, zihinsel veya ahlâki gelişimlerine ciddi şekilde zarar verebilecek, özellikle pornografi veya ölçüsüz şiddet içeren programlara yer vermemelerini sağlamak amacıyla uygun önlemleri alacaktır. Bu önlemler, yayının iletildiği alandaki küçüklerin bu tür yayınları normal şartlarda görmelerine veya duymalarına engel olabilmek için yayın saatlerinin belirlenmesi veya teknik araçların kullanılması halleri istisnası kaydıyla, küçüklerin fiziksel, zihinsel veya ahlâki gelişimlerini etkilemesi muhtemel diğer programlara da uygulanabilir. Ayrıca, bu tür programların şifresiz yayınlanması halinde, Üye Devletlerin, bu programlardan önce sesli bir uyarı yapması veya tüm yayın süresince görsel bir işaret kullanarak tanımlanmasını sağlaması öngörülmüştür.

2.3.6. Cevap Hakkı

Yönergenin Altıncı Bölümü'nde "Cevap Hakkı" (right to answer) düzenlenmektedir. Bu bölümü oluşturan 23. maddeye göre; medenî, idarî veya ceza hukuku çerçevesinde Üye Devletlerce kabul edilen diğer hükümler saklı kalmak kaydıyla, bir televizyon programındaki asılsız iddialar sebebiyle yasal çıkarları, özellikle şöhreti ve itibarı zarar görmüş her gerçek veya tüzel kişi, millîyetine bakılmaksızın, cevap hakkı veya eşdeğer telafilere sahip olmalıdır. Üye Devletler, cevap hakkı veya eşdeğer telafilerin fiilen kullanılmasının makul

olmayan süre veya şartlar ileri sürülerek engellenmemesini temin edeceklerdir. Cevap, talebin haklı bulunmasını takiben makul bir zaman zarfında, talebin atıfta bulunduğu yayına uygun bir usul ve zamanda yayınlanacaktır.

2.3.7. Avrupa Eserleri (European Works)

Yönergenin 1. maddesinin ‘n’ bendinde tanımlanan Avrupa eserlerinden kastedilen AB’ye Üye Devletler ile Avrupa Konseyi’nin Sınırötesi Televizyon Sözleşmesine taraf olan Devletler tarafından üretilen film ve televizyon programları, Üye Devletler ile üçüncü ülkeler arasında akdedilen ikili yapım anlaşmaları çerçevesinde geliştirilen ve AB menşeli yapımcıların toplam bütçesinin yarısından fazlasını karşıladıkları televizyon ve sinema eserleridir.

Yönergenin "Televizyon Programlarının Dağıtımının ve Üretiminin Desteklenmesi" başlıklı Üçüncü Bölümünde düzenlenen 4. maddeye göre; *“Üye Devletler uygulanabilir olduğunda ve uygun araçlarla, yayıncıların haberlere, spor karşılaşmalarına, oyunlara (olimpiyat oyunları vb.), reklâmlara ve teleteks hizmetleri ile tele-alışverişe ayrılan süre dışındaki iletim sürelerinin çoğunluğunu Avrupa eserlerine ayırmalarını sağlayacaklardır. Bu oran, yayıncının izleyiciye karşı haber verme, eğitme, eğlendirme ve kültür alanındaki sorumlulukları dikkate alınarak, uygunluk kriteri zemininde giderek artan bir şekilde gerçekleştirilmelidir”* ifadesi yer almaktadır. Öte yandan madde 5’te üye Devletlerin yayın akışlarının %10’unu veya bütçelerinin en az %10’unu bağımsız Avrupa eserleri üreticileri için ayırmaları beklenmektedir.

2.3.8.Önemli Olaylar (Major Events)

Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesinin IIc Bölümü, "Televizyon Yayıncılığında Münhasır Haklar ve Kısa Haber Sunumlarına İlişkin Hükümler" başlığını taşımaktadır. Bu kısımda, özellikle toplum için büyük önem arz ettiği kabul edilen münhasır özellikli olayların (Olimpiyat Oyunları, Şampiyonlar Ligi, Formula 1... vb), o Üye Devlet'te kamunun önemli bir kısmının bu tür olayları ücretsiz televizyondan canlı veya banttan izleme imkânından mahrum bırakacak şekilde yayınlanmalarının güvence altına alınması vurgulanmış ve Üye Devletlerin bu hususta gerekli önlemleri alabileceği belirtilmiştir. Buna ek olarak, Üye Devletler'e, Topluluk içinde yerleşik herhangi bir yayıncının kısa haber sunumu yapmak amacıyla, kamu için büyük önem taşıyan münhasır özellikli olaylara adil, mâkul ve ayrımcı olmayan bir temelde erişimini sağlaması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece, toplumun haber alma hürriyeti güvence altına alınmıştır.

3. TÜRK TELEVİZYON MEVZUATI

Türkiye'de televizyon yayınlarına ilişkin ilk yasal düzenleme, 1961 Anayasası'nda yapılmıştır. 1961 Anayasası'nın 121. maddesinde radyo ve televizyon yayınlarının özerk bir kamu kuruluşu vasıtasıyla ve devlet tekeli şeklinde yapılabileceği öngörülmüştür. 1961 Anayasası'nın bu anlayışına uygun olarak 24 Aralık 1963 tarihli ve 359 sayılı Türkiye Radyo -Televizyon Kurumu Kanunu çıkarılmıştır.

Bu Kanun ile 1964 yılında özerk ve kamu tüzel kişiliğine sahip bir kurum olarak, Devlet adına radyo ve televizyon yayınlarını gerçekleştirmek amacıyla TRT kurulmuştur.

1971 yılında Anayasa'nın 121. maddesi değiştirilmiş, “radyo ve televizyon istasyonları, ancak Devlet eliyle kurulur ve idareleri tarafsız bir kamu tüzel kişiliği halinde kanunla düzenlenir” hükmü getirilmiş ve böylece özerklik kalkmıştır. Bu değişikliklerin temel nedenini, 12 Mart 1971 muhtırası ve o dönemde Türkiye'nin geçirdiği çalkantılı süreçte aramak gerekir (Çiftci, 1999: 13). Nihayet 7 Kasım 1982 Anayasası'nda radyo ve televizyon yayınları 133. maddede yeniden düzenlenmiş, böylece radyo ve televizyon yayınları yine devlet tekeline bırakılmıştır. Bu maddeye dayanılarak TRT'yi yeniden düzenleyen 2954 sayılı “Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu” çıkarılmıştır. Bu Kanunun 11.11.1983 tarihinde yürürlüğe girmesiyle 359 sayılı Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. 2954 sayılı Kanun'un önceki Kanundan en önemli farkı TRT Kurumu Kanunu olmayıp, aynı zamanda Radyo-Televizyon Kanunu niteliğini taşımasıydı. Bu nedenle, Kanunda, amaç, kapsam, tanımlar, temel ilkeler ve yayın esasları belirtildikten (birinci kısım) sonra, yeni bir kuruluş olan ‘Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu’ düzenlenmiş (ikinci kısım), üçüncü kısım ise ‘Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu’na ayrılmıştır (İçel, 2018: 401).

Dünyada ve özellikle Batı Avrupa'da İletişim ve kitle iletişim teknolojisindeki hızlı gelişmeler, ifade hürriyeti ile basın-yayın hürriyetinin giderek daha da önem kazanması, yayıncılık anlayışının

değişmesi ve gelişmesi, çalışma hayatında kamu sektörü-özel sektör eşitliğinin sağlanması, teşebbüs hürriyetinin önem kazanması ve teşvik edilmesi, liberal ekonomi anlayışının benimsenmesi gibi sebep ve etkenler nedenleriyle ve sayesinde Batı’da devlet tekellerinin birer birer yıkılması ve Radyo ve Televizyon yayıncılığında çoğulcu sisteme geçilmesi ve bu akımın Türkiye’yi de etkilemesi sonucu, Anayasanın radyo ve televizyon yayıncılığında devlet tekeli rejimini öngören m. 133 hükmü 10 Temmuz 1993 tarih ve 3913 sayılı Kanunla değiştirilmiş, böylece radyo ve televizyon istasyonları kurmak işletmek kanunla düzenlenecek şartlar çerçevesinde serbest hale getirilmiş hukuken çoğulcu sisteme geçilmiştir. Bu değişiklik sonucu 13 Nisan 1994’te 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun TBMM tarafından kabul edilip 29 Nisan 1994’te Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Bu Kanun ile özel radyo ve televizyon yayıncılığı da düzenlenmiştir. Kanun’la birlikte özel radyo ve televizyonları düzenlemek ve denetlemek amacıyla Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuş, 2954 sayılı Kanunla kurulmuş olan Radyo ve Televizyon Yüksek Kurulu (RTYK) lağvedilmiştir.

Bu arada Türkiye, Avrupa Konseyi’nin bir üyesi olarak Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi’ni 7 Eylül 1992’de imzalamıştır. Bu Sözleşme 4 Kasım 1993 tarih ve 3915 sayılı Kanun’la TBMM tarafından kabul edilmiş ve 12 Aralık 1993 tarihinde Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. 3984 sayılı Kanun hazırlanırken AB ve AK

mevzuatına (sırasıyla Sınırsız Televizyon Direktifi ve Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi) uyum sağlanmaya çalışılmıştır.

3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun, yayıncılık alanında yaşanan gelişmeler ve AB uyum sürecine uygun olarak hazırlanan ve 3 Mart 2011 tarihinde Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun’un kabul edilmesiyle yürürlükten kalkmıştır.

Bugün Türkiye’de radyo ve televizyon yayınlarını doğrudan düzenleyen iki kanun ve bir Kanun Hükmünde Kararname (KHK) vardır. Bunlar: 2954 sayılı ‘Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu’, 6112 sayılı ‘Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun’ ve 675 sayılı ‘Olağanüstü Hal Kapsamında Bazı Tedbirlerin Alınması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname’dir (m.5 ve m.16). Ayrıca 4 Nolu ‘Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum Ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum Ve Kuruluşların Teşkilatları Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi’ de RTÜK VE TRT bakımından bazı düzenlemeler içermektedir. Bu Kararname ile RTÜK, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na; TRT ise Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı’na bağlanmıştır (Çiftci ve Kırgıl, 2019: 353).

3.1. 6112 Sayılı Kanun Bakımından AB Televizyon Mevzuatına Uyum

6112 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle birlikte görsel-işitsel yayıncılık alanındaki düzenlemelerde pek çok yenilik ve değişiklik

yapılmıştır. Bu yenilik ve değişikliklere aşağıda detaylı olarak değinilecektir.

3.1.1. Tanımlar

6112 sayılı Kanunda yer alan tanımlar ile, yürürlükten kaldırılan 3984 sayılı Kanunda yer alan tanımlar karşılaştırıldığında, radyo ve televizyon alanında yeni tanımların getirilmesinin yanı sıra bazı tanımların da değiştirildiği görölmektedir. AB Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi'nde (GİMHY–AVMSD) “yayıncı” kavramının yerine, “medya hizmet sağlayıcı” (media service provider) kavramı getirilmiş ve bu yeni kavram uyum amacıyla RTÜK tarafından çıkarılan Yayın Hizmeti Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğe aynen alınmıştır (m.1, m.2, m.4/1-r). Buna göre ‘medya hizmet sağlayıcı’, “Radyo, televizyon ve isteğe bağlı yayın hizmeti içeriğinin seğiminde editoryal sorumluluğu bulunan ve bu hizmetin düzenlenme ve yayınlanma biçimine karar veren tüzel kişiyi ifade etmektedir.” (m.4/1-r). Bunun yanında, Kanun ile tanımlar sadeleştirilmiş ve anlam bütünlüğü sağlanmıştır.

Düzenlemeyle, koruyucu sembol, editoryâl sorumluluk, Avrupa eserleri, bağımsız yapımcı, sayısal yayın, gizli ticarî iletişim, isteğe bağlı yayın hizmeti, ürün yerleştirme ve mültipleks kapasitesi verici tesis ve işletim şirketi, bölgesel yayın, ulusal yayın ve yerel yayın gibi yeni tanımlar getirilmiştir.

3.1.2. Yeniden İletim

Kanun'un Genel Esaslar başlıklı 2. bölümünde, 4. maddede “yeniden iletim (re-transmitting)” düzenlenmiştir. Söz konusu madde hükmü ile yayın hizmetlerinin alımı ve yeniden iletim serbestisi düzenlenmektedir. Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesinin 4. maddesinde Sözleşmeye taraf Devletlerin kendi toprakları üzerinde yayınların yeniden iletimini kısıtlayamayacakları öngörülmüştür. Sözleşmeye uygun olarak, ifade ve haber alma hürriyetini ve yayın izleme hürriyetini güvence altına alacak şekilde, yayınların yeniden iletimi serbest hale getirilmiştir. Bu çerçevede, aynı medya hizmet sağlayıcının yayınlarının farklı ortamlardan eş zamanlı olarak iletilmesi yeniden iletim sayılmamaktadır (Gürsoy, 2011:53). Bunun yanında, Türkiye’de sadece, uydulardan elde edilen yayınların aynı anda veya kayıt suretiyle sonradan nakledilmesinden ibaret olan yayın faaliyetine izin verilmemiştir (İçel, 2018: 442).

3.1.3. Yayın Dili

3984 sayılı Kanun’un yayın ilkelerini düzenleyen 4. maddesinin birinci fıkrasında farklı dil ve lehçelerde yayın yapacak televizyon yayınlarının, kamu kuruluşu olan TRT Kurumu tarafından mı yoksa özel radyo ve televizyon kuruluşları tarafından mı yapılacağı açıkça öngörülmemiştir Dolayısıyla Kanun maddesinde bir belirsizlik söz konusu idi (Çiftci, 2007: 68). Ayrıca farklı dil ve lehçelerde yayınların, sadece haber, müzik ve kültür programı olarak üç program türüne izin verilmesi de 3984 sayılı Kanun’un bu alandaki sınırlılıklarındandı.

6112 sayılı Kanun'un 5. maddesinde “*Yayın hizmetlerinin Türkçe yapılması esastır. Ancak Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde de yayın yapılabilir. Yayınlar seçilen dilin kurallarına uygun olarak yapılmak zorundadır. Bu yayınlara ilişkin usul ve esaslar Üst Kurulca yönetmelikle belirlenir*” ifadeleriyle Türkçe yayın yapmak esas olmakla birlikte, Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde yayın yapmak serbest hâle gelmiştir.

3.1.4. Medya Hizmet Sağlayıcısının Bağımsızlığı ve Sorumluluğu

6112 sayılı Kanun'un tanımlar bölümünde medya hizmet sağlayıcısının bağımsızlığı ve sorumluluğunu ifade eden “*editoryâl sorumluluk*” kavramı; “*programların içeriği ve seçimi ile radyo ve televizyon yayın hizmetlerinde bir yayın akış çizelgesi, isteğe bağlı yayın hizmetlerinde ise bir katalog içinde sunulmasına ilişkin düzenleme ve kontrol yetkisine sahip olmayı*” ifade etmektedir.

Kanun'un 6. maddesinde medya hizmet sağlayıcısının bağımsızlığı ve sorumluluğu ile ilgili genel esaslara yer verilmiştir. Radyo ve televizyon hürriyeti ve bu alanda çoğulculuğun sağlanmasının ön şartı, medya hizmet sağlayıcısının editoryâl bağımsızlığının sağlanmasıdır. Hiçbir makam ya da merci yayın hizmetinin seçimi ve sunumunda medya hizmet sağlayıcısına baskı yapamaz. Yayınların önceden denetlenmesi, başka bir ifade ile sansür yasaklanmıştır. Anayasa'nın 12. maddesinin 2. fıkrasında da öngörüldüğü üzere, medyanın sahip olduğu haklar aynı zamanda belirli sorumlulukları da beraberinde getirmektedir. Bu sorumluluklar gereği, medya hizmet sağlayıcı, sahip

olduğu imkânları kendi amaç ve çıkarları için kullanmamalıdır. Madde hükmü ile medya gücünün, medya hizmet sağlayıcının çıkarları için kullanılmasının önüne geçilmesi amaçlanmıştır (Gürsoy, 2011: 54-55). Bunun yanında, yayın hizmetinin içeriğinden ve sunumundan medya hizmet sağlayıcının sorumlu olduğu hükme bağlanmaktadır.

3.1.5. Yayın Hizmeti İlkeleri

Yayın hizmeti ilkeleri 6112 sayılı Kanun'un 8. maddesinde düzenlenmiştir. Düzenlemeyle, yayın hizmetlerinin tâbî olacağı ortak ilkeler belirlenirken, radyo ve televizyon yayın hizmetleri ile isteğe bağlı yayın hizmetleri için özel hükümler de getirilmiştir. Sözkonusu yayın hizmeti ilkelerinin çoğu yayıncılıkla ilgili etik ilkelerdir. Özellikle radyo ve televizyon yayın hizmetlerinin sunulmasında çocuk ve genç izleyicilerin korunması amaçlanmaktadır. Madde düzenlenirken 3984 sayılı Kanun'un 4. maddesinde yer alan birçok muğlak ilkeye yer vermekten kaçınılmıştır. Literatürde ve medya hizmet sağlayıcılar nezdinde bu ilkelerin muğlak olduğu savunulmakta ve iddia edilmekte ise de, Türk hukukunda kazuistik metot yerine soyut kural metodu benimsendiğinden, hukuk kurallarının soyut olacağı ilkesi gereği bu ilkelerin daha somut hale getirilmesinin zorluğu ortadadır. Bu düzenleme ile medya hizmet sağlayıcının program düzenleme serbestliğı ve program içeriğini belirleme hürriyeti korunmak istenmiş, toplumun ortak değer yargılarının ve özellikle çocukların ve gençlerin korunmasına yönelik

temel ilkeler getirilmiştir (Gürsoy, 2011: 59). Ayrıca bu ilkelerin TRT için de geçerli olduğu Kanun'un 45. maddesinde belirtilmiştir.

3.1.6. Yayın Hizmetlerinde Ticarî İletişim

Kanun'un dördüncü bölümünde 9 ve 13. maddeleri arasında yayın hizmetlerinde ticarî iletişim konusu hakkındaki hükümler düzenlenmektedir. Ticarî iletişim, diğerlerinin yanı sıra radyo ve televizyon reklâmları, program desteklenmesi, tele alış-veriş ve ürün yerleştirmeyi kapsamaktadır. Ticarî iletişim ile ilgili hükümler genel olarak, ticarî iletişimin yayın hizmetlerinin diğer unsurlarından görsel ve işitsel olarak kolayca ayırt edilebilir olması, gizli ticarî iletişimin yapılamayacağı, bilinçaltı tekniklerin kullanılamayacağı, medya hizmet sağlayıcıların editoryal bağımsızlıklarının kısıtlanamayacağı, ticarî iletişimin adalet, hakkaniyet ve dürüstlük ilkelerine uygun olması gibi hususlar yanında çocuklar ve kadınlara yönelik koruyucu hükümler içermektedir.

3.1.7. Avrupa Eserleri

6112 sayılı Kanun'un 15. maddesi ile Avrupa eserlerinin üretiminin desteklenmesi öngörülmektedir. Bu madde Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi'nin 10. maddesi ile AB Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesinin 3-ü maddeleri doğrultusunda hazırlanmıştır. Düzenlemeye göre; *“Ulusal karasal yayın lisansına sahip televizyon yayıncılarının; Haberler, spor olayları, yarışmalar, reklâmlar, tele-alışveriş ve bağlantılı veri yayınları için ayrılan süre dışında kalan yayın süresinin en az yüzde ellisini Avrupa eserlerine, Haberler, spor*

olayları, yarışmalar, reklâmlar, tele-alışveriş ve bağlantılı veri yayınları için ayrılan süre dışında kalan yayın süresinin veya program bütçesinin yüzde onunu bağımsız yapımcıların ürettiği Avrupa eserlerine, ayırmaları zorunludur. İsteğe bağlı yayın hizmeti sağlayıcı kuruluşların Avrupa eserlerinin yapımına ve erişimine destek vermelerini teşvik edecek usul ve esaslar Üst Kurulca belirlenir (m.15).

Kanun'un geçici 7. maddesinde, 15. maddesinde yer alan hükümlerin Türkiye Cumhuriyeti'nin AB'ye tam üye olduğu tarihten itibaren uygulanacağı belirtilmiştir.

3.1.8. Kamunun Önemli Olaylara Erişimi

Kanun'un 17. maddesi ile, Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi Ek Protokolünün 9-a maddesi çerçevesinde, kamunun büyük önem taşıyan olaylara erişimi düzenlenmektedir. Bu çerçevede Üst Kurul, toplum için büyük önem arz eden ulusal ve uluslararası olaylar (spor ve kültür etkinlikleri vb.) listesini; ülke geneline şifresiz ve ücretsiz yayın yapan kanallardan canlı veya kamu yararına olan objektif nedenlere dayanılarak banttan yayınlanmasını temin amacıyla, konuyla ilgili ve diğer kurumların görüşlerini almak suretiyle tespit edecektir. Üst Kurul, bu doğrultuda hazırladığı önemli olaylar listesini ilan edecek ve gerektiğinde bu listeyi güncelleyecektir. Medya hizmet sağlayıcılar bu listeyi esas alarak, söz konusu olayların ülke geneline ücretsiz olarak yayınlanmasını sağlayacaktır. Medya hizmet sağlayıcılar ayrıca, Sözleşmeye taraf bir başka Devletin listesinde yer alan önemli

olaylarla ilgili münhasır haklarını, o Devlet vatandaşlarının önemli bir bölümü tarafından izlenmesini önleyecek şekilde kullanmayacaktır (m.17).

Avrupa Sınır Ötesi Televizyon Sözleşmesi'nin 9/a maddesi ile 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un 17/1 maddesi bağlamında, Üst Kurul'un 23 Temmuz 2013 tarihli toplantısında, kabul edilen "Güncel Önemli Olaylar Listesi" şöyledir (RTÜK, 2020): "Yaz, Kış ve Paralimpik Olimpiyat Oyunları, FIFA Dünya Kupası yarı final ve final karşılaşmaları, FIBA Dünya Kupası yarı final ve final karşılaşmaları, Türk millî futbol takımlarının eleme ve final karşılaşmaları, Türkiye Kupası (Futbol, Basketbol, Voleybol, Hentbol) karşılaşmaları, UEFA Avrupa Ligi yarı final ve final karşılaşmaları, UEFA Şampiyonlar Ligi yarı final ve final karşılaşmaları ile UEFA Süper Kupa karşılaşması, Dünya Şampiyonaları (her branşta) yarı final ve final karşılaşmaları, Avrupa Şampiyonaları (her branşta) yarı final ve final karşılaşmaları, Türkiye'de yapılan uluslararası tenis organizasyonları, Cumhurbaşkanlığı Bisiklet Turu, Akdeniz Oyunları, Avrasya Maratonu, İslam Dayanışma Oyunları, Kırkpınar Yağlı Güreşleri, Mevlana anma törenleri (Şeb-i Arus), Yunus Emre şenlikleri, Hacı Bektaşî Veli anma törenleri, Nevruz etkinlikleri, Boğaziçi kıtalararası yarışmaları.

3.1.9.Cevap ve Düzeltme Hakkı

Cevap ve düzeltme hakkı, kişilerin haysiyet ve şerefine dokunan veya kişilerle ilgili gerçeğe aykırı yayınlara karşı, ilgililere kendilerini

savunabilmeleri için tanınan bir haktır (İçel, 2018:415; Çiftci, 1999:73). Kişiler ve kurumlar basın-yayına devamlı olarak konu olabilmektedirler. Dolayısıyla zaman zaman kişilerin şeref ve haysiyetine dokunulması veya onlar hakkında gerçeğe aykırı yayın yapılması söz konusu olabilmektedir (Çiftci ve Ergüney, 2020: 31) Bu tür yayınlara karşı hem basın-yayın hürriyetini hem de kişilik haklarını koruyacak mekanizmalardan biri, denge sağlayıcı niteliği ile cevap ve düzeltme hakkıdır (Coşkun, 2013:89).

Cevap ve düzeltme hakkı ile ilgili olarak 3984 sayılı Kanunda geçen “kişilik hakları”na saldırı şartı Anayasanın 32. maddesine aykırılık göstermekte idi. Anayasa’da yer alan “haysiyet ve şeref” terimi ile “kişilik hakkı” terimi eş anlamda değildir. Kişilik hakkı, şeref ve haysiyetin yanı sıra, sağlık, hürriyetler, özel yaşam, isim, resim, duygu, yaşam gibi kişisel varlıklar üzerindeki tüm hakları ifade eden geniş kapsamlı bir kavramdır. Yani, kişilik haklarına saldırı, şeref ve haysiyete de saldırıyı içerir, fakat ondan çok daha geniş boyuttadır. Bu nedenle, 3984 sayılı Kanun Anayasanın 32. Maddesi hükmüne aykırı olarak, cevap ve düzeltme hakkının sınırlarını genişletmiştir. 6112 sayılı yeni Kanun’un 18. maddesi Anayasa hükmü ile çelişen bu durumu düzelterek “şeref ve haysiyeti ihlâl edici” veya “gerçeğe aykırı” yayınlara karşı cevap ve düzeltme hakkının kullanılabilceğini ifade etmiştir (İçel, 2018:416). Ayrıca 6112 sayılı Kanun ile, cevap ve düzeltme hakkının daha hızlı ve etkin kullanılabilmesi için, yargı yoluna gitmeden önce medya hizmet sağlayıcı kuruluşa başvurularak kullanılması imkânı sunulmuştur. Böylece hem yargının gereksiz yere

meşgul edilmesi önlenecek, hem de daha çabuk ve hızlı sonuç alınması sağlanacaktır (Gürsoy, 2011: 71). Cevap ve düzeltme hakkı işte bu amaçla, kişilere yayın organları karşısında en çabuk şekilde ve eşit silahlarla korunma sağlamayı öngörmektedir (Çiftci, 1991: 893).

6112 sayılı Kanun'un 18. maddesi 3984 sayılı Kanun'un 28. maddesinde olduğu gibi, radyo ve televizyon yayınlarına karşı cevap ve düzeltme hakkını ayrıca düzenlemiştir. Fakat yeni Kanun 45. maddesinde TRT'ye uygulanacak hükümleri arasına 18. maddesini almadığı için, 2954 sayılı Kanun'un 27. maddesinde düzenlenmiş olan cevap ve düzeltme ile ilgili farklı hükümlerin TRT yayınlarına uygulanmasına devam edilecektir. İçel'e göre, bu farklılık AB müktesebatına aykırılık teşkil etmektedir (İçel, 2018:442). Ancak 2954 sayılı Kanun özel düzenleme olduğu için, kanımızca TRT yayınlarına karşı düzeltme ve cevap hakkı bakımından bu Kanunun 27. maddesi tatbik edilmelidir.

Sınırsız Televizyon Direktifinin 23. maddesinde ve AB Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi'nin 23. maddesinde cevap ve düzeltme hakkına yönelik, 'millîyetine bakılmaksızın' ibaresi kullanılmıştır. 6112 sayılı Kanunda böyle bir ibare bulunmadığından, Kanun bu hususta sükût getirmiştir. Dolayısıyla, kanaatimizce bu hususta AB televizyon mevzuatına benzer bir düzenleme yapılması gerekmektedir.

3.1.10. Kuruluş ve Hisse Oranları

Kanun'un "özel medya hizmet sağlayıcı kuruluşlarla ilgili konuları kapsayan 6. Bölümünde, özel medya hizmet sağlayıcı kuruluşların şirket yapıları ve hisse oranları ile ilgili olarak uymaları gereken kurallar m.19'da belirlenmiştir. Yayın şirketlerinin önceden halka açılması uygulamada mümkün değilken halka açık hisselerde nâma yazılı olma şartı kaldırılarak halka arzın önü açılmıştır.

Özel radyo ve televizyon yayın kuruluşunda yabancı sermayenin payı 3984 sayılı Kanun'un 29 maddesine göre; ödenmiş sermayenin % 25'ini geçemiyordu. Yabancıların hisse oranları hususu AB İlerleme Raporlarında da belirtildiği üzere, AB tarafından son derece eleştirilen konular arasında yer almaktadır. 6112 sayılı Kanun'un 19/1-f maddesi gereğince yabancıların hisse oranları % 50'ye çıkarılmıştır. Mevzuattaki bu olumlu gelişme AB tarafından yeterli bulunmamakla birlikte, uygulamada 'medya sahipliği konusunda şeffaflığın bulunmaması' gerekçesiyle eleştirilmiş, Kanun'un tekelleşmeyi önlemediği gibi, adil rekabeti de temin etmediği vurgulanmıştır (AB İlerleme Raporları, 2016 ve 2019).

Yabancıların hisse oranlarının % 50 olması, AB'nin temel serbestilerinden biri olan "Sermayenin Serbest Dolaşımı" ilkesi ile çelişki oluşturmaktadır. Bu nedenle bu oran yukarı çıkarılmalıdır. Kanun'un Geçici 7. maddesinde, 19. maddenin birinci fıkrasının f bendinin Türkiye'nin AB'ye tam üye olduğu tarihten itibaren Avrupa Birliğine üye ülkeler için uygulanmayacağı öngörülmüştür.

3.1.11. Logo ve Çağrı İşareti

Kanun'un 21. maddesi ile medya hizmet sağlayıcı kuruluşlara logo ve çağrı işareti kullanma zorunluluğu getirilmektedir. Bu düzenleme 6112 sayılı Kanun ile ilk defa yapılmıştır. İzleyici ve dinleyiciler, izlediği veya dinlediği medya hizmet sağlayıcı hakkında gerekli bilgiye sahip olmak durumundadır. Medya hizmet sağlayıcılar tarafından sunulan yayın hizmetlerinin birbirinden ayırt edilebilmesi ve bu yayın hizmetlerinin denetlenebilmesi de bunu zorunlu kılmaktadır (Gürsoy, 2011: 76).

3.1.12. İzleyici Temsilciliği

Daha önce Üst Kurul kararı ve sektörün desteğiyle uygulanan ve uygulanmasında yarar görülen izleyici temsilciliği sistemi 6112 sayılı Kanun ile ilk defa yasal bir altyapıya kavuşmuştur (Gürsoy, 2011: 28).

Kanun'un 22. maddesinde düzenlenen izleyici temsilciliğiyle ilgili olarak; medya hizmet sağlayıcılar, ortak denetim ile öz denetim mekanizmalarının oluşturulması, izleyici ve dinleyicilerden ulaşan şikâyetlerin değerlendirilip kuruluşun yayın kuruluna sunulması ve sonuçlarının takip edilmesi amacıyla en az on yıllık meslekî tecrübeye sahip bir izleyici temsilcisi görevlendirileceği öngörülmüştür.

3.1.13. Koruyucu Sembol Sistemi

Koruyucu sembol sistemi, Hollanda örneğinden yola çıkarak, RTÜK tarafından geliştirilmiş olan ve 23 Nisan 2006 tarihinden itibaren Türkiye'de ulusal televizyonlarda uygulanan, televizyon programlarının sınıflandırılması sistemidir. İzleyiciyi yayın içeriği

konusunda önceden uyarmaya yarayan koruyucu sembol sistemi Kanun'un 24. maddesi ile düzenlenmektedir. Koruyucu sembol sistemi TRT'yi de kapsamaktadır. 6112 sayılı Kanun'da koruyucu sembol *“yayın hizmetinin içeriği hakkında izleyicilerin bilgilendirilmesi amacıyla medya hizmet sağlayıcılar tarafından kullanılan ortak semboller”* şeklinde tanımlanmaktadır (m. 3/1-j).

Kanun'un 24. maddesinde konuyla ilgili olarak “medya hizmet sağlayıcılar, koruyucu sembol sistemi kullanarak, izleyicileri program hizmetlerinin içeriği hakkında sesli veya yazılı olarak bilgilendirir. Koruyucu sembol sistemi ile ilgili usul ve esaslar Üst Kurulca belirlenir. Bu madde Türkiye Radyo-Televizyon Kurumu hakkında da uygulanır” hükmü öngörülmüştür.

3.1.14. İzin ve Lisans Rejimi

6112 sayılı Kanun'un 26 ve 27. maddeleri, frekans planlaması, yayın tahsisi ve yayın lisansı konularını içermektedir. Bu hükümlere göre; “medya hizmet sağlayıcı kuruluşlar, kablo, uydu, karasal ve benzeri ortamlardan yayın yapabilmeleri için her bir yayın tekniği ve ortamına ilişkin Üst Kuruldan ayrı ayrı lisans almak zorundadır. Yayın lisans süresi on yıldır. Lisans süresi sonunda boşalan karasal yayın kapasitesi Üst Kurulca yeniden ihale edilir. Üst Kurulun karasal yayın lisansı verdiği bir kuruluş bu lisans haklarını devredemez. Yayın faaliyetine devam etmeme kararı alan kuruluş, lisansını Üst Kurula iade eder. 3984 sayılı Kanunda 5 yıl olan yayın lisans süresi 6112 sayılı Kanun ile 10 yıla çıkarılmıştır.

2 Ocak 2017 tarih ve 687 sayılı Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile 6112 sayılı Kanun'un verici tesis ve işletim şirketlerinin hisse oranlarını belirleyen 26. maddesinin 8. fıkrasında değişiklik yapılmıştır. İlgili maddenin eski halinde her ortağın en fazla %10 hisse sahibi olacağı öngörülmüştü. Yapılan değişiklik ile birlikte verici tesis ve işletim şirketinin sermayesinin en az yarısının kamuya ait olacağı hükmü getirilmiştir. Bu değişiklik, AB 2018 İlerleme Rapor'unda *“Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'da, tekelleşmenin önlenmesi bakımından Avrupa Sınır Ötesi Yayıncılık Anlaşması'na aykırı olarak tek verici tesis üzerinden yayın yapılmasına ilişkin yaptırımlara ve kısıtlayıcı koşullara zemin hazırlayacak şekilde sürekli değişiklik yapılması nedeniyle, ilgili Kanun'un AB müktesebatıyla uyumunda gerileme olmuştur.”* şeklinde yorumlanmıştır.

3.1.15. RTÜK'ün Yapısı

3984 sayılı Kanun ile, radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek, denetlemek ve yönlendirmek amacıyla, özerk ve tarafsız bir kamu tüzelkişiliği niteliğinde Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) kurulmuştur (m. 8). 3984 sayılı Kanun'u ilga eden, 6112 sayılı Kanun'un 34. maddesinde RTÜK, idarî ve malî özerkliğe sahip, tarafsız bir kamu tüzel kişiliği olarak tanımlanmaktadır. Fakat AB İlerleme Raporlarında RTÜK üyelerinin seçimi ile ilgili olarak, RTÜK'ün bağımsızlığı konusunun endişe kaynağı olduğu vurgusu yapılmaktadır.

6112 sayılı Kanun'un 37. maddesinde RTÜK'ün görev ve yetkileri düzenlenmektedir. 6112 Sayılı Kanun'un birinci maddesinde de ifade edildiği üzere radyo ve televizyon yayınlarının yanı sıra isteğe bağlı yayın hizmetleri de RTÜK'ün düzenleme ve denetleme kapsamına girmiştir. Nitekim 21 Mart 2018 tarihinde 6112 sayılı Kanun'a eklenen "Yayın Hizmetlerinin İnternet Ortamından Sunumu" kenar başlıklı 29/A maddesi ve bu madde kapsamında, 1 Ağustos 2019 tarihinde çıkarılan "Radyo, Televizyon ve İsteğe Bağlı Yayınların İnternet Ortamından Sunumu Hakkında Yönetmelik" ile birlikte yayın hizmetlerini internet ortamından sunan medya hizmet sağlayıcıların RTÜK'ten lisans alması ve RTÜK tarafından denetlenmesinin usul ve esasları belirlenmiştir. 21 Haziran 2005 tarihinde Anayasanın 133. maddesinde yapılan değişiklikle RTÜK'ün "radyo ve televizyon faaliyetlerini düzenlemek ve denetlemek amacıyla" kurulduğu ifade edilmiştir. Sümer ve Adaklı'ya göre, RTÜK'ün 6112 sayılı Kanun ile 'isteğe bağlı yayın hizmetleri'ni de denetleyecek olması Anayasa'nın ilgili 133. maddesinde bir değişiklik yapılmasını gerektirmekte, aksi takdirde 6112 sayılı Kanun'da belirlenen RTÜK'ün görev ve yetkileri Anayasaya aykırılık teşkil etmektedir (Sümer ve Adaklı, 2007: 144). Fakat kanaatimizce, Anayasa m. 133'te "radyo ve televizyon faaliyetleri" denilmektedir. Bu faaliyetlerin nasıl ve hangi mecradan yapılacağına dair bir ayırım yapılmamıştır.

Ayrıca RTÜK üyelerinin seçim mekanizması tartışmalıdır. Mevcut sistem RTÜK'ün siyasallaşmasına yol açmaktadır. RTÜK üyeleri başkaca hiçbir görev almamalıdır. 3984 sayılı Kanunun bu husustaki

düzenlemesi daha iyi idi. Zira RTÜK devamlı toplantı halinde olan bir kuruldur. Ayrıca Radyo ve Televizyon yayıncılığı çok boyutludur. Yayıncı kuruluşlar anonim şirket şeklinde kurulmak zorundadır. İşin ticarî yönü olduğu gibi reklam, etik, ilan, uydu yayıncılık, medya sahipliği, vb. yönlerinin de olduğu düşünülürse, üyeler ders vermek dâhil başkaca hiçbir görev alamamalıdır. İşin yoğunluğu da ortadadır.

Kanun'da RTÜK'ün üye sayısı dokuz olarak belirlenmiştir (m.35). Fakat dünyada RTÜK benzeri kurumların üye sayılarıyla karşılaştırıldığında bu sayı fazladır. Örneğin 250 milyon nüfusu olan ve Türkiye'ye göre daha fazla yayıncı şirketin bulunduğu Amerika'daki Federal Haberleşme Komisyonu'nun (Federal Communications Commission / FCC) üye sayısı beştir. Yine yaklaşık 145 milyon nüfusu olan Rusya'daki Rusya Federal Bilgi Teknolojileri ve Kitle İletişimi Denetleme Kurumu'nun (Roskomnadzor) üye sayısı beştir. Kanaatimizce, RTÜK üye sayısının azaltılması gerekmektedir.

Kanun'un 37. maddesinde saymaca usulle belirtilen RTÜK'ün görev ve yetkileri üç grupta toplanabilir. Bunlar; 1- Düzenleme, 2- Denetleme, 3- Yönlendirme olarak belirtilebilir (Ulusoy, 2003:21). RTÜK, 6112 sayılı Kanun ile belirlenen görev ve yetkileri ile Türkiye'de radyo televizyon yayıncılığı alanında son derece önemli ve güçlü bir durumdadır. Özellikle izin ve lisans verme ve yayınları denetleyerek Kanun'un 32. maddesinde bulunan idarî yaptırımları uygulama yetkisinin Üst Kurula ait olması, Kurulun bu alandaki gücünü göstermektedir. Kurulun bu gücünden dolayı, Kanun koyucu

tarafından, Üst Kurul üyeleri ile ilgili bazı sınırlamalar getirilmiştir (İçel, 2018:436). Kanun'un 38. maddesi gereğince, “*Üst Kurul üyeleri ile üçüncü derece dâhil üçüncü dereceye kadar kan ve kayın (sıhrî) hısımları, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu hükümleri saklı kalmak kaydıyla, yayın hizmetleri alanında Üst Kurulun görev ve yetki alanına giren konularda herhangi bir taahhüt işine giremez, medya hizmet sağlayıcı kuruluşlarda veya bu kuruluşların doğrudan veya dolaylı ortaklık bağı bulunan şirketlerde ortak veya yönetici olamazlar; Üst Kurul üyeliği süresince, aslî görevlerini aksatmayan bilimsel amaçlı eser hazırlama, ders ve konferans verme, jüri ve komisyon üyeliği yapma hariç, resmî veya özel nitelikte hiçbir görev alamaz, özel veya kamu medya hizmet sağlayıcılarının görev ve yetki alanına giren konularda doğrudan veya dolaylı olarak taraf olamaz ve bu konularda hiçbir maddî menfaat sağlayamazlar.*”

3.1.16. Yaptırımlar

Kanun'un 10. Bölümünde yayın hizmeti ilkelerine ve Kanunda belirtilen diğer esaslara aykırı yayın yapan medya hizmet sağlayıcı kuruluşlara uygulanacak yaptırımlar düzenlenmektedir. Yayın ihlâli ve uygulanacak yaptırımlar arasında orantılılık olması son derece önemlidir (Gürsoy, 2011:89). Yaptırımlar program durdurma, idarî para cezası ve artırımlı idarî para cezası şeklinde kademeli olarak belirlenmiştir. 6112 sayılı Kanun'da 3984 sayılı Kanun'dan farklı olarak, denetimde etkili olmadığı nedeniyle “uyarı” yaptırımını öngörülmemiştir.

3.2. Avrupa Birliği İlerleme Raporları

Çalışma kapsamında 2000-2019 yılları arasındaki AB İlerleme Raporlarında 10 Nolu “bilgi toplumu ve medya” müzakere başlıkları incelenmiştir. İlerleme Raporları genel olarak değerlendirildiğinde, ifade hürriyeti, farklı dil ve lehçelerde yayın hakkı, AB müktesebatına uyum, yabancıların sermaye payı, frekans tahsisi ve RTÜK’ün idarî yapısı ve bağımsızlığı konuları hakkında Türkiye’yi eleştirdiği görölmektedir (AB İlerleme Raporları, 2000-2019).

AB ile Türkiye arasında müzakerelerin başladığı 2004 yılından itibaren en önemli gelişme, mevzuatın Türkçe’den başka dillerde yayın yapılmasına imkân tanıyacak şekilde iyileştirilmesi olmuştur. Fakat 2016 yılından sonra birçok Kürtçe yayın yapan radyo ve televizyon kuruluşunun terör örgütü propagandası yapmak vb. gerekçelerle kapatılması AB tarafından eleştirilmiştir (AB İlerleme Raporu, 2016).

RTÜK’ün yapısı, incelenen bütün İlerleme Raporları’nda problemleri bir konu olarak görölmektedir. RTÜK üyelerinin TBMM tarafından, siyasî partilerin Meclisteki sandalye sayısına bağlı olarak belirlenmesi, Kurul’u siyasî iktidara bağlı kılmaktadır. AB’ye göre, RTÜK’ün bağımsızlığı bir sorun olarak beklemekle birlikte, RTÜK kararlarının kamuoyuna açık hale getirilmesi Kurul’un şeffaflığı konusunda atılmış önemli bir adımdır.

SONUÇ

Radyo ve televizyon yayıncılığında 1980’li yıllardan itibaren başlayan özelleşme hareketleri, Türkiye’yi de etkisi altına almıştır. Özellikle, iletişim alanında ortaya çıkan teknolojik gelişmelerle birlikte devlet tekeli ortadan kalkmış, özel radyo ve televizyon kuruluşlarının sayısı giderek artmıştır. Bu gelişmeler, frekans paylaşımı, telif hakları, yayın içeriklerinin uygunsuzluğu ve denetimsizliği gibi pek çok sorunla karşı karşıya kalınmasına neden olmuştur. Bu durum radyo ve televizyon yayıncılığı alanında yasal bir düzenleme yapılması ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun üzerine 20 Nisan 1994 tarihli 3984 sayılı “Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanun” çıkarılmıştır. Böylece özel radyo ve televizyon yayıncılığının yasal dayanağı oluşturulmuştur. Daha sonra, AB müktesebatına uyum kapsamında 1 Mayıs 1994 tarihinden itibaren Türkiye’nin taraf olduğu “Avrupa Sınırötesi Televizyon Sözleşmesi” uygulanmaya başlanmıştır. 3984 sayılı Kanun ve Sözleşme hükümleri gereğince uygulanamamış, reklâm yayınlarının süreleri, reklamların program aralarına yerleştirilme düzenleri, eğitim-kültür programlarının oranları, yayın ilkelerinin şiddet, cinsellik ve Türk diliyle ilgili kuralları gibi pek çok konuda sorun yaşanmıştır. Türkiye’nin 11 Aralık 1999 tarihinde Helsinki Zirvesi’nde aday ülke statüsü kazanmasının ardından, yayıncılık alanında AB’ye uyum sağlamak amacıyla birçok düzenleme yapılmıştır.

AB’nin 10 nolu “Bilgi Toplumu ve Medya” müzakere başlığı (fasıl) içinde yer alan esaslar ve 19 Aralık 2007 tarihinde yürürlüğe giren

89/552/EEC sayılı AB Görsel-İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi Hükümleri esas alınarak hazırlanan, 3 Mart 2011 tarihli ve 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun'un yürürlüğe girmesiyle 3984 sayılı Kanun yürürlükten kaldırılmıştır.

6112 sayılı Kanun ile getirilen pek çok yenilik bulunmaktadır. Bunlar:

- Yayıncı şirketlere ortak olabilecek kuruluşlarla ilgili sınırlamalar azaltılmış böylece çoğulcu ve rekabetçi bir ortam hazırlanmıştır.
- 3984 sayılı Kanun'da olmayan ürün yerleştirme, isteğe bağlı yayıncılık, izleyici temsilciliği, koruyucu sembol sistemi, verici tesis ve işletim şirketi, mültipleks, platform ve altyapı işletmecisi, bölgesel yayın, ulusal yayın ve yerel yayın gibi kavramlar tanımlanarak düzenlenmiştir.
- Radyo, televizyon ve isteğe bağlı yayın hizmeti sunan yayıncıları genel olarak tanımlamak üzere "medya hizmet sağlayıcı" kavramı getirilmiştir.
- 3984 sayılı Kanunda reklam gelirlerinden alınan yüzde 5 pay yüzde 3'e düşürülmüş, daha sonra 20/8/2016 tarih ve 6745 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikle bu oran yüzde 1,5 olarak tekrar düşürülmüştür.
- Yayın lisans süreleri 5 yıldan 10 yıla çıkarılmıştır.
- Önceden yayın şirketlerinin halka açılması uygulamada mümkün değilken, halka açık hisselerde nâma yazılı olma şartı kaldırılarak halka arzın önü açılmıştır.

- Ürün yerleştirme yasal bir zemine oturtularak gizli reklam olmaktan çıkarılmıştır.
- Önceden yasal olarak yapılması mümkün olmayan siyasî reklamlar, belli kurallar dâhilinde yapılabilir hale gelmiştir.
- Kamu yayınları tamamen TRT'nin çatısı altında toplanarak, TBMM TV gibi diğer kamu yayınlarının da TRT vericilerinden ve kalitesinden istifade etmesi sağlanmıştır.
- 6112 sayılı Kanun ile düzenlenen bu yeniliklerin yanı sıra, Kanun'da AB ile uyum açısından hâlâ bazı eksiklikler bulunmaktadır. AB İlerleme Raporları incelendiğinde, Türk televizyon mevzuatının AB televizyon mevzuatına uyumlaştırılması gereken konuların başında yer alan “ifade hürriyeti” hususunda Türkiye'nin AB tarafından oldukça eleştirildiği görülmektedir. Bunun dışında İlerleme Raporlarında, RTÜK'ün yapısı, yabancıların hisse oranları, frekans tahsisi ve cevap ve düzeltme hakkı konularında yasal düzenlemede ve uygulamada eksikliklerin bulunduğu öne sürülmüştür. Bu bağlamda AB ile uyumlaştırılması gereken konular aşağıdaki gibidir:
- RTÜK üyelerinin seçim yöntemi mevcut haliyle Kurul'un bağımsızlığı konusunda AB tarafından eleştirilmesine neden olmaktadır. Bu nedenle RTÜK üyelerinin daha bağımsız bir yöntemle seçilmesi uygun olacaktır. Ayrıca, RTÜK üyeleri kendi görevleri dışında özel sektörde ve kamuda başka bir görev alamamalıdır.

- 3984 sayılı Kanunda % 25 olan yabancıların hisse oranı % 50'ye çıkarılmış olsa da, sınırlama AB'nin temel serbestilerinden biri olan "Sermayenin Serbest Dolaşımı" ilkesi ile çelişki oluşturmaktadır. AB'ye uyum bakımından yabancıların hisse oranları yukarı çıkarılmalıdır. Ayrıca medya sahipliği konusunda, uygulamada şeffaflık temin edilmelidir.
- 6112 sayılı Kanun ile birlikte, AB İlerleme Raporlarında sıkça eleştirilen konulardan biri olan frekans planlaması ile ilgili olarak kesin bir yol haritası belirlenmiştir. Fakat uygulamada başarılı olunamamış ve sayısal yayıncılığa geçiş sürecinin tamamlanması konusundaki belirsizlik devam etmektedir.
- Cevap ve düzeltme hakkının kullanılışı hususunda, Anayasa ve ilgili mevzuatta farklı uygulamalar mevcuttur. Bu konuda Anayasa ve ilgili mevzuatın birbiriyle tutarlı olduğu AB standartlarında yeni bir düzenleme yapılmalıdır. Cevap ve düzeltme hakkına ilişkin, AB mevzuatındaki düzenlemelerde yer alan 'milliyetine bakılmaksızın' ibaresine, Türk televizyon mevzuatında da yer verilmelidir.
- Avrupa eserleri (European works) tanımıyla uyum sağlanması gerekmektedir. ASTS, STD ve GİMHY hükümlerince, Türkiye'de Türk yapımcıları tarafından üretilebilecek Avrupa eserlerinin Devlet desteği ile listesi hazırlanmalıdır.

Sonuç olarak, özellikle 2000 yılından itibaren Türk televizyon mevzuatının AB televizyon mevzuatına uyumlaştırılması için birçok düzenleme yapılmıştır. Buna rağmen, medya hizmet sağlayıcı

kuruluşlara yönelik düzenlenen en son 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun, AB Görsel İşitsel Medya Hizmetleri Yönergesi ile karşılaştırıldığında Türkiye’de televizyon yayıncılığı alanında halen yasal düzenlemelerde eksiklikler ve uyumsuzluklar olduğu, uygulamada da bazı problemlerin olduğu grlmektedir. Bütün bu eksikliklerin ve sorunların gerek yasal düzenlemelerle gerekse uygulama yönünden giderilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkor Gül, A. (2013). Görsel-İşitsel Politikasıyla Avrupa Birliği: Televizyon Yayıncılığında Yöndeşen Medyaya. İstanbul: Beta.
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu. (2013). Türkiye İçin AB Üyelik Müzakere Süreci. Ankara: Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu.
- Avrupa Birliği İlerleme Raporları. (2000-2019). Erişim Adresi https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html Erişim Tarihi: 15.06.2020
- Cankaya, Ö. (1987). Dünden Bugüne Radyo-Televizyon. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Coşkun, S. (2013). Avrupa Birliği Sürecinin Cevap ve Düzeltme Hakkına Katkısı ve Hakkın Kullanımında Alternatif Yollar. Sosyal Bilimler Dergisi. 15 (1), 89-108.
- Çakır, V. ve Gülnar, B. (2007). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Televizyon Yayıncılığına Yönelik Düzenlemeler. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Sayı: 18, s. 207-223.
- Çiftci, A. (1991). "Radyo ve Televizyonda Cevap ve Düzeltme Hakkı", Ankara Barosu Dergisi, 48(6), 893-908.
- Çiftci, A. (1999). Uluslararası Hukuk Açısından Radyo ve Televizyon Hukuku. Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Basımevi.
- Çiftci, A. (2007). Farklı Dil ve Lehçelerde Yayın Hukuku. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Çiftci, A. (2019). Vatandaşlık Bilgisi, Demokrasi ve İnsan Hakları. Geliştirilmiş 7. Baskı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çiftci, A. ve Kırgıl, S. (2019). Türk Basın- Yayın Mevzuatı (İçtihatlı). Ankara: Adalet Yayınevi.
- Çiftci, A. ve Ergüney, M. (2020). Düzeltme ve Cevap Hakkında Yeni Gelişmeler: Sinema Filmlerine Karşı Düzeltme ve Cevap Hakkı Kullanılabilir mi?. TYB Akademi. 10 (28), 23-55.
- Europa. (2012). Audiovisual Media Services Directive (AVMSD) What's new ?. Retrieved from https://ec.europa.eu/archives/information_society/avpolicy/reg/avms/index_en.htm# pastnavigation
- Ergüney, M. (2013). Türk Televizyon Mevzuatının Avrupa Birliği Televizyon Mevzuatına Uyumlaştırılması. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- Fontaine, P. (2013). AB Nedir? Lüksemburg: Avrupa Birliği Resmi Yayınlar Ofisi.

- Gürsoy, Y. (2011). 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanun: Getirdiği Değişiklikler ve Yenilikler. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- İçel, K. (2018). Kitle İletişim Hukuku. Yenilenmiş 13. Bası. İstanbul: Beta.
- Kihtir, A. (2012). Avrupa Birliği Görsel İşitsel Politikası Bağlamında Ab Medya Hukukunun Temel Çerçevesi. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi | Istanbul University Faculty of Communication Journal , (26), 75-92.
- Kuzu, O. (2008). Avrupa Birliği'nin görsel-işitsel politikalarının belirlenmesinde ABD ile rekabet edebilme düşüncesinin yansımaları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo, Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı. İstanbul.
- Lasok, D. (1987). Law and institutions of the European Communities. London : Butterworths.
- RTÜK, (2020). Önemli Olaylar Listesi. Erişim Adresi: <https://www.rtuk.gov.tr/onemli-olaylar-listesi/3716/3891/onemli-olaylar-listesi.html> Erişim Tarihi: 15.02.2020.
- Sapmaz, E. (2011). Avrupa Birliğine Uyum Sürecinde Türkiye'de Görsel İşitsel Medya Mevzuatı ve Karşılaşılan Sorunlar, Uzmanlık Tezi. Ankara: RTÜK
- Siebert , F. S. , Peterson , T. , & Schramm , W. (1963) . Four theories of the press. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Sümer, B. ve Adaklı, G. (2007). 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkındaki Kanun'a İlişkin Değerlendirme Raporu, İletişim Araştırmaları, 5(2), 141-158.
- Ulusoy, A. (2003) Bağımsız İdari Otoriteler, Ankara: Turhan Kitabevi
- Uzun, R. (2016). İletişim etiği sorunlar ve sorumluluklar. Ankara: Dipnot Yayınları.

BÖLÜM 4

LEVANT'TA DONANMA DENGESİ

Dr. Öğr. Üyesi Cenk ÖZGEN¹

¹ Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Giresun, Türkiye. E-mail: cenk.ozgen@giresun.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8583-6194>.

GİRİŞ

Levant Bölgesi, enerji alanında uzun yıllar boyunca üreticiler ile tüketiciler arasında transit geçiş güzergâhı olarak öne çıkmıştır. 2000’li yıllarda gerçekleştirilen hidrokarbon keşiflerine koşut olarak ise bölge artık üretim boyutuyla da anılmaya başlanmıştır. ABD Jeoloji Araştırmaları Kurumu’nun tahminlerine göre, sadece Kıbrıs’ın güneyinde 1,7 milyar varil petrol ve 122 trilyon fit küp doğalgaz potansiyeli bulunmaktadır (Schenk vd, 2010). Bu derece yüksek bir potansiyele ev sahipliği yaptığının değerlendirilmesi, doğal olarak hem sahil devletlerin hem de uluslararası enerji şirketlerinin ve arkalarındaki büyük devletlerin dikkatlerinin bölge üzerinde toplanmasına yol açmaktadır.

Hidrokarbon rezervlerinin bulunduğu hemen her coğrafyada olduğu gibi arama çalışmalarının müspet yönde sonuçlanmasını müteakiben Levant’ta da paylaşım mücadelesinin hız kazandığı görülmektedir. Buna, deniz yetki alanlarının belirlenmesi hususunda sahil devletlerin tamamının üzerinde mutabık kaldığı bir antlaşmanın yapıl(a)mamış olması da eklendiğinde, bölgede gerginliğin dozu artmıştır. Gelecekte bölgede silahlı çatışmaya varabilecek krizlerle karşılaşma riski azımsanamayacak kadar yüksektir. Jeostratejik açıdan bakıldığında, böyle bir çatışmanın sıklet merkezini Doğu Akdeniz ile Adalar Denizi teşkil edecektir. Bu durumda öne çıkan kuvvet ise tabiatıyla deniz kuvvetleri olacaktır. Son yıllarda bölge devletlerinin deniz kuvvetlerinin yeteneklerini geliştirmeye yönelik ciddi kaynaklar ayırması bu durumla bağlantılıdır. Nitekim buradan olası bir silahlı

çatışmada deniz kuvvetlerinin üstleneceği kritik rolün bilincinde olduğu ve savunma planlama ve tedarik süreçlerinde bu durumun göz önünde bulundurulduğu sonucu çıkmaktadır.

Çalışmanın başlığında da kullanılan Levant sözcüğü, etimolojik açıdan Latince “meydana çıkma, yükselme” anlamını taşıyan levare fiilinden türetilmiş olup, güneşin doğduğu yönü betimlemektedir (Turan, 2003: 145). Coğrafi açıdan ele alındığında, Levant, Doğu Akdeniz’de, sınırları kesin belli olmayan bir bölgeyi ifade etmektedir. Alanyazında bölgenin sınırlarını salt Suriye ve Lübnan kıyılarına indirgeyen dar çizimlerden, İtalya’nın doğusundan Mezopotamya’nın içlerine doğru uzatan son derece geniş çizimlere kadar muhtelif haritalara rastlanmaktadır. Bir sınırlandırmaya göre, Levant Bölgesi, ada ve sahil devletleri ile beraber Akdeniz’in doğusunu kapsamaktadır (Lexico, 2020). Çalışmaya da esas teşkil edecek bu sınırlandırma içerisinde günümüzde yer alan devletler, alfabetik sırayla Filistin, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), İsrail, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC), Libya, Lübnan, Mısır, Suriye, Türkiye ve Yunanistan’dır.

Bu çalışmada, Levant devletlerinin deniz kuvvetleri üzerine bir durum tespiti yapılmakta, böylece bölgedeki gelişmelerin seyrini etkileyebilecek donanma dengelerinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bugün Levant’ta donanmasının ateş ve manevra gücü ile öne çıkan devletler İsrail, Mısır, Türkiye ve Yunanistan’dır. Kâğıt üstünde Libya ve Suriye de belli bir kuvvet yapısını idame ediyormuş gibi görünmektedir (IISS, 2019: 358, 368). Ancak mali sorunların ve

bilhassa 2011 yılından beri devam eden iç savaşın etkisiyle bu devletlere ait donanmaların harbe hazırlık seviyesi düşmüş, faaliyetleri durma noktasına gelmiştir. Sadece Suriye, Rusya'dan tedarik ettiği kıyı konuşlu güdümlü mermiler ile sınırlı da olsa bir taarruz kapasitesini elinde bulundurmaktadır ki, örneğin yakın dönemde envantere giren P-800 Yakhont/Oniks (NATO kodu SS-N-26 Strobile) tipi süpersonik güdümlü mermilerin kıyı sularında görev yapan muhasım unsurlara karşı kullanılması mümkündür (Gordon ve Schmitt, 2013). Sahildar diğer devletlerin ise donanma güçleri ya kuvvet kıyaslaması yapmaya gerek olmayacak kadar küçüktür ya da hiç yoktur.

Yukarıdaki tespitler ışığında çalışmada, salt İsrail, Mısır, Türkiye ve Yunanistan'a odaklanılmış, sahildar konumdaki diğer devletler dikkate alınmamıştır. Kuşkusuz, başta ABD, Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya olmak üzere, donanma unsurları ile Levant coğrafyasında varlık gösteren bölge dışı aktörler de mevcuttur. Lakin çalışmayı genişletmemek adına bunlar da kapsam dışı tutulmuştur. Son olarak, bir deniz kuvvetinin etkinliği muhtelif bileşenlerin toplam verimliliğine karşılık gelmektedir. Bu açıdan, çalışmanın daha ziyade platform ve silah sistemlerine odaklandığı; lojistik, eğitim, harbe hazırlık ve moral gibi esasen muharebelerin gidişatına doğrudan etki eden unsurları kısmen veya tamamen kapsam dışı bıraktığı göz önünde bulundurulmalıdır.

1. İSRAİL

İsrail Deniz Kuvvetleri, İsrail Savunma Kuvvetleri'nin her zaman en küçük kolu konumunda olmuş ve geleneksel olarak öncelik sıralamasında geride kalmıştır (Inbar, 1990: 100). Bu durumun temel sebebi, İsrail'e yönelik en ciddi tehditlerin denizden değil, karadan ve havadan geldiğinin değerlendirilmesidir. Öte yandan, üçüncü sırada yer alma konumu aynı kalsa da tehdit algılamalarındaki farklılaşmaya koşut olarak ilk kez 1973 Yom Kippur Savaşı'nı izleyen süreçte, ama özellikle 2000'li yıllara gelinmesiyle tablonun değişmeye başladığını ve donanmanın da savunma stratejisinde önemli roller üstlendiği söylemek gerekir (Rodman, 2013: 735). Hiç kuşkusuz, bu değişiklikte Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölge (MEB) sınırları içerisinde gerçekleştirilen hidrokarbon keşiflerinin etkisi olmuştur. Donanmaya verilen denizde konuşlu nükleer caydırıcılık (*sea-based nuclear deterrence*) görevi için de benzer bir etkiden söz edilebilir (Özgen, 2019: 522). Ancak sebep ne olursa olsun, İsrail Deniz Kuvvetleri'nin dönüştüğü bir gerçektir. Nitekim rakipleri ile karşılaştırıldığında nispeten küçük bir kuvvet yapısına sahip olsa da ileri teknoloji ürünü platformları ve yüksek harekât temposu ile İsrail Deniz Kuvvetleri bugün Levant'taki en etkin aktörlerden biri durumundadır.

İsrail Deniz Kuvvetleri'nin personel mevcudu yaklaşık 9.500'dür (IISS, 2019: 155). Deniz üsleri Akdeniz kıyısında Hayfa (ana üs), Aşdod ve Atlit'te; Kızıldeniz kıyısında ise Eilat'tadır (Özgen, 2019: 523). Jeostratejik açıdan değerlendirildiğinde, Akdeniz ve Kızıldeniz - iki farklı harekât alanı- arasındaki bağlantının Mısır'ın kontrolündeki

Süveyş Kanalı üzerinden sağlanması ciddi bir açmazdır. Her ne kadar Afrika Kıtası'nın etrafının dolaşılması gibi bir alternatif olsa da seyir süresinin uzunluğu ve ikmal zorlukları pratikte bu rotanın kullanılmasına engel teşkil etmektedir.

Günümüzde İsrail Donanması'nın ana suüstü muharip platformları 3 adet Saar 5 (Eilat) sınıfı korvettir. ABD'de inşa edilen Saar 5'ler, küçük boyutlarına karşın fırkateynler ile karşılaştırılabilecek derecede yüksek silah yüküne sahip olmalarıyla bilinen platformlardır. Bu sınıftaki korvetlerden INS Hanit, 2006 Lübnan Savaşı'nda Beyrut açıklarında karakol görevi icra ederken Hizbullah milisleri tarafından ateşlenen bir güdümlü mermi ile vurulmuş, dört denizcinin hayatını kaybettiği saldırıda hasar gören gemi, kendi imkânlarıyla Aşdod Deniz Üssü'ne geri dönmeyi başarmıştır (Carlson, 2006).

Arap devletleri ile yaşanan savaşlarda güdümlü mermili hücumbotları etkin biçimde kullanıp, muhtelif muharebeler neticesinde çok sayıda muhasım unsuru batırmayı başaran İsrail Donanması (Jewish Virtual Library, t.y.), halen bu sınıfta 8 adet platformu envanterinde bulundurmaktadır. Saar 4.5 (Hetz) sınıfı olarak adlandırılan bu hücumbotlar, İsrail askeri gemi tasarımı anlayışını yansıtır şekilde boyutlarına oranla son derece yüksek bir silah yüküne sahiptir. İsrail'in Saar 4.5'leri kapsamlı bir modernizasyon programından geçirdiği belirtilmektedir (Naval News, 2017). İsrail Donanması'nın envanterinde 34 tane karakol botu da bulunmaktadır. Söz konusu botlardan 5'i Shaldag, 3'ü Stingray, 9'u Dvora, 4'ü Super Dvora Mk II ve 13'ü Super Dvora Mk III sınıfıdır (IISS, 2019: 348).

1950'li yılların sonlarından beri kuvvet yapısında denizaltılara yer veren İsrail Donanması'nın (NTI, 2019a) envanterinde bugün 6 adet dizel-elektrik denizaltı görev yapmaktadır. Tamamı havadan bağımsız tahrik (HBT) sistemi teknolojisine sahip olan bu denizaltılardan 3'ü Dolphin I, diğer 3'ü ise Dolphin II sınıfıdır. Kuşkusuz, denizaltılar İsrail Donanması'nın üzerinde en fazla spekülasyon yapılan unsurlarıdır. Bunun temel nedeni Dolphin I/II'lere standart 533 mm'lik torpido kovanlarına ilave olarak entegre edilmiş 650 mm'lik kovanlardır. Genel kabul, söz konusu kovanların, nükleer harp başlığı taşıyabilen Popeye Turbo tipi denizaltıdan atılan seyir füzeleri için özel olarak tasarlandıkları ve İsrail'in bu şekilde denizde konuşlu nükleer caydırıcılık ve ikinci vuruş yeteneği elde ettiği yönündedir (Bellchambers, 2016). Açık kaynaklarda İsrail Donanması'na ait denizaltıların bir süredir Basra Körfezi'nde daimi varlık göstermeye başladıklarına dair bilgiler yer almaktadır. Bunun İran'ın olası bir saldırısını caydırmaya yönelik bir girişim olduğu aşikârdır (Özgen, 2019: 535-536).

1982 Lübnan Savaşı'nda amfibi gücünü kullanan İsrail'de savaştan kısa bir süre sonra bu alandaki yetenekleri geliştirme hususunda planlar yapılmaya başlanmış ve envanterdekilerden daha büyük çıkarma gemilerine ihtiyaç duyulduğu yüksek sesle konuşulmuş olmuştur. Ne var ki, ilerleyen süreçte planlarda değişikliğe gidilmiş, çıkarma gemi ve araçlarının büyük bölümü hizmet dışına çıkarılmıştır (Mommsen, 2011: 282). 2000'li yılların ortalarında 13.000 ton deplasmana sahip bir amfibi hücum gemisinin tedariki gündeme

gelmiştir (Cordesman vd., 2008: 128). Ancak donanma içerisinde bile şiddetli tartışmalara yol açan bu düşünce, böyle bir platforma refakat edecek yüksek maliyetli gemilere ihtiyaç duyulacak olması ve mevcut projelerin menfi yönde etkilenmesi ihtimali göz önünde bulundurularak somut bir çalışmaya dönüştürülmemiştir (Mommsen, 2011: 269). Bugün donanmanın envanterinde sadece 2 adet araç ve personel çıkarma aracı (*Landing Craft Vehicle Personnel/LCVP*) bulunmaktadır (IISS, 2019: 348).

Buraya kadar sıralanan platformların dışında, İsrail Deniz Kuvvetleri'nin envanterinde Almanya'dan transfer edilen 2 adet Bat Yam (ex-Tip 745) sınıfı çok maksatlı destek gemisi ile 1 adet Queshet sınıfı okul gemisinin bulunduğunu da belirtmek yerinde olacaktır (IISS, 2019: 348).

İsrail Deniz Kuvvetleri'nin kuruluşunda bir Deniz Hava Komutanlığı bulunmadığı gibi envantere sabit ya da döner kanatlı hava aracı da yoktur. Donanma görevlerinde kullanılan tüm uçak, helikopter ve insansız hava aracı (İHA) sistemleri İsrail Hava Kuvvetleri envanterine kayıtlıdır. Uçuş ekibi personelinin sağlanması ve bakım-onarım faaliyetlerinden Hava Kuvvetleri sorumluyken, harekâtların planlanması ve sevk ve idaresinde sorumluluk donanmadır (Mommsen, 2011: 286). Bu kapsamda, Hava Kuvvetleri'nin envanterinde doğrudan donanma görevleri için tasarlanmış araçlardan biri, AS565SA Panther denizaltı savunma harbi (DSH) ve suüstü harbi (SUH) helikopterleridir. Bu tipte 7 helikopter bulunmaktadır (IISS, 2019: 348). Bunun dışında, suüstü istihbarat, keşif ve gözetleme

(İKG) görevlerine yönelik radar ve elektro-optik kamera gibi faydalı yükler taşıyan Heron İHA'lar da kullanılmakta olup (Naval Today, 2017a), söz konusu sistemler IAI-1124 Sea Scan deniz karakol uçaklarının yerini almıştır. Son olarak, harekât ihtiyaçlarına göre Hava Kuvvetleri envanterindeki uygun donanımına sahip muhtelif platformların da suüstü İKG görevlerinde kullanıldığını not düşmek gerekir (Mommsen, 2011: 285).

Amfibi çıkarma gemilerini hizmet dışına çıkarmasına karşın, İsrail Deniz Kuvvetleri'nin Shayetet 13 olarak adlandırılan komando birliğini kuruluşunda bulundurmaya devam ettiği, dahası silah ve teçhizatını düzenli biçimde modernizasyondan geçirdiği görülmektedir (Mommsen, 2011: 284). Kesin rakam vermek mümkün olmamakla beraber, Shayetet 13 bünyesinde yaklaşık 300 komandonun görev yaptığı tahmin edilmektedir (IISS, 2019: 348).

Günümüzde İsrail Donanması, savunma planlamalarında artan rolüne paralel olarak çok sayıda modernizasyon projesini sürdürmektedir. Bu çerçevede, suüstü platformları alanında eş zamanlı olarak devam eden iki korvet projesi bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Saar 6 Projesi'dir. Almanya ile işbirliği yapılan projede, 1900 ton deplasmana sahip 4 adet korvetin tedariki öngörülmekte olup, sınıfın ilk gemisi INS Magen'in deniz kabul testlerine Mart 2020'de başlanmıştır (Vavasseur, 2020a). Diğer proje ise yakın dönemde başlatılan Reshef Projesi'dir. Tasarım aşamasının tamamlanmasını müteakiben İsrail'de inşa edilmesi planlanan Reshef sınıfı korvetlerin, envanterdeki Saar 4.5 sınıfı hücumbotların yerini alacağı belirtilmektedir (Archus, 2019).

İsrail, donanmanın en stratejik unsuru konumundaki denizaltı filosunu modernize etme yönünde de adımlar atmaktadır. Bu doğrultuda, Ekim 2017’de Almanya ile üç yeni denizaltının inşası hususunda bir Mutabakat Muhtırası imzalanmıştır. Mali değerinin 2 milyar avroyu bulması beklenen proje hususunda, bilhassa da inşa edilmesi planlanan denizaltıların teknik özellikleri konusunda bilgi bulunmamaktadır. Lakin ilave üç denizaltının, envanterdeki Dolphin-İ’lerin yerini alacağı ifade edilmektedir (Staff, 2017).

2. MISIR

Mısır Deniz Kuvvetleri, uzun yıllar çoğunlukla Sovyetler Birliği ve Çin’in hizmet dışına çıkardığı, görece düşük yetenekleri platformları idame eden bir kuvvet görünümünde olagelmıştır (Sutton, 2020). 1979 yılında İsrail ile imzalanan Camp David Antlaşması sonrasında Washington ile yaşanan yakınlaşmaya koşut olarak ise silahlı kuvvetlerin genelinde olduğu gibi donanma bünyesinde de ABD menşeli platform ve silah sistemlerinin ağırlığı artmaya başlamıştır. 1990’lı yılların sonlarına kadar savunma bütçesinden Deniz Kuvvetleri’ne ayrılan pay çok düşüktür. Fakat bu tarihten sonra durumun değiştiği ve bilhassa 2013’teki askeri darbe sonrasında Suudi Arabistan’ın mali desteğiyle izlenen “agresif” silahlanma çabalarının tezahürü olarak donanmanın envanterine çok sayıda modern platformun girdiği görülmektedir (Mevlütöğlü, 2018). Mevcut kuvvet yapısı dikkate alındığında, Mısır Deniz Kuvvetleri’nin Levant’ta göz ardı edilemeyecek bir aktör olduğu muhakkaktır. Diğer taraftan, şurası atlanmamalıdır ki, esasen bir deniz kuvveti birbirini tamamlayan iki

sacayağı üzerinde durur. Bunlardan ilki savaş gemileri, diğeri komuta yapısıdır. Bir savaş gemisi ne kadar gelişmiş olursa olsun, ona kumanda edecek nitelikli insan gücü yoksa bu pek bir anlam ifade etmemektedir. Unutulmamalıdır ki, gerekli kaynak sağlandıktan sonra bir savaş gemisi 3 yılda inşa edilebilir. Ama gemi komutanı 10 yılda, komodor 20 yılda, amiral ise 25 yılda yetişmektedir (Gürdeniz, 2013: 23). Dolayısıyla, mesele savaş gemisi tedarik etmek değil, nitelikli insan gücü yetiştirmektir. Bunun ise nesiller sürdüğünü söylemeye gerek bile yoktur (Friedman, 2011: 233). Bu gerçekler ortadayken, son yıllarda farklı kaynaklardan birbiri ardına yeni gemileri envanterine alan Mısır Deniz Kuvvetleri'nin, söz konusu dönüşümü ne ölçüde "sindirebildiği" ve gerçek muharebe şartlarında etkinliğinin ne olacağı konuları belirsizliğini korumaktadır. Kaldı ki, nicelik açısından Mısır Donanması Levant'ta ilk sırada yer alsada da kuvvet karşılaştırması yapılırken filonun büyük bölümünün eski ve harbe hazırlık seviyesi düşük platformlardan oluştuğu da (Mönch, 2019) göz önünde bulundurulmalıdır.

Mısır Deniz Kuvvetleri'nin personel mevcudu yaklaşık 16.500'dür (IISS, 2019: 337). Coğrafyası gereği Mısır, Akdeniz ve Kızıldeniz'de iki ayrı filoyu idame etmektedir. Donanmaya bağlı savaş gemilerinin büyük kısmını bünyesinde bulunduran Akdeniz'deki filonun üsleri İskenderiye (ana üs), Port Said ve Mersa Matruh'ta; Kızıldeniz'deki filonun üsleri ise Safaga, Hurgada (El Gardaka), Berenice (Ras Banas) ve Süveyş'tedir (INSS, 2009). Yakın dönemde medyada, Mısır'ın, üç yeni deniz üssünün geliştirilmesi çalışmalarında sona yaklaştığına dair

haberler çıkmış olup, söz konusu üslerden ikisi Akdeniz’de, biri ise Kızıldeniz’de yer almaktadır (Khan, 2019).

Mısır Donanması’nın ana suüstü muharip platformları muhrip ve fırkateynlerdir. Halen kuvvet yapısında 1 adet Aquitaine (FREMM) sınıfı muhrip bulunmaktadır. Bu gemi, Fransız Donanması için inşa edilirken Mısır tarafından satın alınmış ve Haziran 2015’te Tahya Misr adıyla donanmaya katılmıştır. Kritik teknolojilerin yurtdışına satışını yasaklayan ihracat kısıtlamaları nedeniyle geminin Fransız Donanması’na teslim edilecek orijinal tasarımında yer alan bazı silah ve elektronik sistemleri sökülmüştür (Navy Recognition, 2015a). Ancak bu haliyle bile son derece yetenekli bir platform olduğu aşikârdır. Bunun dışında, donanmanın kuvvet yapısında 4’ü Alexandria (ex-Oliver Hazard Perry), 2’si Damyat (ex-Knox) ve 2’si Najim Al Zaffer (ex-Jianghu-I) olmak üzere, 8 fırkateyn bulunmaktadır. 1990’lı yılların ikinci yarısında 600 milyon dolar bedelle ABD’den transfer edilen Alexandria sınıfı fırkateynlerin, taşıdıkları silah, sensör, komuta-kontrol ve elektronik sistemler ile nispeten modern platformlar olduğu söylenebilir (Cordesman, 2004: 180). Buna karşılık, diğer gemilerin muharebe gücü oldukça düşüktür.

Mısır Donanması’nda 1’i El Fateh (Gowind 2500), 1’i Shabab Misr (ex-Pohang) ve 2’si Abu Qir (Descubierta) sınıfı olmak üzere, 4 korvet görev yapmaktadır. Fransa’ya sipariş edilen Gowind 2500 sınıfı dört korvetten ilki olan El Fate, 2017 yılında hizmete girmiştir (Naval Today, 2017b). Boyut ve yetenekleri açısından Gowind 2500’lerin, Türk Donanması’ndaki Ada sınıfı korvetlerin muadili

olduğu söylenebilir. 1988 yılında ROKS Jinju ismiyle Güney Kore Donanması'nda hizmete giren ve kıyı sularında karakol ve DSH görevlerine yönelik silah ve sensör sistemleriyle donatılmış olan Abu Qir, Seul yönetimiyle gelişen savunma işbirliği kapsamında 2017 yılında transfer edilmiştir (Navy Recognition, 2017). Bazı kaynaklarda fırkateyn olarak sınıflandırılan Abu Qir'ler ise sırasıyla 1983 ve 1984 yıllarında donanmaya katılmıştır (Chant, 2013: 245) Bu gemilerin komuta-kontrol sistemleri ile arama ve atış kontrol radarları 1990'lı yılların ortalarında modernize edilmiştir (Cordesman, 2004: 180).

21 Ekim 1967 tarihinde Sina Yarımadası açıklarında karakol görevi icra eden İsrail Donanması'na ait INS Eilat (ex-HMS Zealous) muhribine Komar sınıfı hücumbotlardan ateşlenen güdümlü mermiler ile başarılı bir taarruz gerçekleştiren Mısır Donanması, deniz harp tarihinde güdümlü mermi ile başka bir savaş gemisini batıran ilk donanma unvanını elde etmiştir (Steeljaw Scribe, 2017) . Bu unvanın elde edilmesini sağlayan hücumbotların, bugün için de donanmada önemli bir yeri vardır. Halen Mısır Donanması, bu sınıftan 33 platformu idame etmektedir. Hücumbotlardan 4'ü Ezzat (Ambassador IV), 1'i Molnya (Tarantul IV), 6'sı Ramadan, 5'i Tiger, 4'ü Hegu, 5'i October ve 8'i Osa I sınıfıdır (IISS, 2019: 338). Sıralanan hücumbotlar içerisinde en modernleri, sonuncusu 2015 yılında hizmete giren Ezzat'lardır (Navy Recognition, 2015b). Buna mukabil, Hegu, October ve Osa I sınıfı hücumbotların birçoğunun hasarlı ve hizmet dışı olduğuna dair raporlar vardır (Cordesman, 2004: 181).

Hücumbotlar dışında envanterde 25 karakol botu bulunmaktadır. Bazıları torpido ve çok namlulu roketatar sistemi (ÇNRS) ile donatılmış olan bu platformlardan 5'i Al-Nour (Hainan), 6'sı Shershen, 4'ü Shershen II, 4'ü Osa II ve 6'sı MRTP-20 sınıfıdır (IISS, 2019: 338).

Mısır Donanması'nda 4'ü Romeo (ex-Tip 33), 3'ü Tip 209/1400 olmak üzere, 7 dizel-elektrik denizaltı görev yapmaktadır (IISS, 2019: 337). Çin'den alınıp, 1980'li yıllarda modernize edilen Romeo'ların harbe hazırlık seviyelerinin çok düşük olduğu bilinmektedir. Denizaltı filosunun yenilenmesi için 2011 yılında Almanya'ya sipariş edilen ve üçüncüsü Mayıs 2020'de hizmete giren Tip 209'lar ise son derece modern platformlardır (Navy Recognition, 2020a). Tip 209'ların Mısır denizaltıcılığına yeni bir ivme kazandırması beklenebilir.

Mısır Donanması'nın envanterinde 2 adet Gamal Abdel Nasser (Mistral) sınıfı havuzlu helikopter gemisi (*Landing Helicopter Dock/LHD*), 3 adet Polnochny sınıfı orta çıkarma gemisi (*Landing Ship Medium/LSM*), 4 adet CTM-NG sınıfı mekanize çıkarma aracı (*Landing Craft Mechanized/LCM*), 9 adet Vydra Sınıfı LCM ve 2 adet EDA-R sınıfı tank çıkarma aracı (*Landing Craft Tank/LCT*) bulunmaktadır (IISS, 2019: 338). Burada Gamal Abdel Nasser sınıfı LHD'lere ayrı bir parantez açmak yerinde olacaktır. Mısır, Fransa'nın Rusya için inşa ettiği ancak Ukrayna Krizi'nden ötürü tesliminden vazgeçtiği bu gemileri Ekim 2015'te 950 milyon avro bedel karşılığında satın almıştır (Naval Today, 2016). Kâğıt üzerinde LHD'ler Mısır Donanması'nın güç aktarımı ve stratejik intikal

yeteneğini artırmıştır. Halen bölgede muadillerinin olmadığı da bir gerçektir. Diğer taraftan, Mısır Donanması'nın amfibi harekâtlar ve bilhassa bir uçak gemisi görev grubunu idame etme konularında yeterli tecrübesi bulunmamaktadır. Ayrıca geminin tam kapasitesi ile kullanılmasını sağlayacak eğitimli personel eksikliği de vardır. Durum böyleyken, alımın askeri değil, siyasi mülâhazalarla yapıldığı kanaati ağırlık kazanmaktadır (Bazinis, 2017). Zaten gemilerin hava savunmasını sağlamak üzere, uçuş güvertesine Avenger kaideye monteli stinger sistemlerinin konuşlandırılması da (Allison, 2017) alımın plansızlığına işaret etmektedir.

Yukarıda sıralanan platformlar dışında, Mısır Deniz Kuvvetleri'nin kuvvet yapısında 2 adet Al Siddiq (ex-US Osprey) ve 3 adet Dat Assawari sınıfı mayın avlama gemisi, 2 adet Safaga, 3 adet Assiout (T-43 class) ve 4 adet Aswan (Yurka) sınıfı mayın tarama gemisi, 7 adet Ayeda sınıfı akaryakıt nakliye gemisi, 1 adet Halaib (ex-Westerwald) sınıfı mühimmat gemisi, 3 adet Al Hurreya sınıfı Ro-Ro gemisi, 1 adet Shaledin (ex-Luneberg) sınıfı tamir gemisi, 2 adet Al Areesh sınıfı kurtarma gemisi, muhtelif sınıflarda 5 adet okul ve eğitim gemisi ve 5 adet Al Maks sınıfı açık deniz römorkörü de bulunmaktadır (IISS, 2019: 338).

İsrail Deniz Kuvvetleri gibi Mısır Deniz Kuvvetleri'nin kuruluşunda da Deniz Hava Komutanlığı yoktur. Donanma operasyonlarında görev yapan sabit ya da döner kanatlı hava araçlarının tümü Hava Kuvvetleri'nin envanterinde bulunmaktadır. Bu kapsamda, halen Hava Kuvvetleri'nin envanterinde 4 adet Beech 1900C deniz karakol uçağı,

10 adet SH-2G Super Seasprite DSH helikopteri ve 5 adet SA342L Gazelle hafif genel maksat helikopteri vardır (IISS, 2019: 338). Mistral Sınıfı LHD'lerde konuşlandırılmak üzere Rusya'ya sipariş edilen Ka-52K Katran keşif ve taarruz helikopterlerinin teslimine ise Temmuz 2017'de başlanmıştır (TASS, 2017).

Ayrı bir deniz piyade yapılanmasının bulunmadığı Mısır'da yakın zamana kadar amfibi harekâtların icrasından Kara Kuvvetleri'nin 111'inci Bağımsız Mekanize Tugayı (eski 130'uncu Amfibi Tugay) ile Özel Kuvvetler bünyesinde yer alan 153'üncü Komando Alayı/Grubu sorumlu olmuştur (Global Security, t.y.a). Mistral sınıfı gemilerin hizmete alınması sonrasında amfibi gücün yeniden yapılandırılması yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Bu alandaki çalışmaların muhteviyatı hususunda açık kaynaklarda net bilgi olmamakla birlikte, yeni yapılanmada, Özel Kuvvetlerin kuruluşunda -deniz operasyonlarından sorumlu- 2 tugayın yer aldığı anlaşılmaktadır (Gamal, 2019).

Son olarak, Mısır'ın kıyı savunmasına yönelik top ve güdümlü mermilere sahip olduğunu da eklemek gerekir. Kara Kuvvetleri'nin kuruluşunda yer almakla beraber, Deniz Kuvvetleri'nin harekât kontrolünde görev icra eden kıyı savunma birliklerinin envanterinde, muhtelif çaplarda obüsler ile SS-C-2B Samlet ve Otomat Mk2 güdümlü mermileri bulunmaktadır (IISS, 2019: 338).

Günümüzde Mısır, donanmanın kuvvet yapısını geliştirmeye yönelik kapsamlı bir modernizasyon programı uygulamaktadır. Suüstü platformları alanında devam eden projelerden biri, daha önce de değinilen Gowind 2500 Projesi'dir. Proje, planlandığı şekilde devam etmekte olup, Mayıs 2020'de inşası Mısır'da gerçekleştirilen dördüncü ve son geminin suya indirildiği duyurulmuştur (Navy Recognition, 2020b). Mısır Donanması, suüstü muharip gemi filosunu yenilemeye yönelik ilave girişimlerde de bulunmaktadır. Bu kapsamda, Almanya'dan MEKO A-200 sınıfı 6 adet fırkateynin tedariki gündemde olup, Berlin yönetimi, maliyetinin yaklaşık 2.3 milyar avroyu bulması beklenen proje için satış onayını vermiştir (Vavasseur, 2019a). Benzer şekilde, Bergamini (FREMM) sınıfı 2 adet muhribin tedariki için İtalya ile yürütülen görüşmelerde de olumlu mesafe kat edilmiş olup, Haziran 2020'de Roma yönetimi, söz konusu gemilerin satışını onaylamıştır. Mısır'a, orijinal planlamada İtalyan Donanması için inşası gerçekleştirilen Emilio Bianchi (F-589) Spartaco Schergat (F-598) isimli muhriplerin transfer edilmesi beklenmektedir (Navy Recognition, 2020c). Son olarak, yine İtalya ile 20 adet Falaj 2 sınıfı karakol botunun tedariki için görüşmeler yürütüldüğü belirtilmektedir (Maritime Business World, 2020).

Mısır, denizaltı filosunu da modernize etmektedir. Bu amaçla Almanya'ya sipariş edilen ve halen 3 adedi hizmette olan Tip 209 sınıfı denizaltılardan dördüncüsünün 2021 yılında teslim alınması öngörülmektedir (Navy Recognition, 2020a). Denizaltı silahının özellikleri dikkate alındığında, Mısır Donanması'nın tüm silahlanma

girişimleri içerisinde en fazla üzerinde durulması gerekenin Tip 209'ların tedariki olduğu söylenebilir. Söz konusu denizaltıların, başta İsrail olmak üzere, sahil devletlere karşı ciddi bir tehdit oluşturduğu değerlendirilmektedir (Gürdeniz, 2020).

Donanma operasyonlarında görev yapan platformlardan bahsedilirken değinildiği üzere, Rusya'ya sipariş edilen Ka-52K Katran keşif ve taarruz helikopterlerinin teslimi sürmektedir. 2015 yılında imzalanan antlaşma uyarınca toplam 46 adet helikopterin tedariki öngörülmektedir (TASS, 2017). Ka-52K Katran, kara havacılık unsurları tarafından kullanılan Ka-52 Alligator keşif ve taarruz helikopterinin donanma operasyonları için modifiye edilmiş versiyonudur (Naval Technology, 2020a).

Son olarak, henüz kesinleşmiş bir sipariş bulunmamakla birlikte, Mısır'ın kıyı savunma birliklerini modernize etme düşüncesinde olduğunu da not düşmek gerekir. Bu amaçla, Rusya ile K-300P Bastion-P (NATO kodu SS-C-5 Stooge) kıyı savunma sisteminin tedariki hususunda görüşmeler yapıldığı belirtilmektedir. Maksimum 300 kilometre menzile sahip P-800 Yakhont/Oniks güdümlü mermileri taşıyan Bastion-P'nin, kıyı sularının ve MEB sınırları içerisinde yer alan doğalgaz sahalarının savunmasında kullanılacağı ifade edilmektedir (Archus, 2020).

3. TÜRKİYE

1960'lı yılların başlarına kadar NATO sorumlukları kapsamında Boğazlar ve Karadeniz'e odaklanmış olan Türk Deniz Kuvvetleri, Yunanistan ile yaşanan sorunların etkisiyle yönünü Adalar Denizi ve Akdeniz'e çevirmiştir (Gürdeniz, 2013: 188-189). Bu gelişmenin Türk Deniz Kuvvetleri'nin bir açık deniz donanmasına dönüşmesinin başlangıcını oluşturduğu ve özellikle 1980'li yıllarda hayata geçirilen modernizasyon projelerinin burada kilit rol oynadığı söylenebilir. Soğuk Savaş sonrası ermesi Türk Deniz Kuvvetleri'ndeki dönüşümü hızlandırmıştır. Dahası bu dönüşüm 1997 yılında yayımlanan "Açık Denizlere Doğru" isimli strateji belgesi ile kurumsal bir kimlik de kazanmıştır (Özgen, 2017: 169-170). Bugün gelinen noktada, Türk Deniz Kuvvetleri hem çevre denizlerde hem de çevre denizlerin ötesinde harekât icra edebilecek bir açık deniz donanması görünümündedir. Nitekim sahip olduğu imkân ve kabiliyetler ile Türk Deniz Kuvvetleri'nin Levant coğrafyasında ilk sırada yer aldığını söylemek gerçekçi bir tespit olacaktır.

Türk Deniz Kuvvetleri'nin personel mevcudu yaklaşık 45.000'dir (IISS, 2019: 155). Deniz üsleri Gölcük (ana üs), Erdek, Foça, Aksaz, Trabzon, Bartın, Karadeniz Ereğlisi, İstanbul, Çanakkale, İzmir, Antalya, Mersin ve İskenderun'da; deniz hava üsleri ise Kartepe, Çanakkale ve Dalaman'da yer almaktadır (Akçadağ, 2015: 13). Bu noktada bir parantez açarak, 1990'lı yılların başında Güneybatı Anadolu'da yer alan Aksaz Deniz Üssü'nün faaliyete geçirilmesinin, Türk Deniz Kuvvetleri unsurlarının Adalar Denizi veya Doğu Akdeniz

harekât alanlarına erişimini kolaylaştırdığı ve bu bölgelerde ortaya çıkabilecek krizlere süratle reaksiyon gösterme olanağı sağladığı belirtilmelidir.

Türk Donanması'nın ana suüstü muharip platformları fırkateynlerdir. Hâlihazırda kuvvet yapısında 4'ü Yavuz (MEKO 200T Track I), 4'ü Barbaros (MEKO 200 T Track IIA/B) ve 8'i Gabya (ex-Oliver Hazard Perry) sınıfı olmak üzere, 16 adet fırkateyn bulunmaktadır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Yakın dönemde modernize edilen Barbaros Sınıfı fırkateynlere SMART-S Mk2 3 Boyutlu Arama Radarı (3-BAR) entegrasyonu gerçekleştirilmiştir. İlâveten Track IIA sınıfı fırkateynlere RIM-162B ESSM füzeleri için dikine atış kabiliyetli Mk41 VLS Baseline VII lançeri entegre edilmiş, Track IIB sınıfı fırkateynlerin mevcut Mk 41 VLS lançerleri ise iyileştirme kitleri ile Baseline VII seviyesine çıkarılmıştır. ABD'den transfer edilen Gabya sınıfı fırkateynler de modernizasyondan geçirilmiştir. Bu gemilerin eski nesil savaş yönetim sistemleri, milli imkânlarla geliştirilen Gemi Entegre Savaş İdare Sistemi (GENESIS) ile değiştirilmiştir. Sınıfın dört gemisine ise ilâveten SMART-S Mk2 3-BAR ve Mk41 VLS lançeri entegre edilmiştir (Sünnetçi, 2012: 26-28).

Türk Donanması'nın envanterinde 4'ü Ada ve 6'sı Burak (ex-D'Estienne D'orves), sınıfı olmak üzere, 10 adet korvet mevcuttur (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Karakol ve DSH görevlerine yönelik tasarlanan Ada sınıfı korvetler, Milli Gemi (MİLGEM) konsepti altında hizmete alınan ilk platformlar olmaları nedeniyle Türkiye'de askeri gemi inşa alanında bir dönüm noktası teşkil

etmektedir. Burak Sınıfı korvetler ise 2000’li yılların başında Fransa’dan transfer edilmiştir. Bu gemiler ile birlikte MM38 Exocet güdümlü mermisi ilk kez Türk Donanması’nın envanterine girmiştir (Efe, 2003: 28). Yakın dönemde sosyal medyaya yansıyan görüntülerde, Burak sınıfı korvetlerden TCG Beykoz’un (F-503) yeni silah ve sensör sistemlerinin entegrasyonu ile modernize edildiği anlaşılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla mevcut 100 milimetrelik baş topu, OTO Melara 76 milimetrelik baş topu ile değiştirilmiş, ayrıca gemiye ASELSAN üretimi MAR-D 3-BAR ile AKR-D Atış Kontrol Radarı’nın entegrasyonu gerçekleştirilmiştir (Savunma Sanayi ST.com, 2020a). Modernizasyon işleminin bu sınıftaki diğer gemilere uygulanıp uygulanmayacağı hususunda bilgi bulunmamaktadır.

Türk Donanması’nın kuvvet yapısında güdümlü mermi taşıyan 19 adet hücumbot yer almaktadır. Tamamı Alman tasarımı olan bu platformlardan 9’u Kılıç, 4’ü Doğan, 4’ü Rüzgâr ve 2’si Yıldız sınıfıdır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Hücumbotların, bilhassa gizlenmeye müsait binlerce ada, adacık ve kayalık gibi coğrafi formasyonların bulunduğu Adalar Denizi harekât alanında etkin biçimde kullanılabileceği mütalaa edilmektedir. Hücumbotlar dışında envantere 16 adet Tuzla sınıfı karakol botu da bulunmaktadır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Milli imkânlarla tasarlanıp inşası gerçekleştirilen bu platformların temel fonksiyonları kıyı sularında keşif, gözetleme, karakol ve DSH görevlerinin icra edilmesidir.

Denizaltı harekâtında büyük tecrübeye sahip olan Türkiye, sayısal ve teknolojik olarak sadece Levant'ın değil, tüm Akdeniz'in, hatta dünyanın önde gelen filolarından birisini idame etmektedir. Halen Türk Donanması'nda tamamı Alman tasarımı 12 adet dizel-elektrik denizaltı görev yapmaktadır. Bu denizaltılardan 4'ü Gür (Tip 209/1400), 4'ü Preveze (Tip 209/1400) ve 4'ü Ay (Tip 209/1200) sınıfıdır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). İmkân ve kabiliyetleri dikkate alındığında, denizaltıların Türk Donanması'nın stratejik sonuçlar alabilecek, caydırıcılığı en yüksek unsurları olduğunun altı çizilmelidir.

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nda başarılı bir amfibi harekât icra eden Türk Donanması, bugün tek seferde tugay büyüklüğünde bir askeri kuvveti taşıyabilecek çıkarma gemi ve araçlarına sahiptir. Bu kapsamda, envantere 2 adet Bayraktar sınıfı LST, 2 adet Bey sınıfı LST, 1 adet Osmangazi sınıfı LST, 2 adet 130 sınıfı LCT, 11 adet 140 sınıfı LCT, 8 adet 151 sınıfı LCT ve 8 adet 302 sınıfı LCM bulunmaktadır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Amfibi gücün caydırıcı rolünün bilinciyle hareket ettiği anlaşılan Türk Donanması, son yıllarda envanterine kattığı yeni platformlar ile kısa mesafe ve bölgesel güç aktarımı yeteneğini pekiştirmiştir. LHD projesinin tamamlanmasıyla bunu daha ileri bir seviyeye taşınarak, küresel ölçekte güç aktarımı yeteneğine ulaşılacağı söylenebilir.

Buraya kadar belirtilen platformların yanı sıra, Türk Deniz Kuvvetleri'nin envanterinde 6 adet Aydın sınıfı ve 5 adet Engin sınıfı mayın avlama gemisi, 2 adet Akar sınıfı akaryakıt ikmal gemisi, 2

adet Burak sınıfı akaryakıt nakliye gemisi, 1 adet Alemdar sınıfı denizaltı kurtarma gemisi, 2 adet Işın sınıfı kurtarma ve yedekleme gemisi, 2 adet ağ gemisi (ex-AN 93 ve ex-AN 103), 1 adet Çeşme (ex-Silas Bent) sınıfı ve 1 adet Çubuklu sınıfı hidrografi gemisi, 1 adet İskenderun sınıfı personel nakliye gemisi, 2 adet MRTP22U sınıfı özel operasyon aracı (SAT botu), 2 adet Paşa (ex-Rhein) sınıfı okul gemisi, 8 adet E sınıfı eğitim botu ve muhtelif sınıflarda 9 adet açık deniz römorkörü de yer almaktadır (IISS, 2019: 156; Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Sıralanan platformların arasına son olarak Ağustos 2020’de 2 adet MRTP24U Sınıfı özel operasyon aracı (SAT Botu), 8 adet süratli devriye botu ve 2 adet acil müdahale ve dalış eğitim botu da eklenmiştir (Deniz Haber Ajansı, 2020).

Türk Deniz Kuvvetleri’nin organik kuruluşunda muhtelif tiplerde sabit ve döner kanatlı hava araçları bulunmakta olup, söz konusu araçlar Deniz Hava Komutanlığı’nın bünyesinde yer almaktadır. Sabit kanatlı hava araçları filosunda 6 adet P-235 deniz karakol uçağı, 2 adet C-72 nakliye uçağı ve 7 adet TB-20 eğitim uçağı vardır (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Teknolojik ve ekonomik ömürlerini tamamlayan S-2E Tracker deniz karakol uçaklarının 1993 yılından itibaren uçuşlarının durdurulması ile uzun süre bu kabiliyetten yoksun kalan deniz havacılığı, 2001 yılında teslim alınmaya başlanan P-235’ler ile yeni bir atılım içerisine girmiştir. P-235, CASA CN-235 nakliye uçağının gerekli görev ekipmanlarının entegrasyonu ile deniz karakol uçağına dönüştürülmüş versiyonudur. Her ne kadar yapılan modifikasyonlar nedeniyle havada kalış süresi ve menzilde bir miktar

azalma olsa da taşıdıkları gelişmiş silah ve sensör sistemleriyle P-235'ler önemli bir kabiliyet artışı sağlamıştır (Kutluhan ve Sünnetçi, 2012: 43-44). Döner kanatlı hava araçları filosu ise 25 adet S-70B SeaHawk ve 9 adet AB-212 DSH/SUH helikopteri ile 2 adet AB-212 genel maksat helikopterinden müteşekkildir (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.a). Yakın dönemde deniz havacılığının bünyesine yerli üretim Bayraktar TB2 ve ANKA-B (İHA) sistemleri de girmiştir (SSB, 2019a; SSB, 2019b). Bu sistemler, icra ettikleri keşif ve gözetleme görevleri ile çevre denizlerde durumsal farkındalığın artırılmasına ve tanımlanmış deniz resminin oluşturulmasına büyük katkı sağlamaktadır.

Türk Deniz Kuvvetleri bünyesinde yaklaşık 3.000 personelden müteşekkil 1 amfibi deniz piyade tugayı bulunmaktadır (IISS, 2019: 156). Ayrıca 9 Sualtı Taarruz (SAT) Görev Birimi, 5 Sualtı Savunma (SAS) Görev Birimi, 1 Derin Dalış Sistemleri Görev Birimi ve 2 Kurtarma Görev Birimi mevcuttur (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2015: 26). Bu noktada, özel kuvvet statüsündeki SAT'ların Türk Deniz Kuvvetleri'nin tek komando birliği olduğunun ve üst seviyedeki eğitimi ve harbe hazırlık seviyesi ile dünyada az sayıda muadili bulunduğu altı çizilmelidir.

Günümüzde Türkiye, donanmasını geliştirmeye yönelik iddialı sayılabilecek bir modernizasyon programını uygulamaktadır. Bu çerçevede, devam eden projeler arasında en dikkat çekici olanı şüphesiz, güç aktarımı yeteneğini üst seviyeye çıkaracak Çok Maksatlı Amfibi Hücum Gemisi Projesi'dir. Proje, İspanya'da yerleşik

Navantia Tersanesi'nin ATHLAS 26000 tasarımı üzerinden şekillendirilen LHD sınıfında bir platformun tedarikini öngörmektedir. 2021 yılında hizmete girmesi hedeflenen gemi, bir amfibi tabur görev kuvvetini araç, gereç ve teçhizatıyla birlikte taşıyabilecek, dahası kısa mesafeden kalkış dikey iniş (*Short Take-Off Vertical Landing/STOVL*) uçaklarının konuşlandırılmasına uygun yapısıyla (Sünnetçi, 2016: 90-91) gerektiğinde uçak gemisi rolünde de kullanılabilir (Özgen, 2018: 39).

Suüstü platformları alanında devam eden projelerden bir diğeri, İ (İstif) Sınıfı Fırkateyn Projesi'dir. Projede, Ada sınıfı korvetlerden elde edilen tecrübelerle tasarlanan 4 adet fırkateynin hizmete alınması öngörülmekte olup, Ocak 2017'de sınıfın ilk gemisinin inşasına başlanmıştır (Deniz Haber Ajansı, 2017). Bir diğere proje, TF-2000 Hava Savunma Harbi Muhribi Projesi'dir. Proje kapsamında, bölge hava savunma harbi (HSH) yeteneğine sahip 7 adet muhribin inşası hedeflenmektedir (Deniz Haber Ajansı, 2019). Bunlara ilaveten, halen sözleşmesi yürürlükte olan veya planlama/ihale aşamasında bulunan çok sayıda proje de vardır. Bunlar arasında öne çıkanlar; Barbaros Sınıfı Fırkateyn Yarı Ömür Modernizasyonu Projesi, Test ve Eğitim Gemisi Projesi, Denizde İkmal Muharebe Destek Gemisi Projesi, Lojistik Destek Gemisi Projesi, Türk Tipi Hücumbot Tasarım Projesi, Hava Yastıklı Çıkarma Aracı Projesi, Araştırma Gemisi Projesi, Çok Maksatlı Açık Deniz Römorkörü Tedariki Projesi ve Kıyı Römorkörü Projesi'dir (Marine Deal News, 2019).

Modernizasyon programının bir ayağında da denizaltılar yer almaktadır. Halen Yeni Tip Denizaltı Projesi altında Alman tasarımı 6 adet Reis (Tip 214TN) sınıfı denizaltının inşa çalışmaları devam etmektedir. 2022-2027 yılları arasında hizmete girmesi planlanan Tip 214TN'ler, Türk Donanması'nın HBT sistemine sahip ilk denizaltıları olacaktır. Bunun dışında, 1994-1999 yılları arasında hizmete giren Preveze Sınıfı denizaltıların yarı ömür modernizasyonuna tabi tutulmaları gündemdedir (Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, t.y.b). Milli Denizaltı (MİLDEN) konsepti altında Türkiye'de ilk defa bir denizaltının milli imkânlarla tasarlanıp inşa edilmesine yönelik çalışmalar da sürmektedir. Bu kapsamda geliştirilecek denizaltıların 2030'lu yılların ikinci yarısından itibaren envantere girmeye başlayacağı tahmin edilmektedir (Şahin, 2019).

Deniz havacılığı alanında devam eden en önemli proje ise Meltem III Projesi'dir. 2012 yılında başlayan proje kapsamında 6 adet ATR72-600 uçağı deniz karakol uçağına dönüştürülmekte olup, ilk uçağın 2020 yılı içerisinde teslim edilmesi hedeflenmektedir (TUSAŞ, 2020). Bunun yanında, ABD ile ilişkilerin olumsuz seyri nedeniyle yakın dönemde gerçekleşmesi pek mümkün görünmemekle beraber, TCG Anadolu'nun hizmete girmesini müteakiben muharip uçak tedarikinin projelendirilmesi kuvvetle muhtemeldir ki, burada ilk aday F-35B Lightning II'dir. Ancak alternatif olarak AV-8B Harrier II seçeneğinin de masada olduğu ifade edilmektedir (Sanzani, 2017). Öte yandan, Türkiye'nin TCG Anadolu'da konuşlandırılabilir İHA'lar üzerine

çalışmalar yaptığı da SSB Başkanı İsmail Demir tarafından açıklanmıştır (SavunmaSanayiST, 2020b).

4. YUNANİSTAN

Denizcilik gücünün gelişim alanları dikkate alındığında, Levant Bölgesi'nde denizci devlet nitelendirilmesine en yakın aktör Yunanistan'dır. Gemi tonajı açısından Yunan deniz ticaret filosu dünyada ilk sıradadır (UNCTAD, 2019). Balıkçılık ve deniz turizmi açısından da müspet değerlendirmeler yapılabilir (Gürdeniz, 2015, 69). Ancak bu nitelendirmenin yapılmasının asıl nedeni devletin ve halkın denizcileşmiş olması; özellikle de gelişmiş bir denizcilik kültürünün varlığıdır. Konu denizcilik gücünün askeri boyutunu oluşturan donanmaya getirildiğinde, Yunan Deniz Kuvvetleri'nin, silahlı kuvvetlerin diğer branşları gibi esasen "Türk tehdidi" üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Yunanistan'ın NATO üyesi olması, eğitim-öğretim ve doktrinsel açısından İttifak standartlarında bir kuvvetin idamesini sağlamakta; tedarik projelerinde Batı menşeli ileri teknoloji ürünü silah sistemlerine erişimi kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan, 2009 yılında başlayan ekonomik krizin donanmanın modernizasyon faaliyetlerini sekteye uğrattığı ve harbe hazırlık seviyesini düşürdüğü bilinmektedir.

Yunan Deniz Kuvvetleri'nin personel mevcudu yaklaşık 16.250'dir (IISS, 2019: 114). En önemli deniz üsleri Salamis (ana üs) ve Girit'tedir. Deniz hava üsleri ise Maraton-Kotroni ve Amphiali'da bulunmaktadır. Atina yakınlarındaki Salamis Deniz Üssü, donanma

bünyesindeki muharip unsurların ana konuşlanma yeridir. Uzun yıllar Girit Deniz Üssü, bölgede karakol görevi icra eden gemilerin ikmal için kullandıkları bir üs olmuştur. Ancak bölgesel gelişmelere koşut olarak bu durumun değiştiği ve donanmanın artık Girit'te de daimi konuşlanmaya geçtiği görülmektedir (DCSS: 2016).

Yunan Donanması'nın envanterinde 13 adet fırkateyn bulunmaktadır. Söz konusu fırkateynlerden 4'ü Hydra (MEKO 200 HN), 9'u Elli (ex-Kortenaer/Standard) sınıfıdır (Hellenic Navy, t.y.a). İlki Almanya'da, diğerleri Yunanistan'da inşa edilen Hydra'lar, 1992-1998 yılları arasında hizmete girmiştir. 2000'lerin ikinci yarısında atış kontrol sistemleri modernize edilerek RIM-162 ESSM güdümlü mermi entegrasyonu gerçekleştirilen Hydra'ların (Naval Technology, 2020b), Türk Donanması'nın envanterindeki Barbaros sınıfı fırkateynlerin muadili olduğu söylenebilir. Elli sınıfı fırkateynlerden 2'si Kraliyet Hollanda Donanması için inşa edilirken Yunanistan tarafından satın alınmış ve sırasıyla 1981 ve 1982 yıllarında hizmete girmiştir. Yunanistan, Kraliyet Hollanda Donanması'nın aynı sınıftan hizmet dışına çıkardığı 8 adet ilave gemiyi, 1992-2003 yılları arasında transfer etmiş ve böylelikle envanterdeki Elli sayısı 10'a ulaşmıştır. 2004-2010 yılları arasında elektronik donanım ve savaş yönetim sistemlerinin geliştirilmesine odaklanan ve gemilerin hizmet ömrünü 20 yıl uzatması öngören bir yarı ömür modernizasyonu projesi altında Elli'lerden 6'sı modernize edilmiştir. Modernizasyona alınmayan gemilerden F-463 Bouboulina, 2013 yılında yedek parça gemisi olarak kullanılmak üzere hizmet dışına çıkarılmıştır (Naval Analyses, 2015).

Adalar Denizi'nin hücumbot harekâtına uygun fiziki coğrafya özelliklerine sahip olması, Türkiye gibi Yunanistan'ın da bu tip platformlara yönelmesini beraberinde getirmiştir. Hâlihazırda Yunan Donanması'nın kuvvet yapısında dört farklı tipte, 18 adet güdümlü mermili hücumbot bulunmaktadır. Hücumbotlardan 6'sı Roussen (Super Vita), 5'i Kavaloudis (La Combattante IIIb), 4'ü Laskos (La Combattante III) ve 3'ü Votsis (ex-Tip-148 Tiger) sınıfıdır (IISS, 2019: 114-115; Navy Recognition, 2020d). Hücumbot filosundaki en modern platformlar Roussen'lerdir. 1970'lerin ikinci yarısında hizmete giren Laskos'lar kapsamlı, 1980'lerin başında donanmaya katılan Kavaloudis'ler ise sınırlı bir modernizasyondan geçirilmiştir (Naval Analyses, 2014). Her ne kadar hücumbot filosu içerisinde zikredilmiş olsalar da yaşanan Votsis'lerden 2'sinin üzerindeki güdümlü mermi lançerleri sökülüştür. Bu gemiler karakol görevlerinde kullanılmaktadır (Naval Analyses, 2019). Hücumbotlar dışında envanterde 16 adet karakol botu da yer almaktadır. Bunlardan 4'ü Machitis (Osprey HSY-56A), 2'si Pirpolitiss-Polemistis (Osprey HSY-55), 2'si Armatolos (Osprey 55), 2'si Tolmi (ex-Asheville), 4'ü Andromeda (Tjeld) ve 2'si Stamou (Esterel) sınıfıdır (Hellenic Navy, t.y.b; Hellenic Navy, t.y.c).

Yunanistan, Levant'ta Türkiye'den sonra en geniş denizaltı filosuna sahip devlet konumundadır. Halen Yunan Donanması'nın envanterinde 11 adet dizel-elektrik denizaltı bulunmaktadır. Tamamı Alman tasarımı olan bu denizaltılardan 4'ü Papanikolis (Tip 214), 1'i Okeanos (Tip 209/1500), 3'ü Poseidon (Tip 209/1200) ve 3'ü Glavkos

(Tip 209/1100) sınıfıdır (NTI, 2019b). İnşası tamamlanan ilk denizaltının kabul testlerinde tespit edilen teknik sorunlar nedeniyle teslimatları bir hayli geciken Papanikolis'ler, sahip oldukları HBT sistemi ile filonun en modern ve yetenekli platformlarıdır. 1970'lerin başında hizmete giren Glavkos'lar, Neptun I Projesi altında 1993-2000 yılları arasında modernize edilmiştir. Aslında Neptun II Projesi ile Poseidon'ların da modernizasyonu planlanmıştır. Fakat ilk denizaltını modernizasyonunu müteakiben -ilave Tip 214 alım kararı gerekçe gösterilerek- bu proje iptal edilmiştir (Bosphorus Naval News, 2009). Modernize edilen tek denizaltı durumundaki HS Okeanos, kendi ismini taşıyacak şekilde yeniden sınıflandırılmıştır.

Yunan Donanması'nın amfibi çıkarma gemileri filosunun omurgasını 5 adet Chios/Jason sınıfı LST ile 3 adet Zubr sınıfı hava yastıklı çıkarma aracı (*Air-Cushioned Landing Craft/LCAC*) oluşturmaktadır. Ayrıca filoda muhtelif tiplerde 12 adet çıkarma aracı da bulunmaktadır (IISS, 2019: 114). Kuşkusuz, filodaki en dikkat çekici platform Zubr sınıfı LCAC'lerdir. Yüksek idame masrafları nedeniyle tartışmalara konu olan ve harbe hazırlık seviyelerinin düşük olduğu bilinen bu platformlar, Türkiye'nin adalara karşı gerçekleştirebileceği bir amfibi harekâta takviye kuvvetlerin süratli intikali için tedarik edilmiştir.

Sıralanan platformlara ilave olarak, Yunan Deniz Kuvvetleri'nin envanterinde 2 adet Evropi (ex-Hunt) sınıfı ve 2 adet Evniki (ex-Osprey) sınıfı mayın avlama gemisi, 1 adet Prometheus (Etna) sınıfı denizde ikmal muharebe destek gemisi, 2 adet Axios (ex-Luneberg)

sınıfı akaryakıt ikmal gemisi, 4 adet Ouranos sınıfı akaryakıt nakliye gemisi, 6 adet Kerkini sınıfı su gemisi, 2 adet DP2 sınıfı çok maksatlı destek gemisi, 2 adet ağ gemisi, 1 adet Naftilos sınıfı oşinografik araştırma gemisi, 1 adet Stravon sınıfı ve 1 adet Pytheas sınıfı araştırma gemisi, 2 adet personel nakliye gemisi, 4 adet Mark V sınıfı özel operasyon aracı, 5 adet okul gemisi ve muhtelif sınıflarda çok sayıda açık deniz ve liman römorkörü de bulunmaktadır (IISS, 2019: 115; Mathew, 2020; Vavasseur, 2020b).

Deniz Hava Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri'nin envanterindeki tüm sabit ve döner kanatlı hava araçlarının bakım-idame ve eğitim faaliyetlerinden sorumludur. Halen komutanlık bünyesinde 6 adet P-3B Orion deniz karakol uçağı bulunmaktadır. Aslında Orion'lar yeni nesil uçaklarla değiştirilmek üzere, 2009 yılında uçuştan çekilmiştir. Fakat daha sonradan uçakların tekrardan hizmete alınması kararlaştırılmış ve bu amaçla 2015 yılında bir yarı ömür modernizasyonu projesi başlatılmıştır. Modernizasyonu tamamlanan uçaklardan ilki Mayıs 2019'da teslim alınmıştır (Lockheed Martin, 2019). Orion'lar dışında deniz hava filosunda, 11 adet S-70B SeaHawk ve 7 adet AB-212 DSH/SUH helikopteri vardır (IISS, 2019: 115). Her ne kadar benzer görev tanımları olsa da boyutları nedeniyle S-70B'ler Hydra, AB-212'ler Elli sınıfı firkateynlerde konuşlandırılmaktadır (Meijering, t.y.). Son olarak, filoda daha ziyade arama-kurtarma görevlerinde kullanılan 2 adet emektar SA-319B Alouette III helikopterleri de bulunmaktadır (Darling, 2019).

Yunanistan'da çıkarma gemileri Deniz Kuvvetleri'nin bünyesinde bulunurken, amfibi harekâtların icrasından sorumlu olan 32. Deniz Piyade Tugayı Kara Kuvvetleri'nin kuruluşunda yer almaktadır (Global Security, t.y.b). Diğer taraftan, Deniz Kuvvetleri bünyesinde özel operasyonlardan sorumlu Sualtı İmha Komutanlığı (DYK) bulunmaktadır. Yunan Silahlı Kuvvetleri'nin en elit birlikleri arasında kabul edilen DYK'nin kuruluşunda OYK olarak bilinen deniz komando timleri mevcuttur (Thompson, 2009).

Bölgede Mısır gibi Yunanistan'ın da kıyı savunma birlikleri kurduğu görülmektedir. Hâlihazırda kuvvet yapısında 2 adet Exocet MM-40 Block II bataryası bulunmaktadır. Fransa'da tedarik edilen bataryalar sırasıyla 1992 ve 1993 yıllarında envantere girmiştir (Tsiboukis, 2017).

Yunanistan, Türkiye ile var olan sorunların silahlı çatışmaya dönüşmesi ihtimalini dikkate alarak 1990'lı yıllarda kapsamlı bir silahlanma programını uygulamaya sokmuştur. Öncelik sıralamasında, dolayısıyla kaynakların tahsisi noktasında Hava Kuvvetleri'nin gerisinde kalmış olmakla beraber, bu süreçte Deniz Kuvvetleri'nin kuvvet yapısının geliştirilmesinde önemli mesafe alınmıştır. Öte yandan, daha önce vurgulandığı üzere, 2009 yılında başlayan ekonomik kriz silahlı kuvvetlerin diğer branşları gibi donanmanın modernizasyon faaliyetlerine de ciddi darbe vurmuştur. Halen birçok gemi modernizasyondan geçirilmeyi veya yeni nesil platformlarla değiştirilmeyi beklemektedir.

Suüstü platformları alanında devam eden projelere bakıldığında, Roussen sınıfı hücumbotlardan yedincisinin inşa çalışmalarının sürdüğü görülmektedir. Geminin 2021 yılında hizmete girmesi planlanmaktadır (Navy Recognition, 2020d). Hydra sınıfı fırkateynlerin modernize edilmesi uzun süredir gündemdedir. Bütçe sorunları nedeniyle bir türlü hayata geçirilemeyen projeye, nihayet Mayıs 2020’de parlamentodan onay çıkmıştır (Manaranche, 2020). Yunanistan’ın bir süredir yeni nesil fırkateyn tedarikine yönelik görüşmeler yaptığını burada belirtmek gerekir. Bu amaçla Ekim 2019’da Fransa ile 2 adet Belharra/FDI sınıfı fırkateynin tedariki hususunda bir niyet mektubu imzalanmıştır. Ancak henüz resmiyete dönüşmüş bir proje bulunmaktadır (Vavasseur, 2019b). Hydra’ların modernize edilerek bir süre daha hizmette kalması mümkünken, yaşlanan Elli’lerin değiştirilmesi gerekmektedir. Elli’lerden bir kısmının yerine korvet tedarikinin uygun bir seçenek olabileceğine dair görüşler vardır. Keza, bir ara çözüm olarak Hollanda ve Belçika’dan yakın dönemde modernizasyondan geçirilmiş Karel Doorman sınıfı fırkateyn tedarikinin gündeme alınabileceği de değerlendirilmektedir (Naval Analyses, 2019).

Yunan Donanması, denizaltı filosunun en gelişmiş platformları olan Papanikolis’lere ilave yetenekler kazandırmayı hedeflemektedir. Bu doğrultuda başlatılan proje altında bir yandan denizaltıların bakımlarının yapılması, diğer yandan da UGM-84 Sub-Harpoon güdümlü mermileri ile ilave bazı sistemlerin Papanikolis’lere sertifikasyonun sağlanması planlanmaktadır (Manaranche, 2020).

Deniz havacılığının geliştirilmesi için yürütülen çalışmalar arasında en dikkat çekici olanlardan biri, daha önce bahsedilen P-3B Orion deniz karakol uçaklarının modernizasyonu projesidir. Mevcut planlamaya göre filodaki uçaklardan 5'i modernize edilecek, 6'ncı uçak ise yedek parça olarak ayrılacaktır. Bu projenin Aralık 2023'te tamamlanması öngörülmektedir (Tsi boukis, 2019). Bunun dışında, 4 adet MH-60R Seahawk DSH/SUH helikopterin alması kararlaştırılmıştır, ayrıca envanterdeki S-70B'lerin modernizasyonu için de anlaşmaya varılmıştır (DefenseWorld.net, 2020).

SONUÇ

Çalışmada ele alınan ilk devlet olan İsrail, diğer devletlerle kıyaslandığında en küçük donanma varlığına sahip olan aktördür. Ancak niceliksel açıdan nispeten geride olsa da niteliksel açıdan son derece gelişmiş platform, silah ve sensör sistemlerini idame ettiği görülmektedir. Bundan da önemlisi envanterindeki silah ve sensör sistemlerinin büyük bölümünün milli çözümler olmasıdır. Bu durumun, muhtemel bir silahlı çatışmada İsrail'e önemli bir avantaj sağlayacağı öngörülebilir. Yetenekleri ve yaratacakları etki itibarıyla İsrail Donanması'nın üzerinde en fazla durulması gereken unsurları denizaltılardır. HBT sistemiyle teçhiz edilmiş denizaltılardan halen envanterde 5 adet bulunmakta olup, yakında 6'ncı platformun da hizmete alınması planlanmaktadır. Yapılacak analizlerde, İsrail'in nükleer bir güç olduğu ve denizaltıların da bu gücün en kilit unsurları arasında yer aldığı mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

2013 sonrası Körfez sermayesinin desteğiyle donanmasına yoğun yatırımlar yapan Mısır, niceliksel açıdan Levant'ta en geniş filoyu idame eden devlet konumundadır. Yakın dönemde hizmete alınan platformlar arasında en dikkat çekici olanları, hiç kuşkusuz denizaltılardır. Uzun yıllar bünyesinde yer alan yaşlı ve harbe hazırlık seviyesi düşük platformlardan ötürü etkinliği sınırlı olan denizaltı filosunun, teslimatları devam eden Tip 209/1400 sınıfı denizaltılar ile caydırıcılığını artırdığı söylenebilir. Keza, kullanım konsepti açısından sıkıntılar yaşansa da halen bölgede muadili bulunmayan Mistral sınıfı LHD'lerin de Mısır Donanması için avantaj teşkil etmesi beklenebilir. Diğer taraftan, Mısır'ın izlediği silahlanma programı farklı kaynaklardan platform, silah ve sensör sistemlerinin tedarikine dayanmaktadır. Maliyetli bir tercih olması bir yana, önümüzdeki dönemde bunun eğitim ve lojistik açısından ciddi zorlukları beraberinde getirmesi kaçınılmazdır. Mısır Donanması'nın hızlı büyümeyi sindirebilmek ve sayısal açıdan kalabalık filoyu etkin bir güce dönüştürebilmek için uzun bir zamana ihtiyaç duyduğu mütalaa edilmektedir.

Türkiye, Levant'ın en güçlü donanmasına sahip olan devletidir. 1990'lı yıllarda ivme kazanan modernizasyon projeleriyle kuvvet yapısını önemli ölçüde geliştiren Türk Deniz Kuvvetleri'nin, sadece çevre denizlerde değil, çevre denizlerin ötesinde de harekât icra edebilecek bir açık deniz donanması görünümünde olduğu söylenebilir. Halen kuvvet yapısında yer alan platform, silah ve sensör sistemleri içerisinde yurtdışı çözümlerin ağırlığı devam etmektedir.

Bununla beraber, son yıllarda büyük bir ivme yakalayan Türk Savunma Sanayiinin, donanmanın ihtiyaçlarının karşılanmasındaki payı giderek artmaktadır. Bugün Türkiye, bir savaş gemisini milli imkânlarla tasarlayıp inşa edebilecek duruma gelmiştir. Gelişmiş bir savunma sanayiine sahip olmanın ise özellikle kriz ve savaş zamanlarında kritik önemi haizdir. Günümüzde Türk Donanması'nın en etkili unsurlarının denizaltılar olduğuna şüphe yoktur. Amfibi harekât konusunda önemli bir kabiliyete sahip olunması da caydırıcı bir unsurdur. Hâlihazırda LHD sınıfı bir platformun inşa çalışmaları devam etmektedir. Söz konusu platformun donanmanın güç aktarımı yeteneğini üst seviyeye çıkaracağı ve deniz havacılığına yeni bir boyut katacağı açıktır.

Çalışmaya konu son devlet olan Yunanistan ise Levant'ta denizci devlet tanımlamasına en yakın aktördür. Ancak bölgede, denizcilik gücünü meydana getiren birçok alanda ilk sırada yer almakla birlikte, konu donanmaların kıyaslanması olduğunda hem niceliksel hem de niteliksel açıdan Türkiye'nin gerisinde kaldığı bir gerçektir. Yunan Donanması'nın kuvvet yapısında modern platformlar yok değildir. Bununla beraber, filonun büyük bölümü, yaşlı ve modernizasyona ihtiyaç duyan platformlardan oluşmaktadır. Kuvvet yapısının ivedilikle modernize edilmesi gerekmektedir. Fakat 2009 sonrası yaşanan ekonomik krizinin bu anlamdaki arayışları sekteye uğrattığı bilinmektedir. Sahildar diğer devletler gibi Yunan Donanması'nın da en etkili unsurlarının denizaltılar olduğu söylenebilir. Bilhassa HBT

sistemiyle donatılmış Papanikolis ve Okeanos sınıfı platformların denizaltı harekâtında avantajlı oldukları değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

- Akçadağ, E. (2015). Denizlerin önemi ve Türk Deniz Kuvvetleri. İstanbul: BİLGESAM.
- Allison, G. (2017). Egypt using deck parked Avenger SAM system to protect Mistral class amphibious assault ships. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, <https://ukdefencejournal.org.uk/egypt-using-deck-parked-avenger-sam-system-protect-mistral-class-amphibious-assault-ships/>.
- Archus, D. (2019). Israel Shipyards to design&build new Reshef class as replacement of Saar 4.5. Erişim tarihi: 11 Mayıs 2020, <https://navalnews.net/israel-shipyards-to-designbuild-new-reshef-class-as-replacement-of-saar-4-5/>.
- Archus, D. (2020). Egypt seeks to procure Russian Bastion-P Coastal Missile System. Erişim tarihi: 25 Ağustos 2020, <https://navalnews.net/egypt-seeks-to-procure-russian-bastion-p-coastal-missile-system/>.
- Bazinis, T. (2017). Egyptian Navy upgraded - seeking for security or an indication of strategic aspirations?. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, <https://www.navalanalyses.com/2017/07/egyptian-navy-upgraded-seeking-for.html>.
- Bellchambers, A. (2016). Israel's nuclear-armed submarine fleet in Mediterranean, threatens Middle East and Europe. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020, <https://www.mondialisation.ca/israels-nuclear-armed-submarine-fleet-in-mediterranean-threatens-europe-and-middle-east/5507364>.
- Bosphorus Naval News, 2009. Greek submarine force. Erişim tarihi: 16 Ağustos 2020. <https://turkishnavy.net/2009/03/04/greek-submarine-force/>.
- Carlson, C. (2006). Attack on INS Hanit: An analysis of the event. Erişim tarihi: 6 Mayıs 2020, https://www.admiraltytrilogy.com/cic/HarpoonAnalysis/Hanit_Analysis.pdf.
- Chant, C. (2013). A compendium of armaments and military hardware. Londra ve New York: Routledge.
- Cordesman, A. H. (2004). The military balance in the Middle East. Westport: Praeger ve CSIS.

- Cordesman, A. H. vd. (2008). Israel and Syria: The military balance and prospects of war. Westport: Praeger ve CSIS.
- Darling, D. (2019). Greece request for MH-60R Seahawks approved by U.S. State Department. Erişim tarihi: 24 Ağustos 2020, <https://dsm.forecastinternational.com/wordpress/2019/07/15/greece-request-for-mh-60r-seahawks-approved-by-u-s-state-department/>.
- DCSS. (2016). Hellenic Navy will base a new powerfull flotilla in Crete. Erişim tarihi: 12 Ağustos 2020, <http://blogs.plymouth.ac.uk/dcss/2016/07/14/hellenic-navy-will-base-a-new-powerfull-flotilla-in-crete/#:~:text=Hellenic%20Navy%20is%20planning%20to,at%20the%20island%20of%20Crete.>
- DefenseWorld.net, (2020). Greece Signs LOA to Purchase 4 MH-60R, Modernize S-70B6 Choppers. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2020, https://www.defenseworld.net/news/27550/Greece_Signs_LOA_to_Purchase_4_MH_60R_Modernize_S_70B6_Choppers#.X0EnVm5uKUK.
- Deniz Haber Ajansı. (2017). İlk milli firkateyn TCG İstanbul'un inşasına başlandı. Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020, <https://www.denizhaber.net/ilk-milli-firkateyn-tcg-istanbulun-insasina-baslandi-haber-72209.htm>.
- Deniz Haber Ajansı. (2019). TF-2000'in üretiminde radikal değişiklik yapıldı. Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020, <https://www.denizhaber.net/tf-2000in-uretiminde-radikal-degisiklik-yapildi-haber-88275.htm>.
- Deniz Haber Ajansı. (2020). Desan Tersanesi Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na 12 adet bot teslim etti. Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020, <https://www.denizhaber.net/desan-tersanesi-deniz-kuvvetleri-komutanligina-12-adet-bot-teslim-etti-haber-96710.htm>.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (2015). Türk deniz kuvvetleri stratejisi. İstanbul: Deniz Basımevi.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (t.y.a). Platformlar. Erişim tarihi: 4 Mayıs 2020, <https://www.dzkk.tsk.tr/>.
- Deniz Kuvvetleri Komutanlığı. (t.y.b). Denizaltı projeleri. Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020, https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=75.

- Efe, M. (2003). Türk Deniz Kuvvetleri güçlenmeye devam ediyor-V. Savunma ve Havacılık, 17 (97), 20-29.
- Friedman, G. (2011). Gelecek 10 yıl. İstanbul: Pegasus Yayınları.
- Gamal, M. (2019). Egypt's naval modernization, the growth of new power in the Middle East. Erişim tarihi: 23 Mayıs 2020, <https://navalnews.net/egypts-navy-modernization-the-growth-of-new-power-in-the-middle-east/>.
- Global Security. (t.y.a). Order of battle. Erişim tarihi: 23 Mayıs 2020, <https://www.globalsecurity.org/military/world/egypt/army-orbat.htm>.
- Global Security. (t.y.b). Greece - Army order of battle. Erişim tarihi: 18 Ağustos 2020, <https://www.globalsecurity.org/military/world/europe/gr-army-orbat.htm>.
- Gordon, M. R. ve Schmitt, E. (2013). Russia sends more advanced missiles to aid Assad in Syria. Erişim tarihi: 21 Austos 2020, <https://www.nytimes.com/2013/05/17/world/middleeast/russia-provides-syria-with-advanced-missiles.html>.
- Gürdeniz, C. (2013). Hedefteki donanma. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Gürdeniz, C. (2015). Mavi uygarlık: Türkiye denizeleşmelidir. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.
- Gürdeniz, C. (2020). Mısır'ın deniz gücü. Erişim tarihi: 7 Ağustos 2020, <https://www.veryansintv.com/misirin-deniz-gucu>.
- Hellenic Navy. (t.y.a). Frigates. Erişim tarihi: 13 Ağustos 2020, <https://www.hellenicnavy.gr/en/fleet/frigates.html>.
- Hellenic Navy. (t.y.b). Patrol boats. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020, <https://www.hellenicnavy.gr/en/fleet/patrol-boats2.html>.
- Hellenic Navy. (t.y.c). Gunboats. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020, <https://www.hellenicnavy.gr/en/fleet/gunboats.html>.
- IISS. (2019). The military balance. Londra: The International Institute for Strategic Studies.
- Inbar, E. (1990). The Israeli Navy. Naval War College Review, 43 (1), 100-112.
- INSS. (2009). Egypt. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, [https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/\(FILE\)1275907729.pdf](https://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/systemfiles/(FILE)1275907729.pdf).

- Jewish Virtual Library. (t.y.). Israeli Navy: The navy throughout Israel's Wars. Erişim tarihi: 7 Mayıs 2020, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/the-navy-throughout-israel-s-wars-2>.
- Khan, S. (2019). Key naval bases near completion as Cairo eyes wider maritime influence in the region. Erişim tarihi: 14 Mayıs 2020, <https://theArabweekly.com/key-naval-bases-near-completion-cairo-eyes-wider-maritime-influence-region-0>.
- Kutluhan, B. ve Sünnetçi, İ. (2012). Türk Deniz Kuvvetleri'nin kanatlı gücü: Deniz Hava Komutanlığı. Savunma ve Havacılık, 26 (149), 36-47.
- Lexico. (2020). Levant. Erişim tarihi: 27 Nisan 2020, <https://www.lexico.com/definition/levant>.
- Lockheed Martin. (2019). Hellenic Navy receives first modernized P-3 Orion maritime patrol aircraft. Erişim tarihi: 19 Ağustos 2020, <https://news.lockheedmartin.com/2019-05-17-Hellenic-Navy-Receives-First-Modernized-P-3-Orion-Maritime-Patrol-Aircraft>.
- Manaranche, M. (2020). Greek Parliament approved several programs for the Hellenic Navy. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2020/06/greek-parliament-approved-several-programs-for-the-hellenic-navy/>.
- MarineDealNews. (2019). SSB tarafından yürütölen projeler ve millileştirme çalışmaları. Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020, <https://www.marinedealnews.com/ssb-tarafından-yurutölen-projeler-ve-millileştirme-calışmaları/>.
- Maritime Business World. (2020). Italy and Egypt to sign a defence deal. Erişim tarihi: 23 Ağustos 2020, <https://www.maritimebusinessworld.com/italy-and-egypt-to-sign-a-defence-deal-1303h.htm>.
- Mathew, A. (2020). Hellenic Navy takes delivery of four Mark V special operations craft from U.S. Erişim tarihi: 27 Ağustos 2020, <https://defpost.com/hellenic-navy-takes-delivery-of-four-mark-v-special-operations-craft-from-u-s/>.
- Meijering, S. (t.y.). Hellenic naval aviation at Marathon-Kotroni. Erişim tarihi: 19 Ağustos 2020, <http://www.naviation.nl/index.php/blog-masonry/item/203-hellenic-naval-aviation-at-marathon-kotroni>.

- Mevlütöğlü, A. (2018). Isinan Doğu Akdeniz ve Mısır Donanması. 13 Mayıs 2020, <https://www.marinedealnews.com/isinan-dogu-akdeniz-misir-donanmasi/>.
- Mommsen, K. (2011). 60 years Israel Navy. Norderstedt: Books on Demand.
- Mönch. (2019). The Turkish role in the Eastern Mediterranean. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, <https://www.monch.com/mpg/news/naval-channel/4693-tr-navy.html>.
- Naval Analyses. (2014). Laskos and Kavaloudis class fast attack craft of the Hellenic Navy. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020, <https://www.navalanalyses.com/2014/07/laskos-class-and-kavaloudis-class-fast.html>.
- Naval Analyses. (2015). Elli class frigates of the Hellenic Navy. Erişim tarihi: 13 Ağustos 2020, <https://www.navalanalyses.com/2015/03/elli-class-frigates-of-hellenic-navy.html>.
- Naval Analyses. (2019). Hellenic Navy - Brief analysis of the current situation of the fleet and its future. Erişim tarihi: 15 Ağustos 2020, <https://www.navalanalyses.com/2019/09/hellenic-navy-brief-analysis-of-current.html>.
- Naval News. (2017). Israeli Navy upgraded its first Saar 4.5. Erişim tarihi: 7 Mayıs 2020, <https://navalnews.net/israeli-navy-upgraded-its-first-saar-4-5/>.
- Naval Technology. (2020a). Ka-52K Katran. Erişim tarihi: 8 Ağustos 2020, <https://www.naval-technology.com/projects/ka-52k-katran-helicopter/>.
- Naval Technology. (2020b). Hydra class. Erişim tarihi: 13 Ağustos 2020, <https://www.naval-technology.com/projects/hydra/>.
- Naval Today. (2016). Egypt receives second Mistral-class helicopter-carrier. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, <https://navaltoday.com/2016/09/19/egypt-receives-second-mistral-class-helicopter-carrier/>.
- Naval Today. (2017a). Heron UAVs replace Israel's manned Sea Scan maritime patrol aircraft. Erişim tarihi: 11 Mayıs 2020, <https://navaltoday.com/2017/05/17/heron-uavs-replace-israels-manned-sea-scan-maritime-patrol-aircraft/>.
- Naval Today. (2017b). Egypt takes delivery of first Gowind corvette from France. Erişim tarihi: 16 Mayıs 2020, <https://navaltoday.com/2017/09/22/egypt-takes-delivery-of-first-gowind-corvette-from-france/>.

- Navy Recognition. (2015a). DCNS transferred the FREMM frigate Tahya Misr to the Egyptian Navy. Erişim tarihi: 15 Mayıs 2020, <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/year-2015-news/june-2015-navy-naval-forces-defense-industry-technology-maritime-security-global-news/2836-dcns-transferred-the-fremm-frigate-tahya-misr-to-the-egyptian-navy.html>.
- Navy Recognition. (2015b). USA delivered the last two Ambassador Mk III fast missile craft (Ezzat Class) to Egyptian Navy. Erişim tarihi: 17 Mayıs 2020, <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/year-2015-news/june-2015-navy-naval-forces-defense-industry-technology-maritime-security-global-news/2840-usa-delivered-the-last-two-ambassador-mk-iii-fast-missile-craft-ezzat-class-to-egyptian-navy.html>.
- Navy Recognition. (2017). Egypt received a former ROK Navy Pohang-class corvette from South Korea. Erişim tarihi: 16 Mayıs 2020, <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2017/november-2017-navy-naval-forces-defense-industry-technology-maritime-security-global-news/5717-egypt-received-a-former-rok-navy-pohang-class-corvette-from-south-korea.html>.
- Navy Recognition. (2020a). Last new Egyptian Type 209 submarine to be delivered in 2021. Erişim tarihi: 6 Ağustos 2020, <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2020/july/8767-last-new-egyptian-type-209-submarine-to-be-delivered-in-2021.html>.
- Navy Recognition. (2020b). Egyptian Alexandria shipyard has launched the 4th El Fateh-class Gowind-2500 corvette Luxor L986. Erişim tarihi: 06 Ağustos 2020, <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2020/may-2020/8425-egyptian-alexandria-shipyard-has-launched-the-4th-el-fateh-class-gowind-2500-corvette-luxor-l986.html>.
- Navy Recognition. (2020c). Italy approves the sale of two Fincantieri FREMM frigates for Egyptian Navy. Erişim tarihi: 6 Ağustos 2020, <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2020/june/8587-italy-approves-the-sale-of-two-fincantieri-fremm-frigates-for-egyptian-navy.html>.

- Navy Recognition. (2020d). Hellenic Navy commissions 6th Super Vita - class fast attacking crafts. Erişim tarihi: 22 Ağustos 2020. <https://www.navyrecognition.com/index.php/news/defence-news/2020/july/8782-hellenic-navy-commissions-6th-super-vita-class-fast-attacking-crafts.html>.
- NTI. (2019a). Israel submarine capabilities. Erişim tarihi: 10 Mayıs 2020, <https://www.nti.org/analysis/articles/israel-submarine-capabilities/>.
- NTI. (2019b). Greece submarine capabilities. Erişim tarihi: 16 Ağustos 2020. <https://www.nti.org/analysis/articles/greece-submarine-capabilities/>.
- Özgen, C. (2017). Türk Deniz Kuvvetleri Stratejisi'nde dönüşüm ve bir uygulama örneği olarak Türk Deniz Görev Grubu. Sosyal Bilimler Dergisi, 4 (12), 167-182.
- Özgen, C. (2018). Türk Deniz Kuvvetleri açısından uçak gemisi tedarikinin incelenmesi. Savunma Bilimleri Dergisi, 17 (2), 21-59.
- Özgen, C. (2019). İsrail'in Savunma Stratejisi'nde Denizaltı Filosu'nun rolü. Güvenlik Stratejileri Dergisi, 15 (31), 497-545.
- Rodman, D. (2013). Book review: 60 years: Israel Navy. Israel Affairs, 19 (4), 735-746.
- Sanzani, M. (2017). Turkey looks at USMC Harrier jump jets. Erişim tarihi: 23 Ağustos 2020, <https://www.blogbeforeflight.net/2017/12/turkey-us-marines-harrier-f-35b.html>.
- SavunmaSanayiST.com. (2020a). BURAK sınıfı korvetler modernize ediliyor. Erişim tarihi: 20 Ağustos 2020, <https://www.savunmasanayist.com/burak-sinifi-korvetler-modernize-ediliyor/>.
- SavunmaSanayiST.com. (2020b). TCG Anadolu'ya SİHA konuşlandırılacak. Erişim tarihi. 23 Ağustos 2020, <https://www.savunmasanayist.com/tcg-anadoluya-siha-konuslandirilacak/>.
- Schenk, C. J. vd. (2010). Assessment of undiscovered oil and gas resources of the Levant basin province, Eastern Mediterranean. Denver: U.S. Geological Survey.
- Şahin, A. (2019). MİLDEN projesi resmen başlatıldı. Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020, <https://www.savunmasanayist.com/milden-projesi-resmen-baslatildi/>.

- SSB. (2019a). 5 adet Bayraktar TB2 İHA/SİHA'nın kabulü yapıldı. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, <https://www.ssb.gov.tr/website/ContentList.aspx?PageID=1827>.
- SSB. (2019b). ANKA Deniz Kuvvetleri envanterine girdi. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, <https://www.ssb.gov.tr/Website/contentList.aspx?PageID=2158&LangID=1>.
- Staff, T. (2017). Germany said to approve controversial submarine deal with Israel. Erişim tarihi: 12 Mayıs 2020, <https://www.timesofisrael.com/germany-approves-controversial-submarine-deal-with-israel/>.
- Steeljaw Scribe. (2017). The sinking of the INS Eilat: 50th anniversary of the first surface to surface engagement with ASCM's. Erişim tarihi: 5 Ağustos 2020, <https://steeljawscribe.com/2017/10/21/the-sinking-of-the-ins-eilat-50th-anniversary-of-the-first-surface-to-surface-engagement-with-ascms>.
- Sutton, H. I. (2020). New submarines spearhead the Egyptian Navy's expanding capabilities. Erişim tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.forbes.com/sites/hisutton/2020/05/09/new-submarines-spearhead-the-egyptian-navys-expanding-capabilities/>.
- Sünnetçi, İ. (2012). Türk Deniz Kuvvetleri'nin modernizasyon çalışmalarına bir bakış. Savunma ve Havacılık, 26 (152), 25-42.
- Sünnetçi, İ. (2016). TCG Anadolu LHD gemisinin inşasına fiilen başlandı. Savunma ve Havacılık, 30 (173), 87-92.
- TASS. (2017). First three Ka-52 Alligator helicopters delivered to Egypt - source. Erişim tarihi: 18 Mayıs 2020, <https://tass.com/defense/956802>.
- Thompson, L. (2009). Greek DYK naval spec-ops. Erişim tarihi: 18 Ağustos 2020, <https://www.tactical-life.com/firearms/greek-dyk-naval-spec-ops/>.
- Tsiboukis, G. (2017). Hellenic Navy may buy Kongsberg defence systems. Erişim tarihi: 24 Ağustos 2020, <https://www.defenceiq.com/naval-maritime-defence/articles/hellenic-navy-may-buy-kongsberg-coastal-defence>.
- Tsiboukis, G. (2019). Hellenic Navy's new maritime patrol / ASW aircraft. Erişim tarihi: 19 Ağustos 2020, <https://www.defenceiq.com/air-forces-military-aircraft/articles/hellenic-navys-new-maritime-patrol-asw-aircraft>.

- Turan, Ş. (2003). Levant. *TDV İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 27, ss. 145-147). İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.
- TUSAŞ. (2020). Meltem III (ATR-72). Erişim tarihi: 26 Ağustos 2020, <https://www.tusas.com/urun/meltem-iii-atr-72>.
- UNCTAD. (2019). Merchant fleet. Erişim tarihi: 11 Ağustos 2020, <https://stats.unctad.org/handbook/MaritimeTransport/MerchantFleet.html>.
- Vavasseur, X. (2019a). Germany approves export of six vessels to Egypt in 2.3 billion € deal. Erişim tarihi: 6 Ağustos 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2019/04/germany-approves-export-of-six-vessels-to-egypt-in-2-3-billion-e-deal/>.
- Vavasseur, X. (2019b). Greece, France sign letter of intent for two 4,000 tons frigates. Erişim tarihi: 24 Ağustos 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2019/10/greece-france-sign-letter-of-intent-for-two-4000-tons-frigate/>.
- Vavasseur, X. (2020a). Israel Navy's new Sa'ar 6 corvette begins initial sea trials. Erişim tarihi: 11 Mayıs 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2020/03/israel-navys-new-saar-6-corvette-begins-initial-sea-trials/>.
- Vavasseur, X. (2020b). Hellenic Navy commissioned new general support ship HS Iraklis. Erişim tarihi: 27 Ağustos 2020, <https://www.navalnews.com/naval-news/2020/07/hellenic-navy-commissioned-new-general-support-ship-hs-iraklis/>.

BÖLÜM 5

MODERN VATANDAŞLIK ANLAYIŞINA GÖRE OSMANLI DEVLETİNDE VATANDAŞLIK ALGISI ¹

Dr. Öğr. Üyesi Özcan EKİCİ²
Prof. Dr. İbrahim Fevzi ŞAHİN³

¹ Bu çalışma birinci yazarın doktora tezinin bir kısmından üretilmiştir.

² Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Diyarbakır, Türkiye, ozcan.ekici@dicle.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-1191-3166

³ Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi, Erzurum, Türkiye, ifevzi@atauni.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2566-4623

GİRİŞ

Vatandaşlık devletin var olması ile beraber ortaya çıkan bir kavramdır. İnsanların siyasi bir egemen gücü kabul etmesiyle ortaya çıkan devlet otoritesi, devleti oluşturan asıl unsur olan bireyle arasında hukuksal bir bağ oluşturur. Bu bağ kişiye vatandaşlık statüsü kazandırır (Aybay, 2003, s. 4; Doğan, 2012, s. 23; Kepenekçi, 2014, ss. 37-38; Duman, Karakaya & Yavuz, 2016, s. 43; Şahin & Ekici, 2019, ss. 86-87). Devlet içinde, devletin varlığını kabul eden herkes aslında vatandaşdır. Devletlerin ilk defa ortaya çıkmasından günümüze kadar geçen zaman içinde vatandaşlık anlayışları devletten devlete farklılık göstermiştir. Vatandaşlar sahip oldukları haklara göre devlet içinde statü kazanmış ve toplum kendi içinde bu haklara göre sınıflara ayrılmıştır.

Tarihsel süreçte ilk devletlerden Eski Yunan'da temel yurttaşlar tüm haklara sahip olan özgür Yunan erkekleri idi. Demokratik haklar tüm halk için geçerli olmayıp belirli yurttaşlar sınıfı için geçerliydi. Kadınlar, köleler ve yabancı uyruklular bu demokratik haklardan faydalanamamaktaydı (Çıvgın & Yardımcı, 2010, s.151; Kaya, 2012, s.161). Çünkü Eski Yunan yurttaşlık anlayışına göre toplumdaki bireylerin sahip olduğu sosyal sınıf, soy, cinsiyet, ekonomik durum ve din gibi faktörlerden dolayı eşit olmazlardı (Güllüpnar, 2012, s. 84). Ayrıca haklar bakımından Atina'da köleler mahkemelerde herhangi bir başvuru hakkına sahip olmayıp, onlara da dava açılmazdı. Antik Roma'da ise vatandaşlar haklar bakımından Patriciler, Plebsler ve köleler olarak sosyal sınıflara ayrılmaktaydı. Tüm toplum eşit haklara sahip olmamakla beraber sadece Patriciler bütün haklara

(memurluk, askerlik, halk ve senato meclislerine üye olabilme) sahiptiler. Patriciler, genel inanişaya göre Roma'ya ilk yerleşen 100 ailenin soyundan gelen Romalı anne ve babadan doğmuş olan asil kimselerdi(Çıvgın & Yardımcı, 2010, s. 179; Kaya, 2012, s. 188; Şahin, 2011, s.70). Ortaçağ Avrupa'sında ise feodalite ve din vatandaşlığına etki etmiştir. Feodal beyler yönetimde söz sahibi olmuş, hristiyanlığın yayılması ile beraber rahipler sınıfı ortaya çıkmıştır. İnsanlar toplum içinde sosyal ve siyasal haklar yönünden eşit değildi. Sınıflar arasındaki sınırlar çok kesindi ve bu yüzden bir alt sınıftaki bireyin çok zengin olması veya bilimsel olarak başarılı olması dahi bir üst sınıfa geçmesi için yeterli değildi. Bu sınıflamada halk dörde ayrılmıştı:

- Birinci sınıfsal kesimde tüm siyasi ve sosyal haklara sahip olan asiller (Lordlar) yer almaktaydı. Asillerde kendi aralarında bir takım unvan, rütbe ve sınıfa göre ayrılmışlardı. Asillerin en büyüğü kraldı ve kraldan sonrada sınıflamaya göre diğerleri (Dük, Kontlar, Baronlar ve Şövalyeler) gelirdi. Asil olarak doğup büyüyen bir kişiler sadece devlet ve askeri işlerle uğraşırlardı.
- İkinci sınıfsal tabakada din adamları olan rahipler gelmekteydi. Rahipler tüm sosyal haklara sahip olmakla beraber, kısmi olarak politik haklara sahiptiler. Bütün rahipler Vatikan'daki papaya bağlıydılar
- Üçüncü sınıfsal kesimde şehirliler ve ticaretle uğraşan burjuvalar oluşturmaktadır. Burjuvalar herhangi bir siyasi hakka

sahip olmamakla beraber, tüm sosyal haklara sahiptiler. Soylulara belli miktarda vergi vererek, onların koruması altında kalırlar.

- En alt tabakada ise köylüler yer almaktaydı. Feodalite rejiminde en kötü şartlarda yaşayan köylülerdi. Köylüler ise yine kendi için ikiye ayrılmaktaydı: sosyal haklara sahip özgür köylüler ile herhangi bir hakka sahip olmayan esir köylüler “Serfler” yer almaktadır (Bedirhan, 2012, ss.346-357; Göze, 1989, ss.62-66).

Modern anlamda vatandaşlık anlayışı Fransız Devrimi ile başlamış (1789), bireylerin tam olarak özgür olması ve tüm toplumun eşit olması düşüncesi benimsenmiştir (İnce & Aslan, 2017) Bu anlayış zamanla tüm Avrupa’yı etkilemiş ve bireysel haklar ön plana çıkmıştır. İngiliz sosyolog Marshall (1950) bireyin bir vatandaş olarak sahip olması gereken hakları “sosyal, sivil ve siyasal haklar” olmak üzere üç çeşit sınıflandırma yapmıştır. Marshall’ın sınıflandırmasına göre bir yurttaşın sivil haklarının “hukuk önünde eşitlik, ifade özgürlüğü, mülk sahibi olabilme hakkı, inanç ve düşüncede özgürlük” olduğunu ifade etmiştir. Bütün yurttaşların sosyal haklar olarak güvenlik sorunlarının olmamasını, eğitim hakkı, sosyal hizmetler de eşit olunmasını ve bireyin yaşayabilmesi için en azından asgari yaşam koşullarına sahip olması gerektiğini belirtmiştir. Siyasal haklar olarak bütün yurttaşların politik unsurlara katılım hakkı (üye olma, seçme ve seçilme) olması gerektiğini ifade etmiştir.

Osmanlı Devleti 600 yıl boyunca üç kıtada hüküm sürmüştür. Devlet içinde birçok farklı ülke ve toplum bulunmaktaydı. Bu farklılıktan dolayı devlet çokkültürlülük kapsamında şekillenmiştir. Devlet içindeki vatandaşlara yönelik uygulamalar hem o dönem ve hem de günümüz açısından modern vatandaşlık anlayışı içinde değerlendirmesi önemlidir. Bir devletin toplum içinde düzenini sağlayarak uzun süre varlığını sürdürebilmesi sürdürmüş olduğu doğru vatandaşlık politikasıyla mümkündür.

1. OSMANLI DEVLETİ'İNDE VATANDAŞLIK

Osmanlı Devleti, 13. y.y. Anadolu'da bir uç beyliği olarak ortaya çıkmıştır. Küçük bir beylik durumundayken yapmış olduğu fetihlerle güçlenmiş ve topraklarını genişleterek büyük bir devlet haline gelmiştir (Kunt, 1997, ss. 31-41). Bu gelişim ve büyümeye paralel olarak Osmanlı Devleti tebaasında da büyük değişimler olmuştur (Uluç, 2012). Devletin vatandaşı sayılanlar arasında, Müslümanlar ve Gayrimüslimler şeklinde ayrılmış ve bu duruma göre de statüleri belirlenmiştir. Kuruluşundan itibaren, Osmanlı devleti içinde Gayrimüslim ve Müslümanlar arasında önemli ilişkiler olmuş ve Gayrimüslim vatandaşlar “zımmi statüsünde” Osmanlı tebaasının bir parçası olarak, Müslümanlarla bir arada güvenli bir şekilde yaşamışlardır. Bu birlikte yaşayış ilk başlarda “İslam Hoşgörüsü” çerçevesinde olurken daha sonra Fatih Sultan Mehmed döneminde Gayrimüslim vatandaşlara verilen haklarla, hukuksal bir boyut kazanmıştır (Özcoşar, 2006, s. 23). Böylece Osmanlı Devleti'nin tüm yurttaşlarının güvence altında yaşaması amaçlanmıştır. Bu durum tüm

vatandaşları sosyal haklar bakımından eşit olarak değerlendirme çabası olduğunu göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde, Müslümanlar dışındaki vatandaşlar ait oldukları dine göre sınıflandırılmış ve her dini topluluk “ millet” olarak adlandırılmıştır (Aybay, 2003, s. 64; Özcoşar, 2006, s. 23; Ortaylı, 2006, s. 8). Millet kelimesi on dokuzuncu yüzyıla kadar dini aidiyet anlamında kullanılmış ve daha sonra Türk tefekkürünün getirdiği günümüz anlamı olan “nation” biçiminde kullanılmıştır. Modern toplumdaki azınlık sisteminin aksine, Millet teşkilatına bağlı olan birey, kendi toplumsal grubu içinde kültürüne bağlı, özgür ve güvenli bir şekilde yaşamıştır (Ortaylı, 2006, ss. 8-9). Millet sisteminde, halk kendi arasında bir cemaat liderini seçme hakkına sahipti. Seçilen cemaat lideri padişaha karşı sorumlu olmakla beraber, içinde bulunduğu Milleti yönetmek ve düzenlemekle görevlendirilmiştir. Toplumdaki cemaat liderleri bir devlet memuru gibi görev yapmış ve kendi toplumluları ile devlet arasındaki ilişkiler yürütmüştür. Millet liderleri kendi toplumlarının tutumları, vergi durumları ve diğer yükümlülüklerinde devlet memurları ve Padişaha karşı sorumluydular (Özcoşar, 2006, s. 25).

Osmanlı Devleti'nde cemiyet askeri sınıf ve reaya olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Askeri sınıfı, askerlik vazifesini yapanlar ve devlet memuru konumunda bulunan kişiler oluşturmaktaydı. Askeri sınıf görevleri icabı vergilerden muaftır. Reaya sınıfını vergi zorunluluğu olan şehirliler, köylüler ve göçebe aşiretlerden oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti reayadan “tekâlîf-i şer‘iyye”, “tekâlîf-i örfiye adı altında

vergiler alırdı. Müslüman reaya tabakasından” zekat ve öşür vergileri alınırken Gayri Müslimlerden haraç vergisi ve askerlik vazifesinden muaf tutulması karşılığında cizye vergisi tahsil edilmekteydi (Çaçan, 2015, s. 10; Halaçoğlu, 1998, s. 107; Ortaylı, 2006, s. 7).

Osmanlı Devleti’nde toplumsal hayatı düzenleyen kuralların büyük bir kısmı padişah tarafından koyulmuş kanunlarla belirlenirken, vatandaşların kişisel sorunları (miras, evlilik, boşanma gibi) ait oldukları dini topluluklara göre çözülmeye çalışılırdı. Müslüman olan vatandaşların hukuksal sorunları şeriatla belirlenirken, gayrimüslim vatandaşların bireysel hukuk problemleri, mensubu oldukları dini topluluklar içinde belirlenirdi (Kunt, 1997, ss. 134- 135).

Osmanlılar’da tebayı oluşturan diğer bir sınıf ise vatandaşlık hakları bakımından tüm haklara sahip olmayan ve daha çok savaş esirlerinden oluşan kölelerdir. Köleler genel olarak ev- içi hizmet ve tarım işlerinde de ailelileri ile beraber kullanılmaktaydılar. Bununla birlikte bazı esir köleler orduya ve saraya da alınabilmekteydiler. Orduya alınan köleler yeniçeri ocağını oluştururken; saraya verilen köleler ise Enderun’da yetiştirilerek devlet adamı olabilmekteydiler. Saraya, ayrıca cariye olarak alınıp yetiştirilen ve padişah validesi olan köleler de bulunmaktaydı (Ekinci, 1995). Aynı zamanda köleler çoğu zaman evlat edinilip yüksek rütbelere gelerek tüm vatandaşlık haklarından faydalanabiliyorlardı. Ayrıca bilhassa cariye köleler evlenme çağı geldiğinde güvenilir kişiler ile evlendirilmekte ve çeyizleri de karşılanmaktaydı. Kölelere yaptıkları iş karşılığında belli bir nafaka verilmekteydi. Tarım işi ile uğraşan köleler ise çalıştıkları

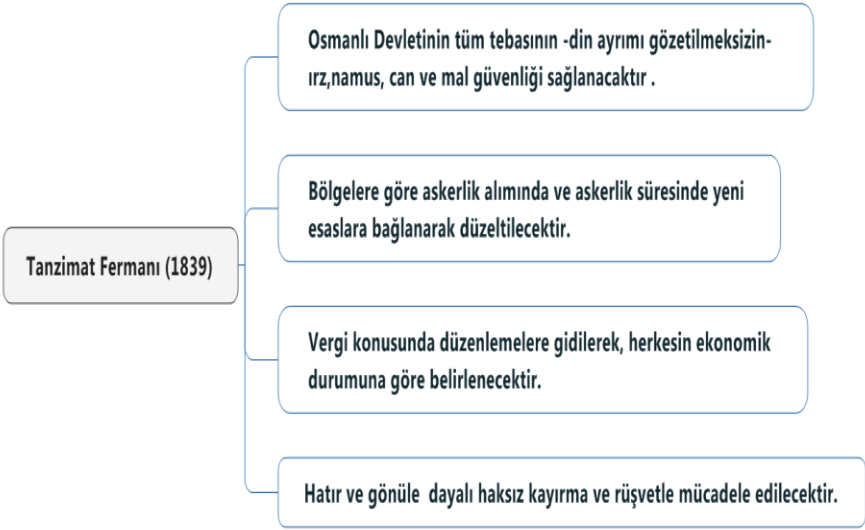
topraklardan elde ettikleri gelirin belli bir kısmını sahibine verdikten sonra kalanını kendi isteklerine göre tassaruf edebiliyorlardı (Ekinci, 1995; Özbay, 2009). Köleler, bütün yurttaşlara tanınmış olan inanç özgürlüğüne sahiptiler. Dini yaşamlarında istedikleri şekilde ibadet etme ve giyinme hakları bulunmaktaydı. Köle statüsünde olan bireyler sahipleri tarafından aşırı derecede dövülmesi ve yaralanması durumunda efendilerini mahkemeye verme hakları vardı (Bayarslan, 2017). Osmanlıda köleler toplumdan dışlanmayıp tam tersine toplumun bir parçası olmuştur. Köleler karşılıksız olarak azad edildiği gibi evlad edinme ve evlilik durumunda hür vatandaşlar konumuna gelebilmekteydiler.

Osmanlı Devleti'nin vatandaşlık politikasına bakıldığında, tüm toplum çok kültürlülük kapsamında farklılıklara saygı ilkesi çerçevesinde değerlendirilmiştir. Devlet içinde yer alan farklı inançlara sahip bireylerin kendilerini Osmanlı tebaasının bir vatandaşı olarak görebilmeleri için kendi örf ve adetlerini özgürce yaşama hakkı tanınmış, kişisel sorunlarını kendi inanç sistemlerine göre çözmeye çalışmış ve devlet ile olan ilişkilerini ise kendilerinin seçtikleri dini/cemaat lideri yürütmüştür. Osmanlı Devletinin tüm reayadan çeşitli vergiler alması, bütün vatandaşların devlete karşı sorumlulukları olduğunu göstermekte ve aynı zamanda Müslüman ve Gayrimüslimlerin vergi mükellefiyetlerinin olması, devlete karşı bir vatandaş olarak bağlılık ve aidiyet duygusu kazandırmaktadır. Gayrimüslimlerin askere alınmaması bir devlet politikası olmakla beraber, toplum içinde huzurun sağlanması ve vatandaşlar arasında

eşitlik olduğunu gösterme adına, Gayrimüslimlerden askerlikten muaf tutulabilmeleri için cizye vergisi alındığı söylenebilir.

1.1. Tanzimat Fermanı ve Vatandaşlık.

Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid döneminde Osmanlı Devleti içindeki iç kalkınmanın sağlanması ve yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskılarını azaltmak için Hariciye Nazırı Mustafa Reşid Paşa'nın gayreti ile 1839 yılında Topkapı Sarayı'nın bahçesi olan Gülhane'de okunmuştur (Engin, 2012, ss. 50-51; Karpat, 2010, ss. 96-97; Ünal & Halaçoğlu, 1998, ss. 46-47). Tanzimat Fermanı, asıl amacı Osmanlı Devletinin kötü gidişine engel olmakla beraber, Osmanlı Devlet hayatında yeni düzenlemeler getirmiş ve toplumsal hayatta önemli değişimlere yol açmıştır (Aktel, 1998, s. 177; Turan, Safran, Hayta, Çakmak, Dönmez & Şahin, 2010, s. 33). Tanzimat Fermanı özetle aşağıda şekil 1'de verilmektedir:

Şekil 1. Tanzimat fermanı

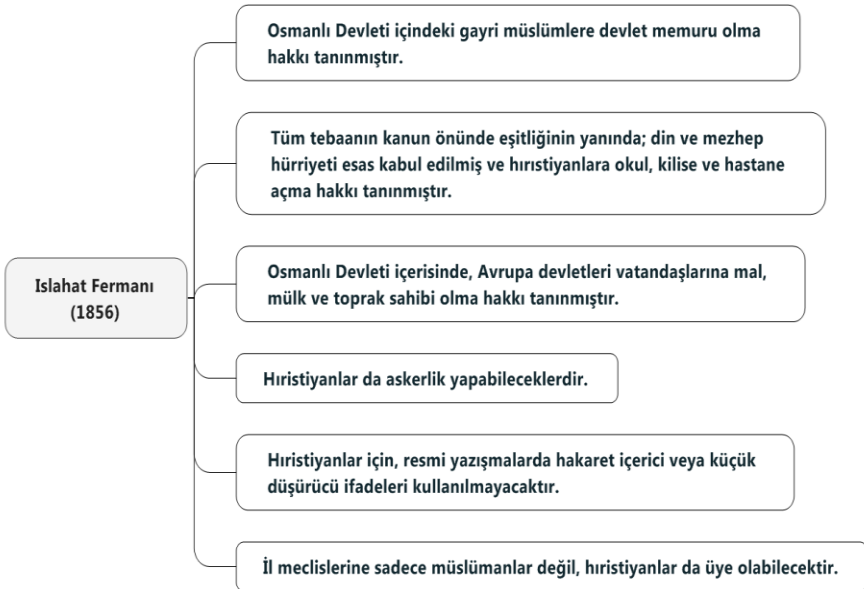
Tanzimat Fermanı, tüm Osmanlı tebaasına birçok haklar ve aynı zamanda özgürlük tanımıştır (Çakıcı, 2016: 62-63).. Tanzimatçıların amacı ,Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek için, toplumun farklı kültür ve inanca sahip tüm bireylerin eşit tutarak, bir Osmanlı vatandaşı içinde kaynaştırmaktı (Turan vd., 2010, s. 34). Din ayrımı gözetmeksizin yaşam hakkı, konut dokunulmazlığı ve namus güvenliğinin sağlanması ile toplum içinde yer alan farklı inançtaki kişiler arasında eşitliğin oluşturulması hedeflemiştir (Çakıcı, 2016, s. 62-63; Üstel, 2005, s. 25;).

Tanzimat Fermanının maddelerine bakıldığında, Osmanlı Devleti içindeki farklı kültür ve inanca sahip kişilere vatandaşlık şuuru kazandırılması için toplum içinde “eşitlik ilkesi” kabul edilmiş ve devlet tarafından tüm vatandaşların güvenliği sağlanacağı garantisi verilmiştir. Eşitlik ilkesinin benimsenmesi, toplumun tüm fertlerinin

dikkate alındığını ve her bir bireye Osmanlı Devleti içinde bir vatandaş olarak aidiyet duygusunun kazandırılması amaçlandığını göstermektedir. Toplum içindeki vergi adaletsizliğinin giderilmesinin hedeflenmesi ve askerlik ile düzenlemeler yapılması, vatandaşların sahip olduğu yasal hak ve sorumluluklarının düzenlenmesine ilişkindir.

1.2. Islahat Fermanı ve vatandaşlık.

Islahat Fermanı, 1859 yılında müttefik devletlerin taleplerinin karşılanması ve batılı devletlerin baskısıyla; patrikler hahambaşı, cemaat liderleri, bakanlar, şeyhülislam ve yüksek devlet memurları önünde okunarak ilan edilmiştir (İşler, 2016, s. 109; Kepenekci, 2014, s. 94). Islahat Fermanı özetle aşağıda şekil 2’de verilmektedir:

Şekil 2. Islahat fermanı

Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nda yer alan maddeleri de kapsayan bir reform programıdır. Tanzimat Fermanı'na göre daha geniş kapsamlı olmakla beraber, temelde ilan edilmesinin amacı; Hristiyan ve Müslümanların arasındaki farkların giderilerek eşitliğin sağlanmasıdır (Engin, 2012, s. 53; Gözübüyük, 2007, s. 111; İşler, 2016, s. 109; Kepenekci, 2014, ss. 94-95) .

Tanzimat Fermanı'na kadar Hristiyan halk askere alınmamıştır. Islahat Fermanı ile Müslüman olmayan Gayrimüslimlerin askerlik yapabilmeleri açıkça kabul edilmiş ve (Çakıcı, 2016, s. 65) ayrıca Gayrimüslimler sivil ve askeri tüm okullara girme hakkını elde etmişlerdir (Turan vd., 2010, s.35).

Islahat Fermanı'na bakıldığında Osmanlı Devleti İçindeki farklı toplulukların kaynaştırılmasının amaçlandığı görülmektedir. Bu Fermanla Gayrimüslim vatandaşların il meclislerine üye olabilmeye hakkı verilmesiyle, Gayrimüslimler siyasal haklar kazanmışlardır. Islahat Fermanı'nda, Hristiyan olan vatandaşlara bütün okullara girme hakkı verilerek, vatandaşlar arasında eğitimde fırsat eşitliği sağlanılmaya çalışılmıştır.

1.3. Tabiiyet'i Osmaniye Kanunnamesi ve Vatandaşlık.

Osmanlı Tabiiyet Kanunu gayrimüslimlerin, Osmanlı İmparatorluğunun çöküş döneminde yabancı devletlere verilmiş olan kapitülasyonlardan faydalanmak amacıyla, yabancı devletlerin vatandaşlığına geçmesini engellemek ve suiistimalleri önlemek amacıyla 1869 yılında yayımlanmıştır. Yayımlanan Osmanlı Tabiiyet Kanunu (OTK) dokuz maddeden oluşmaktadır. OTK vatandaşlığın

kazanımını soy bağı ve doğum yeri ilkelerine göre belirlemektedir. Buna göre anne babası veya sadece babası Osmanlı Uyruğundan olan çocuklar, Osmanlı Devleti tabiiyetinde sayılacaktır (1. Madde). Yabancı uyruklu kişilerin Osmanlı Devleti sınırları içinde doğan çocukları, reşit olduktan sonra 3 yıl içinde Osmanlı uyrukluğunu talep etme hakkı sahiptirler (2.Madde). Reşit bir yabancı uyruklu 5 yıl devamlı olarak Osmanlı Devletinde ikamet etmesi durumunda şahsen veya vekâletle Osmanlı uyrukluğuna geçebilecektir (3.ve 4. Madde) (Aybay, 2003, ss. 64-66; Serbestoğlu, 2011, s. 205).

OTK ya göre Osmanlı uyruğunda iken başka bir devletin tabiiyetine geçen kişiler, vatandaşlıklarını değiştirdikleri tarihten itibaren yabancı uyruklu olarak muamele görecektirler (5. Madde). Osmanlı Devletinden izin alamadan tabiiyet değiştirenlerin işlemleri yok sayılacak ve bir Osmanlı uyrukusu gibi muamele görecektirler. Osmanlı devleti izin almadan tabiiyet değiştirenleri isterse vatandaşlıktan çıkarabilecek ve bu çıkarılan kişiler bir daha Osmanlı devletine geri dönüşü olmayacaktır (6. Madde). Yabancı uyruklu bir kişiyle evlenen Osmanlı uyruğuna sahip kadınlar eşlerinin ölümü sonrası, istemeleri halinde 3 sene içinde yeniden Osmanlı vatandaşlığına geçebileceklerdir (7. Madde). Osmanlı Devleti uyruğundan kendi isteğiyle çıkmış veya hükümet tarafından çıkarılmış vatandaşların çocukları küçük olsalar dahi Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilecekler. Bunun yanında Osmanlı vatandaşlığına geçen yabancı uyruklu kişilerin reşit çocukları babasından ötürü Osmanlı uyruklu sayılmayacaklardır (Serbestoğlu, 2011, s. 205).

OTK'nın bir başka özelliği ise, Osmanlı Devleti içinde ikamet eden herkesin Osmanlı tabiiyetinde kabul edilmesidir. Yabancı bir devletin vatandaşı olduğunu iddia edenlerin bunu kanıtlamak mecburiyetindeydiler (9.madde). Böylece başka bir ülke vatandaşı olduğunu ileri sürenlerin suiistimal etmelerinin engellenmesi amaçlanmaktaydı (Aybay, 2003, s. 66).

OTK, vatandaşlığın tarifi ve nasıl olunacağı hakkında düzenlenmiş önemli bir kanunname'dir. Bu kanunname'de vatandaşlık bireysel olarak değerlendirilmiş olmasına rağmen, çocukların ebeveynlerinden ötürü vatandaşlık durumları da belirtilmiştir. Tek tip vatandaşlık ilkesi yerine soy bağı, doğum yeri ve ikamet süreleri dikkate alınarak Osmanlı Devleti tabiiyetini hak etme durumu ifade edilmiştir.

1.4. I. ve II. Meşrutiyet Dönemlerinde Vatandaşlık.

I. Meşrutiyet, 23 Aralık 1876 yılında II. Abdülhamit döneminde Kanuni Esasinin ilan edilmesiyle başlamaktadır. Kanuni Esasi, Mithat Paşanın çabalarıyla ilan edilmiş olup, Osmanlı ve aynı zamanda Türk toplumunun da ilk yazılı anayasasıdır (Gözübüyük, 2007, s.114; Kepenekçi, 2014, s. 96; Yardımcı, 2008, s. 99; Koçak, 2006, s. 172). Bu anayasa Mithat Paşa'nın yönlendirmeleriyle 1875 Fransız anayasası ve 1831 Belçika anayasalarından etkilenecek şekilde hazırlanmıştır (Gözübüyük, 2007, s. 114).

Kanuni Esasi ile beraber Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli olan monarşik yapı değişmemekle beraber, Heyeti Mebusan ve Heyeti Ayan adlı iki farklı meclisten oluşan Meclisi Umumi adlı bir parlamento oluşturulmuştur. Heyeti Ayanın üyeleri padişah tarafından

seçilirken Mebusan heyetinin temsilcileri olan milletvekilleri, halk tarafından seçimle belirlenecektir. Kanuni Esasiye göre, Ayan ve Mebusan meclislerine seçilen üyeler padişaha bağlılık yemini etmeleri gerekmektedir. Padişah tek otorite olarak meclisin toplantıya çağırılması ve feshedebilme yetkisine sahipti (Gözübüyük, 2007, s. 115; Kepenekçi, 2014, s.97).

1876 Anayasası'nın ilk bölümünde vatandaşlar için hak ve özgürlükler ilk defa geniş olarak düzenlenmiştir. Bu hak ve özgürlükler daha önce çeşitli fermanlarla ilan edilmiş olan temel hak ve özgürlüklerin tanımlanmasıydı. Ancak Anayasanın 113. Maddesinde padişahın, polis soruşturmasıyla yönetimin güvenliğini bozduğu kanıtlanan kişileri sınır dışı etme yetkisine sahipti. Kanuni Esasinin ilk bölümü olana “Genel Haklar” bölümünde tanınan hak ve özgürlükler şunlardı:

- Tüm Osmanlı toplumunun yasa önünde eşit olacağı
- İbadet özgürlüğünün toplumun tamamına tanınması
- Kişi güvenliğinin sağlanması
- Devlet kamu görevlileri alımında eşitlik sağlanması
- Bütün vatandaşların mülkiyet hakkının bulunması
- Basının hür olması
- Ticaretin serbest olması ve vergilerin sadece kanunla alınabilmesi
- Eğitim özgürlüğünün tanınması
- İşkencenin ve angaryanın yasaklanması
- Konut dokunulmazlığının bulunması

- Bütün vatandaşların dilekçe hakkına sahip olması (Gözübüyük, 2007, s. 116; Kepenekçi, 2014, s. 97) gibi hak ve özgürlükler bulunmaktaydı.

Kanuni Esasi bir anayasa olarak Osmanlı Devleti'nin bütün vatandaşlarına inanç ve ırk gözetmeksizin hak ve özgürlükler tanımıştır. Bu anayasada vatandaşlara eğitimde, ticaretle, yasalar önünde, mülkiyet edinmede, dini hayatın yaşanmasında, kişi ve konut dokunulmazlığında ve yapılan bir haksızlık için veya talepleri iletmek için dilekçe yazma hakkında eşit haklar tanımıştır. Kanuni Esasi ile Mebusan Heyeti için, vatandaşlık hakkı olan seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Kanuni Esaside 113. Madde yer alan Padişahın vatandaşları sınır dışı etme yetkisi vatandaşlık haklarında sınırlama getirmiştir.

II. Meşrutiyet 24 Temmuz 1908 yılında II. Abdülhamit'in Kanuni Esasi'yi tekrardan yürürlüğe koymasıyla başlamıştır. II meşrutiyeti İttihat ve Terakki cemiyetinin gizli olarak yaptığı yaygın çalışmalar, Balkanlardaki kıpırdamalar, II. Abdülhamit rejimine karşı tepkilerin büyük olması ve ordunun II. Abdülhamit üzerindeki baskısı ortaya çıkaran nedenlerdendir. Padişah Fermanı ile Meclisi Mebusan toplantıya çağırılmıştır. Bu dönemde yeni bir anayasa yerine, mevcut anayasada değişikliğe gidilmiştir (Gözübüyük, 2007, s. 117; Kepenekçi, 2014, s. 98; Yardımcı, 2009, s. 101). Bu değişikliklere göre:

- Polis soruşturması sonrası padişahın sınır dışı etme yetkisi kaldırılmıştır,

- Basının sansürlenmesi yasaklanmıştır,
- İnsanlara toplanma özgürlüğü tanınmış ve dernek kurma hakkı tanınmıştır,
- Padişahın meclisi tek başına feshedip dağıtma yetkisi kaldırılmıştır.
- Padişahın tahta çıkışında, Mebusan Meclisi önünde, anayasada yer alan kurallara uyacağına, vatana ve millete bağlı kalacağına dair yemin içecektir (Gözübüyük, 2007, s. 119; Kepenekçi, 2014, ss. 98-99).

II. Meşrutiyetle beraber vatandaşlıkta ki en önemli değişiklik, vatandaşların sınır dışı edilme yetkisinin kaldırılmasıdır. Vatandaşlara tanınan hak ve özgürlükler böylece güvence altına alınmıştır. Meclis kapatma yetkisinin padişahтан alınması parlamenter sisteme geçme açısından önemlidir.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren toplum içinde düzenin oluşması, devletin devamının sağlanması ve tüm yurttaşların kendilerini güven içinde hissetmeleri için adaletli bir yönetim sergilemeye çalışılmıştır. Osmanlı Devletinin oluşturmuş olduğu “Millet” sistemi içinde Müslüman olmayan halklara modern anlamdaki vatandaşlık anlayışına uygun olarak inanç özgürlüğü tanınmış ve kendi dini liderlerini seçme hakkı tanınmıştır. Bu durum her ne kadar Osmanlı Devleti’nin monarşik bir yapıya sahip olmasına rağmen, kısmi olarak Gayrimüslimlere seçme ve seçilme hakkı tanındığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca Müslüman olmayanların kendi

dini hayatlarını yaşamaları tüm yurttaşların inanç özgürlüğünü yaşamada eşit oldukları sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Aynı zamanda Gayrimüslim vatandaşlardan askerlikten muaf olması karşılığında alınan cizye vergisi, Müslüman olmayan vatandaşların devlete olan bağlılıklarını artırarak aidiyet duygusu kazandırma ya yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Gayrimüslüm vatandaşların vatandaşlık hakları yönünden askerlik hizmetine de aslında sahip oldukları söylenebilir. Bununla birlikte Gayrimüslim vatandaşlardan alınan bu vergiler toplum içinde düzenin sağlanması, herkesin kendini eşit olarak değerlendirmesi ve askerlikle mükellef olan Müslüman vatandaşların diğer yurttaşlara karşı farklı bir bakış açısıyla (kin, nefret, kıskançlık veya üstünlük gibi) yaklaşmasını önlemede büyük önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti içindeki tüm vatandaşların vergi vermesi, devletin vatandaşlara karşı sorumluluğu olduğu gibi vatandaşlarında devletin bir üyesi olarak sorumluluklarının olduğunu göstermektedir. Devlet vatandaşlarının güvenliğini sağlayıp hukuksal olarak eşit tutmaya çalışırken, vatandaşlarına ise dini gruplarına ve ekonomik durumuna göre vergi yükümlülüğü getirmiştir.

Osmanlı Devleti'nde köle sınıfında olanlara vatandaşlık hakları olarak inanç özgürlüğü, mahkemeye başvurabilme ve evlenebilme hakları tanınmıştır. Köleler alt sınıfta yer almalarına rağmen eğitim ve evlenme yoluyla tüm vatandaşlık haklarına sahip olmakta ve devlet yönetiminde önemli yerlere de gelebilmekteydiler. Bu durum Osmanlı'da toplum içinde her ne kadar kölelik sistemi olsa dahi

bireylerin yaşama hakkı olduğu ve kölelere fırsat eşitliği tanınması olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti askeri olarak güçlü, ekonomik olarak da rahat olduğu dönemlerde tüm vatandaşlar güvenli, huzurlu ve eşit bir şekilde yaşarken; gerileme dönemiyle artan savaş ve toprak kayıpları tüm toplumu etkileyerek farklı dini ve kültürel grupları olumsuz etkilemiştir. Devlet içindeki toplumsal sorunlara çözüm üretebilmek, devletin devamını sağlayabilmek ve dış müdahaleleri engelleyebilmek için ıslahat çalışmaları yapılmıştır. Bu yüzden her ne kadar Osmanlı Devleti'nde vatandaşlık hakları ile ilgili çalışmalar Tanzimat Fermanı ile başlatılsa bile, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren tüm vatandaşlara beraber yaşama kültürü kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda modern anlamda vatandaşlık hakları olarak kabul edilen eşitlik, güvenlik, inanç özgürlüğü ve diğer sosyal haklar tüm yurttaşlara tanınmıştır.

KAYNAKÇA

- Aktel, M. (1998). Tanzimat fermanının toplumsal yapısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 177-184.
- Aybay, R. (2003). *Vatandaşlık hukuku*. (5.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bayarslan, H. (2017). Osmanlı Devleti'nde Köleleştirme ve Azat Etme Yöntemleri. *Ulakbilge dergisi*, 5 (10), 439-452
- Bedirhan, Y. (2012). *Ortaçağ Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları
- Çaçan, B. (2015). Osmanlı Devleti'nde vergi sistemi ve bir çeşit vergi toplama usulü sistemi: temettuat defterleri. *Electronic Journal of Vocational Colleges*, 5(1), 9-18, doi: [10.17339/ejovoc.85399](https://doi.org/10.17339/ejovoc.85399)
- Çakıcı, S. (2016). Türk Anayasa tarihi. S. B. Demir. (Ed.). *Vatandaşlık bilgisi içinde* (ss.60-100)Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çıvğın, İ. & Yardımcı, R. (2010). *İlkçağ tarihi* (2. Baskı). Ankara: Maya Akademi Yayınları
- Doğan, V. (2012). *Türk vatandaşlık hukuku*. Ankara: Seçkin.
- Duman, T., Karakaya, N.& Yavuz, N.(2001).*Vatandaşlık bilgisi*. Ankara: Gündüz Eğitim ve Yayıncılık.
- Ekinci, E. B. (1995) Tarihimizde Kölelik. <http://www.ekrembugraekinci.com/pdfs/TarihimizdeKolelik.pdf> (E.T: .02.04.2019).
- Engin, V. (2010). Osmanlı İmparatorluğu'nun devamlılık ve modernleşme mücadelesi: Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi temelleri. C. Öztürk. (Edt.). *İmparatorluktan ulus devlete Türk inkılap tarihi*. (4. Baskı) içinde (ss.37-95).. Ankara: Pegem Akademi.
- Göze, A. (1989). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. (5. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. (2007). *Anayasa hukuku anayasa metni ve 11. protokole göre hazırlanmış Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. (15. baskı). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

- Güllüpnar, F. (2012). Eşitsizlik ve toplumsal tabakalaşma açısından vatandaşlık üzerine sosyolojik bir analiz. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 67 (1), 81-109
- Halaçoğlu, Y. (1998). *XIV-XVII yüzyıllarda osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. (4. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnce, İ. Ç. & Aslan, A. (2017). Vatandaşlık Algısının Dönüşümü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *International Journal of Academic Value Studies*, 3 (12), 339-353
- İşler, M. (2016). İnsan Haklarının Tarihsel Gelişimi. Z. Meray. (Edit.) *Vatandaşlık Bilgisi*. (ss. 66-128) Ankara: Pegem Akademi .
- Karpat, K. H., (2010) *Türk demokrasi tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Kaya, M. A. (2012). Akdeniz uygarlıkları. İ. Güven (Ed). *Uygarlık tarihi* (4. Baskı) içinde ss. 149-217).. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kepenekci, Y. K. (2014). *İnsan hakları ve vatandaşlık*. (2. Baskı). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Kunt, M. (1997). Siyasal tarih (1300-1600). S. Akşin. (Ed.). *Türkiye tarihi 2 Osmanlı Devleti 1300- 1600*. (5.baskı) içinde (ss. 21-144). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Marshall TH. (1950). *Citizenship and social class*. London: Cambridge Univ. Press.
- Ortaylı, İ. (2006). *Osmanlı toplumunda aile*. (7. baskı). İstanbul: Pan Yayıncılık.
- Özbay, R.D. (2009). Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeginin İstihdamı ve Mükâtebe Yöntemi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17 (1), 148-163
- Özcoşar, İ. (2006). *19. yüzyılda Mardin Süryanileri* (Doktora tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 186276)
- Serbestoğlu, İ. (2011) Zorunlu Bir Modernleşme Örneği Olarak Osmanlı Tabiiyet Kanunu. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 29 (29), ss.193- 214
- Şahin, İ. F. (2011). *Küreselleşme Avrupa Birliği ve Türkiye*. Ankara: Pegem Akademi.

- Şahin, İ. F. & Ekici, Ö. (2019). Sosyal Bilgiler Öğretmenlerinin Perspektifinde Ortaokullarda Vatandaşlık Eğitiminde Yaşanan Sorunlar. *Tarih Okulu Dergisi*, 39, 85-116
- Turan, R. Safran, M., Hayta, N., Çakmak, M. A., Dönmez, C.& Şahin, M. (2010). *Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi*. (17.Baskı). Ankara: Okutman Yayıncılık
- Uluç, Ö. (2012). İmparatorluktan ulus devlete vatandaşlık halleri: Osmanlı ve Türkiye’de vatandaşlık politikaları. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 6(12), 7-30.
- Ünal, M. A. & Halaçoğlu, A. (1998). *Türk İnkılabı Tarihi ve Atatürk İlkeleri*. Isparta: Kardelen Kitabevi.
- Üstel, F. (2005). “ *Makbul Vatandaş*”ın peşinde II. *Meşrutiyet’ten günümüze vatandaşlık*. (2.Baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Yardımcı, R. (2008). *Türk devrim tarihi*. Ankara: Maya Akademi Yayınları

BÖLÜM 6

**SİYASAL TUTUM BAĞLAMINDA SİYASAL
KAYITSIZLIK VE SİYASAL YABANCILAŞMA**

Dr. Öğr. Üyesi Fatma OKUR ÇAKICI¹

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Karaman, Türkiye.
fatmaokurcakici@kmu.edu.tr ORCID:0000-0003-3708-399X

GİRİŞ

Siyaset, toplumda yaşayan bireylerin neredeyse hergün ve her anını etkileyen bir unsurdur. Demokrasinin gereği olarak, toplumdaki bireylerin alınacak olan kararlara etkin katılımı beklenmektedir. Bu etkin katılım aynı zamanda sistemin meşruiyetini de sağlayacak bir noktada durmaktadır.

Siyasal katılım çok geniş bir perspektifi yansıtmaktadır. Siyasal konuları ilgi duymak, görüş bildirmek, diğer bireyleri etkilemeye çalışmak, partilere üye olmak, aday olmak gibi pek çok farklı şekilde gerçekleşebilmektedir.

Ancak, etkin siyasal katılım karşısında yer alan ve siyasetten uzak kalmayı, siyasal olaylara duyarsız kalmayı ve siyasetten yabancılaşmayı içeren bu durum, hem siyasal hem de sosyal bir sorundur. Çünkü, bireyler siyasetten uzaklaştıkça karar almaktan uzaklaşmakta, ülkede ve dünyada gelişen siyasal olaylara kayıtsız kalmaktadırlar. Bu durumun altında yatan pek çok sosyo-ekonomik ve siyasal sebep bulunabilmektedir. Siyasal tutumların gelişimi, bireylerin iç dünyalarında oluşan bir unsur olmakla birlikte, dış dünya etkenlerinden de etkilenmektedir. Dolayısıyla, bireylerde siyasete ilişkin olumlu yada olumsuz tutumların oluşumunda pek çok faktör etkilidir.

Bu çalışmada, tutum oluşumu, siyasal kayıtsızlık güdüsünün ortaya çıkışı, etkenleri, yabancılaşmayı siyasal anlama taşıyan unsurlar ortaya konulmaya çalışılırken, kayıtsızlık ve siyasal yabancılaşmanın

sistem üzerindeki etkilerine betimsel analiz yöntemiyle değinilmeye çalışılmıştır.

1. SİYASAL TUTUM

İyi bir vatandaş olmanın gereği, toplumu ilgilendiren sosyal ve siyasal olayların takip edilmesi, bu konulara ilişkin fikirlerin bulunması ve gerektiğinde düşünülen değerlerin savunulmasıyla ilişkilendirilebilir. Bireylerin buldukları toplumun sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel değerlerinin bilincinde olmaları beklenmektedir. Aksi takdirde siyasal anlamda sorumlu bir vatandaşlıktan söz etmek zor bir hal alacaktır. Çünkü siyasal katılmanın gerçekleştirilmesindeki en büyük etkenler arasında vatandaşlık duygusu ve siyasal ilgi yer almaktadır.

Tutum kavramının farklı tanımlamaları olmakla birlikte, standart bir tanıma göre tutumlar, pozitif veya negatif inançlar, duygusal hisler ve heyecanlar, tutumun hedefine yönelik davranış eğiliminden oluşan oldukça durağan ve dayanıklı bir sistemdir (Özler, 2014: 133).

İnsanlar, kendi çevrelerinde çok fazla canlı-cansız, soyut-somut şeyler olmasına rağmen, bunlar arasında kendileri için psikolojik anlamlar ifade edenlere karşı bir tutum geliştirirler. Yani bir nesnenin sadece kişinin çevresinde bulunması, kişinin o nesne için tutum geliştirmesi için yeterli değildir (Güney, 2017: 128). Psikolojik süreçler bireylerdeki siyasal tutumların gelişmesini ve insanların siyasal olaylara ilişkin düşünme biçimlerini etkilemektedir (Milburn, 1998: 274). Dolayısıyla bireylerin içinde buldukları psikolojik süreçler ve

bu süreçlerde etkili olan etmenler tutumların oluşumunda ve değişiminde etkili faktörlerdir.

Herhangi bir demokrasinin işlemesi için, vatandaşların farklı konulara yönelik belirli temel değer ve tutumları benimsemesi ve paylaşması gerekir. Vatandaşların siyasi sistem ve siyasi aktörlere ilişkin değerleri ve inançları demokratik etkinlik için çok önemlidir (Pastrana-Valls, 2018: 677).

Bir kişinin yaşamı boyunca geliştirdiği siyasi tutumların sayısını çok fazladır. Siyasi figürler, gruplar, hükümet politikaları ve politika önerileri, siyasi olaylar, insanların değerlendirebileceği potansiyel unsurlarından sadece birkaçıdır. Siyasetin karmaşıklığı, pek çok siyasi bilginin belirsizliği ve halkın üyeleri arasında görece düşük siyasi bilgi seviyeleri göz önüne alındığında, bu tutumların yapılandırılmış ve görece tahmin edilemez olduğuna inanmak daha kolay olmaktadır (Feldman, 2003: 477). Dolayısıyla her unsura göre bir uyarıcı bulunduğunu düşünmekten ziyade, bireylerin geliştirdikleri tutumların kendi içsel özellikleriyle ilişkilendirmek daha doğru olacaktır.

2. SİYASAL KAYITSIZLIK

Siyasi kayıtsızlık bireylerin seçime katılma, siyasetle ilgili fikir sahibi olma, siyasi sorumlulukları yerine getirme gibi konularda kayıtsız kalma durumunu ifade eder.

Demokratik siyaset her zaman belirli asgari ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Bu ilkeler katılım ve kapsayıcılık, duyarlılık ve hesap verebilirlik, şeffaflık ve iyi yönetim, düzenli, özgür ve adil seçimler, özgürlük ve insan haklarına saygı ve hukukun üstünlüğünü gözetmeyi içerir. Bu ilkelerin genel olarak gözlemlendiği yerlerde, demokratik olarak kurulmuş bir hükümetten söz edilebilir. Bu nedenle, demokratik bir hükümetin katılımı ve kapsayıcılığı sağladığını ve aynı zamanda halkına karşı duyarlı ve hesap verebilir olduğunu görebilirsiniz. Aksi takdirde, siyasi sistemde ilgisizlik ortaya çıkacaktır (Yakubu, 2012: 39).

Siyasal kayıtsızlık, siyasete karşı genel ilgisizliği, siyasi faaliyetlere katılım eksikliğini ve oy kullanma motivasyonunun eksikliğini ifade eder. Yüksek düzeyde siyasi ilgisizlik ise demokratik sistemlerde ciddi bir sorun olabilir. Çünkü tüm ülkenin büyümesinde ve gelişmesinde durgunluğa yol açabilir (Pap vd., 2018: 579).

Siyasal kayıtsızlık, siyasete aldırılmazlık, pasiflik, başına buyruklu, umursamazlık gibi durumları işaret etmektedir. Dolayısıyla kayıtsızlık siyasi katılımın (oy verme, mitinglere eşlik etme, seçimlerde aday olma, siyasi örgüt kurma, örgütlerde yönetici ya da üye olma, siyasi haberleri takip etme, partiler ve liderlerine sempaticilik vb.) yokluğudur. Çünkü kayıtsızlık ve siyaset ilişkisi değerlendirildiğinde merkez genellikle siyasi katılım etrafında oluşturulur (Bingöl, 2017: 45).

Siyasi farkındalık ise, bireylerin çevrelerindeki durumdan haberdar olmasını, siyasi olaylar ve onu etkileyebilecekleri yollar hakkında bilgi sahibi olmasını sağladığından, siyasi ilginin ve siyasi bilginin gelişimini ve dolayısıyla siyasete katılım düzeyini etkiler (Buckingham, 1999: 176).

Siyasal kayıtsızlık, demokrasiler için endişe verici bir durumdur. Çünkü bu durum, bireylerin devlete, sisteme ve siyasete olan sevgi ve bağlılığının bir eksikliğidir. Herhangi bir devletin vatandaşlarının, seçimler, kamuoyu ve sivil sorumluluklar gibi siyasal faaliyetlere ilişkin ilgisizliği ifade etmektedir. Siyasal kayıtsızlık, sosyo-politik hayata ilginin olmaması ya da bu konuda endişe duyulmamasıdır. Böylece kayıtsız olan bir insan ülkesinin sosyal ve politik meselelerine ilgi duymaz (Yakubu, 2012: 39). Böyle bir durumda bulunan birey, siyasal sisteme ve onun öğelerine güvensizlik duymakta ve sisteme karşı olumsuz duygularla dolu olup, ona siyasal destek sunmak istememektedir (Kalaycıoğlu, 1983: 302).

Siyasal sistemden kopmuş kişiden katılma faaliyeti beklenemez. Bireyi siyasal katılmadan uzaklaştıran değişkenlerden biri “apathy”dir. İlgisizlik, kayıtsızlık şeklinde aktarılabilecek olunan bu durum, bireyin siyaset olgusuna ilgi duymaması biçiminde belirlemekte ve onu siyasal katılmadan uzaklaştırmaktadır (Turan, 1996: 88).

Aktif vatandaşlık ve demokratik katılımın erdemleri ile ilgilenenler için, gençler arasındaki siyasete daha az katılım yönünde hafif bir eğilim bulunabilir. Bu yaşam döngüsünün etkisinden ziyade, jenerasyonel bir değişime işaret eder. Gençler, siyasetle büyüklerinden daha az ilgilidir. Çünkü, insanlar vergi mükellefi, ipotek sahibi gibi konuma geldikçe, kazanacakları ve kaybedecekleri bir şeyleri oldukça siyasete olan ilgileri güçlenmektedir. Siyaset, her zaman en azından fedakarlık ve vatandaşlık duygusu kadar, kişisel çıkarlarla da ilgilidir (Jowell, Park, 1998: 17). Dolayısıyla, gelecekte beklenmesi olmayan gençlerin siyasal konulara karşı kayıtsız kalmaları bu noktada anlam kazanabilmektedir.

Amerika’ da genel olarak siyasal ilgisizliğin nedenleri arasında şu maddeler sıralanmaktadır (tmcc.instructure.com) :

- Oyların Sayılmadığına dair inanç,
- Politikacılardan hoşlanmama,
- Adaylarda çeşitlilik eksikliği,
- Hükümete güven eksikliği,
- Hiper-Kritik Negatif Medya,

Dolayısıyla, bireyler, seçimlerin adaletine güvenmelidirler, siyasetçiler bireylerin güvenini kazanabilmelidir, oy verilebilecekler arasında alternatif farklılıkları fazla olmalıdır, bireyler hükümete güven duymalıdır ve medyanın aşırı olumsuz eleştirileri bireylerin siyasal tutumlarına zarar verebilir.

3. YABANCILAŞMA

Yabancılaşma (alienation), felsefe tarihinde Plotinus'un öğretisine kadar götürülebilir. Özellikle dinbilim yapıtlarında işlenen yabancılaşma konusu laik felsefeye Hegel ile, iktisat ve siyaset alanına Marx ile girmiştir. Bu düşünürlerin etkisi ile de sosyal bilimlerin pek çok alanında temel konulardan biri olmuştur (Alkan, Ergil, 1980: 189).

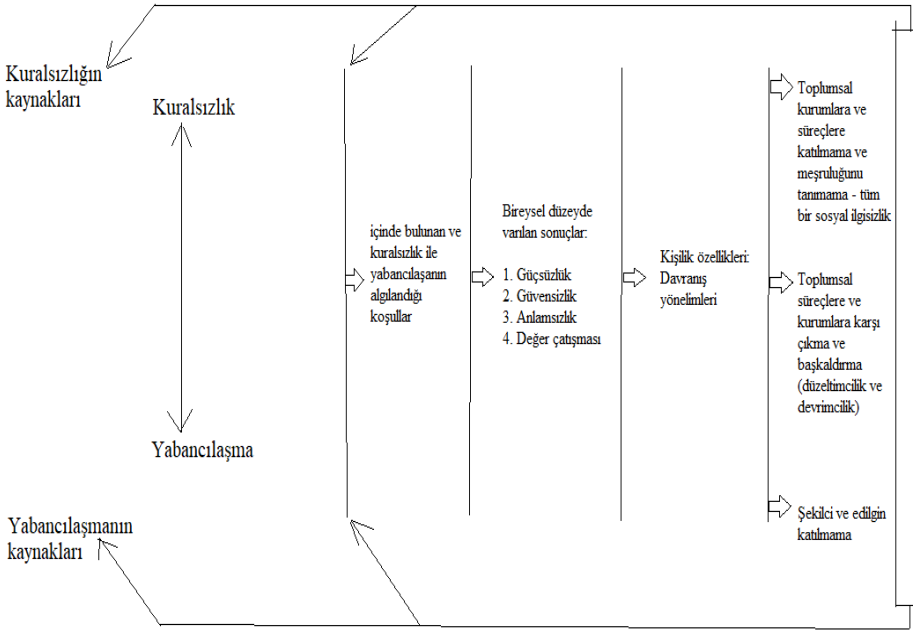
Yabancılaşma kavramını ilk kez J.J. Rousseau kullanmış ve kavramı “insanın kendi doğal çevresinden kopuşu” olarak izah etmiştir. Kavramın isim babası ise Hegel'dir. Hegel, “zihnin objektif bir şekilde düşünceye yansımaları” olarak tanımladığı yabancılaşmanın, insanın bilinçlenmesinin en önemli yönü olarak nitelendirir. Marx, bu kavramı Hegel'den alarak, “işçinin kendi emeği ve ürettikleri üzerinde söz sahibi olamaması” ve kendini bir meta olarak görmesi şeklinde tanımlamıştır (Çetin, Görüşük, 2015: 242).

Bireyin içinde yaşadığı toplumsal ve siyasal kültür ile kendini gerçekleştirme istekliliği arasındaki sorunların tümü yabancılaşma olarak nitelendirilmektedir (Çetin, Görüşük, 2015: 241).

Yabancılaşma ile ilişkili bir konu kuralsızlık (anomi)dır. Çünkü kuralsızlık yabancılaşmanın kaynakları arasında yer almak ve onu yaşayan ve deneyimleyen, yabancılaşma düzeyleri de dahil olmak üzere tutumlarını ve davranışlarını da etkileyen bir süreçtir (Ergil, 1980: 103).

Anomi, belirli bir sosyal yaşam alanında davranışlara rehberlik edecek net standartlar bulunmadığında ortaya çıkmaktadır (Giddens, Sutton, 2018: 325).

Şekil 1’de görüldüğü gibi, kuralsızlık ve yabancılaşma, toplumsal sistemin birer ürünü oldukları kadar onun işleyişini etkileyen girdiler olmakla birlikte, araya giren koşullara bağlı olarak farklı sonuçlar ortaya çıkarırlar. Kuralsızlığın hazırladığı ortamda, bireylerin yabancılaşmasının sebebi, onların içinde buldukları koşullar kadar, farklı kişilik özellikleri tarafından etkilenmesidir.

Şekil 1: Toplumsal Sistem İçinde Yabancılaşma ve Kuralsızlığın Etkileşimi ve Sonuçları (Ergil, 1980: 105).

Adorno’ya göre yabancılaşma şu şekilde gerçekleşmektedir (Adorno, 2011: 42).

“Toplumsal süreçlerin nesneleşmesi, bu süreçlerin kendilerine özgü bireyüstü yasalara uyması, bireyin toplumdaki entelektüel yabancılaşmasıyla sonuçlanıyor gözükmektedir. Bu yabancılaşma birey tarafından, uyumsuzluk ve ona eşlik eden korku ve belirsizlik olarak yaşanır. Görüleceği gibi, politik klişe ve kişiselleştirme, bu rahatsız edici durumun üstesinden gelmenin araçları olarak anlaşılabilir. Politikacının ve bürokratların imgeleri, uyumun işaret direkleri ve uyumsuzluğun yarattığı korkuların yansıtılması olarak görülebilir”

Dolayısıyla Adorno, yabancılaşmış bireyin siyaseti kişiselleştirdiğini ifade etmektedir. Yani, yabancılaşmış kişi karmaşık siyasi ve sosyo-ekonomik konuları "iyi" veya "kötü", "güçlü" veya "zayıf" liderler açısından görürse, siyasette aktif bir katılımcı olabilir (Dean, 1965: 212). Yani, bu durum insan psikolojisiyle ilişkilendirilebilir.

4. SİYASAL YABANCILAŞMA

Siyasal katılmayı etkileyen psikolojik değişkenlerin tümü katılmayı uyarıcı yönde etki yapmaz. Siyasal katılmadan uzaklaştırıcı etkenler de bulunmaktadır. Yabancılaşma böyle bir değişkendir. Siyasal yabancılaşma, bireylerin siyasal sistemi kendisi ile hiçbir ilişkisi olmayan, kendisi dışında olan bir yapı olarak görmesidir (Turan,1996: 88).

Marx'a göre ekonomik yabancılaşma, toplumsal yabancılaşmayı ortaya çıkarır. Üretim araçlarına sahip olan ve olmayan iki sınıfın ortaya çıkması neticesinde, her iki sınıf içindeki bireyler insan olmanın sadece bir kısım özelliklerine sahiptirler. Çalışan sınıf, emeğinin ürününe sahip değilken, diğer sınıf kendi emeğinin ürünü olmayan bir mala sahip olmaktadır. Dolayısıyla her iki sınıf kendi emeğinin ürününe sahip değildir. Ekonomik yabancılaşma, toplumsal yabancılaşmayı, toplumsal yabancılaşma ise siyasal yabancılaşmayı ortaya çıkarır (Çetin, Görüşük, 2015: 244). Dolayısıyla yabancılaşma bireyden başlayıp topluma ilerleyen bir süreci ifade etmektedir. Bu anlamda, siyasal yabancılaşma sürecinin anlaşılabilmesi için toplumsal yapı ve o toplumda bulunan bireylerin psikolojik ve sosyo-ekonomik durumlarının iyi bir şekilde değerlendirilmesi gerekir.

Yabancılaşma, bir zaman boyutunu içermektedir. Birey, bir ilişki veya değer kaybını algılamaktadır. Yani birey daha önce bağlı olmadan herhangi birşeyden uzaklaşamaz. Dolayısıyla, siyasal açıdan yabancılaşmış kişinin daha önce arzu ettiği, ya da toplumca istenen amaçlara varmak için önceden değer verdiği araçlar olarak siyasal kurumlardan uzaklaştığı ileri sürülmektedir (Alkan, Ergil, 1980: 212).

Siyasal yabancılaşma neticesinde ortaya çıkan durumlar ise şunlardır (Alkan, Ergil, 1980: 252-255):

- *Siyasal Güçsüzlük*: bireyin kendi davranışının arzuladığı siyasal sonuçları elde edilmesini ne ölçüde etkileyebileceği beklentisinden kaynaklanır. Bu beklenti ne kadar olumsuz ise, bireyin güçsüzlük duygusu o kadar yoğundur.

- *Güvensizlik*: bireyin siyasal rolleri olan sorumluların toplum karşısında sürekli ve sistematik olarak değer verilen siyasal kuralları ve alışlagelmiş gelenekleri çiğnediklerine ilişkin duygudur.
- *Anlamsızlık*: bireyin, siyasal sistemin nasıl işlediğini anlamayarak, değişik siyasal uyarıların yardımıyla fikir oluşturmak ve siyasal olayların sonuçlarını kestirmek konularında kendi başarısızlığına ilişkin duygusudur.
- *Tecrit*: bireyler, toplumun diğer bireyelerinin (ya da çoğunluğunun) çok değer verdiği amaç ve inançlara düşük düzeyde ödül değeri atfederler. Tecrit eğilimi, siyasal topluluğun diğer üyeleri tarafından yaygın olarak paylaşılan siyasal amaç, kural ve araçların yadsınması ile belirtilir.

Ergil'in yaptığı bir araştırmaya göre (1980: 282); yabancılaşan bireyler, tüm iletişim evreninden uzaklaşmamakta (toplumsal-siyasal süreçlere ilgisizleşmemekte), fakat, güven duymadığı sistemin iletişim ağından uzaklaşmaktadır. Onun yerine kendi seçtiği ya da var olan güvenilir, uygun uyarı sağlayan, iletişim/etkileşim kanallarına yönelmektedir.

Yabancılaşma genellikle siyasi sistemin hayatta kalması için bir tehdit olarak kabul edilir. Bununla birlikte, yabancılaşma, siyasi davranış ve siyasi sistem arasındaki ilişkileri daha yakından incelendiğinde, her türlü yabancılaşmanın mutlaka "işlevsiz" olarak görülmemesi gerektiğini varsaymak mantıklıdır. Örneğin, yabancılaşmış bireyelerin katılımcı olmadığı durumlarda kayıtsızlığın siyasal sisteme katkısı

olağan karar verme kalıplarının korunmasına izin vermektir (Finifter, 1970: 406).

Siyasal yabancılaşma, ya da yüksek düzeyde kuralsızlık, ilgisizliğe ve siyasetten çekilmeye ve düşük düzeyde siyasal katılmaya yol açabilir. Buna karşın, bazen siyasal açıdan yabancılaşanların kitle halinde bir akıma katıldıkları görülmektedir. Çünkü bazı ülkelerde siyasal bunalım dönemlerinde çok yüksek düzeyde siyasal katılım olduğu gözlenmiştir (Ergil, 1980: 116). Örneği büyük ekonomik krizlerden sonra yeni ortaya çıkan bir partinin tek başına iktidara gelmesi bu durum için örnek verilebilir.

SONUÇ

İnsanlar siyasal aktörlerdir. Kişisel özellikleri, değerleri, inançları tutumları birbirinden farklılaşmaktadır. Bireylerin bu farklılaşan özellikleri, dış etmenlerin de etkisiyle bireylerde siyasete ilişkin tavırlarında farklı yönelimler geliştirmelerine sebep olmaktadır.

Siyasal kayıtsızlık ile siyasal yabancılaşma arasında bir ayırım yapılması gerekir. Kayıtsızlık, kişisel sorumluluk duygusunun yokluğunu, pasifliği ve siyasi meselelere kayıtsızlığı ifade etmekte ve katılım için kişisel bir zorunluluk hissinin olmadığını göstermektedir. Siyasal yabancılaşma ise siyasi sistemin aktif bir şekilde reddedilmesi anlamına gelir ve dolayısıyla siyasi katılım olumsuz olarak ortaya çıkmaktadır.

Siyasal kayıtsızlık, siyasete, siyasi faaliyetlere karşı ilgisizlik yoluyla ortaya çıkar ve gelişir. Bu durum düşük seçmen katılımına, siyasi durgunluğa ve genel demokratik açıklara neden olabilir.

Siyasal kayıtsızlığı ortaya çıkaran farklı gerekçeler olabilir. Öncelikli olarak bireylerde yeterli siyasi eğitimin olmaması bu durumu açıklar. Çünkü bu durum bireylerdeki siyaset anlayışının önemini zayıflatabilir. Dolayısıyla bireyle oy vermenin ve demokratik süreçleri geliştirmenin öneminin farkına varamazlar. İkinci olarak, siyasette çeşitlilik ve temsil eksikliği de siyasal kayıtsızlığa yol açabilir. Bireyler siyasi düzeyde temsil edilmediklerini hissettiklerinde, siyasi süreçlere katılmaya isteksiz hissedebilirler. Üçüncü olarak, bireylerin gelecek beklenti ve ümitlerinin olumsuz olması da siyasal kayıtsızlığa sebep olabilir. Dördüncü olarak ise, sistem içerisindeki rollerinin farkında olmamaları bireyleri siyasal kayıtsızlığa itebilir.

İnsanların yabancılaşma durumları birbirinden farklıdır, yada insanların neden ve nasıl yabancılaştıkları net bir şekilde ortaya konulamaz. Ancak, sistemin bütününe bakıldığında toplumda siyasetten büyük oranda uzaklaşmış, siyasal konulara ve olaylara ilginin azaldığı, kayıtsızlığın arttığı görülüyorsa, sorunun kaynağı sistemseldir. Aksi takdirde, bu durum bireylerin içinde buldukları kişisel durumlarıyla daha kolay açıklanabilir.

Siyasal yabancılaşma, bireyin siyasal sistemi algılama, siyasal sistem ile ilişkileri ve siyasal sistemi değerlendirme durumuyla ilgili olabilir. Dolayısıyla, bireyin siyasal sistem üzerinde etkinliğinin artırılabilme-

si için sistemin bireyin algı ve değerlendirme düzeyine göre kanallarının açık olması faydalı olacaktır.

Siyasal kayıtsızlık ve siyasal yabancılaşmanın siyaset üzerinde bir sorun olmasının nedeni, bir toplumun gelişiminin ve yasalarının tam anlamıyla işlemesi için mümkün olduğu kadar yüksek düzeyde siyasi farkındalığın ortaya çıkmaması sonucunu doğurmasıdır. Bu farkındalık yok ise yönetilenlerle yöneticiler arasındaki kontrol mekanizmasında aksamalar ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Adorno, T.W. (2011). Otoritaryen kişilik üstüne, (Çev. Doğan Şahiner), İstanbul: Say Yayınları.
- Alkan, T. ve Ergil, D. (1980). Siyaset psikolojisi, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Buckingham, D. (1999). Young people, politics and news media: beyond political socialisation. *Oxford Review of Education* (25:1-2), 171-184.
- Çetin, H. ve Görüşük, L. (2015). Siyaset psikolojisi, Ankara: Orion Yayınları.
- Dean, D.G. (1965). Powerlessness and political apathy. *Social Science*, (40/4), 208-213.
- Ergil, D. (1980). Yabancılaşma ve siyasal katılma, Ankara: Olgaç Yayınevi.
- Finifter, A.W. (1970). Dimensions of political alienation. *The American Political Science Review* 64(2), 389-410.
- Giddens, A.,ve Sutton, P.W. (2018). Sosyolojide temel kavramlar (3.Baskı). (Çev. Ali Esgin), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Güney, S. (2017). Sosyal psikoloji (4. Basım). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Jowell, R. ve Park, A. (1998). Young people, politics and citizenship. *CREST Paper* (67), 1-18.
- Kalaycıoğlu, E. (1983). Çağdaş siyasal bilim, İstanbul: Beta Yayın.
- Özler, H. (2014). Siyaset psikolojisi, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Pap, A. vd. (2018). Reducing political apathy using political marketing-the role of media. 32nd. IBIMA Conference, 15-16 November, Seville.
- Reasons for Political Apathy (2020). https://tmcc.instructure.com/courses/1069188/assignments/5287916_E.T. 13.07.2020.
- Turan, İ. (1996). Siyasal sistem ve siyasal davranış, İstanbul: Der Yayınları.
- Yakubu, A.Y. (2012). Democracy and political apathy in Nigeria (1999-2011). *European Scientific Journal*, (8/20), 38-48.
- Feldman, S. (2003). Values, ideology, and the structure of political attitudes. D. O. Sears, L. Huddy, & R. Jervis (Eds.), *Oxford handbook of political psychology* p. 477–508. Oxford University Press.

- Bingöl, O. (2017). Siyasal kayıtsızlık: apati. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5(9), 44-51.
- Pastrana-Valls, A. (2018). Values, attitudes, and political participation in Mexico. *Palabra Clave*, 21(3), 673-709.
- Milburn, M.A. (1998). *Kamuoyu ve siyaset*, Ankara: İmge Kitabevi.

BÖLÜM 7

FARKLI AİLE YAPISINDA YETİŞEN ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ALGILARI: YAPILMIŞ YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZ ÖRNEKLERİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Sümeyye AYDOĞDU¹
Yüksek Lisans Öğrencisi Büşra GÜRBÜZ²

¹ Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyoloji Anabilim Dalı,
sumeyye.aydogdu@karatay.edu.tr, 05063216826
ORCID NO: 0000-0002-8895-0662

² KTO Karatay Üniversitesi, Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı Anabilim Dalı,
busra.gurbuz@karatay.edu.tr, 05558890988
ORCID NO: 0000-0001-8738-2213

GİRİŞ

Cinsiyet kavramı; kadın ve erkek olmanın biyolojik olarak ayrımına vurgu yapar (Çelik, 2008, s. 6). Bir başka deyişle cinsiyet kişinin bir erkek ya da kadınlığına özgü olarak genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleri ifade etmektedir. Bu anlamda cinsiyet kişinin doğuştan kazanmış olduğu bir statüdür (Pala Kaplan , 2015, s. 15). Kısaca cinsiyet, kadın ve erkeğin biyolojik ve fizyolojik olarak farklılıklara sahip olması şeklinde tanımlanmaktadır (Güzel, 2018, s. 4). Birey biyolojik olarak sahip olduğu cinsiyeti ile birlikte bulunduğu toplumda bir sosyalleşme sürecinde yer almaktadır. Buna dayalı olarak toplumsal cinsiyet ise, bir bireyden doğduğu andan itibaren cinsiyetine uygun olarak bulunduğu toplumun ondan beklediği görevleri ve ona yüklediği rolleri ifade etmektedir (Yaylı & Kitiş Çıtar, 2014, s. 2076).

1970'lerde ilk defa kullanılmaya başlanan toplumsal cinsiyet kavramı, kadınların feminizm hareketleri için ufuk açıcı olmuştur. Erkek ve kadın cinsiyet farklılıklarının giderilip giderilemeyeceği üzerine tartışılmıştır (Erdoğan, 2008, s. 6). Toplumsal cinsiyet kavramı bireyin içinde bulunduğu toplum tarafından oluşturulması sebebiyle bu kavram toplumdaki topluma, kültürden kültüre değişen ve zaman içerisinde de içerik bakımından değişiklikler gösterebilen bir kavramdır. Bu sebeple toplumsal cinsiyetin bireylere getirmiş olduğu roller durağan değildir (Seçgin & Tural, 2011, s. 2447). II. Dünya Savaşı, Sanayi Devrimi gibi dünyayı etkisi altına alan ve sosyal, ekonomik sonuçları olan tarihsel gelişimler, tüm toplumlarda olduğu gibi Türk toplumunda da bazı değişme ve gelişmelere neden olmuştur.

Toplumumuzda meydana gelen bu değişimler, temel kurumlardan olan aile kurumunu da derinden etkilemiştir. Bu değişme sürecinde aile yapısının değişmesi, okuma yazma oranındaki artış, eğitim hakkında cinsiyet ayrımının önüne geçilmesi, kadının emeğini satarak bir ücret karşılığında iş hayatında yer alması erkek ve kadının cinsiyet rollerinde ve bunlardan beklenen tutum ve davranışlarda değişimlerin meydana gelmesine sebep olmuştur (Baykal, 1991, s. 66).

Bir toplumda kadın ile erkek arasındaki eşitliğin sağlanması, cinsiyete dayalı ayrımcılığın ortadan kalkmasının ve toplumun uygarlık düzeyine gelmesinin şartı kadının o toplumdaki konumuna bağlıdır. Toplumsal cinsiyet kavramı daha çok kadınla ilişkilendirilmekle birlikte kadına toplum tarafından yüklenen görev ve sorumluluklar, kadının toplumda nasıl ele alındığı, algılandığı ve toplumun kadından beklentilerini ifade eden bir kavramdır. Nitekim toplumsal cinsiyet konusunu araştırma konusu olarak ele alan çalışmalarda daha çok kadınla erkek kıyaslanmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı kişinin kültürel ve toplumsal rolü, ruhsal-işsel tanımlanması ve onların temsil edilmesi manasında kullanılmaktadır. Cinsiyeti doğa belirlerken toplumsal cinsiyet kültür tarafından belirlenmekte ve toplumsal cinsiyet kimliği hakkındaki algı ve tutumlar cinsel eğitim ve davranışla erken yaşlarda oluşmaktadır (Alisbah Tuksan, 2012, s. 445). Her ne kadar sosyal hayatta arkadaş çevresi, okul hayatında öğretmenler gibi faktörler toplumsal cinsiyet konusunda kişilerin algı ve tutumlarını ciddi anlamda etkileyebilecek

bir potansiyele sahip olsa da bu önemli etkenlerin başında aile faktörü gelmektedir.

Aile her çağda; ekonomi, din, siyaset, boş zamanları değerlendirme ve eğitim gibi temel kurumlar arasında kişinin toplumsallaştırılması konusunda toplum ve devlet için öncelikli kurum olarak kabul edilmiştir (Özpolat, 2010, s.10; Aydın, 2015, s.114). Nitekim pek çok araştırmada kişiyi hayatta mutlu, başarılı, topluma yararlı ve uyumlu kılarak hayata hazırlayan bilgilerinin temellerinin atıldığı temel kurum olarak aile kurumu karşımıza çıkmaktadır (Özpolat, 2010, s.10).

Toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenildiği ilk yerin aile, daha sonra ise okul, iş ve arkadaş çevresi olduğu bilinmektedir. Kişilerin mevcut algı ve tutumlarının gelişmesinde ve değişmesinde eğitim kurumunun tartışmasız etkili olduğu bir gerçektir. Bununla birlikte kişinin üniversite yıllarına geldiği süreç boyunca aldığı eğitime karşın ailedeki edinmiş olduğu davranış kalıplarını değiştirmesi oldukça güç olabilmektedir. Dolayısıyla sosyalizasyon sürecinden geçen bir kişi, üniversite yıllarına geldiğinde toplumsal cinsiyet ve karşı cinse olan davranış kalıplarını kısmen değiştirebilse de öğrenciler üzerinde halen aileden kazandığı davranış kalıp yargılarının devam ettiği görülebilmektedir (Kahraman, Ozansoy Tunçdemir, & Özcan, 2015, s. 137). Bu kapsamda bu çalışmada, toplumsal cinsiyet algısının oluşmasında önemli bir etkiye sahip olan aile kurumunun farklılık gösteren özelliklerinin etkisi üniversite öğrencileri üzerinden incelenecektir.

1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Gerçekleştirilen çalışmada mevcut yazılı olan kaynaklardan elde edilerek verilerin toplandığı literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. (Karasar, 2015, s. 77). Nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden biri olan ve doküman incelemesi olarak da adlandırılan literatür taraması ile amaç araştırmanın amacına uygun olarak elde edilmiş belgeleri sistematik bir şekilde analiz etmek, birbiriyle ilişkilendirmek ve bir bütüne ulaşmaya çalışmaktır (Muşmal & Gürbüz, 2018, s. 218). İçerik analizi ise belge içeriklerinin çözümlenmesi, verilerin toplanması, analiz edilmesi, kategorileştirilmesi ve yorumlanmasıdır (Tanrıverdi & Köksal, 2018, s. 250).

Farklı aile tür ve yapı unsurlarının toplumsal cinsiyet algıları üzerindeki etkilerinin betimlendiği bu çalışmada veri elde edileceği düşünülen ve çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen yüksek lisans ve doktora tezleri YÖK Ulusal Tez Merkezi'nde taratılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi (2020)'nden elde edilen verilere göre Türkiye'de toplumsal cinsiyet ve üniversite öğrencileri konusunda toplam 55 yüksek lisans ve doktora tezine ulaşılmıştır. Bu tezlerden 27'si çalışmanın amacına uygun olarak örneklem (Zeyneloğlu, 2008; Atış, 2010; Yaşar, 2011; Kavuran, 2011; Arıcı, 2011; Özcan, 2012; Başar, 2012; Çavdar, 2013; Kul, 2016; Türkmenoğlu, 2016; Öcal Yüceol, 2016; Yıldırım, 2016; Akkoç, 2018; Çınar, 2018; Şimşek, 2018; Altın, 2018; Balcı Devrim, 2019; Onurluer, 2019; Keskin, 2019; Ateş, 2019; Ünser, 2019; Kurtuluş, 2019; Kara, 2019; Canan Durak, 2019; Alptekin, 2019; Takkin, 2020) olarak belirlenmiştir. Çalışmanın

örneklem seçimi ve örneklemden elde edilen bulguların kategorize edilmesi aile kurumunun yapısal özelliklerine bağlı olarak gerçekleştirilmiştir. Örnekleme oluşturan çalışmalar doküman inceleme ve içerik analizi tekniği ile analiz edilerek bu çalışmanın verileri elde edilmiştir.

2. BULGULAR

YÖK-Tez Merkezi'nde yapılan tarama neticesinde, nicel yöntemle gerçekleştirilmiş 27 tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bu araştırmanın sonucunda; aile tipi ve yapısı, baba eğitim ve çalışma durumu, anne eğitim ve çalışma durumu, aile gelir durumu, kardeş sayısı, kaçınıcı çocuk olma durumu, yaşamının çoğunu geçirdiği yer, 18 yaşına kadar kiminle yaşadığı, ikamet edilen yer, öğrencilerin kaldıkları yer, anne baba evlenme şekli, aile içi şiddet durumu, aileden alınan sosyal destek ve aileden alınan maddi destek durumları ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki anlamlı farklılık durumuna yönelik veriler bulgular kısmında ele alınmıştır.

2.1. Toplumsal Cinsiyet Algısına Etki Eden Aile Tipi Ve Yapısı

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Düşünülen Aile Tipi Ve Yapısı				
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	1	4	5
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	2	2	4	8
Toplam	2	3	8	13

Aile tipi ve yapısı ile öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen 13 çalışmadan 5'i (Başar, 2012; Kul, 2016; Yıldırım, 2016; Onurluer, 2019; Keskin, 2019) anlamlı sonuca ulaşırken 7'si (Zeyneloğlu, 2008; Atış, 2010; Yaşar, 2011; Kavuran, 2011; Türkmenoğlu, 2016; Akkoç, 2018; Balcı Devrim, 2019) istatistiksel olarak herhangi bir ilişki saptayamamıştır. Sonuçları anlamlı olan çalışmalar arasında aile tipini inceleyen çalışmaların tamamında çekirdek aileye sahip olan öğrencilerde pozitif yönde toplumsal cinsiyet algısına sahip oldukları tespit edilmiştir. Diğer bir ifadeyle çekirdek aile sahip öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir.

Aile tipi ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiye ilişkin verilere ek olarak aile türüne de yönelik bulguların literatürde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu kapsamda Keskin (2019) aile türü ile toplumsal cinsiyet algısı arasında bir ilişki olup olmadığını incelemiştir ve demokratik ailede yetişen öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir. Ayrıca anne-baba birliktelik durumu ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi elen alan Başar (2012) ve Devrim (2019) bu iki değişken arasında anlamlı bir farka rastlamamıştır. Keskin (2019) ise yaptığı çalışmasında ailedeki birey sayısı arttıkça öğrencilerin daha pozitif toplumsal cinsiyet algılarına sahip olduğunu tespit etmiştir.

2.2. Baba Eğitim Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Baba Eğitim Durumu	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	3	5	8
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	2	3	7	12
Toplam	2	6	9	20

Baba eğitimi ile öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen 20 çalışmadan 8'i (Arıcı, 2011; Başar, 2012; Çavdar, 2013; Yıldırım, 2016; Öcal Yüceol, 2016; Akkoç, 2018; Altın, 2018; Kara, 2019) istatistiksel olarak anlamlı sonuç elde ederken; 12'si (Zeyneloğlu, 2008; Atış, 2010; Yaşar, 2011; Kavuran, 2011; Özcan, 2012; Çınar, 2018; Şimşek, 2018; Balcı Devrim, 2019; Onurluer, 2019; Ünser, 2019; Kurtuluş, 2019; Takkin, 2020) herhangi bir ilişki saptayamamıştır. Sonuçları anlamlı olan çalışmalar içerisinde 7 tane çalışma babanın eğitim düzeyi arttıkça öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarının da daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını saptamıştır. Bu verilerin aksine Altın (2018), babası ilköğretim mezunu olan öğrencilerin, lise ve üniversite mezunu olan öğrencilere göre daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşmıştır.

2.3. Baba Çalışma Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Baba Çalışma Durumu	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	-	-
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	1	1	2	4
Toplam	1	2	2	4

Babanın eğitim durumunun genel olarak öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkili olduğu tespit edilirken, babanın çalışma durumunu ele alan çalışmalar ise aralarında bir ilişki tespit edememiştir (Atış, 2010; Yaşar, 2011; Ateş, 2017; Onurluer, 2019).

2.4. Anne Eğitim Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Anne Eğitim Durumu	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	1	4	7	12
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	2	5	7
Toplam	1	6	12	19

Anne eğitim durumu ile öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen 19 çalışmadan 12 tanesi (Atış, 2010; Kavuran, 2011; Arıcı, 2011; Başar, 2012; Çavdar, 2013; Kul, 2016; Yıldırım, 2016; Öcal Yüceol, 2016; Akkoç, 2018; Filiz Ünser, 2019; Kurtuluş, 2019; Takkin, 2020) istatistiksel olarak anlamlı sonuca

ulaşırken; 7 tanesi (Yaşar, 2011; Özcan, 2012; Ateş, 2017; Çınar, 2018; Onurluer, 2019; Özkan, 2019; Balcı Devrim, 2019) herhangi bir ilişki saptayamamıştır. Bu bağlamda anne eğitim durumunun seviyesinin yükselişine bağlı olarak öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir.

2.5. Anne Çalışma Durumunun Toplumsal Cinsiyet Algısı Üzerine İncelenmesi

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Anne Çalışma Durumu	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilen Çalışma Sayısı	-	1	-	1
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	2	-	4	6
Toplam	2	1	4	7

Bu başlıkta öğrencilerin annenin çalışma durumu ile toplumsal cinsiyet algıları arasındaki ilişkiyi inceleyen 7 çalışma yer almaktadır. Bu kapsamda çalışmasını gerçekleştiren ve anlamlı sonuca ulaşan Başar (2012) annesi çalışan öğrencilerin daha eşitlikçi tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşırken; kalan 6 (Zeyneloğlu, 2008; Atış, 2010; Yıldırım, 2016; Özkan, 2019; Onurluer, 2019; Keskin, 2019) çalışma herhangi bir sonuç elde edememiştir.

2.6. Aile Gelir Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Aile Gelir Durumu	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamli Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	6	6
Anlamli Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	-	4	4
Toplam	-	-	10	10

Aile gelir durumu ile toplumsal cinsiyet algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı inceleyen 10 çalışmadan 6'sı (Kul, 2016; Şimşek, 2018; Altın, 2018; Çınar, 2018; Keskin, 2019; Takkin, 2020) anlamlı sonuca ulaşırken; 4'ü (Onurluer, 2019; Kara, 2019; Balcı Devrim, 2019; Özkan, 2019) herhangi bir ilişki saptayamamıştır. Genellikle gelir düzeyinin artışına bağlı olarak toplumsal cinsiyet algısının da daha eşitlikçi bir tutuma dönüştüğü tespit edilirken; Altın (2018) aile geliri düşük olan daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını, Takkin 'de (2020) ailesinin aylık geliri 2000 TL ve altı ile 6000 TL ve üstü olan öğrencilerin 2001-6000 TL olan öğrencilere göre daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir.

2.7. Kardeş Sayısına Göre

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Kardeş Sayısı Durumu	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilen Çalışma Sayısı	1	-	2	3
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	1	1	4	6
Toplam	2	1	6	9

Kardeş sayısı ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan 3 tanesi istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç tespit etmiş olup; Yıldırım (2016) kardeş sayısı azaldıkça öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları sonucuna ulaşırken, Zeyneloğlu (2008) ise kardeş sayısının arttıkça öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir.

Bu verilere ek olarak toplumsal cinsiyet algısını etkilediği düşünülerek incelenmiş olan erkek ve kız kardeş sayısı arasındaki ilişki Onurluer'in (2019) çalışmasında yer almaktadır. Onurluer öğrencilerin toplumsal cinsiyet algıları ile kız kardeş sayıları arasında anlamlı bir farklılık tespit edemezken, erkek kardeşe sahip olmayanların daha pozitif toplumsal cinsiyet algılarına sahip olduklarını tespit etmiştir. Bu verilerin aksine Atış (2010), Yaşar (2011), Türkmenoğlu (2016), Filiz Ünser (2019), Balcı Devrim (2019), Özkan (2019) kardeş sayısı ile toplumsal cinsiyet arasında herhangi bir ilişki tespit edememiştir.

2.8. Kaçınıcı Çocuk Olma Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Kaçınıcı Çocuk Olma Durumu	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	1	1
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	-	-	-
Toplam	-	-	1	1

Şimşek (2018) öğrencilerin toplumsal cinsiyet algıları ile kaçınıcı çocuk olma durumu arasındaki ilişkiyi incelemiş olup anlamlı bir sonuca ulaşmıştır. Elde ettiği veriler ışığında ailenin ilk çocuğu olan öğrencilerin; ailenin son ve ortanca olan çocukların daha eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir.

2.9. Aileden Alınan Maddi Destek Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Aileden Alınan Maddi Destek Durumu	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	1	1
Anlamli Farklilik Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	-	-	-
Toplam	-	-	1	1

Aileden alınan maddi desteğin toplumsal cinsiyet algıları üzerinde etkisi olup olmadığını inceleyen Çınar (2018) istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup, maddi destek aldığını belirten

öğrencilerin daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet algısına sahip olduklarını tespit etmiştir.

2.10. Aileden Alınan Sosyal Destek Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Düşünülen Aileden Alınan Sosyal Destek Durumu				
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	2	2
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	-	-	-
Toplam	-	-	2	2

Aileden sosyal destek alma durumu toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen Çınar (2018) ve Kul (2016) ise yapmış oldukları araştırmalarında istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç tespit etmiş olup; ailelerinde sosyal destek alan öğrencilerin daha eşitlikçi bir toplumsal cinsiyet algısına sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

2.11. Aile İçi Şiddet Durumu

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Düşünülen Aile İçi Şiddet Durumu				
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	4	4
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	-	-	-
Toplam	-	-	4	4

Aile içinde şiddete şahit olmanın veya aile içinde şiddet görmenin öğrencilerin toplumsal cinsiyet algısı üzerinde etkisi olup olmadığını araştıran 4 çalışmanın da anlamlı sonuç elde ettiği bir başka deyişle şiddet görmeyen öğrencilerin daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir.

2.12. Anne Baba Evlenme Şekli

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Anne Baba Evlenme Şekli	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	1	1
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	1	-	1
Toplam	-	1	1	2

Anne baba evlenme şekli ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişki ele alan ve anlamlı sonuca ulaşan Durak (2019) yapmış olduğu araştırmasında, anne babası berdel ile evlenen öğrencilerin diğer öğrencilere oranla eşitlikçi bir tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir.

2.13. Öğrencilerin Kaldıkları Yer

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Öğrencilerin Kaldıkları Yer	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	1	1	2	4
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	1	2	3	6
Toplam	2	3	5	10

Öğrencilerin kaldıkları yerin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisini inceleyen 10 çalışmadan 4'ünün istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde ettiği tespit edilmiştir. Çalışmaların anlamlılık yönü incelenecek olursa; Ünser'in (2019) yaptığı araştırmasında ortaokul veya lisede ailesinin yanında kalan öğrencilerin, yurttan kalan öğrencilere kıyasla daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları, Zeyneloğlu'nun (2008) yaptığı araştırmasında tek başına/ arkadaşlarıyla birlikte evde yaşayan öğrencilerin, yurttan yaşayan öğrencilere ve birinci derece yakınları ile birlikte yaşayan öğrencilerin daha eşitlikçi tutuma sahip olduklarını tespit ederken Kul (2016) ve Başar (2012) ise yurttan kalan öğrencilerin evde arkadaşlarıyla kalan öğrencilerden daha eşitlikçi tutuma sahip olduklarını tespit etmiştir.

2.14. İkamet Edilen Yer

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen İkamet Edilen Yer	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	3	3
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	-	-	1	1
Toplam	-	-	4	4

İkamet edilen yerin toplumsal cinsiyet algısı üzerindeki etkisini inceleyen 4 çalışmadan 3'ü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit etmiş olup; kentte ikamet eden öğrencilerin kırsalda ikamet edenlere göre daha eşitlikçi bir tutuma sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Bu verilere ek olarak Özkan (2019) yaşanan bölge değişkeni ile toplumsal cinsiyet algılarını incelendiğinde ise Ege Bölgesi'nde yaşayan öğrencilerin diğer bölgelerde yaşayan öğrencilere göre daha eşitlikçi olduklarını tespit etmiştir.

2.15. 18 Yaşına Kadar Kiminle Yaşadığı

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen 18 Yaşına Kadar Kiminle Yaşadığı	2005- 2010	2011- 2015	2016- 2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Eden Çalışma Sayısı	-	-	-	-
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	1	1	-	2
Toplam	1	1	-	2

Öğrencilerin 18 yaşında kadar kiminle yaşadığı ile toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi inceleyen 2 araştırmacı da istatistiksel olarak anlamlı herhangi bir sonuca ulaşmamıştır.

2.16. Yaşamının Çoğunu Nerede Geçirdikleri

Toplumsal Cinsiyet Algısını Etkilediği Düşünülen Yaşamının Çoğunu Nerede Geçirdikleri Faktörü	2005-2010	2011-2015	2016-2020	Toplam
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilen Çalışma Sayısı	1	1	4	6
Anlamlı Farklılık Durumu Tespit Edilemeyen Çalışma Sayısı	1	2	4	7
Toplam	2	3	8	13

Öğrencilerin yaşamın çoğunu nerede geçirdikleri ile toplumsal cinsiyet algısı arasında herhangi biri ilişki olup olmadığı inceleyen 12 çalışmadan 6'sı istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit etmiştir. Bu bağlamda ilişkilerin anlamlılık yönü ise yaşamın çoğunu gelişmiş şehirlerde geçiren öğrencilerin az gelişmiş şehirde geçiren öğrencilere göre daha eşitlikçi tutuma sahip oldukları şeklindedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Elde edilen bulgular ışığında toplumsal cinsiyet algısını en çok etkilediği düşünülen faktörlerin aile tipi, anne ve baba eğitimi, ikamet edilen yer, aile içi şiddet, aileden alınan maddi ve sosyal destek olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca son yıllarda toplumsal cinsiyet algısını etkilediği düşünülen aile yapısı ve unsurlarının artış gösterdiği

görülmüştür. Son yıllarda toplumsal değişmeye bağlı olarak aile kurumunun da değiştiği bu doğrultuda toplumdaki aile türlerinin de (boşanmış, parçalanmış, çekirdek, geleneksel aile vb.) çeşitlenmeye başladığı bilinmektedir. Bu bağlamda aile türlerinde meydana gelen bu değişimin öğrencilerin toplumsal cinsiyet algılarını da etkileyebileceği bir başka deyişle toplumda meydana gelen değişim ve dönüşlerin toplumsal cinsiyet algıları üzerinde etkili olduğu söylenebilmektedir.

Cinsiyet rollerinin üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet algıları üzerinde yalnız başına anlamlı bir faktör olmadığı tespitinden hareketle öğrencileri yetiştiren ailelerin sahip olduğu sosyo-demografik özelliklerin ve yetiştikleri aile ortamının ile bir araya geldiğinde anlamlı hale geldiği söylenebilmektedir.

2012 yılına kadar aile tipi ve yapısının toplumsal cinsiyet algısını etkilediği yönünde çalışmaların bulunmadığı tespit edilerek toplumdaki tabakalaşma biçimlerinin çeşitlenmesine bağlı olarak son yıllarda sınıf yapılarının, ailelerin yapı ve unsurlarını etkilediği bunun da toplumsal cinsiyet algı ve tutumları üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir.

Anne ve baba eğitim durumunu ele alan çalışma sayısı (20) eşit olmasına rağmen; baba eğitim durumunun toplumsal cinsiyet algılarını etkilediği yönünde 8 çalışma bulunurken anne eğitim durumuna ilişkin 13 çalışmanın bulunduğu saptanmıştır. Bu durumu toplumumuzda “çocuğu anne yetiştirir” algısı üzerinden ele alacak olursak, annelerin toplumsal cinsiyet algı ve tutumlarının çocuklar

üzerinde daha etkili bir faktör olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Aile gelir durumu, aileden alınan maddi destek, sosyal destek, aile içi şiddete maruz kalma veya aile üyelerinden birisinin şiddete maruz kalmasına yönelik değişkenlerin toplumsal cinsiyet algısına olan etkisi son yıllarda yapılan çalışmalarda ele alındığı görülmüştür. Günümüze en yakın süreçte çalışma sayısının fazla olması (9), toplumdaki ayrımcılık ve şiddet gibi sorunların günümüzde önemli bir sorun alanı oluşturduğunu düşündürmektedir. Ayrıca bu bağlamda toplumsal cinsiyet algılarının ilk olduğu aileler ile derinlemesine görüşmeler yapılarak, edinim sürecinin bir de ailelerden dinlenmesinin, ebeveynlerin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşlerinin ve tutumlarının belirlenmesinin öğrencilerin sahip olduğu algı ve tutumlarla karşılaştırılmasında yardımcı olabilecektir. Böylece ebeveynlerin ve aile yapı unsurlarının öğrencilerin toplumsal cinsiyet algıları üzerindeki etkileri araştırmacıları daha doğru sonuçlara götürebilir.

Toplumsal cinsiyet toplumun, bireyin cinsiyetine uygun olarak bireye yüklemiş olduğu rol ve görevleri ifade eden bir kavram olarak daha çok sosyal bilimler literatüründe önemli bir yer almasına rağmen pek çok disiplinin de araştırma alanlarından biri olduğu (hemşirelik, bilimleri, sağlık yönetimi, sosyoloji, işletme) ve bunların başında da sağlık bilimlerinin geldiği tespit edilmiştir. Farklı anabilim dalları bünyesinde farklı fakültelerde gerçekleştirilen araştırmalar sonucu araştırmaların gerçekleştirildiği bütün bölümlerde öğrencilerin farkın-

dalık kazanmaları adına cinsiyet eşitliğine yönelik ders verilmesi gerektiği sonucu tespit edilmiştir. Bu durumda toplumun içinde işletmeci, doktor, avukat, öğretmen, sosyolog, psikolog mühendis vb. olarak göreceğimiz bugünün üniversite öğrencilerine insan hakları bağlamında eğitim müfredatlarına bir hak olarak cinsiyet eşitliği yönünde dersler verildiği takdirde eşitlikçi bir topluma ulaşma noktasında önemli bir adım olacaktır.

Araştırmaların genellikle bir üniversitenin öğrencilerine bağımlı kılınarak gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Ancak ailenin sahip olduğu sosyo-kültürel değerlerinin ve sosyo-ekonomik düzeyin toplumsal cinsiyet algı ve tutumları üzerinde etkili olduğu ve bu değişkenlerin ikamet edilen yere göre değişkenlik gösterdiği bir gerçektir. Bu gerçek üzerinden hareket edilecek olursa; araştırma gruplarının daha heterojen olmasının toplumsal cinsiyet algıları üzerindeki faktörleri daha genellenebilir olarak belirlemede etkili olabilecektir. Farklı kültürlerde yetişen öğrencilerin toplumsal cinsiyet algıları karşılaştırılarak toplumsal cinsiyet algısında en belirleyici aile özelliğinin belirlenerek buna yönelik politikalar geliştirilmesi halinde ailelerin farklı yapısal türlerinden çocukların daha az etkilenmesi sağlanabilir. Bu bağlamda yetişen neslin daha eşitlikçi bir tutuma sahip olabilmesi için aileleri bilgilendirme, etkileme, yönlendirme ve aile içi şiddeti önlemek amacıyla çeşitli eğitimler verilmesi etkili olacaktır.

Yapılan analizler sonucunda birey üniversite eğitimi almış olsa dahi algı ve tutumlarının şekillenmesinde ailenin temel faktör olduğu ve toplumsal cinsiyet eşitliği farkındalığının artırılması gereken öncelikli hedef kitlenin aile olduğu kanısına varılmıştır. Bu noktadan hareketle hedef kitle olan aileye özgü sosyal politika uygulamaları geliştirilmelidir. Böylece daha eşitlikçi, daha hak temelli bir toplum yapısına sahip olunacak olup; toplumdaki şiddet, taciz, cinayet, ayrımcılık gibi pek çok sosyal sorun ortadan kalkacak veya en aza inecektir.

KAYNAKÇA

- Akkoç, E. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sanko Üniversitesi, Gaziantep.
- Alisbah Tuksan, A. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Toplumda Kadına Bıçılan Roller Ve Çözümleri*. *İstanbul Barosu Dergisi*, 445-449.
- Alptekin, B. (2019). *Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerini ile Öğretmenlik Mesleğine Yönelik Tutumları*. Yüksek Lisans Tezi , Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu.
- Altın, A. (2018). *Sağlık Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rol Tutumları ile Akran Baskısı Yaşama Durumları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Arıcı, F. (2011). *Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Algular ve Psikolojik İyi Oluş*. Yüksek Lisans Tezi , Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ateş, A. (2017). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerini ve Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumları: Dicle Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi , Dicle Üniversitesi , Diyarbakır.
- Atış, F. (2010). *Ebelik/ Hemşirelik 1. ve 4. Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Adana.
- Balcı Devrim, S. (2019). *Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısının Flört Şiddeti Tutumuna Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Okan Üniversitesi, İstanbul.
- Başar, F. (2012). *Türkiye'deki Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Başçı, B., & Giray, S. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Çok Değişkenli İstatistiksel Tekniklerle Analizi*. *Journal Of Life Economics*, 3(4), 117-142.
- Baykal, D. (1991). *Üniversite Öğrencilerinin Cinsiyet Rollerini İle İlgili Kalıp Yargılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. *Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 1(2), 66.

- Çavdar, D. (2013). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançları*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çavlin, A., & Seçkiner, P. (2013). *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması*.
- Çelik, A. R. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin Eş Seçim Tutumlarında Toplumsal Cinsiyet Rollerine Algısı ve Değer Yönelimlerinin Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi, Klinik Psikoloji, İstanbul.
- Çelik, D. (2008). *Köşe Yazılarının Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çınar, G. (2018). *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine Göre Şiddet Eğilimi Üzerine Olan Sosyal Algılarının Araştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- Durak, U. (2019). *Hemşirelik ve Ebelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.
- Elgün , A., & Yeniçeri Alemdar, M. (2017). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rolleri tutumlarına yönelik bir araştırma: Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi örneği. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 3(3), 1054-1067.
- Erdoğan, N. (2008). *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Kadının Görünmeyen Emeği: Mersin Örneği*. Yüksek Lisans, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Esen, E., Siyez, D., Soylu, Y., & Demirgürz, G. (2017). Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Algısının Toplumsal Cinsiyet Rolü ve Cinsiyet Değişkenlerine Göre İncelenmesi. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 46-63.
- Filiz Ünser, A. (2019). *Erken Çocukluk Eğitimi Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine Tutumlarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi , Eskişehir.
- Güzel, G. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Bağlamında Ücret Eşitsizliği: Türkiye ve AB Ülkeleri Karşılaştırılması*. İktisat. İstanbul: Yıldız Teknik

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- İlhan, M. N., Uğraş Dikmen, A., & Ak, N. (2017). Toplumsal Cinsiyet Algısının Değerlendirilmesi. *International Journal of of Social And Humanities Sciences*, 1(2), 108-121.
- İnsani Gelişme Raporu. (2015). *İnsani Gelişme İçin Çalışma*.
- Kahraman, B., Ozansoy Tunçdemir, N., & Özcan, A. (2015). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Hemşirelik Bölümünde Öğrenim Gören Erkek Öğrencilerin Mesleğe Yönelik Algıları. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 18(2), 108-144.
- Kara, Z. (2019). *Üniversite Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Roller ve Homofobi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Kavuran, E. (2011). *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Bakışlarının Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Keskin, F. (2019). *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Kul, A. (2016). *Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin Cinsiyet Roller, Toplumsal Cinsiyet Algısı Ve Şiddet Eğilimleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi , Karabük.
- Kurtuluş, E. (2019). *Kadın Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ile Toplumsal Cinsiyet Rolü Stresi ve Olumsuz Değerlendirme Korkusu Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi , Adana.
- Muşmal, H., & Gürbüz, İ. (2018). Nitel Araştırmada Veri Toplama Yöntemleri ve Veri Türleri. Ş. Aslan (Ed.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (s. 217-243). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Onurluer, E. (2019). *Sınıf Öğretmeni Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Algılarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi , Eskişehir.
- Öcal Yüceol, S. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlar ile İlişki Doyumu ve Romantik İlişkilerde Akılcı Olmayan İnançlar Arasındaki*

- İlişkiler*. Yüksek Lisans Tezi , İstanbul Bilim Üniversitesi, İstanbul.
- Öngören, S. (2018). Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Algılarına Göre Okul Öncesi Öğretmenliğine İlişkin Görüşleri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 1773-1796.
- Özcan, A. (2012). *Toplumsal Cinsiyet Eğitiminin Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rol Tutumlarına Etkisi*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Özkan, G. (2019). *Üniversite Öğrencisi Kadın Futbolcuların Toplumsal Cinsiyet Algıları ile Sporcu Öz Yeterlilik Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Pala Kaplan , S. (2015). *Eğitim Sendikalarında Toplumsal Cinsiyet Politikaları*. Kadın Çalışmaları Programı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Pesen, A., Kara , İ., Kale, M., & Abbak, B. S. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Algısı İle Çatışma ve Şiddete İlişkin Farkındalık Düzeylerinin İncelenmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6(11), 325-339.
- R. Önder, Ö., Saba Yalçın, A., & Gökteş , B. (2013). Sağlık Kurumları Yöneticiliği Bölümü Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 55-78.
- Seçgin , F., & Tural, A. (2011). Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *Education Science*, 6(4), 2447-2458.
- Sedef Varol, Z., Çiçeklioglu, M., & Taner, Ş. (2016). Bir Tıp Fakültesi Birinci Sınıf Öğrencilerinde Toplumsal Cinsiyet Algı Düzeyi Ve İlişkili Faktörlerin Değerlendirilmesi. *Ege Tıp Dergisi*, 55(3), 122-128.
- Şentürk, B., Ayyıldız Ünnü, N., & Kesken, J. (2017). İş yaşamında Toplumsal Cinsiyetin Etkisi: Türkiye Üniversiteleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 879-892.
- Şimşek, Y. (2018). *Toplumsal Cinsiyet Rol Algıları ve Girişimcilik Niyeti Arasındaki İlişki: Kafkas Üniversitesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kafkas

Üniversitesi, Kars.

- Takkin, T. (2020). *Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Tutumlarının Özgüven, Kişilik Özellikleri ve Sosyo-Demografik Değişkenler ile İlişkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi, Mersin.
- Tanrıverdi, H., & Köksal, G. (2018). Etnografik Araştırma. Ş. Aslan (Ed.) içinde, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (s. 245-273). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Türkmenoğlu, M. D. (2016). *Hemşirelik Öğrenimi Gören Birinci ve Son Sınıf Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Ünal, F., Tarhan, S., & Çürükvelioglu Köksal, E. (2017, Şubat). Toplumsal Cinsiyet Algısını Yordamada Cinsiyet, Sınıf, Bölüm ve Toplumsal Cinsiyet Oluşumunun Rolü. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(1), 227-236.
- Vefikuluçay Yılmaz, D., Zeyneloğlu, S., Kocagöz, S., Kısa, S., Taşkın, L., & Eroğlu, K. (2009). Üniversite öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin görüşleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 776-792.
- Vefikuluçay, D., Zeyneloğlu, S., Eroğlu, K., & Taşkın, L. (2007). Kafkas Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Bakış Açılımları. *Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi*, 26-38.
- Yalçın, H., Arslan Kılıçoğlu, E., & Acar, A. (2017). Gençlerin Evlilik ve Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 858-865.
- Yaşar, B. (2011). *Öğretmen Adaylarının Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumlarının Kadın Sağlığı Hemşireliği Açısından Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Mersin.
- Yaylı, D., & Kitiş Çıtar, E. (2014). Ortaokul Türkçe Ders Kitapları Görsellerinde Toplumsal Cinsiyet. *Electronic Turkish Studies*, 5(9), 2075-2096.
- Yıldırım, S. (2016). *Üniversite Öğrencilerinin Benlik Saygısı ve Toplumsal Cinsiyet Tutumlarının Flört Şiddetine Yönelik Tutumlarına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Yılmaz, D., Zeyneloğlu, S., Kocaöz, S., Kısa, S., Taşkın, L., & Eroğlu, K. (2009).

Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Görüşleri.
Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1).

Yücel, C. (2015). Üniversite Öğrencilerinin Aile, Cinsiyet Rollerini Ve Kadına Yönelik Şiddete İlişkin Tutumları. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 1(1), 163-175.

Zeyneloğlu, S. (2008). *Ankara'da Hemşirelik Öğrenimi Gören Üniversite Öğrencilerinin Toplumsal Cinsiyet Rollerine İlişkin Tutumları*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

BÖLÜM 8

JOHN FOWLES'UN BİREYSEL ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BUĞRUL **

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van MYO, Van, Türkiye. Orcid: 0000-0003-1135-9628

* Bu çalışma, Danışmanlığını Yrd. Doç. Dr. Hasan Boynukara'nın yaptığı, Hasan Buğrul'a ait "John Fowles'un Birseyel Özgürlük Anlayışı" adlı Yüksek Lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

GİRİŞ

Özgürlük insan için en temel haktır. İnsan özgür olduğu sürece planlarını gerçekleştirebilir, hedeflerine ulaşabilir ve böylece mutluluğu yakalayabilir. Ancak her bir bireyin özgürlüğü dokunulamaz ve gasp edilemez olmakla birlikte insanlık tarihinin en çok sorun teşkil eden meselelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya tarihi bu hak uğruna nice mücadele ve savaflara tanık olmuştur. Bu bağlamda, dünya genelinde “özgürlük” konusu çok sayıda yazarın ilgi odağında olmuştur ve birçok önemli şahsiyet özgürlük konusunda verdiği mücadele ile özgürlüğün sembolü haline gelmiştir.

Öteden beri var olan ve güncelliğini hiçbir zaman yitirmeyen özgürlük kavramının tanımı ya da açıklaması, oturtulduğu zemine ve zamana göre farklılıklar içerir. Kavrama bu şekilde yaklaşırken bir tek tanım veya bakış açısından çok, tanımlardan ve bakış açılarından söz etmek gerekir. Fowles, konunun önemini farkında olarak, toplumda güçlüler ile zayıflar, yönetenler ile yönetilenler, gruplarla insan tekleri arasındaki ilişkide özgürlük sorununa bir açılım getirmeye çalışır.

Bu çalışmada, ilk önce “birey” ve “özgürlük” kavramları ile John Fowles’un eserleri ve bu eserle ilgili yapılmış literatür taranmıştır. Görüldüğü kadarıyla, John Fowles ve yazdığı eserler farklı yönleriyle ele alınmakla birlikte bireysel özgürlük anlayışı hakkında detaylı bir çalışma yapılmamıştır. İkinci olarak, yazara ait; “Ağaç ve Doğanın Doğası”, “Büyücü”, “Fransız Teğmenin Karısı” ile “Koleksiyoncu” adlı dört eseri detaylı olarak incelenmiştir ve yazarın bireysel özgürlük

anlayışı bir çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Yazar, doğrudan bireysel özgürlük kavramına girmek yerine onu dolaylı yoldan vermeyi tercih eder. Bu bağlamda, üçüncü olarak, yazara göre bireysel özgürlük önündeki engellerin neler olduğu hususu ele alınmıştır. Yukarıda adı geçen yazara ait dört kitaptan alıntı yapmak suretiyle, yazarın; “Para”, “Fiziki Güç”, “Sınıf Farklılıkları”, “Bilim”, “Gelenekler”, “İdealler”, “Görev” ve “Toplum” kavramlarına bakış açısı irdelenmeye çalışılmıştır. Son olarak da, yazarın bakış açısıyla “Bireysel Özgürlük” kavramı ele alınmıştır. Ona göre “bireysel özgürlük” arzu ettiğiniz yaşamı talep etme ve şartlar ne olursa olsun ona göre davranmak ve yaşamaktır. Eğer bunu yaparsanız siz “varsınız” demektir aksi taktirde sizin bir ölüden farkınız olmaz.

1. JOHN FOWLES

1926 yılında İngiltere'de doğmuştur. Yüzyılın en önemli yazarları arasında gösterilmektedir. Roman, hikâye, şiir ve deneme alanında çok sayıda yapıtı bulunmaktadır. Fowles 1963 'te "The Collector"ı (Koleksiyoncu) ilk romanı olarak yayınladı. "The Magus" (Büyücü) romanını 1966' da yazmış, ancak bu eserini 1977'de tekrar kaleme almıştır. The French Lieutenant's Woman [(Fransız Teğmen'in Kadını) (F.T.K.)] romanını 1974'te yazmıştır. 1979'de, "The Tree and The Nature of Nature" (Ağaç ve Doğanın Doğası) adlı eserini yazmıştır. Yazarın diğer roman ve öyküleri: The Ebony Tower — 1974, Daniel Martin — 1977, Mantissa — 1982, A Maggot — 1985. Deneme, şiir ve çeviri: The Aristos — 1964, Poems — 1973, Cinderella — 1974, Shipwreck — 1974, Quirke — 1977, Islands — 1978, The Enigma of

Stonehenge — 1980, A Short History of Lyme Regis — 1982, Lyme Regis, Three Town Walks — 1983.

Fowles'un yapıtlarında birbirine karşıt iki toplumsal sınıf ve kuşaklar arasındaki çatışmanın yanı sıra inanç, özgürlük ve doğa ilham kaynağı olarak ön plana çıkmaktadır.

2. BİREY VE ÖZGÜRLÜK KAVRAMLARI

2.1 Birey

Geçmişten bugüne değişik perspektiflerden bu kavram üzerine çok sayıda tanım yapılmıştır. Burada "birey" ve "bireycilik" sadece modernizm ve post-modernizm çerçevesinde ele alınmıştır. Bununla birlikte, genel olarak bütün prensipler için yaygın olan bir tanıma yer vermekte yarar vardır:

“Bireycilik bir grup, topluluk veya devletin otoritesine karşı değer, özgürlük ve mutluluğu vurgulayan bir kuram ve eylem biçimidir (veya) başkalarını dikkate almadan her birey tarafından kendi çıkarları için ortaya koyduğu eylem ve düşüncelerdir (veya) belirli şeylerin gerçekliğin' vurgulamaya veya farklılık ve belirli şeylerin kendi kendine yeterlilik kuramıdır” (Ege 1988: 6).

Bireycilik düşüncesi Avrupa'dan diğer ülkelere yayılmış olmasından bu kıtada birey kavramı daha bilinçli bir şekilde ön plana çıkmaktadır. (Lukes 1984:IX):

“Bireysellik, Roma Hukuku ve Hıristiyan ahlâkına özgü bir niteliktir. Rosusseau, Kant ve Bentham arasındaki diğer noktalar çok farklı iken, aralarındaki benzerliği ortaya çıkaran bireycilik felsefesidir. Bugün

bile, bireysellik, ister sosyal olayların bir açıklama metodu, ister hemen hemen bir doktrin gözü ile bakılsın, reformcunun eylem yönünü belirlemede haklı bir nedene bağlanabilir.”

2.2 Özgürlük

Yazarın "Bireysel özgürlük Anlayışı"nı ortaya koymadan önce ‘özgürlüğün’ ne olduğunu kısaca görmekte yarar vardır. Özgürlüğün birçok tanımı vardır. Bu çerçevede yazarın bu tanımlardan hangisinin çizgisinde olduğunu veya verilenlerin dışında başka bir düşünceye sahip olup olmadığını da göreceğiz. Marks'a göre; “Özgürlük zaruretlerin anlaşılmasıdır” (Tsal 1960:7). Hasan Ali Yücel'se özgürlüğü, erişilmesi en güç bir düşünüş veya yaşayış tarzı olarak tanımlar. Ona göre: “Zevki tadılır, fakat kolay kolay ne olduğu anlaşılmaz... Hürriyet bir idealdir. Varılacak bir yer, bir hedef bir amaçtır. Hürriyet havadır. Onsuz yaşanmaz. Kim onu sağlarsa yaşar. Kim onu yok etmeye kalkarsa yok olur.” Yücel, Özgürlük peşinde olan insanları amacına göre altı gruba ayırır:

- Özgürlüğü yalnız kendileri için değil, aynı derecede herkes için isteyenler.
- Özgürlüğü hudutsuz, şartsız isteyenler; ki bunlar mutlak olarak hükümet ve devlet düşmandırlar. Hukuk, ekonomi sosyal kural ve kanunları inkâr ederler. Bireylerin birey olarak birbirleriyle anlaşmasını yeterli görürler.
- Özgürlüğü yalnız kendisi için isteyenler. Bunların amacı ise; kudret, servet, şöhret ve hatta uluhiyettir.

- Milliyet düşüncesi. Yönetiminin halk tarafından olması, krallığa ve bunun gibi rejimlere karşı olma düşüncesi.
- Mahkum ve mahkum edilmek istenen milletlerin hakim veya hakim olmak isteyenlere karşı tavrı.
- Aşırı özgürlüğü gaye olarak değil, bir vasıta olarak kullanma yolunda olanlar. Buna örnek olarak da siyasi partiler gösterilir. (Yücel 1960:3).

Erich Fromm özgürlüğün bir tanımını yapmak yerine şu soruları yöneltir: “Hürriyet arzusu, insan tabiatından ileri gelen bir şey midir? Herhangi bir şahsın, içerisinde yaşadığı kültür tipine bağlı olmayan, hep aynı olan bir tecrübe midir, yoksa belli bir toplum içerisinde ulaşılmış olan ferdiyetçilik derecesine göre değişen bir şey midir? Hürriyet, yalnızca dış baskının bulunmamasını mı ifade eder, yoksa aynı zamanda başka bir şeyin varlığını da gerektirir mi ve eğer öyle ise, neyin varlığını gerektirir? Toplum içerisinde hangi sosyal ve ekonomik faktörler hürriyet mücadelesine yol açarlar? Hürriyet, insanın kaldıramayacağı kadar ağır bir yük, kaçıp kurtulmaya çalıştığı bir şey olabilir mi? Hürriyetin, bazı insanlar için üstüne titrenilen bir gaye, diğer bazıları içinse bir tehlike olması nereden ileri gelmektedir” (Fromm 1972:4-5; Çev: Aydan Yörükkan).

3. JOHN FOWLES’UN BİREYSEL ÖZGÜRLÜK ANLAYIŞI

Fowles yazdığı eserlerde değişik biçim ve ifade şekillerinde gücün çıkışını inceler ve bu sonuçta özgürlük, bireysel seçim ve kimlik araştırması olarak ortaya çıkar. 1971’de Daniel Halpher’in Fowles’la yaptığı bir söyleşide romanlarını hala önemli kılan şeyin ne olduğu sorusuna, Fowles: “Özgürlük, evet. Özgürlüğü nasıl başardığımız. Bu zihnimi kurcalamaktadır. Bütün kitaplarım bununla ilgilidir. Sorun

şudur, gerçekten özgür irade var mıdır? Özgürce seçebilir miyiz? Özgürce hareket edebilir miyiz? Bunu nasıl yaparız?” (Cooper 1991:7) şeklinde yanıtlar.

Fowles, özgürlük konusunu doğrudan vermek yerine özgürlüğe engel teşkil eden unsurları dolaylı olarak vermeyi tercih eder. Bu şekilde okuyucunun bu temayı tam kavramasını sağlamaya çalışır. Fowles, toplumları ve dolayısıyla bireyleri mutsuz eden, onları özgürlükten alıkoyan engeller arasında; paranın yaptırım gücü, fiziki güç, gelenek ve görenekler, bilim, görev anlayışı, gelecek için yapılan planlar, idealler, savaşlar ve bunlara benzer birçok etkeni gösterir. Bütün bunları aşmanın yolunun da bireyin kendisini tanımasından geçtiğini savunur.

3.1 Para

Fowles, parayı birey özgürlüğüne engel teşkil eden bir güç olarak görür. Bunun için de, hem bu gücü ve hem de bu gücü ellerinde tutan zenginlere karşı mücadele edilmesi gerektiğine inanır. Yazar, parayı şeytanla eş değer görür. Ona göre para bir güçtür ve bu güç insanı her zaman yoldan çıkarma tehlikesi taşır. Parası çok olanın dünyaya bakış açısı da değişiktir. Para kazanmayı yaşamının tek amacı olarak görür. Gözü hep yükseklerde, hiçbir zaman elindekiyle yetinmez. Parayı böyle gören insanlar, genellikle çıkara dayalı ilişkiler içerisinde olurlar. Bütün hareketleri yalana dayalıdır. Dürüstlük yerine sahtekarlık ve ikiyüzlülük vardır. Ahlaki ya da insani bir sorumluluk duymazlar. Hiçbir kötülükten kaçınmazlar. Fırsat düşünürler. Toplum yararına hiçbir şey düşünmezler. Yoksul insanları küçük

görürler. Miranda 'Yeni Kitle' dediği komünistlerle zenginleri kıyaslarken, aradaki farka değinir ve zenginleri şöyle tanımlar: “Bolluk, bolluk, ama ortalıklarda bir tek ruh yok” (Fowles 1992a:231; Çev: Münir H. Göle).

Para insana çok şey getirebilir; şan, şöhret, çevre ve parayla satın alınabilecek sayısız şeyler; ya götürdükleri? İşte, götürdüklerini de asla parayla geri alamaz ve onlar olmadan da insan mutlu olamaz. Fowles'a göre en güzel ilişkiler parayla ilişkisiz olanıdır, çünkü para daha çok iğrenç şeylere harcanır ve iğrenç şeyler asla mutluluk getirmez. Mutluluk olmadan da ne paranın ve ne de yaşamın bir anlamı vardır. Anlatıcı (Nicholas Urfe) ve Conchis arasındaki konuşmada, anlatıcının Conchis'in kimliği ve mal varlığı konusunda bilgi edinme isteğine karşılık, Conchis şunu der:

“Zenginlik berbat bir şeydir. Parayı kontrol etmesini öğrenmek bir ayı aşmaz. Fakat psikolojik denetimi sene/er boyu öğrenilmez, Ben de sene/er boyu bencil bir hayat sürdürdüm. Her zevki satın aldım. Bol bol seyahat ettim... Bir sürü ahbap edindim, birçoğu şimdi çok meşhur oldu. Fakat hiç bir zaman mesut olamadım” (Fowles 1995a:499; Çev: Münir H. Göle).

Zengin olabilmenin yolları çoktur. Ancak, bunların birçoğu alın terine ve haklı kazanca dayanmayan yollardan olabiliyor. Bu şekildeki kazançlar, başkalarına zarar verilerek; kimini uyuşturucuya veya buna benzer bataklıklara sürükleyerek elde edilebiliyor. Tek düşüncesi para kazanmak olan insanlar, kendilerine karşı bir tehlikeyi sezdikleri zaman, yine bu güçle onu sustururlar. Böylece, yolsuzlukların önu

alınmaz olur. Miranda, Clegg ile para, güç ve kendisini kaçırmayla ilgili konuları tartışırken, Clegg:

“Ama emin olun, insanların parası ve zamanı olsaydı, buna benzer pek çok olay çıkardı ortaya. Her yankı, şimdi bile herkesin bildiğinden çok daha fazlası var. Polisler biliyor, ama olayların sayısı öylesine kabarık ki, açığa vurmaya cesaret edemiyorlar” (Fowles 1992a:83; Çev: Münir H. Göle).

Özgürlüğün olmadığı, adaletin eşit dağıtılmadığı durumlarda çeşitli güçler devreye girer ve bu güçler bütün otoriteyi ellerinde tutarlar. Bu nüfuzu sağlayacak güçlerden biri, belki de en önemlisi paradır. Çok parası olanın sözü her yerde geçerli hale gelir. Bütün kapılar kendilerine açılır. En küçük engelden, en önemli soruna kadar paranın devreye girmesiyle her şey çözümlenir. Bu usulsüzlüklerin faturası ise başkalarına kesilir. Bu da acı, yoksulluk ve bir sürü sıkıntıya neden olur. Zenginler için sadece satın alabilecekleri daha fazla oyuncakları olur. Her şeyin karşılığı para olduğu zaman, zevkler, özgürlükler ve diğer her şeyin satın alınabileceği bir ortam doğar. Sıkıntı zenginler için yabancı bir kavramdır. Onlar bu tip şeylerin semtine bile uğramazlar. Her şeyi halledebilecekleri gücü ellerinde tutarlar. İstedikleri zaman ve istedikleri şekilde bu gücü kullanır ve işlerini hallederler. Bundan ötürü, doğacak sıkıntı ve sorunlar karşısında şaşkınlıkla karşılaşmamak gerekir. Anlatıcının kız arkadaşı bir denizci ile denize açılır. Bu durum karşısında onu şaşkınlığını fark eden Conchis, ona: “Senin yerinde olsam mantıklı olurum. Bu memlekette, paranın hatırı sayılır” (Fowles 1995a: 541; Çev: Münir H. Göle), der.

3.2 Fiziki Güç

Para gibi insanın özgürlüğünü belirleyen ve denetleyen başka etkenler de vardır. Bunlardan biri de fiziki güçtür. Fiziki gücü ellerinde bulunduranlar kendilerini diğer insanların efendisi gibi görürler ve onlara hiçbir özgürlük hakkı tanımazlar. Onlar ne derse, o olur. Nasıl istiyorlarsa öyle olmasını sağlarlar. Buna karşı hiçbir düşüncüyü dikkate bile almazlar. Hele onları öfkeliendirecek bir şey yapılacak olursa hemen harekete geçerler. Miranda, kendisini tutsak edip mahzende tutan Clegg'e kızması üzerine, Clegg şunu der: “Çok konuşuyorsunuz, dedim. Kimin efendi olduğunı unutuyorsunuz. Sizi unutuveririm, kimsenin de ruhu duymaz”(Fowles 1992a: 129; Çev: Münir H. Göle).

Fiziki güç şiddete dönüştürüldüğü zaman bireysel ve toplumsal kaoslar ortaya çıkar. Bireyler hem maddi ve hem de manevi baskılar altına alınırlar. Bireylerin düşüncelerini aktarmak, yaşama ve geliştirmelerine izin verilmez. Bu da toplum yaşantısının her alanda dondurulması anlamına gelir. İşlemez hale getirilen beyinler, becerileri kaybettirilen eller sonucunda kaçınılmaz olarak toplum büyük sıkıntılarla karşı karşıya gelir. Psikolojik ve ekonomik sorunlar büyük boyutlara ulaşır. Bu baskı devam ettiği sürece sorunlar daha da ağırlaşır. Fowles'un "Koleksiyoncu" yapıtını inceleyen Pamela Cooper yaptığı yorumda şunu açıklar: “Fiziki şiddet üzerindeki öneme değinirsek, Koleksiyoncu 'da, gücü özellikle bir zulüm, zulmü de yoksullaşmanın bir neticesi olarak ortaya konulması gerekir” (Cooper 1991: 21).

Fowles, fiziki şiddetin birey özgürlüğü üzerindeki olumsuz etkisini vurgulamaya çalışırken, Pemale Cooper, Fowles'un bu konuya yer vermekteki amacının altında başka nedenin olabileceğine ilişkin şu ilginç yorumu yapar:

“Bireyin birilerine zulmedip niçin zulüm etmemesi gerektiğini anlaması mümkün müdür? Gerçek anlam ve yüce gönüllülük bu tür zalimliğin ürünü olabilir mi? Açıkça, Nick zulüm edilerek ve cezalandırılarak Alison'a ilgi duyup onu sevmesi ve o... Julia'ya nefret etme yoluyla zorlanarak ona ilgi duyup onu sevmesi mümkün müdür?” (Cooper 1991: 21).

3.3 Sınıf Farklılıkları

Fowles, toplum içerisinde var olan sınıf farklılıklarını da birey özgürlüğü açısından bir engel olarak görür. Alt sınıftaki insanların üst sınıftaki soyluların adeta birer kölesi durumunda olduklarına dikkatleri çeker. Çok zor yaşam şartları altında ezilen bu sınıf ister istemez üst sınıfa hizmet etmeye mahkûm edilmiştir. Soylu sınıf ile alt sınıf arasında ‘efendi-köle’ ilişkisi vardır. Emirleri altında çalışanlar bütün kurallara uymak zorundadırlar. Kendi yaşam koşullarını ve diğer sorunlarını dile getirmeye cesaret edemezler. Kurallar tartışmasız ve eksiksiz yerine getirilmelidir. Mantıksal yönleri asla sorgulanamaz. Tam bir teslimiyet vardır. Anlatıcı Lyme Regis'in doğal güzelliğinin yanında kasabaya hükmeden dik yamaçlara dikkatleri çeker ve bu doğanın farklı yapısına bir teşbihle yaklaşır. Bunu sosyal statüye benzetir.

“Bu fırının içinde günde iki kere karıştırılması gereken üç ateş yanardı; ev düzeninin pürüzsüz işlemesi buna bağlı olduğundan ateş asla sönmemeliydi. İster baygınlık verici bir yaz günü olsun, ister her güneybatı rüzgârında canavar, boğucu siyah bulutlar üflesin; amansız fırının beslenmesi gerekirdi” (Fowles 1995b:21; Çev: Aslı Biçen).

Fowles, insanların sahip oldukları para, şan, şöhret, rütbe, ad ve buna benzer özellikleriyle diğer insanlardan üstün olamayacağını vurgular. Bireyler bu farklılıklarını daha çok zekâlarıyla kanıtlarlar. Toplum nazarında üstün görülen biri, sıradan bir bireyden daha az bir zekâyaya sahip olabilir. Buna göre bireyi değerli kılan omuzlarındaki kürkler değil, onların sahip olduğu akıldır. Akıl, bireyin kendisine ait bir değeridir, fakat zenginliğe, şan ve şöhrete dayalı değerler dışarıdan ve sonradan gelir ve bunların değerini yitirmesi her zaman olasıdır. Charles ve doktor arkadaşı bazı düşünceler ve ünlü kişilerle ilgili sohbetlerinde, doktor:

“Bir insan soyluymuş, değilmiş beni ırgalamaz. Bir düğ, hatta bir kral, sıradan bir adam kadar aptal olabilir... Kardeşlerim, diye bağırır. Chartist, 'herkes bir diğeri kadar iyi değil midir? "Yaşa, Bay Konuşmacı, çok haklısın', diye cevap verir. Paddy, hatta az buçuk daha iyidir!” (Fowles 1995b:142; Çev: Aslı Biçen), der.

İnsanların çoğu birbirlerini küçük görürler. Özellikle varlıklı insanlar veya toplum tarafından bir değer verilerek bir yerlere getirilenler. Örneğin, bir milletvekili kendisine verilen oylarla bir değer kazanır ve bu değer arkasındaki kişilerin desteği devam ettiği sürece vardır. Verilen destek geri çekildiği zaman, o değer de yok olur. Ancak,

böyle yerlere getirilenler bütün gücü kendilerinde görürler ve diğer insanlara tepeden bakarlar. Onların sıkıntılarını, acılarını hissedemezler ve göremezler, çünkü onların artık öyle sorunları yoktur. Miranda, tutsak yerden çıkarılıp açık havada gezmesine izin verilince, herhangi bir şekilde dışarıya bir haber sızdırma veya dışarıdan kendisine uzatılacak bir yardım eli beklentisi içerisinde olur. O sırada havada geçen bir uçağı görürken çaresizlik içerisinde şunu der: “Keşke insanlar altlarında neler olup bittiğini bilselerdi. Hepimiz uçakların içindeyiz” (Fowles 1992a: 144-145; Çev: Münir H. Göle).

Kendisini diğer insanlardan daha üstün gören kimse genellikle kendilerine güvensiz insanlardır. Bu tip insanlar daha çok kendilerini bir zamanlar hor görenlerdir. Kendi kusurlarını kapatmak için hep bir üst sınıfa atlama istekleri vardır. Kendilerini soylu sınıfa dahil etmek isterlerken, kendilerini inkar ettiklerinin farkına varmazlar. Kendilerini soylu insanlar gibi görür ve diğer insanları hor görmeye başlarlar. Anlatıcı, sınıflar arasındaki düşüncelerini vurgularken, orta sınıftaki insanlara şöyle bir eleştiride bulunur: “Ne yazık ki toplumu bir merdivenin basamakları olarak görecektir şekilde eğitilmişti; bu yüzden daha iyi olduğunu düşündüğü bir üst basamak için kendi basamağını hiçe sayıyordu” (Fowles 1995b:233; Çev: Aslı Biçen).

Varlıklı insanlar kendilerini hep güçlü görmek isterler. Güçlerini zayıflatacak her engeli ortadan kaldırmaktan geri durmazlar. Bu engelin ne olduğunun önemi yoktur. Bu bir insan olsa bile, ortadan kalkması gerekir. Kendi yaptıklarının, iç dünyalarının, kirli işlerinin

bilinmesine veya engel olunmasına izin vermezler. Diğer taraftan, soylu ve varlıklı kişiler, alt sınıftan olan insanların başarılı olmalarına veya zengin olmalarına tahammül edemezler. Onların, hep kendilerine muhtaç insanlar olarak kalmalarını isterler. Charles, evin uşağı olan Sam'ın değişen davranışlarından son derece rahatsızlık duyar ve bu rahatsızlığını sert bir şekilde gösterir: “Seni uyarıyorum, sana, bir kere gözünü yükkseklerle dikersen bu sana mutsuzluktan başka hiç bir şey getirmez” (Fowles 1995b:300; Çev: Aslı Biçen).

3.4 Bilim

Fowles'a göre, bu çağın bütün sorunlarının temeli bilimin getirdiklerine dayanmaktadır. Bilim insanlığa haksızlıkları, acı dolu bir yaşamı, gözyaşını ve diğer bütün olumsuzlukları öğretmekten öteye geçmemiştir. Tam bir felaket ortamı. Yazar bu felaketten çıkmanın, yani acıdan mutluluğa, gözyaşından sevinç çığlıklarına insanları ulaştırabilecek özgürlük yolunun olduğunu ve bu acı fırtınayı dindirecek yolun da insanların kendilerini bir daha tanıma fırsatını verecek ‘doğa’ ile bütünleşmesinden geçtiğine inanır. Çağın getirdiği sorunlar çok, yük ağır, bozulma ileri düzeyde ve bir umut ışığı varsa, o da doğayla bütünleşmekten geçer. İnsanlar doğayı fark etmeleriyle gerçekleri de fark etmiş olacaklardır. Kendilerini tanıyacaklardır. Varlıklarını fark edeceklerdir. Bilinçlenmeye ve özgürlüğe giden yollardan biri de budur. Anlatıcı, bu çağda bilimle gelen icatlara ve bilim adamlarına dikkatleri çekmek için şunu der:

“Bu kültürel devrimini bilinçli amaçlarının, zalimliklerinin ve başarısızlıklarının ne olduğu önemli değil; özünde Rönesans uygarlığının en sert kışlarından birinin yeşil bir bahar açılmasıydı sadece. Zincirlerin, engellerin, sınırların sonuydu. Tek bir şey üzerine kurulmuştu: Var olan, güzeldir. Kısacası Charles '(in çağının tam tersiydi)” (Fowles 1995b:67; Çev: Aslı Biçen).

Fowles, bugünkü bilimin ürünü olan teknoloji olmadan da insanların yaşamlarını sürdürebileceği görüşündedir. Teknoloji ürünlerinin olmadığı dönemlerde de insanların geçinebildiği ve hatta daha mutlu olduklarını vurgular. Önemli olan hızlı bir yaşam değil, yaşamın ne olduğunu bilmek ve bunu tatmaktır. Yaşamdan bir tat alırsanız mutlu olursunuz. Hiçbir anlam çıkarmadığınız şey size nasıl bir mutluluk verebilir ki? Charles ve doktor yaptıkları sohbette bazı politik düşünceleri sorgularken, doktor:

“İlkeye karşı çıkmıyorum. Ona ulaşmak için tutulan yolu beğenmiyorum. Demir Uygurlaştırıcı (demiryolunun kastediyordu) icat etmeden önce, ben genç bir adamken da gül gibi geçinip gidiyorduk. Çok sayıda insanı, daha onlara yürümeyi öğretmeden koşturmakla mutlu edemezsiniz” (Fowles 1995b:143; Çev: Aslı Biçen), der.

Yazara göre bugünkü uygarlığın ve teknolojinin insana yarardan çok zararı vardır. İnşanlar özgün düşünce ile hareket özgürlüğüne sahip değiller. Eskiden yabancıların yabancı olarak kalması onlara heyecan ve serbest hareket etme olanağı sağlıyordu. Onların iç dünyasına karışan olmuyordu. Ama bugün neredeyse dünyanın her tarafındaki

insanlar aynı şeyleri düşünme ve yapma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bunu da sağlayan radyo, televizyon ve diğer iletişim araçlarıdır. Yazara göre, eski dönemlerde nasıl ülkeler işgal edilip, oradaki insanların özgürlükleri kısıtlanmışsa, bugünün teknolojisi de buna benzer bir şekilde insanların özgürlük alanlarını daraltmaktadır.

Charles nişanlısı Emestina ile bir konserdedir. Anlatıcı, yakınlaşmayı sağlayan bu durum ile insanlar arasındaki diyalogun kapmasına neden olan iletişim araçları arasında bir bağıntı kurar ve iletişim araçları konusunda düşüncelerini şöyle aktarır: “İletişimin gitgide artması insanlık için iyi olmuş olabilir. Ama ben buna inanmıyorum, atalarımızın yalıtılmışlığını, tıpkı daha fazla mekândan yararlanabilmeleri gibi, imrenilecek bir şey olarak görüyorum. Artık dünya hayatımıza çok fazla karışıyor” (Fowles 1995b:123; Çev: Aslı Biçen).

Günümüzde insanların değeri, sahip oldukları adlar, rütbeler, makamlar ve diğer sosyal simgelerle ölçülmektedir. İnsanların duygularına ve hislerine hiç kulak asılmamaktadır. Bireyler kendi mutlulukları için arzu ettiklerine kavuşma durumunda değiller. Bilim ve çağımız ne sunarsa bir bakıma onu kabullenmek zorunda kalıyorlar. İnsanlara kendi duygu ve düşüncelerine göre seçme fırsatı tanınmamaktadır. Dolayısıyla insanların ne istediği pek önem taşımıyor. Anlatıcı, günümüzde bilimin beyinlerimiz ve duygularımız üzerindeki egemenliğini şöyle açıklar: “1995 yılının dünyasında genel olarak bilgi tünekteki horozdur, duyguya çöplükteki büyür” (Fowles 1992b:95; Çev: Münir H. Göle).

3.5 Gelenekler

Bireyin özgürlüğüne engel olan bir başka etken de toplumun sahip olduğu geleneklerdir. Toplumun dayandığı geleneklerin dışına çıkmak çok zor bir olaydır. Bireyler gelenekleri çiğnemeye pek cesaret edemezler. Duyulan korku, bir yaşam korkusundan çok, toplum tarafından dışlanma kaygısında yatar. Toplum yeniliklere pek açık değildir. Değişik davranışlar içerisinde bulunanlar hoş karşılamazlar. Toplum tepkisini şiddete dönüştürmezse de onları arasında istemediğini açık tavrıyla gösterir. Sarah, Charles'e, işlediği günah nedeniyle davranışının ve kendisinin toplum tarafından nasıl değerlendirildiğini şöyle açıklar: “Ama ben bu diken gibiyim, Bay Smithson. Onun bu ıssız yerde büyümesine kimse ses çıkarmaz. Ama Broad Sokağı'nda yürüdüğünde toplumu rahatsız eder” (Fowles 1995b:168; Çev: Aslı Biçen).

Yazar, evli kadınları erkeklerin eline düşmüş birer tutsak olarak görür. “İyi bir eş ve anne” olma sadece doğruluğu tartışılmadan kabul edilmiş bir gelenek ve bu niteliklerin artık yalnızca kırsal alanlardaki ve köylerdeki insanların anlayışı olarak algılandığı görüşündedir. Fowles, toplumun evlilik dışı ilişkilerde kadının dışlanıp damgalanmasını ve sadece evli olan kadınlara namuslu, saygı değer, alçak gönüllü olarak bakılmasını onaylamaz. Ona göre, kadınların düştüğü durumlardan toplum da sorumludur, çünkü kadın da o toplumun bir parçasıdır. Eğer kadın onaylanmayan bir duruma düşmüşse, toplumun yapısında da bir bozulma var demektir.

Fowles, evlilik kurumunu toplumun diğer gelenekleri gibi birey özgürlüğü üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdiğine inanır. Bireyin aile düzeninde istediği tarzda davranma olanağı yoktur. Kendisini rahat hissedemez, sürekli bir kontrol altındadır. Kendi düşüncelerini yaşama geçirme durumunda olmadığı için, istediği yaşamdan da uzak kalır. Birey ancak bu düzenin dışına çıktığı zaman, kendi tercihi olan yaşam tarzına kavuşabilir. Düşüncelerinde özgür olur. Yapacağı işlerde bir başkasının onayını almak zorunda kalmaz. Her kararında kendisinin iradesi vardır. Anlatıcı, kendisiyle birlikte sinemada bulunan Bayan Alison'un akrabalarıyla beraber olduğu sınırlı yaşamı ile, onlardan uzakta bulunmanın rahatlığı arasında bir kıyaslama yapar: “Yer yüzünde, tüm aile bağlarından kopmuş, tek başına katmanın güzel bir şey olduğu görüşündeydi” (Fowles 1995a:36; Çev: Münir H. Göle).

3.6 İdealler

Fowles, bireyin bir ideal peşinde koşuşturması durumunda kendi kişiliğini ve dolayısıyla bireysel özgürlüğünü de bir kenara bırakacağı düşüncesindedir. Örneğin, birey zenginliği düşündüğü zaman sadece o düşünceyle oturup kalkar. Sahip olacağı şeyleri düşünür. Ünlü biri olmanın hesaplarını yaptığı zaman da kazanacağı prestij ve saygıyı düşünür. Bu ve bunun gibi düşünceler bireyi ideallerinin kölesi durumuna getirir. Gözleri ne kendi gerçeklerini, ne de dünya gerçeklerini görebilir. Bütün çabalar, girişimler, kaygılar hep o ideallerin gerçekleşmesi içindir. Doktor, yüksek zekası ve bilgisiyle Charles'ın nasıl biri olması gerektiğini ve yaşamında yaptığı yanlışlar

konusunda bazı uyarılarda bulunurken, anlatıcı da Charles'ın içine düştüğü durumu şu şekilde açıklar: “Kendi zekasının oyununa gelmiş gibi hissediyordu kendini... Çünkü Viktorya çağında, hatta daha yakın zamanlarda yaşayan birçok erkek gibi Charles da bütün yaşamını bir idealin- peşinde geçiren tiplerdendi” (Fowles 1995b:209; Çev: Aslı Biçen).

Fowles, Viktorya dönemi insanların da hep zenginlik ve bedensel arzular peşinde koşuşturduklarını vurgular. Zengin, soylu aileler hiçbir iş yapmadan rahat bir yaşam sürer, alt tabakadaki insanlara hizmet ettirirlerdi. Anlatıcı, soylu insanların kendilerine verdiği değerden çok başkalarının onları nasıl gördüğüne bakmak gerektiğini vurgular: “Orta ve yüksek birçok İngiliz ailesi kendi lağımının üzerinde yaşıyordu” (Fowles 1995b:21; Çev: Aslı Biçen).

İnsanlar idealler peşinde koşuşturarak mutluluğu yakalayabileceklerini sanırlar. Birey bütün hesaplarını buna göre yapar. Aksi bir şey olacağını tahmin bile etmek istemez. Arzuladığı ideale kavuşacağı gün bütün mutlulukların da kendisinin olacağını düşünür. Ama birey istemese de bazı gerçeklerden yakasını kurtaramaz. Bu gerçeklerden biri ve de önemlisi de yaşamının bir gün sona ereceği, yani ölüm gerçeğidir. Bütün hesaplarını sadece tek bir dünya üzerine kuranların yaşamlarının tehlikeye girmesiyle hesapları alt üst olur. Onu sonsuza taşıyamamanın çaresizliği içinde olurlar. İdealleri de kendileri gibi tarihe gömülür. Anlatıcı ve Alison sinemadan sonra kendi duygularıyla filmin konusu arasında bir bağıntı kurarlar ve Alison şunu der: “İnsan hiç durmadan mutluluğun peşinde koşar ve aniden

beklenmedik bir şeyler olur, her şey göz açıp kapayıncaya kadar yıkılıverir. Bu da ölümden sonra yaşama inanmamamızdan kaynaklanıyor” (Fowles 1995a:36; Çev: Münir H. Göle).

Viktorya döneminde olduğu gibi, bu çağ da bireye özgürlükten çok onun önünü tıkayıp özgürlüğünü elinden almaya çalışmaktadır. Bunu da bireyin kendi olma, yani kendi düşünce ve kararlarıyla hareket edebilme yollarını tıkararak yapmaktadır. Viktorya döneminde de günümüzdeki gibi bireylerin, ellerindekiyle yetinme yerine, hep daha çok sahip olabilecekleri şeylerin plânlarını yaparak mutluluk hayalleri peşinde koşma düşüncesi vardı. Hayallerine, diğer bir deyişle, sahip olmak istedikleri zenginliğe, şöhrete kavuştuktan sonra da keyiflerini kaçırarak bir gerçeği fark ederler. Bu da sonsuza kadar sürdüremeyecekleri saltanatlarıdır. Charles, Lyme Körfezini ve baharın rengarenk çiçeklerini seyrederken, anlatıcı, onun kafasında geçen Rönesans uygarlığı ve Varoluşçu felsefe arasındaki düşünce farkına dikkatleri çeker: “Yani her şeyi elde tutma ve bir şeyin tadını çıkarma arzularının birbirini karşılıklı yok ettiğini. Kendi kendine 'şimdi buna sahibim, bu yüzden de mutluyum' demesi gerekirken tam Viktorya çağına özgü bir şey söylüyordu: Buna sonsuza kadar sahip olamam, bu yüzden de üzgünüm” (Fowles 1995b:67; Çev: Aslı Biçen).

3.7 Görev

“Ernestina nişanlısı Charles için işlediği bir çakmak kesesini vermek isterken ve ona olan hayranlığını gösterirken, anlatıcı bunu Viktorya dönemindeki gibi kadınların baş eğmesi gibi görür ve yazar A.H. Clough'un ‘Görev’ şiirine yer verir:

“Görev - yani boyun eğmek, senden her beklenene...

Görüntüyü kurtarmak.

Kurcalamadan anlamını” (Fowles 1995b:306; Çev: Aslı Biçen).

Üstlenilen görev ne olursa olsun mutlaka bunun bir boyun eğme olduğunu da söylemek yanlıştır. Önemli olan görevin ne amaçla üstlenildiğidir. Eğer görev insanlık yararına yapılacak bir sorumluluğu kapsıyorsa elbette bu erdemli bir davranıştır. Ancak, insanların mutsuzluğuna neden olan, özgürlüğünü elinden alan bir sistemin işlevini yerine getirecek bir sorumluluksa, bu onaylanamaz. Kendisi bir aldanma içerisinde olduğu gibi, diğer insanların aldanmasına yol açar ve gerçekleri görmelerine, özgürlüklerine kavuşmalarına bir engel oluşturur. Kısacası ne ekerse, onu biçecektir. Charles bir taraftan Ernestina ile evli iken, diğer taraftan Sarah ile ilişkisini koparamamaktadır. Charles, verdiği sözleri yerine getirememenin suçluluğunu, iyi ve kötü davranışlarının muhasebesini yaparken, anlatıcı, onun bu davranışlarını şu şekilde açıklar: “Görev bir çanaktır, içine ne koyarsan onu alır, ister kötü olsun, ister iyi” (Fowles 1995b:331; Çev: Aslı Biçen).

Görevler genellikle olduğundan fazla önemli tutulur. Böylece görevlendirilen bireyin de buna daha çok önem vermesi sağlanır. Bu oyuna gelen birey kendi düşünce ve iradesiyle hareket etmekten çok o düzenin bir emir kulu olur. Ancak, bunun farkında olan birey, o görevin saçmalığından dolayı önemsemez, kendi düşüncesini ön plânda tutar ve gerekirse işi aksatır veya hiç yerine getirmez. Anlatıcı daha küçük yaşlarında iken annesinin isteği üzerine piyano çalmayı öğrenir, konserler verir. Kendisine yüklenen o görevi şimdi anımsarken şöyle bir yorumda bulunur: “Görev duygusu, genellikle uyduruk şeyleri önemli gibi göstermeye dayanır; işte ben bunu hiç beceremedim” (Fowles 1995a:133; Çev: Münir H. Göle).

3.8 Toplum

Fowles, toplumu yapısı itibarıyla beceriksiz görür. Bu nedenle toplumdaki çok önemli ve olumlu gelişmeler beklemeyiz. Yığınlar olarak nitelediği toplumun her hangi bir yaptırım gücünün olmadığına inanır Bunun için de ortaya koyduğu her davranışını çok yersiz ve mantık dışı bulur. Ancak, zeki bireylerden oluşan bir azınlık topluluğa farklı gözle bakar: “Topluluk üyelerinin protestolarından daha mantık dışı bir şey olamazdı. Başımıza geleni hak ettiğimiz kesindi. Her önüne gelen, on dakikada, beş dakikada daha mantıklı bir dünyanın tasarımını yapabilir, ama insanların mantıklı bir hayat sürmelerini beklemek, onlardan imkânsız istemekten başka bir şey değildir” (Fowles 1995a:228; Aslı Biçen).

Fowles, cahil toplumu beceriksiz olarak nitelerken, zeki bireylerden oluşan bir toplumun çok şey yapacağına inanır. Bunun gerçekleşmesi için her şeyden önce bu zeki bireylerin bir araya gelmesi gerekir. Böyle bir oluşumun, özgürlük ve diğer gelişmeler açısından çok yararlı olacağına inanır. Conchis, zeki bireylerden oluşan bu mantık topluluğunun bildirisini şu maddeler şeklinde sunar:

- “İnsan sadece mantığın' kullanarak ilerleyebilir.
- Bilimin ilk görevi, kamusal ya da uluslararası, her ne şekilde ortaya çıkarsa çıksın, mantıksızlığı yok etmektir.
- Mantığa bağlılık, aile, kast, vatan, ırk veya din gibi ethoslara bağlılıktan daha önemlidir.
- Mantığın tek sınırı insanın koyduğu sınırdır; diğer bütün sınırlamalar mantıksızlık işaretidir.
- Dünya kendini meydana getiren ülkelerden daha iyi olamaz, ülkelerse kendilerini meydana getiren bireylerden daha iyi olamaz” (Fowles 1995a:228; Aslı Biçen).

3.9 Kendini Tanıma

Birey var olduğunu, ancak kendisini göstererek kanıtlayabilir. Aksi takdirde varlığı ve yokluğu arasında bir fark olmaz. Toplum içerisinde kendisini gösteremeyen edilgen kişiler çeşitli haksızlıklara uğramaktan kendilerini asla kurtaramazlar. Buna fırsat vermemek için bireyin mutlaka kendisini gösterecek bir yol izlemesi gerekir. Karşısındaki güç ve güçlükler ne olursa olsun harekete geçmesi gerekir. Belli bir süre belki bazı sıkıntılarla karşılaşacaktır, ama yaşam boyu sürebilecek bir mahkûmiyetten kendisini kurtaracaktır. Bunun

yolu da, bireyin öncelikle kendisini tanımasından geçer. Kendisini tanıması için de yaşamın gayesini bilmesi ve kendisini buna hazırlaması, daha sonra da bunun için mücadele etmesi gerekir. Charles, ormandan geçerken etrafı şakıyan kuşlarla doludur. Anlatıcı, şakıyan kuşların verdiği mesajı bize şu şekilde aktarır: “Minicik bir çit kuşu on adım ötesinde bir böğürtlenin tepesine tünemiş titrek bir sesle o vahşi şarkısını süslüyordu. Ben benim, beni çiğneyip geçemezsin” (Fowles 1995b:221-222; Çev: Aslı Biçen).

Birey ne olursa olsun kendisini asla yığınlar içerisine atıp onların arasında kayıplara karışmamalı ve sessizliğe gömülmemelidir. Kendi duygu ve düşüncelerim kulak vermelidir. Herkesin tat ve zevkleri, hoşlandığı-hoşlanmadığı şeyler aynı olamayacağına göre, kendi duygulan ne ise o doğrultuda hareket etmesi gerekir. O bir başkası olmadığına göre, bir başkasının yaptıklarıyla mutlu olamayacağını düşünüyorsa, o zaman diğerlerinin yaptıklarını bir kenara bırakarak kendi yolunu ve çizgisini kendisi çizmesi gerekir. Böyle bir davranış ona kişiliğini kazandıracaktır. Toplum nezdinde onun bu çıkışı belki önemsenmeyecek ve küçümsenecektir. Ama asıl önemli olan bireyin kendisine olan bakış açısıdır. Bireyin kendi varlığının farkına varması ve toplum içerisinde sıyrılarak bunu haykırmasıdır. Bunu yaptığı an, varlığı ile yokluğu bir olan topluluğun içerisinden kendisini kurtarmış olur, dolayısıyla toplumun ezilen bir üyesi olmaktan da çıkar. Fowles, bilim ile duygunun uyuşmadığını dile getirirken, buna neden olarak da duygunun bireylere özgü olmasından kaynaklandığını ifade eder: “Gerçekte her birimiz, görünüşte ne kadar benzer olsak da bir başkası

değiliz ve bu durum değiştirilmez” (Fowles 1995b:221-222; Çev. Aslı Biçen).

Birey gerçek mutluluğu dışarıdan sunulan hiçbir şeyle yakalayamaz. Birey mutluluğun en büyüğünü ancak kendi çabalarıyla elde edeceği şeylerle yaşar. Birey için de en büyük başarı ve mutluluk kaynağı kendisinin kim olduğunu keşfetmesidir. Kendi iradesiyle ortaya koyduğu her şey ona kendi varlığının değerini tattıracaktır. Bu şekilde varolma bilincine ulaşacaktır. Bu da bireysel özgürlüğün vazgeçilmez yoludur: “Çok geçmeden, yeni keşifte buldum. Üzerime düşen bütün bu ışık, benim yüzümden düşüyordu. Bunun derin bir anlamı vardı; Varolduğumun farkındaydım ve yelle ışığın, boyutsuz ve doyumsuz yeni bir anlayışa giden yollardan öte olmadıkları anlaşılıyordu, saf varolma bilinci, belki de saf bir bilinçlenmeydi” (Fowles 1995a:289; Çev: Münir H. Göle).

Bireysel özgürlükle ilgili Fowles'la yapılan bir söyleşide Fowles şunu der: “Ben de insanın kendini tanımmasının, özgürlüğüne ulaşmasının başlıca yanıtı olduğunu düşünüyorum hala... Bireyin kendini tanıyabilmesi için kendisini keşfetmeye çıkmalıdır. Bunu becerebilmesi için çok çalışması gerekir. Beklemediği bir anda yeni şeyler öğrenir. Böylece belki günün birinde toplumun daha iyi bir üyesi olabilir. Birey bunu kendi başına başarır o zaman özgür birey sıfatını kazanabilir. Bunu algıladığı zaman da yaşayacaktır. Kahramanlık iddiasında olmayan için en ufak umutta yalnızca sade varolma tadında yeterince gelecek vardır” (Fowles 1995a:798; Münir H. Göle).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Fowles, toplumun bir bütün olarak gerçek özgürlüğü asla yakalayamayacağını, bunu ancak sayıları az olan zeki bireylerin başarabileceğini ileri sürer. Bunu da yanıtlarında bireysel özgürlük çerçevesinde ele alır. Fowles'a göre, insanlar her ne kadar birbirlerine çok benzeseler de aynı kişiler değildirler. Bireyler aynı kişiler olmadıklarına göre zevkleri, sevip sevmedikleri şeyler de farklıdır. Bir başkasının içini okumak olanaksız olduğuna göre birey ne başkalarına mutluluk reçetelerini verebilir, ne da başkalarının telkinleri ve aracılığıyla mutluluğu yakalayabilir. Dolayısıyla, Fowles, bireyleri ortak davranmaya yönelten ve bütünleştiren her türlü görev, kural, düşünce ve gelenekçi anlayışın karşısında yer alır. Birey, bir başkası olmadığına göre, kendisinin ne olduğuna, neleri sevip sevmediğine, nasıl mutlu olacağına ve kendisi için yaşamın ne anlama geldiğine karar vermeli, kısacası kendisini keşfe çıkmalıdır. Bunun gereğini yerine getirmeyen bireyin varlığı ve yokluğu arasında bir farkı olmaz. Yaşayan bir ölü durumunda olur. Çeşitli şekillerde yönlendirilen bireylerin özel kimlikleri yoktur. Doğru ve yanlışlar onun düşünceleriyle değil, etkisi altında kaldığı düşünce ve kimselerin kararlarıyla ortaya çıkar. Ancak, seçkin birey kendi varlığının bilincinde olur. Mevcut sistem ve düşünceleri kendi doğru ve yanlışlarıyla değerlendirir. Neyi sevip sevmeyeceğine kendisi karar verir. Kendi kararları üzerinde başkalarının hiçbir etkisi yoktur. Kendi içinden gelen sese kulak verir ve bu sesle hareket eder. Kendisini olduğu gibi görür, kabul eder ve yaşamını o şekilde yönlendirir. Bir başkasının onu nasıl değerlendirdiğine itibar etmez. İşte ancak bu

şekilde bireysel kavram ortaya çıkar. Demek ki bireysellik, her şeyde kendi karar ve düşünceleri olmak demektir. Yani kendisini kendi doğru ve yanlışlarıyla tanımak ve bundan hiçbir şekilde ödün vermemektir. Bu şekildeki kararlılık da bireye özgürlüğünü kazandırmış olur.

Özgürlük, çoğunlukla sınırsız arzuların tatmini ve keyfi davranışlar olarak algılanmaktadır. Ancak, Fowles'a göre özgürlük; sorumluluk, kendini denetleme ve sınırlama demektir. Bu sınırı koyan bireyin bizzat kendisidir. Bu da tam bir sorumluluk bilinci gerektirir. Bu çerçevede birey ne kadar çok bilinçli, özgürlüğü ne kadar çok anlarsa, yaşamın gerçek anlamını da o kadar çok anlayacaktır. Fowles'un deyişiyle, özgürlük ne kadar iyi anlaşılırsa, ona sahip olmanın sınırları da o kadar daralır. Kendi düşünceleri doğrultusunda yaşamı için her şeyi yapma özgürlüğü yanı sıra, her şeyi yapma yasağı olduğu da bilincindedir. Yazar, yapıtlarındaki başkişileri bu anlayış etrafında ortaya çıkarır. Ancak başkişiler bu bilince ulaşıncaya kadar birçok testten geçirilirler. Bu testlerden geçebilmek için de başkişilerin büyük yeteneklere sahip olmaları gerekmektedir.

Çağın toplum üzerinde bıraktığı iz çok derindir. Toplum bu izi silme gücüne sahip değildir. Çünkü toplum kendi başına bir karar alma ve bu kararı uygulama gücüne sahip değildir. Ancak zeki birey bunu arzu etmesi durumunda kendi üzerindeki izleri ve lekeleri kaldırabilir. Ama bunu başarmak pek kolay değildir. Toplum tarafından dışlanma, hakaret ve tehditlerle karşılaşabilir. Konulmuş kural ve yasalar gereği çeşitli cezalara çarptırılabilir. Sahip olduğu mal, itibar ve makamları

kaybedebilir. Bütün bunlara rağmen, zeki birey yaşamı boyunca başkalarının esareti altında, diğer bir deyişle yaşayan bir ölü olmaktansa, bunlardan kurtulmak için mücadelesini sürdürür ve özgürlüğünü elde etmeye çalışır. Yaşamını bir başkasının yaşamının taklidi olarak almayan, doğrulan toplumsal açıdan almak yerine kendi içsel inancından alan, duyularla hareket etmeyen ve başkalarının gözleriyle görme eğiliminde olmayan birey kendi varlığının bilincinde olur ve mutlu bir yaşamı sağlam adımlarla götürür. Bunu gerçekleştiren bireysel özgürlüğünü kazanmış demektir. Onun, "Ben benim. Ben varım. Beni çiğneyip geçemezsin" kararlı sesi hiçbir şekilde kısıtlanamaz.

Böyle bir bireyin yaşamı dolu doludur, bir şeyler üretir, yüreği dopdoludur Bu sıralanan özelliklere sahip olan bireyler kendilerine olduğu gibi insanlığa da büyük faydaları vardır. Ancak böyle özelliklere sahip bireyler bazı kesimler tarafından çekilmez. Bunlar da insanları maddi ve manevi olarak sömürmeye alışık kimselerdir. Toplumu kolayca etkileri altına alan bu kimseler önlerine çıkacak bu engelleri ortadan kaldırmak isterler elbette. Fowles bunlara karşı bir gücü önerir. Bu da seçkin bireylerden oluşacak "azınlık"tır. Bunların vasıtasıyla toplum aydınlatılabilecek ve bu tür kötülüklerden korunabilecektir. Ancak, Fowles insanları koruma, kanatları altına alma yerine, herkesin kendi kanatlarıyla uçuşma ve ayakları üzerinde durmayı öğretir. Bunun için de her bireyin kendi büyücüsü olmasını ister. Bunun enerjisi de, bireyin kendisini olduğu gibi kabul etmesi ve hiç bir dış etki altında kalmadan yansıtmasıdır. Birey ancak bu şekilde

kendi varlığından ve yaptıklarından söz edebilir. Böylece de, 'bireysel özgürlük' bu şekilde var olabilir.

KAYNAKÇA

- Begiebing, J. Robert (1989), *Toward a New Synthesis*, U.M. London: Resaerch Press.
- Cooper, Pamela (1991), *The Fictions of John Fowles*, University of Ototwa Press.
- Ege, Ufuk (1989), *The Modernist Views of The Individual*, Glasgow: McDonald Ltd.
- Fowles, John (1992b), *Ağaç ve Doğanın Doğası*, (Çev: Münir H. Göle), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Fowles, John (1995a), *Büyücü*, (Çev: Münir, H. Göle), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Fowles, John (1995b), *Fransız Teğmenin Kadını*, (Çev: Aslı Biçen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fowles, John (1992a), *Koleksiyoncu*, (Çev: Münir H. Göle), İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Fromm, Erich (1972) *Hürriyetten Kaçış*, (Çev: Ayda Yörükkan), İstanbul: Tur Yayınları.
- Lukes, Steven (1984), *Individualism*, ECPR Press.
- Tesal, Ö. Dürrü (1960), *Hürriyet ve Demokrasi*, İstanbul: Sulhi Garan Matbaası.
- Wagner, Peter (1996), *Modernliğin Sosyolojisi, Özgürlük ve Cezalandırma*, (Çev: Mehmet Küçük), İstanbul: Sarmal Yayınları.-
- Yücel, H. Ali (1960), *Hürriyet Gene Hürriyet*, Ankara: Türkiye İş Bankası.

BÖLÜM 9
SİYASAL PARTİLER EKSENİNDE KİMLİK İNŞASI
VE İDEOLOJİ

Dr. İbrahim Halil YAŞAR

GİRİŞ

Kimlik ister sosyolojik ister ideolojik temelli olsun, siyasal iklim ve toplumsallaşma süreçlerinde önemli rol oynayan kurgusalılıklara ve realitelere dayanmaktadır. Bu bağlamda kimlikler, siyasal açıdan birlikteliği ve harekete geçmeyi sağlayan önemli birer yapı olarak işlev görürler (Huddy, 2001: 127-128). Günümüzde genel anlamda kimlik daha özelde ise siyasal kimlik kavramının, geleneksel dönemdeki sınıf kavramına benzer şekilde kullanılmakla beraber, sınıf kavramından farklı olarak daha değişken ve siyasal anlamda belirleyici bir güç ve önemde olduğu belirtilmektedir (Gürses, 2000: 221-222).

İster bireysel ister toplumsal olsun sürdürdüğümüz tüm ilişki ve iletişim faaliyetlerimiz ile olaylara yaklaşımlarımız ve dünyayı kavrayış biçimlerimiz kimliklerimizden bağımsız değildir (Cerulo, 1997: 386). Kimlikler, her anlamda önemli birer motif birer itki olarak işlev görürler. İster cinsiyet veya ulus gibi doğuştan edinilsin; isterse süreç içerisinde çeşitli nedenler ve şekillerle sonradan edindiklerimiz olsun kimlikler hemen her türlü olay, kişi veya fikre karşı çeşitli stereotipler oluşturarak bunlara karşı kavrayışımızı biçimlendiren önemli birer unsurdur (Vignoles vd., 2006: 328-329).

Bu çalışmada kimlik, özellikle de siyasal kimlik kavramı ve inşa süreci ele alınmıştır. Siyasal kimliğin oluşmasında ideolojilerin oynadığı rol siyasal partilerin kendi kimlik tanımlamaları ve ideolojik yaklaşımları çerçevesinde incelenmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan siyasal partilerin parti tüzükleri analiz

edilerek kendilerini ideolojik anlamda nerede konumlandıkları irdelenmiştir.

1. SİYASAL KİMLİK İNŞASI VE İDEOLOJİ İLİŞKİSİ

Tarihsel süreç içerisinde Avrupa'da başlayan aydınlanma ile takip eden süreç içerisinde yaşanan ekonomik ve siyasi gelişmeler yeni bir sınıf olan burjuvaziyi ortaya çıkarmıştır. Bu yeni orta sınıf hâkim otorite ve onun kurumları karşısında yeni hak ve taleplerle dikilmek suretiyle kendini konumlandırmış ve kimlik kavramına daha önce örneği olmayan bir siyasi boyut kazandırmıştır (Maza, 2005: 69).

Ekonomik ve ticari faaliyetlerden aldıkları güçle, aslında sıradan insanların zenginleşerek güç sahibi olmalarının bir örneği olan burjuva sınıfı, asiller tarafından idare edilen devleti ve hükümet çevrelerini etkilemiş; böylece siyasallaşan burjuva kimliği siyasal yaşam içerisinde, bir siyasal kimlik olarak kendine yer edinmeyi başarmıştır (Alpaugh, 2014). Bu bağlamda siyasal kimlik, bireyin içinde yer aldığı grup veya topluluğun etkinliğini kullanarak, devletle olan ilişkisinde kendine bir alan açma ve idareye bir şekilde ortak olma çabalarının bir ürünü olarak görülebilir. Bu yönüyle ele alındığında, günümüzde sıkça tartışma konusu yapılan kimlik sorunu diğer kimliklerden daha çok siyasal kimlikle ilgili bir tartışmayı ihtiva etmektedir (Friedman, 1992: 203).

Bireyleri benzer düşünce sistemi içerisinde bir araya getirerek diğerlerinden farklı bir noktada konumlandırma işlevi gören siyasal kimlik ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte daha fazla önem

kazanarak alanını genişletmiştir (Karpat, 2006: 68). Ulus devletlerin ortaya çıkma sürecinde, Batı dünyasında yaşanan sosyo-ekonomik parçalanmalar ile değer çatışmaları siyasal kimliklerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Wodak, 2003; Huddy, 2001:137). Bir başka deyişle Batı’da yaşanan ideolojik, ekonomik ve sosyal çatışmalar siyasal kimliklerin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde etkili olmuştur (Lipset ve Rokkan, 1967: 10-11).

Siyasal kimliğin oluşumu ve şekillenmesi sürecinde ortaya çıkan çatışmalar, farklılıklar ve ötekilik üzerine inşa edilmiş ve her bir düşünce bir diğerinin karşıtı veya antitezi olarak kendine alan açmaya çalışmıştır (Nathan, 1997: 130). Siyasal kimlik inşa sürecinde ekonomik, kültürel ve sosyal faktörlerle beraber rol oynayan en önemli unsurlardan bir tanesi de ideolojilerdir (Talmy, 2010; Bell ve York, 2010). Zira ideolojiler grupları ve onların içerisinde yer alan bireyleri derinden etkilemek suretiyle siyasal kimlik kazanarak bu kimlikleri şekillendirmelerinde oldukça önemli bir rol oynamaktadırlar (Örs, 2009: 3). İdeolojiler de kimlikler gibi bireyi belli bir çerçeveden ele alarak insanın doğasını tarihsel, biyolojik, ekonomik vb yönleriyle ele alır ve ona belli sınırlar çizer.

İdeolojiler bireyin içine doğduğu veya sonradan karşılaştığı kültür gibi ona belli bir kimlik kazandırır, ancak bu, toplumun bireye uygun gördüğü kimlikten farklı olarak; “...daha kapsamlı ve tutarlı bir dünya görüşünün içinde nerede yer aldığı ve nasıl bir misyon üstlenmesi gerektiğini içeren bir kimliktir” (Örs, 2009: 3-4). Bu bağlamda ideolojik referanslar içeren bir siyasal kimlik, bireyi

toplumun bütününden ayrıştırarak onu daha küçük bir grubun parçası haline getirmektedir (Chen ve Li, 2009). Bunun yanında bu kimlik bireyi, sahip olduğu ideolojik çerçeve içerisinde, ideal sosyo-politik düzenin kurulması amacıyla harekete geçmesi için teşvik eden aktif bir kimliktir (Vincent, 2010).

İdeolojileri, “mevcut iktidar ilişkileri sistemini korumayı, değiştirmeyi veya devirmeyi amaçlayan örgütlü siyasal eylemin temelini oluşturan, az ya da çok tutarlı fikirler dizisi” olarak tanımlayan Heywood (2018: 61), ideolojilerin çerçevesini şu şekilde çizmektedir:

- İdeolojiler, mevcut düzene ilişkin *dünya görüşü* biçiminde bir açıklama sunarlar.
- Arzu edilen geleceğe ilişkin bir iyi toplum vizyonu ve modeli sağlarlar.
- Siyasal değişime neden ihtiyaç olduğu ve bu değişimin nasıl olacağı konusunda gerekli çerçeveyi çizerler.
- Sıkıca kapatılmış düşünce sistemleri değil aksine birbirleriyle birçok noktada kesişen akışkan fikir sistemleridirler.

Bu bağlamda ele alındığında ideolojiler, sunmuş oldukları düşünsel çerçeve ile sorunlara yönelik sistematik çözüm önerileri ve yaklaşımları ile birey-devlet ilişkisinde, kişinin kendini konumlandırabileceği sınırları belli bir alan sunmaktadır (Jost vd., 2014: 323-324). Böylece birey, siyasal kimliğini belli ideolojik yaklaşımlar ekseninde inşa ederek; hak ve taleplerini belli bir

mantıksal çerçevede savunma ve eyleme geçme yollarını öğrenmektedir (Denzau ve North, 2000:24).

İdeolojiler, bireyi ideal toplum projelerini hayata geçirmek için harekete geçmeye teşvik ederek, iktidarı ele geçirme ve toplumu yönetme konusunda belli sistematik ve tutarlı görüşler sunmaktadır; bu bağlamda “liberalizm, sosyalizm, muhafazakârlık, komünizm, sosyal demokrasi, İslamcılık, feminizm, faşizm ve anarşizm iktidarı ele geçirmek ve toplumu kendi değer yargıları doğrultusunda değiştirmeye yönlendiren başlıca ideolojiler” olarak kabul edilmektedir (Karatepe, 2014: 18).

Feodalizmden sanayi kapitalizmine geçişin sonucu olarak ortaya çıkan siyasi ideolojiler, sanayi toplumunu şekillendirmeyi amaçlayan karşıt gayeler olarak gelişmiştir. Bu anlamda, ilgili dönem süresince ideolojik çatışma ve çekişmelerin temel çıkış noktasını karşıt iki yaklaşım olan sosyalizm ile kapitalizm arasındaki tartışmalar ve çekişmeler oluşturmuştur (Heywood, 2018: 64). Liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm birer *meta-ideoloji*¹ olarak klasik ideolojik geleneği temsil ederken (Rehn, 2008) faşizm, feminizm, anarşizm ile yeşil siyaset veya ekolojizm olarak da adlandırılan çevreci siyasi ideolojiler birer yirminci yüzyıl ideolojisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹ Meta ideoloji, ideolojik tartışmaların gerçekleşebileceği zeminleri ortaya koyan daha yüksek ve ikinci dereceden bir ideoloji olarak açıklanabilir.

Siyasal alan içerisinde meşru veya gayri meşru örgütlenerek faaliyet yürüten her türlü yapı veya grup, kendi amaçları ve hedefleri doğrultusunda siyasi ideolojilerden yararlanır ve bunları referans alır. Bu bağlamda siyasi partiler de kendilerini tanımlarken diğer bir ifadeyle kimliklerini inşa edip kitlelere açıklarken, farklı ideolojilerden beslenir ve yararlanırlar (Hloušek ve Kopecek, 2010). Belli bir program çerçevesinde “siyasi süreçleri ve kararları etkileyerek, iktidarı ele geçirmek amacıyla örgütlenmiş yapılar” olan siyasi partiler, “kendi toplumsal tabanlarının dolayısıyla da ideolojilerinin farklılıklarını yansıtır” (Kışlalı, 2016, s.261).

İdeolojilerin siyasi partilerin özünü temsil ettiği, bununla birlikte; siyasi partinin söylem ve aktivitelerine şekil veren, üyelerini kendisine bağlayan en önemli unsur olduğu belirtilmektedir (Lilleker, 2013: 126). Buna göre her siyasi oluşum veya hareket kendi kimliğini ifade ederken liberal, sosyal demokrat, milliyetçi, muhafazakâr vb. şekilde dünya görüşünü kamuoyuna açıklayarak aslında muhalefet veya iktidar olma durumlarında izleyecekleri politikalar ve icraatlar hakkında yol haritalarını toplumun farklı kesimlerine ilan etmiş olurlar. Zira siyasi ideolojiler, iktidarı ele geçirme mücadelesinde; “bilginin üretilme biçiminden başlamak suretiyle doğru bilginin ne olduğu ve bununla uyumlu bir toplumsal, iktisadi ve siyasi örgütlenme biçiminin” çerçevesini de üretmektedirler (Örs, 2009: 5).

Bireyler, kendilerince doğru kabul ettikleri ve mensubiyet hissettikleri bu hareketlere katılmak ve desteklemek suretiyle benimsedikleri yol ve yöntemin ifadesi olan ideolojilerin iktidara gelmesi ve toplumsal

dönüşümü sağlaması için destek verir; tam tersi durumda ötekini engellemek için mücadele ederler (Vincent, 2010). Bu bağlamda siyasal hareketler ve örgütlenmelerin referans aldıkları ideolojiler, kendi kimlik tanımlamalarını ve dünya görüşlerini yansıtırken, diğer yandan; aynı görüşü paylaşan bireyler bu örgütlenmelerin çatısı altında bir araya gelerek ilgili dünya görüşünün iktidara gelmesi için çaba harcarlar (Friedman, 1992). Böylece siyasal kimlikleri şekillenir ve onların dünya görüşlerini yansıtır. Siyasal kimlik tanımlarında önemli bir yer tutan ideolojilere kısaca değinmek meselenin daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacaktır. Bu bağlamda 19. Yüzyıldan günümüze siyasal kimlik inşasında önemli birer referans olarak işlev gören farklı ideolojik yaklaşımlar olan liberalizm, muhafazakârlık, sosyalizm, sosyal demokrasi, milliyetçilik, faşizm, feminizm, ekolojizm ve son olarak İslamcılık aşağıda ele alınarak kısaca açıklanmaya çalışılmıştır.

Liberalizm: İlk olarak ele alınacak olan dünya görüşü diğer bir ifadeyle ideoloji liberalizmdir. Bir meta-ideoloji olarak liberalizm, ortaya çıktığı erken dönem itibariyle, henüz belirmeye başlayan, sanayici orta sınıfın diğer bir deyişle burjuvanın arzularını yansıtan ve ekonomik alandaki uygulama önerileri ile sonraki süreçte kapitalizm ile anılan bir ideolojidir (Vincent, 2010). Toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda bireycilik, özgürlük, eşitlik, hoşgörü, anayasacılık, akıl ve ilerleme ile kendi çerçevesini çizen liberalizm, iktisadi olarak klasik dönemde Keynes'çi bir yaklaşımla *birakınız yapsınlar* anlayışını benimserken (Hobhouse 1964: 44); 1940'larda ortaya çıkan modern liberalizm ile birlikte ilkelerini, refah ve yeniden dağıtım

siyasetiyle uzlaştırmaya çalışmıştır (Heywood, 2018: 66-68). Temel çıkış noktasını devlet otoritesine karşı bireyin özgürlüğünü sağlamak olarak açıklayan liberalizm, insanın doğasından kaynaklanan iyiliğine ve rasyonel karar verme yetisine olan inanca vurgu yapan bir ideolojidir (Kymlicka, 1989). Bununla birlikte liberalizm Batı'nın ideolojisi olarak kabul edilmektedir (Karatepe, 2014: 35).

Muhafazakârlık: İlk olarak 18. Yüzyılın sonları ile 19. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan bir diğer önemli ideoloji ise muhafazakârlıktır. Muhafazakârlık, esasen Fransız İhtilali tarafından sembolize edilen iktisadi, toplumsal ve siyasi değişime karşı bir reaksiyon olarak ortaya çıkmış (Huntington, 1957: 460); ihtilal öncesi değerlerin yeniden ikame edilmesi çabalarının bir sonucudur. Liberalizm, sosyalizm ve milliyetçilik düşünceleri ve akımlarının baskısıyla sıkışan muhafazakârlık, geleneksel toplum düzeninin yeniden sağlanması gerektiğini savunmuştur. (Heywood, 2018: 69).

Ana temasını geleneksel olanın muhafaza edilmesi düşüncesi üzerine inşa eden muhafazakârlık, insanın doğasına liberalizmden farklı olarak insani kusurluluk şeklinde yaklaşmıştır (Schwarzmantel, 2008: 76). Toplumsal anlamda *organizmacılık*, idari anlamda *otorite* ve *hiyerarşi* muhafazakârlığın temel fikirlerini oluştururken, mülkiyet ise önemli bir hak olarak kabul edilmiştir (Heywood, 2018: 70-71). Muhafazakâr düşünce, kendi perspektifinden ideal bir hükümet şekli veya toplum düzeni ilkeleri oluşturmaz veya dikte etmez; bunun yerine kendini tarihe ve geçmiş tecrübelerle dayandırır (Huntington, 1957). Bu

nedenle siyasi, toplumsal ve iktisadi anlamda daha ihtiyatlı ve pragmatik bir yapıya sahiptir (Karatepe, 2014: 55).

Sosyalizm: Değınilmesi gereken bir diğler önemli ideoloji *sosyalizmdir*. Bireysel veya kolektif olsun kimliklerin, kendini tanımlayabilmesi için bir ötekine ihtiyaç duyduğu gibi ideolojiler de kendilerini tanımlarken ötekine vurgu yapar, eleştirir ve daha iyisi olarak kendini konumlandırır. Yukarıda da değınildiği üzere liberalizm esasen, değışen ekonomik, siyasi ve toplumsal yapının sınıf kavramını parçalaması ve ortaya çıkan burjuva sınıfının kendine alan açma çabası olarak; geleneksel ve mevcut olanın karşısına kendi bireyci ve özgürlükçü teziyle çıkmıştır. Benzer şekilde muhafazakârlık, yeni olana karşı eskiyi yeniden tanzim etmek üzere kurgulanmış ve bu amaçla imparatorlukların yıkılıp ulus devletlerin ortaya çıkmasında da etkili olan milliyetçilik, daha fazla özgürlük talep eden liberalizm gibi akımlara karşı mevcut olanı korumaya çalışmıştır. Görülmektedir ki kimlik kavramının özünde olduğu gibi ideolojik yaklaşımlar açısından da farklı olanın diğler bir deyişle ötekinin varlığı kendi sınırlarını belirlemek anlamında önemli bir unsurdur. Bu bağlamda ele alındığında biri diğlerinin antitezi olarak karşımıza çıkan bir diğler düşünce sistematiği veya ideoloji ise sosyalizmdir (Schwarzmantel, 2008: 84-85).

Sosyalizm kökeni oldukça eskilere, Platon'un Devlet'ine kadar götürülse de esasen, 19. Yüzyılda kapitalizmin dinamiklerine yönelik bir karşı tepki olarak gelişmiştir. İlk olarak kitlesel üretimin yani fabrikaların yaygınlaşmasıyla beraber faaliyetleri kısıtlanan ve

kendilerini tehdit altında hisseden esnaf ve zanaatkârların tepkilerini dile getiren sosyalizm, sonraki süreçte giderek sayıları artan sanayi işçileri ile ilişkilendirilmiştir (Heywood, 2018: 75).

Sosyal eşitlik ve özgürlük gibi söylemler etrafında şekillenen sosyalizm ağır çalışma koşulları, düşük ücretler, uzun çalışma saatleri gibi sorunları ana gündemi haline getirmiş ve söylemlerini bu doğrultuda geliştirmiştir. 19. Yüzyıl sonlarında, “çalışanların ücretleri ve çalışma koşullarında yapılan iyileştirmeler ile sendikaların ve sosyalist partilerin büyümesi sosyalizmin, kapitalist toplumla aşamalı olarak bütünleşmesini ifade eden reformcu bir sosyalist gelenek ortaya çıkarmıştır” (Heywood, 2018: 75). Özetle ifade edilecek olursa sosyalist ideoloji, insanoğlunun toplumsal bir varlık olmasından hareketle kardeşlik/yoldaşlık, toplumsal eşitlik, maddi yararların liyakat ve çalışma temelinden öte ihtiyaç temelinde paylaşımı, toplumsal sınıf bağlamında eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ile maddi kaynakların ortak sahipliği düşüncelerine dayanmaktadır. Modern sosyalistler ortak mülkiyete ilişkin ortak sahiplik siyasetinden uzaklaşmış olsalar da genel anlamda diğer hususlardaki yaklaşımları çeşitli farklılıklar gösterse de benzerdir.

Sosyal demokrasi: Diğer bir önemli ideoloji ise, sosyalizmin başta mülkiyet olmak üzere iktisadi alana yönelik yaklaşımlarının yumuşatılmış halini temsil eden ve sosyalizmin iktisadi anlayışı ile liberalizmin kapitalist yaklaşımı arasında bir orta yol bulma çabası olarak gelişen *sosyal demokrasidir*. Sosyal demokrasi, *köktenci*

*sosyalizmden*² farklı olarak “kapitalizmin ilga edilmesinden ziyade piyasa ve devlet arasında belli bir dengeyi tercih eden daha ılımlı ve reformcu” (Duman, 2013, s.179) bir ideolojidir. Benzer şekilde Çaha, sosyal demokrasiyi; “sosyalist düşüncenin devrimci radikal yaklaşımlarına karşın, parlamenter demokrasi üzerinden emekçi sınıfın şartlarını iyileştirmeyi amaçlayan ılımlı bir sol anlayış” (Çaha 2012, s.172) olarak açıklamaktadır. Sosyal demokratlara göre sınıflar arasındaki farklılıkların azaltılması veya ortadan kaldırılması, böylece sosyalizmin öngördüğü şekilde eşitlikçi bir toplumun yaratılması, demokrasi sayesinde gerçekleştirilebilir.

Milliyetçilik: Üzerinde durulması gerekli olan bir diğer ideoloji ise, “milletin çıkar ve değerlerini tüm diğer çıkar ve değerlerin üstünde tutan siyasi hareket ve teorilerin genel ifadesi” (Karatepe, 2014: 101) olarak tanımlanan *milliyetçiliktir*. İnsanları mensubu oldukları ulusal grubun çıkarlarıyla özdeşleyen milliyetçilik, bu çıkarları korumak ve desteklemek amacıyla insanlara bir ulus-devlet kumayı vaaz eder (Baradat, 2012: 62). Ulus kimliğinin inşasında en temel unsur olan “bizlik” duygusu ilkel dönemlerde kabile ile sınırlıyken, sonrasında kent devletinde kent, feodal dönemde derebeylik ve nihayet üretim biçiminin değişmesi, ticaret ve sanayinin gelişmesi ile birlikte ulus-devletin ortaya çıkmasıyla birlikte ulusu kapsar hale gelmiştir (Kışlalı, 2016: 247).

² Köktenci sosyalizm: kapitalizmi ortadan kaldırarak yerine daha farklı nitelikte bir toplum inşa etmeyi amaçlayan sosyalizm biçimi olarak tanımlanmaktadır (Heywood, 2018, s.83).

Bir siyasi fenomenin birliğini, insan varlığının kimliğiyle tasarımılayan milliyetçilik, bu amaçla insanlardan kral veya soylu gibi somut bir varlığa sadakat göstermek yerine ortak bir düşünceye, geleneğe ve tarihe adanmalarını talep eder (Baradat, 2012: 78). Bu bağlamda milliyetçilik hem bir ideoloji hem de bir olgu olarak, “ulus, ulus devlet ve ulusal kimlik kavramlarıyla yakından ilişkilidir” (Aydın, 2013: 225).

Bir ulus-devlet teorisi olan milliyetçilik, modern dünya üzerinde oldukça büyük etkilere sahip olmasına rağmen, evrensel nitelikte toplumsal ve ekonomik genel bir sisteme sahip değildir. Bu nedenle milliyetçi ideoloji mevcut düşünce boşluğunu her ülkenin koşullarına bağlı olarak farklı düşüncelerle ikame etmeye çalışır (Baradat, 2012: 61). Farklı koşullarda liberal, muhafazakâr ya da sosyalist ideolojilerin ilkelerinden ihtiyacına göre yararlanırken, “hangi ideolojiden fikir aldığına bağlı olarak dindar, laik, sosyalist veya muhafazakâr milliyetçilik olarak ortaya çıkabilir” (Karatepe, 2014: 102). Farklı biçimlerde tezahür etse de genel anlamda her milliyetçi düşünce; “siyasal anlamda ulusal bağımsızlığı, ekonomik anlamda kaynaklara sahip çıkarak etkin kullanımını ve toplumsal anlamda daha ileri bir düzen için çaba göstermeyi gerektirir” (Kışlalı, 2016: 247).

Siyasal kimlik oluşumunda önemli bir unsur olan milliyetçilik, bireye belli bir kimlik sunarken bu kimliği; bireyin benliğinden daha geniş bir alana yayarak onu belli bir topluluğun parçası haline getirir. Zira milliyetçilik, bireyi sıradan bir siyasi varlık olarak betimlemenin ötesinde, kendini görüp tanımladığı bir ayna yaratırken; bununla

birlikte anlaşılması zor meselelerde biz ve onlar mantığıyla pozisyon almayı kolaylaştırır. Bu sayede milliyetçilik, bireylerin olaylara ve diğer insanlara çeşitli anlamlar yükleyip tepki verebilecekleri bir prizma işlevi görmektedir (Baradat, 2012: 80). Bu bağlamda, hedefi ne olursa olsun milliyetçi bir hareketi eyleme geçiren temel dinamik inşa ettiği milli kimlik bilincidir; zira milliyetçi ideoloji kitlesine siyasi hedefler çizerken, milli çıkarlarla birlikte milli kimliği vurgulayarak onlara; kim olduklarını belli bir tarihsel, kültürel ve kimlik müştereğinde hatırlatır (Karatepe, 2014: 104-105).

Son olarak milliyetçiliğin gerek sağ gerekse sol düşünce açısından çeşitli sebeplerle araçsallaştırılarak kullanıldığını belirtmek gerekir. Zira milliyetçilik, farklı ideolojik yaklaşımlar tarafından yararlanılan ve zaman zaman referans gösterilen bir düşünce sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin sağcılar, birlik ve istikrarı teşvik etmek amacıyla milliyetçiliğe başvururken; “solcular ise yurttaşların refahını artırmak yönünde bir araç olarak milliyetçiliği desteklemişlerdir” (Baradat, 2012: 62).

Özetle, milliyetçi düşünce perspektifinden, “bir millete mensup olma duygusu, ortak bir tarih ve kültürden beslenen kolektif bir kimlik bilincinin ifadesidir” (Karatepe, 2014: 104) ve hemen her ideoloji kendi kitlesini konsolide edebilmek için milliyetçiliğin harekete geçirici ve bütünleştirici etkilerinden zaman zaman ve farklı ölçülerde yararlanma ihtiyacı duymaktadır denilebilir.

Faşizm: Bir diğer ideoloji yahut dünya görüşü, sanayileşme ve hızlı kentleşmenin yaratmış olduğu toplumsal baskı ile Birinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan siyasi ve ekonomik çöküntülerin yaratmış olduğu travmanın neticesinde İtalya ve Almanya gibi ülkelerde ortaya çıkarak sonrasında İspanya, Portekiz ve bazı Latin Amerika ülkelerinde yayılmış, demokrasiyi reddeden bir ideoloji olan *faşizmdir* (Göze, 2015: 349).

Fransız İhtilali'nden itibaren Batı'nın siyasi düşüncesine hâkim olan fikir ve düşüncelere karşı bir isyanı temsil eden faşizm, *1789 öldü!* sloganıyla bu değerlere karşı olan tutumunu ifade etmiştir (Heywood, 2018: 87). Mussolini İtalya'sının 1922-1943 arasındaki faşist idaresi ile, Hitler Almanya'sının 1933-1945 yılları arasındaki Nasyonal-Sosyalist idaresi faşist ideolojinin tezahür etmiş en bilinen örnekleridir (Karatepe, 2014). Hitler Nazizmi ve Mussolini faşizmi dönemin şartları içerisinde karşılaştıkları siyasi sorunlara birer cevap olarak ortaya çıkmış iki idare şekli olarak, bir noktaya kadar ayrışsalar da her ikisi de irrasyonalist, totaliter, elitist ve militarist bir vurguya sahiptir (Baradat, 2012: 286). Genel anlamda Hitler'in teorisinde merkezi nitelik olarak ırkçılık ön plana çıkarken, Mussolini'de temel dayanak noktası devlet ve devletçiliktir.

Faşist ideoloji liberalizmden tamamen zıt olarak; “toplum dışında ve üstünde birey gerçeğini tümüyle reddetmektedir” (Göze, 2015: 353). Kişi özgürlüğü ve demokrasiyi reddeden faşizm, bu düşüncelerin insan doğasına aykırı ve ütöpik olduğunu savunur; zira faşist düşünceye göre, “kitleler yöneticilerini seçmek ve yönetime katılmak

için değil, liderlerine inanmak, boyun eğmek ve savaşmak için vardır” (Karatepe, 2014: 138). Faşizm nesnel bilimi ve aklı reddederken, yaşamın sıradan insanların anlayamayacağı kadar karmaşık ve öngörülemez olduğunu savunur; buna göre: “nesnel hakikat bir oyundur ve önemsizdir” (Baradat, 2012: 296).

Birey devlet ilişkisi bağlamında faşizm için bireyin, mikro düzeyde herhangi bir anlamı söz konusu değildir. Zira faşizmde devlet, bireylerden daha ziyade sosyal kuruluşlara dayanır; dolayısıyla bireyin içinde yer aldığı toplumsal yapı, “siyasal bir organizma şeklini aldığı, devlet biçimini kazandığı zaman, hukuki ve siyasal bir değeri olacaktır” (Göze, 2015: 355).

Özetle, faşizmin köşe taşlarını totaliter bir yönetim ve muhalefetin olmadığı tek bir parti, sorgulanamaz bir lider kültürü, *korporatist*³ bir devlet yapısı, ırkçı ve militarist bir toplum anlayışı oluşturmaktadır (Beriş, 2013: 305-316). Bu bağlamda faşizm, bireysel kimlikleri bir anlamda yok sayarken, belli bir ırk ve onun inşa ettiği sosyal yapı ve kurumlar özelinde tekçi bir kolektif kimlik sunar. Birey ancak mensubu olduğu ırk ve onun oluşturduğu kurumlar açısından elde ettiği kimlikle varlık göstermekte bunun dışındaki tanımlamalar faşist düşünce açısından bir anlam ifade etmemektedir.

³ Korporatizm: devletin kendiliğinden meydana gelen bir düzen içinde doğduğu veya gelişigüzel şekilde bir araya gelen insanlardan oluştuğu düşüncesine karşı çıkarak toplumun işlevlerine göre birbirlerinden ayrılmış insanlardan oluştuğu düşüncesidir. Korporasyonlar devletin yapısal unsuru ve birey-devlet ilişkisinin kurulmasının tek yoludur (Beriş, 2013, s.311-312).

Feminizm: Bir diğerk ideolojik yaklaşım, erkek egemen kùltùr içerisinde kadının konumlandırıldığı sosyal statùnùn erkeklere nazaran dezavantajlı ve ikincil olduğu dolayısıyla, kadının ezilip sòmùrùldùđu dùřüncesine dayanan *feminizmdir*. Bu nedenle feminizm, kadının toplumsal statùsùnùn geliştirilmesini savunan siyasi teori ve ideolojilerin genel ifadesi olarak tanımlanabilir (Karatepe, 2014: 169).

Altuntaş, feminizmi, *kadın hakları hareketi* ve *kadının kurtuluğu hareketi* olarak iki kategoride incelemenin feminist ideolojinin tarihsel sùreteki seyrini ortaya koymak açısından önemli olduğunu vurgulayarak bu iki kategoriden ilkinin *Birinci Dalga* ikincisinin ise *İkinci Dalga* olarak kategorize edildiğini belirtmektedir. Buna gùre Birinci Dalga, kadın erkek ilişkilerindeki hiyerarşik yapıya işaret ederek; kadın-erkek arasındaki ilişkiyi eşitsizliklerin ortadan kaldırılarak dengeli hale getirilmesi olarak ele alınmaktadır (Altuntaş, 2013: 346). Bunlar, kadın ve erkek için eşiit sosyal, siyasal ve ekonomik haklardır. İkinci dalga olarak ifade edilen *kadının kurtuluğu hareketi* ise kadının erkek egemen toplumsal dùzenden kurtulması anlayişıyla hareket etmektedir. Buna gùre, kadının evrensel bir øzne olarak erkekle eşiitlenme çabası gereksizdir; zira kadın kendi içinde bütünlüklü homojen øzelliđe sahip bir varlıktır, dolayısıyla amaç kadın olmaktan kaynaklanan farklılıkları tanıyarak feminenliğin değerini artırmak olmalıdır (Altuntaş, 2013: 348).

Heywood (2018), ise feministleri liberal, sosyalist ve radikal feministler olmak üzere üç kategoride ele almaktadır. Buna gùre, kadının toplumsal konumunu hak ve fırsat eşiitliği bağlamında ele

alanlar liberal feminist; kadınların erkek işçilerin yükünü yemek, temizlik vb. emekleriyle hafifletmeleri ile çocuk büyüterek geleceğin işçilerini yetiştirdikleri noktasından hareketle ev içi yaşamın ekonomik boyutuna dikkat çekenler sosyalist feminist; son olarak bu iki görüşe şiddetle karşı çıkan ve kişisel, aile veya ev içi yaşam anlamında cinsel bir devrime ihtiyaç olduğunu savunan radikal feministler olarak kategorize edilmiştir (Heywood, 2018: 90-91). Sonuç olarak günümüzde özellikle demokratik toplumlarda siyasal liderler ve partiler iktidar mücadelesinde giderek daha fazla oranda farklı kesimlerin desteğine ihtiyaç duymakta ve bu amaçla toplumun farklı kesimlerinin talep ve görüşlerine cevap üretmek durumundadır. Bu bağlamda feminist ideolojinin siyasal alanda giderek daha fazla etki ürettiği söylenebilir.

Ekolojizm: yeşil siyaset olarak da tanımlanan ve bir 20. yüzyıl ideolojisi olan *ekolojizm* bir diğer önemli dünya görüşü veya ideoloji olarak kabul edilmektedir. Özellikle 20. Yüzyılın sonlarına doğru çevresel duyarlılıkların artması ve buna bağlı olarak gelişen çevresel hareketlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kökeni, 19. yüzyılda yaşanan sanayileşme ve kalkınma hamlelerine karşı ortaya çıkan tepkilere kadar götürülen ekolojizm, bu gelişmelerin takip eden süre boyunca doğal dünyaya verdiği zararlara ilişkin kaygıları ifade etmektedir. Bu kaygılar ozon tabakasının incelmelerinden asit yağmurlarına, nükleer tehditten küresel ısınmaya kadar diğer canlılarla beraber nihai olarak insan varlığını da tehdit eden meseleleri kapsamaktadır.

Ekolojizm, diğerk ideolojilerden farklı olarak *antroposentrik*⁴ ve insan merkezli kavrayışı reddederken insan türünü doğanın sadece bir parçası olarak kabul eder ve çevre merkezli bir dünya görüşünü savunur (Heywood, 2018: 91). Bu bağlamda çevreci siyaset anlayışı, insan merkezlik ile bilim, teknoloji, endüstrileşme ve materyalizm gibi modernliğin birleşiminden oluşan ve biyolojik yaşamı tehdit eden çıkmaza verilen bir tepki olarak ifade edilmektedir (Baradat, 2012: 391). Bir başka ifadeyle ekolojizm, “bir ideoloji, bir dünya görüşü olarak tarihin doğa ekseninde yeniden okunmasına” (Önder, 2013: 449), sonraki yol haritasının bu çerçevede belirlenmesine tekabül etmektedir.

Temel yapı taşları ekosistemlerin birbirine bağımlılığı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı ve tüketimin dengelenmesi anlayışı olan sürdürülebilirlik, diğerk canlıların yaşam haklarına saygılı olmak olarak özetlenebilecek çevre ahlakı gibi düşüncelerden alan ekolojizm; insanın ancak canlılar aleminin bir parçası olduğunun farkına vararak yaşaması durumunda sağlıklı ve mutlu olabileceğini dolayısıyla doğal dengenin korunmasına öncelik verilmesi gerektiğini savunan bir ideolojidir (Karatepe, 2014: 189-194).

Ekolojizm tıpkı feminizm gibi iktidar mücadelesinde her ne kadar politikalarını bütünsel olarak hayata geçirebilecek bir zemin bulamamışsa da günümüzde yerelden küresele artan iletişim etkisi, insanların çevresel duyarlılıklarının artmasını sağlamış görünmektedir.

⁴ Antroposentrizm: insan ihtiyaç ve çıkarlarının üstün ahlaki ve felsefi öneme sahip olduğu inancıdır (Heywood, 2018, s.91)

Bu bağlamda siyaset yapıcılar, çevreci duyarlılıkları kısmen de olsa göz önünde tutarak söylem, vaat ve icraatlarında ekolojist ideolojinin yaklaşımlarına yer vermektedirler.

İslamcılık: özellikle 19. Yüzyılda Batının işgal ve sömürgecilik faaliyetleri karşısında, İslam dünyasının çare arayışlarının bir neticesi olarak ortaya çıkmış olan İslamcılık sebep ve sonuçları açısından oldukça önemli ve sıkça tartışılan bir diğer önemli ideoloji veya dünya görüşüdür (Tanıyıcı ve Kahraman, 2017: 7). Genel anlamda İslamcılık, “İslam’ı inanç, düşünce ahlak, siyaset, yönetim ve hukuk bakımından hâkim kılmak” suretiyle, Müslümanlar arasında birlik ve dayanışma tesis ederek “Batı karşısında geri kalmış olan İslam dünyasını bu durumdan kurtarmaya yönelik çözüm arayışlarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır” (Guida ve Çaha, 2013: 563).

2. TÜRK SİYASETİNDE KİMLİK ARAYIŞLARI

İmparatorluk geçmişi ve coğrafi konumu dolayısıyla içinde birçok etnik, kültürel ve inanç unsurunu barındıran Türkiye, kimlik siyasetiyle milliyetçi ayaklanmalar ve ayrılıkçı hareketlerle tanışmıştır. Dolayısıyla kimlik meselesi çoğu zaman dağılma ve parçalanma perspektifinden ele alınmıştır. Bu bağlamda yaşanan kimlik arayışları dağılmayı ve parçalanmayı önlemeye dönük refleksif bir durum olarak değerlendirilebilir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batılıcılık gibi yaklaşımlar bahse konu bu arayışın bir sonucu olarak ortaya çıkmışlardır.

Fransız İhtilali sonrasında ilk olarak Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçilik ile üzerine inşa edilen milli kimlik, başta Osmanlı gibi içerisinde birçok farklı etnisiteyi barındıran imparatorluklar açısından oldukça yıkıcı etkiler ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda yükselen milliyetçilik ve buna bağlı olarak gelişen ayrılıkçı hareketler imparatorlukları tehdit ederken, Osmanlı Devleti içerisindeki aydınlar imparatorluğu ayakta tutup dağılmasını önleyebilmek için birtakım düşünceler geliştirmişlerdir. Bu fikri akımlar ilk olarak Osmanlılık sonrasında ise İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi yaklaşımlar olarak karşımıza çıkarken, bu siyasi akımların her biri ayrı bir kimlik inşasını beraberinde getirmiştir (Karakaş, 2013: 6).

İslamcılıktan önce ortaya çıkan ve imparatorluk içerisindeki her bir bireyi vatandaşlık düzeyinde bir arada tutmayı amaçlayan Osmanlılık fikri, özellikle Balkan milletlerinin milliyetçi ayaklanmaları ve bağımsızlık talepleriyle birlikte başarısızlıkla sonuçlanmış, böylece İslamcılık fikri ön plana çıkmaya başlamıştır.

Ortaya çıktığı dönem olan 19. Yüzyılın, kendi açısından yıkıcı etkilerine bir tepki ve savunma mekanizması olarak gelişen İslamcılık, İslam dünyasını kalkındırmayı, modernleştirmeyi ve bütünleştirmeyi temel gaye haline getirmiş bir düşünce hareketi ve siyasi ideolojidir (Karatepe, 2014: 205). Ancak İslamcılık fikri, bir kimlik tercihi olarak Müslüman tebaayı bir arada tutmayı bir ölçüde başarabilse de özellikle ticareti ve dolayısıyla sermayeyi elinde tutan gayrimüslim kitlenin daha fazla ayrışmasına yol açmış, birinci dünya savaşı ile birlikte Müslüman unsurlardan bir kısmının işgalcilerle birlikte

hareket etmesi ise yeni dönemde İslamcılığın gerilemesine neden olmuştur. Ancak her durumda İslamcılık, tarihsel süreç içerisinde gerek Batı'dan gelen tehditler gerekse kendi içinde yaşadığı bunalımlardan çıkış reçetesi olarak varlığını korumuş ve Osmanlı'dan Cumhuriyete ve günümüze kadar siyasal alanda etki üretmeyi başarmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyetin ilk yıllarına ve günümüze uzanan süreç içerisinde Türkiye'de siyasal alanda faaliyet gösteren partiler, batı orijinli liberalizm, sosyalizm, sosyal demokrasi, muhafazakârlık, milliyetçilik gibi ideolojiler ile Batı karşısındaki geri kalmışlık ve kendi içinde ortaya çıkan sorunlara bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmış olan İslamcılık fikrinden beslenmiştir. Esasen İslamcılık, batı orijinli ideolojik düşünce yapısı ile geleneksel İslami değerlerin birleştirilmesi, böylece İslamiyet'in ideoloji formu içinde yeniden sistemleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır (Karatepe, 2014: 209). İslamcılık bu anlamda mutlak monarşilerin ve meşruiyetini sorgulaması, modern felsefi akımlar ile siyasi ideolojileri muhatap alması gibi özellikleriyle batılı ideolojilere benzer bir dünya görüşü olarak açıklanmaktadır (Karatepe, 2014).

Günümüz Türkiye'sinde varlık gösteren siyasal partilerin siyasal kimlik oluşumunda özetle iki temel damardan söz etmek mümkündür. Bunlar ilk olarak, batılılaşmayı hedefleyen ve bu amaçla radikal devrimci bir yaklaşımla reform çabalarına girişen tek parti dönemi CHP'sine kadar uzanan ve günümüzde genel olarak *sol* olarak ifade edilen bir damar ile bu yaklaşıma alternatif olarak daha çok *adem-i*

merkeziyetçilik ve *kişisel teşebbüs* gibi liberalizmi çağrıştıran, bununla birlikte kalkınma ve ilerlemede batıyı reddetmemekle beraber kendi kültürel ve milli değerlerin referans alınmasını düşünen, bu yönüyle milliyetçi, muhafazakar çağrışımlar yapan, genel olarak *sağ düşünce* olarak tanımlanabilir (Kor, 2004: 7).

Bu farklılaşma Türk siyasal hayatının siyasal kimlik paylaşımında kurucu elitlerin ilerici ve çağdaş merkez ile kurucu iradenin politikalarının muhatabı olan, daha çok gericilik ve irtica ile ilişkilendirilen çevreyi ifade eden sağ partiler olarak şekillenmiştir (Mardin, 1990: 37). Dolayısıyla Cumhuriyet sonrası Türkiye’de siyasal düşünceler ve partiler kimliklerini bu karşıtlık üzerine konumlandırmış ve inşa etmişlerdir. Bir tarafta ilericilik, inkılapçılık, çağdaşlaşma gibi “modernizmi kutsayan ve bunu tepeden inme bir yöntemle dayatan Tek-Parti” (Gökmen, 2006, s.133), diğer yanda milli-kültürel değerler ile inanç dünyası arasındaki ilişkiyi göz önünde tutarak kalkınma ve ilerlemenin kendi dinamikleri göz önünde tutularak yapılması gerektiğini savunan milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı gelenek. Özetle merkez-çevre olarak ifade edilen bu karşıtlık üzerine inşa edilmiş olan siyasal hayat, bir taraftan devletçi-seçkinci anlayış ile diğer taraftan muhafazakâr-İslamcı anlayış ekseninde örgütlenerek şekillenmiştir (Göksu, 2013: 78).

Türkiye’de mevcut siyasal yaşamın geçmişten gelen iki taraflı karşıtlık üzerine kurulduğu ve devam ettiği söylenebilir. Günümüzde faaliyet yürüten siyasal partiler temelde *sağ* ve *sol* olmak üzere iki farklı siyasi çerçeve üzerine kimliklerini inşa etmiş ve kendilerini bu

eksende tanımlamışlardır. Ancak her ne kadar siyasal partiler dünya görüşlerini yansıtan ideolojileri ve siyasal kimlikleri açısından özetle sağ, sol, milliyetçi, muhafazakâr vb. şekillerde kategorize edilse de pratikte sorunlara yaklaşımları ve karşıtlıklar üzerine inşa ettikleri karşılıklı ilişkiler onları tam olarak belli bir kategori içinde değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Buna karşın her durumda kendilerini destekleyenler açısından siyasal partilerin siyasal kimlik tanımlamalarının özeti olarak ideolojiler, birer pusula olarak işlev görmekte böylece bireyin siyasal kimliğini ve dünya görüşünü anlatmasını kolaylaştırmaktadır.

Genel anlamda ele alındığında gündelik hayat içerisinde sağcı, solcu, muhafazakâr, milliyetçi gibi birçok siyasal kimlik tanımlamasıyla karşılaşmak mümkündür. Bireyler sahip oldukları ideolojiler, dünya görüşleri, çevresel faktörler, gibi birçok unsurdan etkilenerek siyasal kimliklerini inşa eder ve tanımlarlar. İnşa ettikleri siyasal kimlikleri belli aidiyet duyguları ve karşıtlıklar üzerine şekillenmektedir. Bununla birlikte veriler bireyin, siyasal kimlik tanımlamasının tek boyutlu olmadığını ve bireyin kendini birden fazla kimlikle ifade ettiğini ortaya koymuştur (Konda, 2010).

Bireyin siyasal kimlik tanımlamasında önemli unsurlardan biri de siyasal partilerdir. Diğer kolektif kimlikler gibi karşıtlık ve benzerlikler üzerine inşa edilen siyasal kimlikler bireyin belli bir fikir veya gruba kendini ait hissedip etmemesi ile karşısında duran yani ötekinin kendini nasıl tanımladığı ile ilgilidir. Bu bağlamda bireyler, düşünce ve politikalarını destekledikleri siyasal partilerin ideolojileri

ve yaklaşımlarından etkilenerak siyasal kimliklerini bunun üzerine inşa eder ve tanımlarlar. Bir başka deyişle bireyler, siyasal kimliklerini destekledikleri ve kendilerini ait hissettikleri siyasal partinin ideolojisi ve kimliğiyle bütünleştirerek tercihlerini buna göre belirler. Örneğin genel anlamda muhafazakâr bir parti olarak kabul edilen Adalet ve Kalkınma Partisini destekleyen insanlar siyasal kimliklerini büyük oranda muhafazakâr olarak tanımlarken, siyasal kimliklerini milliyetçi olarak tanımlayanların kahir ekseriyeti milliyetçi bir parti olarak kabul edilen Milliyetçi Hareket Partisi'ni desteklemektedirler. Benzer şekilde Cumhuriyet Halk Partisi'ne destek verenlerin büyük bir çoğunluğu ise kendilerini Atatürkçü, laik ve sosyal demokrat olarak tanımlamaktadırlar (Konda, 2010: 16). Bu bağlamda siyasal partiler ile onları destekleyen bireylerin, siyasal kimlik tanımlamaları ve yaklaşımlarının büyük oranda örtüştüğü ve birbirini etkilediği söylenebilir.

3. METODOLOJİ VE BULGULAR

Bu çalışma Türkiye'deki siyasal partilerin kimlik tanımlamaları ve ideolojilerini kendi tüzükleri üzerinden ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın evrenini Türkiye'deki siyasal partiler oluşturmaktadır. Evren içerisinden nicel anlamda temsil yeteneği en fazla olan ve 2019 Mart ayı itibariyle Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde grubu bulunan 5 siyasal parti örneklem olarak alınmıştır. Örnekleme dâhil edilen partilerin siyasal kimlik ve ideolojik yaklaşımlarını çözümlenmek amacıyla parti tüzükleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Tüzüklerin hem resmi statüsü bulunması

hem de partilerin olay ve süreçlere ilişkin bakış açıları ile politik tutum ve yaklaşımlarını özetleyen vesikalar olması kimlik ve ideolojilerinin irdelenmesi amacıyla seçilmelerinin nedenini teşkil etmiştir. Siyasal partilerin kendi tüzüklerinden hareketle hangi siyasal düzlem ve kimlik ile ideolojik çerçeveye daha çok oturduğunu belirlemek amacıyla kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Böylece partilerin kendi tanımlamalarından hareketle kabul edilen hangi ideoloji ile daha çok bütünleştiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Mevcut siyasal yaşam içerisinde faaliyet yürüten siyasal partilerden başlıcalarının kendilerini nasıl tanımladıklarını ve kimliklerini nasıl açıkladıklarını ele almak bireyin siyasal kimliğine dair soruların cevapları açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda ilk olarak mevcut iktidarı elinde bulunduran ve Türk siyasi yaşamının son 18 yılına kesintisiz iktidarıyla yön veren Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) sonrasında ise sırasıyla Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) İYİ Parti (İP) ve son olarak Halkların Demokratik Partisi (HDP) parti tüzükleri üzerinden ele alınarak kimlik ve ideoloji bağlamında ele alınacaktır.

Ele alınan 5 siyasal partinin tüzüklerinin içerik analizi sonucunda elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

3.1. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK PARTİ)

3 Kasım 2002 Genel Seçimlerinden bu tarafa kesintisiz olarak iktidar olmayı başaran Ak Parti kendi tüzüğünde yer alan ifadelerden anlaşılacağı üzere temelde ‘muhafazakâr’ bir partidir. Bu yönüyle kendinden önceki Fazilet Partisi, Refah Partisi ve Milli Selamet

Partisi'nin devamı niteliğinde bir dünya görüşüne sahiptir denilebilir. Bununla birlikte İslamcı yaklaşım açısından ise önkilerden görece ayrıştığı söylenebilir. Zira AK Parti aynı zamanda, Adnan Menderes ve arkadaşlarının Demokrat Parti'si başta olmak üzere Anavatan Partisi gibi Türkiye'de 'sol' siyaset anlayışına sahip siyasal yaklaşımların karşısında konumlandırmış partilere sıkça vurgu yapan bir partidir (http-1). Kendi tüzüğünde yer alan ifadelerle göre Ak Parti:

“Geçmişle gelecek arasında köprü görevini yerine getiren aile kurumunun; milli değerlerimizin, duygularımızın, düşüncelerimizin ve ülkemize has adet ve geleneklerimizin yeni kuşaklara aktarılmasında en temel, en vazgeçilmez sosyal bir kurum olduğuna inanır” (AK Parti Tüzüğü, Madde: 4.11: 24).

İfadeden de anlaşılacağı üzere Ak Parti Türk aile kurumu üzerinden milli değerler ve geleneklere vurgu yapmakta, bu değer ve geleneklerin sonraki kuşaklara aktarılmasına ilişkin anlayış ve politikalara işaret etmektedir. Benzer şekilde kendi tüzüğünde yer alan ve 2017 yılında sonradan eklenen maddeye göre Ak Parti:

“Köklü devlet geleneğimizin üzerine bina edildiği ‘insanı yaşat ki devlet yaşasın’ ilkesini, siyasetinin merkezi olarak görür. Milletın tüm fertleri, hiçbir ayırım gözetilmeksizin ülkemizin birinci sınıf vatandaşlarıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm vatandaşları tek bir milleti teşkil eder. Bayrağımız bağımsızlığımızın ortak sembolüdür. Şehitlerimizin emaneti olan, milletimizin üzerinde yaşadığı, bayrağımızın özgürce dalgalandığı toprak, vatanımızdır. Devlet, milletimizin ortak

eseridir. AK PARTİ, yukarıda belirtilen temel amaç ve hedefler doğrultusunda, 'Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet' anlayışını sarsılmaz bir ilke olarak kabul eder.” (AK Parti Tüzüğü, Madde: 4.16: 25)⁵.

Görüldüğü üzere AK Parti diğer tüm muhafazakâr yaklaşımlarda olduğu gibi tarihe, geçmiş değerlere, geleneklere ve bunların sembolik ifadeleri olan bayrak ve toprak parçası olarak vatan kavramına vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda tüzüğe sonradan eklenen bu maddede yer alan, *Tek Millet, Tek Bayrak, Tek Vatan, Tek Devlet* ifadesi AK Partinin siyasal kimlik tanımlamasında muhafazakâr kimliğiyle birlikte eskisine nazaran daha milliyetçi bir vurguya işaret ettiğini göstermektedir. Yukarıda yer alan iki farklı maddede yer alan ifadeler özetle Ak Partinin muhafazakâr bir parti olduğunu, bununla beraber belli bir oranda milliyetçi bir vurguya sahip olduğunu göstermektedir.

Birey devlet ilişkisi bağlamında ele alındığına AK Parti: “insan merkezli bir siyasi partidir” (Madde, 4.3); “insanların farklı inanç, düşünce, ırk, dil, ifade etme, örgütlenme ve yaşama gibi doğuştan var olan tüm haklara sahip olduklarını bilir ve saygı duyar” (Madde, 4.4); “ ... birey devlet ilişkilerinde her türlü ayrımcılığı reddeder” (Madde, 4.5.); “...bireylerin inandıkları gibi yaşama, düşündükleri gibi ifade etme haklarının tartışmasız olduğunu, ...her bireyin her kurumda ve yaşamın her alanında eşit ve ortak hakları bulunduğu” (Madde, 4.8)

⁵ İlgili madde Parti Tüzüğüne 21.05.2017 tarihinde eklenmiştir. İlgili maddenin eklenmesi muhafazakâr karakterinin yanında Ak Parti açısından artan bir milliyetçi yaklaşımın ifadesi olarak değerlendirilebilir.

gibi tüzüğünde yer alan ifadelerle aslında liberal bir anlayışa sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ekonomi alanında, “piyasa ekonomisinin, tüm kurum ve kurallarıyla tesisini amaçlar” (Madde, 4.10.) diyerek iktisadi anlamda da liberal bir yaklaşıma sahip olduğunu ilan etmektedir.

Özetle ifade etmek gerekirse AK Parti siyasal kimliğini genel anlamda muhafazakârlık üzerine inşa etmiş, milliyetçi vurguları olan ve birey-devlet ilişkisi ile ekonomik alana yönelik liberal anlayışa sahip bir parti olarak tanımlanabilir. Her ne kadar muhafazakârlık geleneklere, değerlere, tarihe vurgu yapması ve liberal değerlerin mevcut düzeni tehdit etmesi nedeniyle geleneksel olanın yeniden tesis edilmesi olarak ele alınsa da muhafazakâr dünya görüşüne sahip bir partinin, belli alanlarda liberal görüşlerden yararlanması bir çelişki oluşturmamaktadır. Zira liberalizm ve sosyalizm gibi ideolojilerden farklı olarak muhafazakârlığın kendisini soyut ilkelerden çok, tarih ve tecrübeyle temellendirmeyi tercih eden bir ideoloji olarak mevcut duruma göre ihtiyacı olan konularda belli öğretileri diğer ideolojilerden ödünç aldığı belirtilmektedir (Heywood, 2018; Karatepe, 2014). Bununla birlikte ideolojilerin “değişmez şekilde mühürlenmiş düşünce sistemleri olmadığı ve birçok noktada bir diğeriyle çakışan fikirler bütünü” (Akıncı, 2013: 106), olduğunun altını çizmek gerekir.

3.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

Kuruluşu Millî Mücadele yıllarına kadar dayanan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), darbe dönemlerinde kısa kesintiler olmakla beraber

1923 yılından bu yana Türk siyasi hayatında varlık gösteren ve 2002 yılından bu yana ana muhalefet partisi olarak TBMM’de temsil edilen en büyük ikinci siyasal parti konumundadır (http-2). Cumhuriyet Halk Partisi kendisini Atatürkçülüğün, ‘‘Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve Devrimcilik ilkelerine bağlı’’ (CHP Tüzüğü, Madde 1.3: 9), sol bir siyasi parti olarak tanımlamaktadır.

‘‘Cumhuriyet Halk Partisi, başta Kurtuluş Savaşımız olmak üzere aydınlanma ideallerini, emek mücadelelerini, sosyal demokrasinin özgürlük, eşitlik ve dayanışma ilkelerini benimseyen çağdaş demokratik sol bir siyasi partidir’’ (CHP Tüzüğü, Madde 1.4: 9).

Cumhuriyet Halk Partisi Türk siyasi yaşamında geçmişten günümüze *sol* siyasi damarın ana temsilcisi olarak kendini konumlandırmış, sosyal demokrat kimlik vurgusuyla kendini tanımlayan bir siyasi parti olarak kimliğini inşa etmiştir. 1923’ den bu yana siyasal alanda faaliyet yürütmesi ve bu uzun süre içinde değişen bölgesel ve siyasal faktörler CHP’nin birey devlet ilişkisinden iktisadi yaklaşımlarına kadar çeşitli alanlarda birtakım farklılıklara neden olmuş, bu yönüyle karşıt düşüncede olan kesimler tarafından aslında sol bir parti olmadığı gibi eleştirilerle karşı karşıya kalmıştır.

Bu noktadan hareketle Türkiye’de muhafazakâr, milliyetçi ve İslamcı olarak ifade edilen kesimlerin kimlik inşasında CHP’nin dünya görüşü ve yaklaşımlarının bir karşıtlık unsuru olarak işlev gördüğü söylenebilir. Aynı şekilde CHP de kendi kimlik inşasını adı geçen bu ideolojiler ve yaklaşımların karşıtlığı üzerine kurmuş ve aynı

bağlamda korumaya çalışmıştır. Bu doğal bir durum olarak kabul edilmelidir; zira kimlikler *biz* ve *onlar* üzerine inşa edilen kurgusal yapılardır. Dolayısıyla her düşünce, grup ve ideoloji gibi siyasal hareketler ve partilerde kendi kimliklerini tanımlarken ötekinin varlığına muhtaçtır.

3.2. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Kapatılan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin devamı olarak 1969 yılında kurulmuş olan Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Türk-İslam ülküsü bağlamında Türk milliyetçiliğini savunan bir siyasi partidir (http-3). MHP tüzüğüne göre parti, “yüce Türk Milletinin milli ve manevi değerleri ile tarihi ve kültürel zenginliklerine sahip çıkmayı, ...hak ve menfaatlerini korumayı, inançlı, yüksek ahlaklı ve çağın gerektirdiği niteliklere sahip nesiller yetiştirmeyi” (MHP Tüzüğü, Madde 2: 15) amaçlamaktadır.

Milliyetçi bir yaklaşımla *Türk Milleti* ifadesine sıkça vurgu yapan MHP, ekonomik, siyasi, sosyal, askeri, bilimsel ve teknolojik alanda küresel ölçekte belirleyici bir güç olarak Türk Milletinin yer alması gerekliliğini ilke edindiğini belirtmektedir.

Kendini tanımlarken tarihe, geçmiş devlet geleneğine, milli ve kültürel unsurlara sıkça başvuran MHP, birey-devlet ilişkisinden ekonomiye, toplumsal yaşamdan, eğitime hemen her konuya yaklaşımında milli değerleri, kardeşliği ve birlik vurgusunu öne çıkaran bir siyasal partidir.

3.3. İyi Parti

Önemli bir kısmı MHP içinde siyaset yapan isimler tarafından 2017 yılında kurulan İYİ Parti, genel olarak kendini milliyetçi çizgide konumlandırmış olan bir siyasal partidir (http-4). Kendi tüzüğünde yer alan ifadelerle göre:

“Türk Milletinin ülkesi ve devleti ile bölünmez bütünlüğünü korumayı; Kurtuluş Savaşımızın eşsiz kahraman başkomutanı, cumhuriyetimizin kurucusu büyük önder Atatürk’ün ilkelerini esas almayı; Türkiye Cumhuriyeti’ni milletler topluluğunun bağımsız, egemen, şerefli ve itibarlı bir üyesi olarak etkin bir bölgesel güç ve lider ülke yapmayı amaç edinmiş bir siyasi partidir” (İYİ Parti Tüzüğü, Madde-2: 1).

Parti genel anlamda MHP ile benzer şekilde Türk tarihi, milli kültürü ve değerlerine sıklıkla vurgu yapmaktadır. Birey devlet ilişkisi bağlamında diğer partiler gibi demokrasi, insan hakları, adalet, eşitlik, özgür düşünce, hür irade gibi kavramlara atıf yapan parti, iktisadi anlamda yine milliyetçi bir yaklaşımı öne çıkarmaktadır. Özetle İYİ Parti kimliğini milliyetçilik üzerine inşa etmiş CHP ile benzer şekilde Atatürkçü vurgulara sahip siyasal anlamda sağ yelpazede yer alan bir siyasal partidir denebilir.

3.4. Halkların Demokratik Partisi (HDP)

Türkiye Büyük Millet Meclis’inde temsil edilen ve 2012 yılında kurulmuş olan HDP, kendi tüzüğünde yer alan ifadelerle göre (http-5):

“Ezilenlerin ve sömürülenlerin; dışlanan ve yok sayılan halkların ve inanç topluluklarının, kadınların, işçilerin, emekçilerin, köylülerin, gençlerin, işsizlerin, emeklilerin, engellilerin, LGBT bireylerin,... yaşam alanları tahrip edilenlerin; yazar, sanatçı ve bilim insanları ile birlikte mücadele yürüten güçlerin her türden baskı, sömürü ve ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve insan onuruna yaraşır bir düzen kurmak üzere bir araya geldiği, demokratik halk iktidarını hedefleyen bir siyasi partidir” (HDP Tüzüğü Madde.1).

İfadelerden de anlaşılacağı üzere HDP kendini sol söylem üzerine tanımlayan çoğulcu bir siyaset anlayışına sahip bir siyasal parti olarak konumlandırmaktadır. Esasen Kürt siyasal hareketinin temsilcisi olduğunu iddia eden parti otuz yılı aşkındır terör faaliyetlerinde bulunan ve binlerce insanın hayatını kaybetmesine neden olan PKK terör örgütüyle olan ilişkisinden ötürü eleştirilmektedir. Parti militarizme ve şiddete karşı olduğunu ifade etmekte ve halkların kardeşliği vurgusu yapmaktadır (HDP Tüzüğü, Madde-2.); ancak PKK terör örgütünü bir terörist organizasyon olarak kabul etmemekte (http-6), bununla beraber PKK kaynaklı terör şiddetini kınamaktan kaçınarak kendi söylemleriyle çelişmektedir. Bu bağlamda HDP kimlik inşasını, etnik siyaset üzerine dayandıran, kendini Kürt kimliği üzerine konumlandırmış siyasetin sol yelpazesinde yer alan bir siyasal partidir demek mümkündür.

SONUÇ

Sonuç olarak ele alındığında ideolojilerin siyasal partilerin ve onları destekleyen kitlelerin dünya görüşlerini yansıtan birer ayna vazifesi gördüğünü söylemek mümkündür. Gerek siyasal partilerin gerekse bunları destekleyen bireylerin siyasal kimliklerinin oluşumu siyasal sistem, siyasal kültür ve siyasal toplumsallaşma gibi faktörlerden ayrı değerlendirilemeyeceği gibi aynı zamanda bu tanımlamalar ulusal ve uluslararası siyasal konjonktürden şüphesiz etkilenmektedir. Yine gelişen iletişim teknolojileri sayesinde yaşanan ilerlemeler ve sınır aşan etkileşim olanakları uzak coğrafyalarda yaşayan kitleleri ve/veya siyasi hareketlerin düşünsel ve eylemsel anlamda birbirlerine olanak sunmaktadır. Bu bağlamda mevcut ideolojiler ile onların küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan yeni sürümleri de siyasal parti ve bireylerin kendi kimlik tanımlamaları ve sunumlarında en önemli unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kimlik kavramının özünde benzerlikler ve karşıtlıklar üzerine dayanan bir bakışın olduğuna daha önce değinilmişti. Bu durumun farklı siyasal yaklaşımlar açısından da böyle olduğunu tekrar ifade etmekte yarar var. Herhangi bir ülkenin siyasal alanda faaliyet gösteren siyasal hareketleri incelediğimizde karşımızda çıkan durum iktidar mücadelesi veren rakiplerin karşılıklı olarak ön plana çıkardıkları farklılıklar olmaktadır. Bu noktada siyasal partilerin dayandıkları ana argümanların ise dayandıkları temel ideolojilerin dış politikadan, ekonomiye; temel hak ve hürriyetlerden insan hakları ve demokrasiyi okuma biçimlerine kadar uzanan bir yelpazede

birbirlerine itiraz edebilecek direnç alanları oluşturma çabaları oluşturmak olduğunu söylemek mümkündür. Bu karşıtlık ve çatışma kültürünün pozitif veya negatif anlamda gerçekleşmesi ayrı bir çalışma konusu olmakla birlikte bu partileri destekleyen ve onların ideolojilerine arka çıkan kitleler tarafından da karşılıklı bir çatışma ve direnç alanına dönüştüğünü belirtmek gerekir. Bu durum ABD’de geleneksel olarak Demokratlar ve Cumhuriyetçiler; İngiltere’deki İşçi Partisi ve Muhafazakâr Parti gibi örneklerde olduğu gibi Türkiye’de de rakip parti ve temsil etmiş oldukları ideolojik yönelimlerin bir neticesi olarak gözlemlenebileceği bir alan oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak gerek siyasal partilerin tüzükleri üzerinde yapılan kısmi çalışma gerekse siyasal kimlikler üzerine yapılan birtakım çalışmalar (KONDA, 2010) siyasal kimlikler ve ideolojilerin esasen çok fazla köşeli ve katı bir yapıya sahip olmadığını göstermektedir.

Siyasal partiler belli konularda ayrışmakla beraber başta ekonomi politikaları anlamında mülkiyeti ve serbest piyasa ekonomisini destekleyen liberal bir anlayışı genel anlamda destekliyor görünmektedir. Bu durum kendini sol veya sosyal demokrat olarak tanımlayan ve görece devletin ekonomiye müdahalesine daha yatkın olan ideolojik yaklaşımlar açısından bile böyle görünmektedir. Yine hemen her siyasal partinin insan hakları ve özgürlükler gibi demokratik alanın genişletilmesine yönelik yaklaşımları liberal bir görüntü arz etmektedir demek mümkündür. Bununla birlikte her siyasal partinin kendilerini tanımlama gayretleri içerisinde rakip veya tehdit olarak gördüğü siyasal hareketler ve onların ideolojileri üzerine

de hareket ettiğini ve kendi kimlik tanımlamalarını yaparken bu karşıtlıkları da referans olarak aldıklarını ayrıca belirtmek gerekmektedir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse hem siyasal partiler hem de bireyler açısından siyasal kimlikler ve onların inşasında önemli bir rol oynayan ideolojiler zannedildiği kadar keskin bir kabule muhatap olmadığı gibi yukarıda verilen referanslardan hareketle bunların belli oranda iç içe geçebildiği görülmektedir. Her ne kadar zaman zaman aşırı bir siyasal kutuplaşma ve karşıtlıktan bahsedilse de yapılan çalışmalar bu karşıtlık ve kutuplaşmayı kısmen doğrulamakla birlikte zannedildiği ölçüde devasa bir durumun da söz konusu olmadığını göstermektedir. Bu anlamda siyasal kimlikler ve ideolojilerin Batı toplumlarında olduğu gibi ülkemizde de giderek daha fazla *flulaştığını* söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle ideolojiler ve siyasal kimlikler keskinliklerini görece kaybetmekte ve giderek daha *soft* ve *geçirgen* hale gelmektedir demek yanlış olmayacak gibi görünmektedir. Ancak bahse konu kimlik meselesinin birçok faktörden etkilendiğini ve bir inşa süreci olduğunu tekrar hatırlatmak gerekmektedir. Dinamik bir sürecin ögesi olan kimlik, farklı bağlamlarda olduğu gibi siyasal kimlik bağlamında da yaşanan ve gelecekte yaşanması muhtemel ulusal veya küresel olay ve olgulardan etkilenmesi muhtemel bir yapıdır. Dolayısıyla kimlik ve ideolojiler ile ilgili konuşurken kesin yargılarda bulunmak oldukça iddialı olarak değerlendirilebilir. Ancak günümüz Türkiye’inde kimlikler ve ideolojiler önemini hala korumakla birlikte keskinliklerini yitirmeye

başladığı ve insanların değer yargıları ve karar verme süreçlerinin farklı alan ve konulara yoğunlaştığını gözlemek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Altuntaş, N. (2013). Feminizm. Ö. Çaha ve B. Şahin (Der.). *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler İçinde* (S.343-391). Ankara: Orion Kitabevi.
- Alpaugh, M. (2014). *A Self-Defining "Bourgeoisie" in the Early French Revolution: The Milice Bourgeoise, the Bastille Days of 1789, and Their Aftermath*, *Journal of Social History*, 47 (3), 696-720.
- Aydın, S. (2013). Milliyetçilik. Ö. Çaha ve B. Şahin (Der.). *Dünyada Ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler İçinde* (S.225-286). Ankara: Orion Kitabevi.
- Baradat, L. P. (2012). *Siyasal İdeolojiler Kökenleri ve Etkileri*. (Çev: A. Aydın). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Bell, S. E. ve York, R. (2010). *Community Economic Identity: The Coal Industry Ideology Construction in West Virginia*, *Rural Sociology*, 75 (1), 11-143.
- Beriş, H. E. (2013). Faşizm. Ö.Çaha ve B. Şahin (Der.). *Dünyada Ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler İçinde* (S.287-340). Ankara: Orion Kitabevi.
- Cerulo, K. A. (1997). *Identity Construction: New Issues, New Directions*, *Annual Review of Sociology*, (23), 385-409.
- Chen, Y. ve Li, S. X. (2009) *Group Identity and Social Preferences*, *American Economic Review*, 99 (1), 431-457.
- Çaha, Ö. (2012). *Dört Akım Dört Siyaset*. Ankara: Orion Kitabevi.
- Denzau, A. T. ve North, D. C. (2000) *Shared Mental Models: Ideologies and Institutions*, *Element of Reason* içinde 23-46, (Ed. Arthur Lupia, Mathew D. McCubbins ve Samuel L. Popkin), Cambridge University Press, Edinburgh, UK.
- Duman, F. (2013). Sosyalizm. Ö.Çaha ve B. Şahin (Der.). *Dünyada Ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler İçinde* (S.161-222). Ankara: Orion Kitabevi.
- Friedman, J. (1992). *Myth, History, and Political Identity*, *American Anthropological Association*, 7 (2), 194-210
- Gökmen, Ö. (2006). *Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakâr Yönelimler*, Tanıl Bora, Murat Gültekingil (Der.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* içinde (S. 124-152). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Göksu, V. (2013). Siyasal Kimlikler ve Merkez-Çevre Dikotomisi Bağlamında Türkiye’de Merkez Sağ ve Merkez Sol. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2), 69-93.
- Göze, A. (2015). *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler* İstanbul: Beta Yayınları.
- Guida, M. Ve Çaha, Ö. (2013). İslamcılık. Ö.Çaha ve B. Şahin (Der.). *Dünyada ve Türkiye’de Siyasal İdeolojiler İçinde* (S.563-620). Ankara: Orion Kitabevi.
- Gürses, H. (2000). Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler, (Der: Tanıl Bora), *Yeni Bir Sol Tahayyül İçin İçinde* (S.201-232). İstanbul: Birikim Yayınları
- Heywood, A. (2018). *Siyaset*. (Çev: F. Bakırcı), BB101 Yayınları, Ankara.
- Hlousek V. ve Kopecek, L. (2010). *Origin, Ideology and Transformation of Political Parties*, Routledge, London, UK.
- Hobhouse, L. T. (1964). *Liberalism*, Oxford University Press, London, UK.
- Huddy, L. (2001) From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory, *Political Psychology*, 22 (1), 127-156.
- Huntington, S. P. (1957). Conservatism as an Ideology, *The American Political Science Review*, 51 (2), 454-473.
- Jost, J. T., Federico, C. M. ve Napier, J. L. (2014). Political Ideology: Its Structure, Functions, and Elective Affinities, *Annual Review of Phsikology*, (60), 307-337
- Karakaş, M. (2013). Türkiye’nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8 (2) 1-44.
- Karatepe, Ş. (2014). *Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karpat, K. (2006). *Aydınlar Ve Kimlik: Tarihsel Bir Bakış*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kışlalı, A. T. (2016). *Siyaset Bilimi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Konda Barometresi Temalar (2010). *Siyasal Kimlikler*. Konda Araştırma ve Danışmanlık, <https://Konda.Com.Tr/Tr/Rapor/Siyasal-Kimlikler/> (Erişim Tarihi: 03.02.2019)
- Kor, Z. T. (2004). *Terakkiperver’den Akp’ye Çevrenin Hamleleri*. İstanbul: Anlayış Yayınları.

- Kymlicka, W. (1989). *Liberalism, Community and Culture*, Oxford University Press, London, UK.
- Lipset, S. M. ve Rokkan, S. (1967), 'Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments: An Introduction', *Party Systems And Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, New York, USA.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Maza, S. (2005). *The Myth of the French Bourgeoisie: An Essay on the Social Imaginary 1750-1850*, Harward University Press, London, UK.
- Nathan, T. (1997). *Political Activists in America: The Identity Construction Model of Political Participation*, Cambridge University Press, New York, USA.
- Önder, T. (2013). Ekolojizm. Ö. Çaha Ve B. Şahin (Der.), *Dünyada ve Türkiye'de Siyasal İdeolojiler İçinde* (S.4491-507). Ankara: Orion Kitabevi.
- Örs, B. H. (2009). Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40, 1-12.
- Rehn, A. (2008). *Speaking Out: On Meta-Ideology end Moralization: A Prolegomena to a Critique of Manangement Studies*, Sage Journals, 15(4), 598-609. <https://doi.org/10.1177/1350508408091009>
- Schwarzmantel, J. (2008). *Ideology and Politics*, Sage Publications, London, UK.
- Talmy, S. (2010). *The Interview as Collaborative Achievement: Interaction, Identity and Ideology in a speech Event*. *Applied Linguistic*, 32 (1), 25-42.
- Tanıyıcı, Ş. Ve Kahraman, S. (2017). II. Abdülhamit'in Dış Politikasında İslamcılık ve İngiliz Şeyhülislam Abdullah Quilliam. *Medeniyet Ve Toplum Dergisi*, 1 (2), 7-31.
- Vignoles, V. L., Manzi, C., Regalia, C. ve Golledge, J. (2006). Beyond self-esteem: Influence of Multiple Motives on Identity Construction, *Journal of Personality and Social Psikology*, 90 (2), 308-333.
- Vincent, A. (2010). *Modern Political Ideologies*, (3rd ed.), Wiley-Blackwell Publication, West Sussex, UK.
- Wodak, R. (2003). *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburg University Press, Edinburg, UK.

- http-1: <https://www.akparti.org.tr/media/279929/cep-boy.pdf> (Erişim Tarihi: 07.04.2019)
- http-2: http://content.chp.org.tr/file/chp_tuzuk_10_03_2018.pdf (Erişim Tarihi: 07.04.2019)
- http-3: https://www.mhp.org.tr/htmldocs/mhp/tuzuk/mhp/siyasi_parti_tuzugu.html (Erişim Tarihi: 07.04.2019)
- http-4: https://iyiparti.org.tr/Assets/pdf/iyi_parti_tuzugu.pdf (Erişim Tarihi: 07.04.2019)
- http-5: <https://www.hdp.org.tr/tr/parti/parti-tuzugu/10> (Erişim Tarihi: 07.04.2019)
- http-6: <http://www.aljazeera.com.tr/haber/demirtas-biz-pkkyi-teror-orgutu-olarak-tanimlamiyoruz> (Erişim Tarihi: 04.08.2019).

BÖLÜM 10

**BİR HALKLA İLİŞKİLER ÜTOPYASI: TOPLUMSAL
İLİŞKİ YÖNETİMİ**

Dr. Öğr. Üyesi Aytuğ MERMER ÜZÜMLÜ¹

¹ Amasya Üniversitesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım, Amasya, Türkiye,
aytug.mermer@amasya.edu.tr. <https://orcid.org/0000-0001-6410-4974>

GİRİŞ

Halkla ilişkiler yarım asırdır akademik bir alan olarak varlığını sürdürse de halen kavram olarak, anlam olarak, meslek ya da disiplin olarak üzerinde uzlaşa sağlanamama talihsizliğini yaşamaktadır. Bunun nedeni kimilerince halkla ilişkiler uygulamalarının pragmatist biçimde gerçekleştirildiği, kimilerince rıza üretimi² için kullanıldığı, kimilerince halkla ilişkiler uygulamalarıyla şeytanın avukatlığı³nın yapılmak istendiği ve hatta “propaganda, hucksters, düşük hayat yalancıları, bilinç kontrolü” ile birlikte anılması⁴, kimilerinceyse kurum ve kamu arasında karşılıklı anlayış, uzlaşa ve neticede simetrik ilişki kurabilmek için bir köprü işlevi gördüğünün dile getirilmesidir. Tüm eksik ya da yanlış tanımların temelinde, hepsinin işaret etmek istedikleri ilişki kavramının doğru anlaşılmasının yattığı iddiası üzerinde yükselen bu çalışmada öncelikle ilişki kavramının ne olduğu, hangi özelliklere sahip olduğu incelenerek halkla ilişkilere farklı bir perspektiften bakmaya çalışılacak, ardından halkla ilişkiler pratikleri üzerinden toplumsal ilişkinin sağlandığı ütopyası oluşturulacak ve bu toplumun nüveleri üzerinden iletişimin nasıl olması gerektiği tartışılacaktır.

² Türkçeye rıza üretimi olarak çevrilen kavramın orijinal hali manufacturing consent'tir. Kavramı ilk kullanan Walter Lippmandır. Kavramı daha sonraları Chomsky ve Herman da kullanmıştır. Ayrıntı için Bkz: Chomsky, N., ve Herman E., (1988) Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media, New York: Pantheon Books.

³ Kavram Sema Yıldırım Becerikli tarafından halkla ilişkilerin kavramsal olarak yaşadığı sıkıntıları tarif ederken kullanılmıştır. Ayrıntı için Bkz: Becerikli, S., (2008) “Ve Halkla İlişkiler...”, Ankara: Karınca Yayınları.

⁴ Ayrıntı için bkz: (Olysky ve Hutton, 1999: 199-200).

1.KAVRAMSAL OLARAK TOPLUMSAL İLETİŞİM VE TOPLUMSAL İLİŞKİ

“Make it thy business to know thyself, which is the most difficult lesson in the world”.

Cervantes

1.1. Toplumsal İlişki

Toplum, çeşitli ilişkiler vesilesiyle bir araya gelen bireylerden oluşmaktadır. Kurulan ilişkilerin biçimi toplumsal ilişkilerin iklimini oluşturmaktadır. Elbette ki toplumsal ilişkinin homojen bir yapıda olması beklenmemektedir, zira “her sosyal ilişki sosyal, kültürel, biyolojik psikolojik ve ekolojik faktörlerin etkisinde kalmaktadır” (Turner, 1978: 111). Ancak yine de toplumsal ilişkinin gündelik örnekleri toplumsal iklime dair ipuçları taşımaktadır. Weber (2007: 50-52) toplumsal ilişki pratiklerini analiz ederken iki türlü bir ayırmadan söz etmektedir. Buna göre toplumsal ilişkiler taşıdığı anlama göre birbirlerine karşı veya karşıt durumda bulunan ve bu durumuyla birbirlerine karşılıklı olarak yönelmiş değişik olgu tarzları biçiminde algılanırken ikiye ayrılmaktadır. Geçici toplumsal ilişkiler ve anlamlı toplumsal ilişkiler şeklinde yaptığı ayırmada toplumsal yapıdan çok esasen bireye odaklanmaktadır. Zira bir birey diğer bireylerle geçici ilişkiler kurarken, başka bireylerle anlamlı geçerliliği kabul edilen ve hep öyle olması beklenen, tekrarlanma şansı olacak sürekli bir süreç şeklinde bağlantıda kalmaktadır.

Weber bu kategorizasyonunda bir ilişkinin toplumsal nitelikli olabilmesi için taşınması gereken özellikleri sıralamaktadır (akt: Kızılcelik, 1996: 496) Buna göre, toplumsal ilişki a) en az iki insan arasında olmalı, b) bir zaman süresi içinde devam etmeli, c) en az iki kişi birbirinden haberdar olmalı, d) ilişki taraflar için ortak bir anlam taşınmalı, e) taraflar ilişki içinde iken karşılıklı etkileşim halinde olmalı, f) kişilerin ortak ilişkilerine kendilerinin birer öznel anlam vermeleri gerekmektedir.

Bu nirengi noktasından hareketle ilişki ve iletişim kavramlarını birbirinden ayrı tutmak gerekmektedir. Sıklıkla birbirinin yerine kullanılan iletişim ve ilişki kavramları esasen sebep-sonuç yahut süreci anlamlandırmaları ile birbirinden ayrılmaktadır. Etimolojik olarak Latince ve Fransızca *communication* sözcüğünün dilimizdeki karşılığı iletişim kavramı TDK sözlüğünde "duygu ve düşüncelerin akla gelebilecek her türlü yolla başkalarına aktarılması" iken, yine Latince ve Fransızca kökten türemiş *relation* sözcüğünün karşılığı olan ilişki kavramı TDK sözlüğünde "iki Şey arasındaki karşılıklı ilgi, bağ, münasebet" anlamına gelmektedir. Dolayısıyla iki kavram arasındaki en belirgin fark iletişimin bir sonuç vaat ederken, ilişkinin bir süreci ifade etmesidir.

Bu temelden iletişim ve ilişki kavramları ele alındığında; ilişki için de, iletişim için de ihtiyaç, ilgi ve sempati n koşul olsa da; en basit haliyle iletişimin uzun vade vaat etmeyen, ilişkinin ise tekrarlanan bir süreç olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca ilişkide roller genel olarak net iken, iletişimde kişilerin rolleri daha fludur. Erdoğan

(2011: 44-45) bu durumu iletişimin eylem, ilişkinin anlam içeren kavramlar olduğuna işaret ederek, örneğin el sıkışma bir konuda anlaşıldığını gösteren iletişimsel bir eylem iken, tokalaşmanın biçimi anlaşmanın biçimini göstermekte olduğuna dikkat çekmektedir.

Dolayısıyla iletişim sadece mesajların taraflar arasında iletimini sağlamamakta, kaynak ve alıcı arasındaki ilişkinin formunu tanımlamaktadır. Alıcı ile kaynak arasında gerçekleşen iletişimde kaynak herhangi bir talebini alıcıya ulaştırdığında talep ile beraber taraflar arasındaki ilişkinin biçimini de ortaya koyulmaktadır. "Seninle konuşmaya ihtiyacım var" mesajı alıcıya iletişimsel olarak bir buluşma talebi mesajı gönderirken, ilişkisel olarak kaynağın alıcının hayatında önemli bir konumda bulunduğu mesajını veren bir ilişkisel mesaj taşımaktadır. Bu nedenle iletişim pratiklerinde bulunan birçok görünmez mesaj ilişkileri biçimlendirmektedir (Watzlawick vd., 1967). Temelde bir ihtiyaç ile başlayan iletişim süreci her zaman apaçık mesajları içermemekte, çoğu zaman örtük olan kodlanan mesajlar ilişkileri biçimlendirmektedir.

Eylem-anlam ayrımından sonra iletişim ve ilişki arasındaki temel fark süreklilik durumu üzerinden görünür hale gelmektedir. Her iletişimin bir ihtiyaçla başladığı bilinmektedir. İletişimi başlatan taraf olan kaynak, ihtiyacını gidermek için alıcı ile temas etmektedir. "İlişkilerde ise, ilişkideki tarafların kendi bağımsız ihtiyaçlarını karşılamak için peşinden koştukları bağlantıların tekrar ettiği kalıplardan bulunmakta" (Broom vd., 1997: 95), bu kalıplar süreç içinde ilişkinin biçimini belirlemektedir. İletişimin başlaması ile ortaya konulan somut

aktarımlar, iletişimin ilişkiye dönüşmesi ile kalıplaşmakta, taraflar arasındaki temaslara form vermektedir.

1.2. Toplumsal İletişim

İlişki kavramını tanımlayabilmek için iletişim kavramına değinmemenin mümkün olmaması sebebiyle, toplumsal ilişkinin hemen ardından toplumsal iletişimden bahsetmek gerekmektedir. “Toplum, sosyal varlıkların karşılıklı olarak birbirlerini tanımaları, kabul etmeleri şartıyla, hareket etmeleri halinde var olabilmekte ve böylece beliren ilişkilere sosyal ilişkiler adı verilmektedir” (Dönmezler, 1984: 158). Toplumsal iletişim ise, “insanın biyolojik, psikolojik ve toplumsal varlığını üretebilmesinin ve geliştirebilmesinin zorunlu koşulu olan -içinde yaşadığı toplum ile- düşünsel ve ilişkisel faaliyetler bütünüdür”(Erdoğan, 2011: 37).

Esasen iletişimin özellikle akademide, doğrusal bir biçimde gösterilen, kaynak, mesaj, kanal ve alıcı unsurlarına sahip bir işlemler süreci olarak tarif edilmesinin yarattığı sınırlılık birçok soruna yol açmaktadır. Özellikle bu dar tanım neticesinde birçok eylem iletişim kapsamına girmemekte, dahası “çift yönlü iletişim” gibi yanlış tanımlamalar doğmaktadır. Zira iletişim sürecinin sağlıklı işleyip işlemediğinin belirleyicisi “dönüt” birçok kaynakta görmezden gelinmekte, ya da hak ettiği ağırlık kendisine atfedilmemektedir. Oysaki ileti aktarım sürecini, “iletişim”e dönüştüren dönüttür. Yani ileti tabir-i caizse bir bumerang gibi ancak kaynağa geri döndüğünde iletişim adını almaktadır aksi takdirde süreç “iletim” boyutunda

kalmaktadır. Bu noktada iletişimin belirleyicisi kaynaktır gibi bir yanlış anlaşılardan da kaçınmak gerekmektedir. Zira alıcının gönderilen iletiyi anlayıp anlamadığına göre geribildirim oluşmaktadır. San (1971) bireylerin duygu ve düşünceleri iki farklı yoldan anladığını ifade etmektedir. Buna göre bireyler iletişim sürecinde kendilerine ulaşan iletiyi ya akılcı olmayan pratik bilgilerle anlamakta, ya da daha ayrıntılı bilişsel bir işleme süreci sonucu açıklayıcı anlama oluşmaktadır. “Akılcı olmayan pratik bilgilerle anlamak, belli bir edininin amaçlanan anlamının doğrudan gözlem yoluyla anlaşılmasıdır” (San, 1971: 18). Bu anlayış, karşından gülümseyerek yürüyen bir insana gülümseyerek karşılık vermek şeklinde ifade edilebilmektedir. “Açıklayıcı anlama ise; bir olguyu, süreci, eylemi motiflerine dayanarak rasyonel olarak anlamaktır. Başka bir deyişle açıklayıcı anlama nedensel anlamadır. Bu yaklaşım bireyi ve bireyin davranışını temel bilim ya da atom kabul etmektedir. Buna göre; birey anlamlı davranışın tek taşıyıcısı ve üst sınırı olarak kabul edilmektedir” (Özlem, 1999: 133). Dolayısıyla bu pratikte birey karşından gülümseyerek yürüyen kişinin neden gülümsediğini, ona gülümseyerek karşılık verip vermemesinin gerekliliğini zihninde tartarak eyleme geçmektedir. Dolayısıyla aslında “iletişim bir şey söyleme, bir mesaj gönderme gibi basitliğin çok ötesindedir. İletişim sadece bilinç kontrolünden geçerek bilişleri ve davranışları yönetme de değildir. İletişimle örgütlü yaşamın maddi ve maddi olmayan (düşünsel) üretimi gerçekleştirmektedir” (Erdoğan, 2011: v). Böylelikle “bireyler kendilerinde yeni kaliteler yaratmakta, kendilerini üretimde geliştirmekte ve kendilerini dönüştürmekte; yeni güç ve

fikirler, yeni iletişim tarzları, yeni gereksinimler ve yeni dil geliştirmektedirler” (Haye, 1980: 24). Bu anlamda insanın kendini fiziksel ve toplumsal olarak yeniden üretmesi,

- Gereksinim hissetmeyi veya gereksinim hissettirilmeyi,
- Bu gereksinim üzerinde düşünmeyi,
- Gereksinimi giderecek olası faaliyetler arasından birini seçmeyi ve seçilen faaliyeti gerçekleştirmeyi,
- Bu gerçekleştirme sonucunda da gereksinimi gidererek doyum sağlamayı içermektedir.

İletişim insan gereksiniminin, faaliyetinin ve doyumunun hem bütünleşik bir parçasıdır hem de gerçekleştirilmesini sağlayan zorunlu ögedir” (Erdoğan, 2011: 38-40). Bu anlamda iletişim hem gerekliliği hem de doyum sağlama özelliğiyle insan yaşamının vazgeçilemez bir parçasıdır. Bireyin gün içinde defalarca gerçekleştirdiği bu eylemi devamlı ve sürekli olarak "aşına" kimselerle gerçekleştirdiğinde ancak ilişkiye bir adım yaklaşması mümkündür.

2.BİR TOPLUM TASARIMI: HALKLA İLİŞKİLER TOPLUMU

“Don't find fault, find a remedy; anybody can complain”

Henry Ford

2. 1. Toplumsal İlişki Yönetimi

İnsanoğlu modern aklın bir ürünü olarak gördüğü, duyduğu, düşündüğu her şeyi bir çerçeveye oturtmaya, tanımlamaya çalışmaktadır. Toplumsal yapılar da bu eğilimden nasibini almaktadır.

Bu eğilim sonucunda günümüzde tüketim toplumu, enformasyon toplumu, bilgi toplumu, medya toplumu, gözetim toplumu gibi nice kavramsallaştırma meydana gelmiştir. Bu kavramsallaştırmaların tümü toplumsal pratiklerin yarattığı sonuçlar üzerinden toplumların içinde bulunduğu süreçteki durumunu tanımlama çabasını yansıtmaktadır. Bu çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde ise toplumların bulunduğu durumun ve yarattığı sonuçların nedenlerine odaklanılarak birçok sorunun kaynağı olan olgularda nasıl değişiklikler yapılarak modern anlamda gerçek olması arzu edilen bir toplum yaratılabileceği irdelenmektedir.

Halkla ilişkiler çalışmanın başında da sözü geçtiği haliyle birçok farklı tanıma haiz olan bir kavramdır. Harlow (1976: 36), halkla ilişkilerin 400'ün üzerinde tanımı bulunduğu dikkat çekerken tüm tanımların ortak noktasında örgüt ve kamuları arasındaki iletişim çabaları, kriz yönetimi, anlayış, iş birliği ve bilgilendirme olduğunu altını çizmektedir. Yine toparlayıcı bir tanım olan Alman Halkla İlişkiler Derneği'nin yaptığı tanıma göre de halkla ilişkiler, herhangi bir kurum, kuruluş, işletme ya da daha kapsamlı bir ifadeyle örgüt ile çevresi arasında güvene, onaya, rızaya dayalı ilişkiler kurmak ve sürdürmek için yapılan bilinçli, planlı ve sürekliliği olan çalışmalardır (Biber, 2007: 32). Bernays halkla ilişkileri kısaca “uyum mühendisliği” (*engineering of consent*) olarak ifade etmektedir. Tüm bu tanımların işaret ettiği haliyle halkla ilişkiler öncelikle bireyler ile iletişim kurmayı amaçlarken, peşinden bu iletişimin şeffaf, sağlıklı, güvenli ve uzun vadeli olması için mütemadiyen çaba harcanması

gereken bir süreçtir. Sürekli çaba, kamusal ve ticari anlamda hedef kitlenin memnuniyetinin devamlılığı için oldukça belirleyiciyken potansiyel hedef kitleye ulaşımı da kolaylaştırmaktadır. Benzer biçimde bu çabalar sonucunda kamudan yönelen sadakat de halkla ilişkiler çabaları gösteren tarafı memnun etmekte dolayısıyla taraflar "karşılıklı bir kazan-kazan (*win-win*) sürecini birlikte yaşamaktadır" (Dozier, Grunig ve Hunt, 1995: 51).

Halkla ilişkiler toplumu kavramıyla *kazan-kazan* anlayışının sosyal yapının tüm kanallarına nüfuz ettiği bir toplum modelinden bahsedilmektedir. Bu toplum modelinin çalışmanın devamında detaylandırılacak birçok özelliği bulunmalıdır. Ancak özellikle iletişimsel anlamda bir halkla ilişkiler toplumundan bahsedebilmek için toplum ve topluluk kavramlarının iletişim boyutundan kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Toplumsal ilişkileri çözümlenmeye çabalayan Weber'in daha önce bahsedilen toplumsallaşma ve topluluklaşma adıyla söz ettiği ikili ayrımını detaylandırmak uygun olacaktır. Weber (2007: 79)'e göre "bir toplumsal ilişkide kişiler birbirlerine karşı sübjektif bir aidiyet hissi duyuyorsa ve toplumsal davranışlarını da bu aidiyet hissi üzerine bina ediyorsa bu toplumsal ilişki topluluklaşma" kavramını ifade etmektedir. Öte yandan "toplumsal ilişkide toplumsal davranış akılcı nedenlerle belirlenmiş karşılıklı menfaat teminine veya yine aynı şekilde kurulmuş bir menfaat birliğine dayanıyorsa bu toplumsal ilişkiye topluluklaşma" adı verilmektedir (Weber, 2007: 80). Böylesi ilişkileri toplum ya da topluluk olarak niteleyebilmek için bireylerin kendilerini nasıl

sınıflandırdıkları da belirleyici rol oynamaktadır. Dolayısıyla toplumsal ilişki yönetiminden bahsedebilmek için bireylerin kendilerini o toplum içinde nerede sınıflandırdıkları önem kazanmaktadır. Weber (2007: 78-80) bu anlamda toplumsal ilişkileri iki sınıf altında incelemektedir.

Cemaat tipi ilişkiler: Daha geleneksel kurallara bağlı ve yazılı hale getirilmemiş ilişkilerdir. Bu ilişkilerin özellikleri;

- İlişkiler karşılıklı duygusal güven anlayışa samimiyete dayalı yüz yüze ilişkilerdir.
- Yazılı kurallardan ziyade örf ve adetlere dayanmaktadır.
- Sosyal etkileşim çok güçlüdür.
- İlişkiler uzun sürelidir.
- Daha çok küçük gruplarda (aile, komşuluk, akrabalık vb.) görülür.

Cemiyet Tipi İlişkiler: Daha modern teşkilatlanmalarda -şirket, sendika, metropollerde- görülen ilişkilerdir. Bu ilişkilerin özellikleri; İlişkiler resmidir. Hissi iletişim çok zayıftır.

- Yazılı kurallara bağlıdır.
- Geçici sürelidir.
- Sosyal etkileşim güçlü değildir.
- Daha çok büyük gruplarda (şehir, şirket, resmi kurumlar vb.)

görülür.

- Kitle iletişim araçlarının etkisi baskındır.

Cemaat ve cemiyet ilişkileri Weberyen bir biçimde sınıflandırıldığında halkla ilişkiler ekseninde oluşacak toplum yaratısında istenen ilişki tipinin modern ilişki tipi olduğu ancak bu ilişkinin çok da sağlam dayanakları olmadığı görülmektedir. Halkla ilişkiler toplumu ile bu modern ilişki tipinin daha sağlam temellere dayandırılması gerekmektedir. Esasen ancak halkla ilişkiler toplumu bu geçici süreli, sosyal etkileşimi zayıf, empati yeteneği kısıtlı ve geçici süreli ilişki modelini daha ayakları yere basan bir hale getirebilecektir.

2.1 Toplumsal İlişki Yönetimi ve Unsurları

Modern toplumların bahsi geçen patolojilerine karşın bir çare önerisi olan halkla ilişkiler toplumunun öne çıkan özelliği diyalog arayışıdır. Kent ve Taylor, halkla ilişkilerde bir kavram olarak diyalogun giderek yaygınlaşması, göz önünde bulundurarak, halkla ilişkilerin; karşılıklılık, iş birliği, yakınlık, empati, risk ve bağlılık olmak üzere beş temel özelliğinin altını çizmektedirler (akt: Güz ve Becerikli, 2004: 32-45). Halkla ilişkilerin özellikleri arasında sayılan tüm bu özellikler aynı zamanda iletişimin de bünyesinde barındırdığı özelliklerdir. Zira "sosyal gerçekliği biçimlendiren, anlaşma aracı, otoritenin üreticisi ve aracı olarak dil ve kelimeler gerçekliği ortaya çıkarırken, iletişim de sosyal sistemleri, aile ve örgütleri meydana getirmektedir" (Bergmann, 2007:13). Benzer bir biçimde halkla

ilişkiler ve iletişim yönetiminde mükemmellik çalışmasında Grunig (2005: 15) halkla ilişkileri, “bir örgütün iç ve dış kamularla, yani örgütün hedeflerine ulaşma yeteneğini etkileyen gruplarla kurduğu iletişime ait planlama, yürütme ve değerlendirme etkinliklerinin toplamı” olarak ifade etmektedir. Bu anlamda halkla ilişkiler toplumunun iletişim anlamında taşınması gereken özellikler 6 kategori altında incelenecektir.

2.1.1. Simetrik İletişim

Örgütlü yaşam içerisinde iletişim kurabilmek için o iletişimi imal edebilmek gerekmektedir. İletişim imal edilmiş sürecinde toplum içinde yaşayan tüm bireylerin kendilerini özgür ve eşit bireyler olarak görmeleri gerekmektedir ki iletişimde simetriden bahsedilebilsin. Bireylerin kendilerini eşit ve özgür görebilmeleri durumuna dikkat çeken Habermas, modern toplumun insani sorunlarının iletişim etiği aracılığı ile çözülebileceğini ve ancak iletişimsel aklın gelişimi ile araçsal rasyonalitenin özel yaşam alanı ve kamuoyu oluşumu üzerindeki olumsuz etkilerinin bertaraf edilebileceğini dile getirmektedir. Bu anlamda güç, araçsal aklın bir özelliği iken, iletişimsel akıl, güçten arındırılmış "çarpıtılmamış iletişim" aracılığı ile gerçekleşeceği iddiasını ileri süren Habermas, iletişimsel rasyonellik aracılığı ile modernitenin özel yaşam ve kamuoyunda yarattığı sorunların çözülebileceğini savunmaktadır (akt: Atiker, 1998: 9). Habermas iletişimsel eylem adını verdiği kuramında eylemin, kültür, dil ve haberleşme aracılığı ile oluştuğunun altını çizmektedir. Bu oluşum bir tarafta kişilerin dünyasında gerçekleştiği gibi, kişilerarası bir özellik

de içermekte, nihai olarak da nesnel dünyanın etkisiyle oluşmaktadır (Habermas, 1984: 127). Habermas, bilinç felsefesinden bir iletişim felsefesine doğru gerçekleştirilecek bir “paradigma değişikliği” çağrısında bulunmaktadır. Araçsal eylemin bizzat amaçların rasyonelliği ya da adilaneliği üzerinde düşünmeksizin, araçları amaçlarla teknikleri hedeflerle birleştirip, doğa üzerinde tahakküm kurma doğrultusundaki öznelci bir yaşantının bireyleri öznel arası bir boyuttan yoksun bıraktığını, dolayısıyla iletişimsel alanda birçok aksaklık oluştuğunu söylemektedir. Önerisi olan iletişimsel eylemde ise rasyonaliteden, anlama ve anlaşmaya dönük eylem söz konusudur. Habermas’ın iletişimsel eylem teorisi, karşılıklı anlaşmaya uğraşma ve baskı ve tahakkümden azade çarpıtılmamış bir konsensüs arayışıdır (Habermas, 1987: 403). Habermas’ın iletişimsel eyleminde arzuladığı, toplumsal alanda hâkim olanın sonuç odaklı iletişim eylemi değil, iletişim kurma çabasıdır.

Bu anlamda toplumsal ilişki yönetiminde simetrik iletişim Habermas’ın işaret ettiği düzeyde gerçekleştirilmelidir. Bireylerin her düzeyde muhataplarını eşit bireyler olarak görmeleri ve sonuçtan ziyade süreci baz almaları iletişimin simetrikliği yolunda yardım edici olacaktır. Bu sayede toplumsal alanda yaşanan anlam kayıplarının da önüne geçmek mümkün olacaktır. Habermas, kapitalist modernlik ya da ileri kapitalizm tarafından yaşam alanının para ve bürokratik iktidarlar aracılığı ile sömürgeleştirilmesiyle meydana gelen anlam kaybıyla, sistemde oluşan özgürlük kaybının değer alanlarının ussallıklarının tümünü pragmatik ve evrensel düzeyde içinde

barındıran bir iletişimsel rasyonalite ile giderilebileceğini vurgulamaktadır. Bu tür usallık geliştirildi mi anlam kaybı, modernliğin zorunlu sonucu olmaktan çıkacaktır (Atiker, 1998: 24-29). Böylelikle " interaktif iletişim, organizasyonun ve ilgili çevresinin karşılıklı uyumuna yönelmek zorunda kalacak ve halkla ilişkilerin, *kazan-kazan* (win-win) ilkesi ile" hareket edecektir (Röttger den akt: Can, 2008: 81).

2.1.2. Demokrasi

Toplumsal ilişki yönetiminin ikinci unsurunu demokrasi anlayışı oluşturmaktadır. Hoy (2004)'un belirttiği gibi, "iletişimsel eylemler gereksinim gidermeyle ilgili olduğu için ve gereksinimler de toplumsal alan içinde, sosyalden geçerek giderildiği için ve karar vermeler uygulamalarla yapıldığı için esasen daima siyasal eylemdir". Bireylerin siyasal edimleri bu anlamda onlar her ne kadar siyasal olmadığını düşünseler de son kertede siyasal olma özelliğine sahiptirler. Bu anlamda halkla ilişkiler toplumunun olmazsa olmazı demokrasidir. Simetrik iletişimle de bağlantılı olarak bireylerin birbirlerini eşit gördükleri ve iktidar tarafından da kendilerine eşit muamele yapıldığını bilmeleri gerekmektedir. Burada sözü geçen demokrasi temsili demokrasiden ziyade katılımcı demokrasi özelliklerini taşımaktadır. Habermas da siyasal kamusal alanın önemini altını çizerken, "siyasal kamusal müzakere alanının toplumun içinde onun kaynaklarını kullanarak onun kurumları aracılığı ile yürütüldüğünü" ifade etmektedir. Habermas'a göre, "toplumun kurumsal çekirdeğini kiliselerden, kültür derneklerinden,

tartışma kulüplerine, vatandaş forumlarına ve yurttaş inisiyatiflerinden meslek birliklerine, siyasal partilere, sendikalara ve alternatif kurumlara dek uzanan devlet dışı ve ekonomi dışı gönüllü birliktelikler oluşturmaktadır" (Habermas, 1997: 52). Katılımcı demokraside de önemli bir ağırlığı olan sivil toplum kuruluşlarının durduğu nokta demokrasi için oldukça değerlidir. Bu biçimde "örgütlenmiş iletişim şebekesi içinde toplumun tümü açısından önem taşıyan, sorunların çözümüne katkıda bulunan iyi sebepleri üreten ve kötü sebepleri değerden düşüren kamusal tartışma yürütebilmekte ve kamusal söylemler oluşturulabilmektedir" (Habermas, 1997: 50). Bu şekilde sivil toplumun damarlarından geçerek gelen kamusal söylemler, yönetsel iktidarı ikame etmeyen bir iletişimsel bir iktidar üretecektirler.

2.1.3. Toplum Yararına Faaliyetler

Halkla ilişkiler uygulayıcıları içinde yaşadıkları topluma karşı olan sosyal sorumluluklarını yerine getirebilmek için bir takım kamu yararına faaliyetlerde bulunmak durumundadırlar. Ancak bu faaliyetler günümüzde topluma duyarlı"mış" gibi görünme ve bu doğrultuda olumlu imaj oluşturma çabalarından ileri gidememektedir. Oysaki Cheney (1983) örgütün bireyle kurduğu iletişimin içeriğinin özdeşleşme sürecinde oldukça ağırlıklı bir etkisi olduğunu ifade etmektedir. Zira iletişim, bireylerin örgütün normları değerleri ve kültürü gibi tanımlanan özellikleriyle ilgili öznel algılamasını oluşturma ve paylaşma fırsatı yaratmaktadır. Etkin iletişim ile paylaşılmış bir anlayış yaratma amaçlanmaktadır. Paylaşılmış anlayış

da örgüt üyelerinin örgütün kimliğine dair hislerini açığa kavuşturmakta ve böylece üye özdeşleşmesini güçlendirmektedir (Sproull ve Kiesler, 1986).

Bir toplum tasarımı yaparken elbette ki toplum üyelerinin toplum ile özdeşleşmesi gerekmektedir. Bu noktada sosyal kimlik teorisi özdeşleşmeyi bütünsel bir kavram olarak ele alışıyla dikkate değerdir. Sosyal kimlik “kişinin bilgisinden ya da sosyal bir gruba ya da gruplara üyeliğinden ve bu üyeliğe duygusal ve değersel olarak bağlılığından türeyen kişinin sosyal bağlamının bir parçası” olarak tanımlanmaktadır (Tajfel, 1978: 63). Bireyin kendini diğerleriyle "bir" görebilmesi ve sosyal bağlamın bir parçası olabilmesi için kendisine öyle hissettirilmesi gerekmektedir. Bu anlamda halkla ilişkiler toplumunda bireyin bu aitlik duygusunu yaşayabilmesi için kamu yararı adına uzlaşımçı ilişkiler kurulmalı, düzenleyicilerin hiçbir çıkar gözetmeksizin kamu yararına faaliyetlerde bulduklarına dair bir inanç oluşturulmalıdır. Kamu vicdanında böylesi bir inanç oluşturmak üzerinde birtakım projeler yürütülerek oluşturulmamalıdır. Yapılması gereken şey bu anlamda şeffaf olmaktır. Halkla ilişkiler şirketlerin özel çıkarlarını meşrulaştırmamalı, toplumda asgari uzlaşmayı sağlamak ve toplumda her geçen gün ortaya çıkan ayrışmaların entegrasyonuna ilişkin bilgi sağlamalı, kötümserlikleri kaldırmalı ve toplumsal güveni güçlendirmelidir. Bu amaca ilişkin karşı argümanlar olarak farkındalık, ilgi ve zaman kazandırmak için basına ve diğer toplumsal sistemlere bilgi ve alan destekleri sağlar (Schmidt ve Zurstiege den akt: Can, 2008: 83).

2.1.4. Etik

Halkla ilişkilerin yanlış tanımlanması ve yanlış anlaşılmasına neden olan sorunların başında etik ihlaller gelmektedir. Esasen etik "kişi ya da grubun neyin doğru, neyin yanlış olduğu ile ilgili olarak davranışlarını yönlendiren ahlaki değerler ve ilkeleri içeren kurallar topluluğudur. Etik davranış ve değerler ise insan yaşamının bir parçası olup; neyin iyi neyin kötü olduğuna yönelik standartlar düzenleyen, özel yaşamdan iş hayatına her yerde yüz yüze geline bir kavramdır" (Ülgen, 2004: 439). Halkla ilişkiler tarihine bakıldığında propaganda yapmak, manipüle etmek, kandırmak gibi olumsuz çağrışımların akıllara gelmesinin sebebi de geçmişte yaşanan etik ihlallerdir. Her ne kadar Ivy Lee yayınladığı ilkeler deklarasyonu ile gelecekte olası yanlış anlaşılmaların önüne geçmek istediye de bu pek mümkün olamamıştır. Özellikle meslek olarak ele alındığında belli bir kurum için çalışan kişilerin kurumun çıkarlarına zıt düşse dahi kamu yararına faaliyetlerde bulunmasının mümkün olamayacağı düşüncesi böylesi şüphelere zemin hazırlamış, tarihsel olarak halkla ilişkiler uygulayıcıların yaptıkları bazı etik dışı faaliyetler de bu düşüncelerin topluma yayılmasına neden olmuştur.

Halkla ilişkilerde etiği hayati bir yerde konumlandıran L'Etang (2002) etiğin "sosyal sorumluluk, kriz yönetimi ve sorunların yönetiminin ardındaki dürtü ve aralarındaki ilişki, örgütün bekası için mücadele ve kamu çıkarı için duyulan endişe arasında yer alan temel gerilimi meydana çıkarmak için" önemli bir kavram olduğunu ileri sürmektedir. Halkla ilişkiler toplumu modelinde de etik bu anlamda

olmazsa olmaz bir olgudur. Etik bu toplumda, sadece örgüt ve kamu arasında gerçekleşen iletişimde örgütün kamuya karşı gözetmek zorunda olduğu kurallarla sınırlı değildir. Halkla ilişkiler toplumunda toplumun tüm hücrelerinde etik anlayış yerleşmiş olmalıdır. Aldatma, kandırma, ikna oluşturma, gerçekleri perdeleme gibi iyi niyetli olmayan uygulamaları perdellemek için iletişim kurulmamalı, kamu çıkarları ve uzlaşma için etik prensipler çerçevesinde iletişim kurulmalıdır.

2.1.5. Gözcülük ve Sözcülük

Halkla ilişkiler toplumu tasarımının iletişimsel boyutunda halkla ilişkilerin taşınması gereken bir diğer özellik de gözcülük ve sözcülük işlevidir. Yani kamunun örgüt içinde gözcüsü ve sözcüsü, örgütün kamu içinde gözcüsü ve sözcüsü olma halidir. Gözcülük ile halkla ilişkiler aşamalarından olan araştırma ve planlama gerçekleşmekte, kamunun istek ve beklentilerinin neler olduğuna ulaşılabilmektedir. Sözcülük ise yine halkla ilişkiler aşamalarından uygulama ve değerlendirme ile kamunun sıkıntı yaşadığı durumlarda kamunun sesi olma işlevini ifade etmektedir. Halkla ilişkiler sayesinde, “toplumun, düşünce ve beklentileri öğrenilmekte, kamu yararı doğrultusunda ilişkiler yumuşatılarak, bireyler ve gruplar arasındaki uyum oluşturmakta ve bireylerin yaşamlarını etkileyen konuların değişik yönlerinden haberdar olmaları sağlanmaktadır” (Biber, 2007: 40).

Gözcülük ve sözcülük işlevi, Grunig ve Hunt'ın yönetim yönelimli iletişim yaklaşımını çağrıştırmaktadır. Grunig ve Hunt(1984:6) halkla ilişkilerin bu işlevini organizasyon ve hedef kitlesi arasındaki iletişim yönetimi olarak ifade etmektedirler. Her ne kadar kimilerince halkla ilişkileri bir yönetim fonksiyonu olarak değerlendirmek iletişim çabalarını ve iletişim sürecini yok saymak anlamına gelse de, Grunig ve Hunt'ın ifade etmek istedikleri esasen simetrik bir sürecin gerekliliğidir. Yani hedef kitle ile özdeşleşmiş iletişim faaliyetleri, kamusal olarak da benimsenmelidir. Böylelikle hem kamunun örgüt içindeki gözcüsü/sözcüsü, hem de örgütün kamu içindeki gözcüsü/sözcüsü olabilmeyi mümkün kılmaktadır.

SONUÇ YERİNE

Toplumsal ilişki yönetimini içselleştirmiş bir toplumundan bahsedebilmek için toplumun siyasal, sosyo-kültürel, ekonomik boyutlarının tümünde ve onların alt sistemlerinde yukarıda bahsi geçen uygulamaların hayat bulması gerekmektedir. Yani halkla ilişkiler toplumunda bireylere düşen görev dışarıklı ve didaktik olarak değil kendiliğinden, önce bireylerarası ardından örgütler ve toplum arasındaki konsensüsü yaratmaya çabalamaktır.

Halkla ilişkiler toplumunda iletişimin rolünü, kamusal güven, sempati ve itibar için şeffaf, hakkaniyetli, sürekli ve tutarlı eylemler aracılığıyla bireyin sosyal çevre ile entegrasyonu süreci olarak ifade etmek mümkündür. Bireysel anlamda böylesi bir iletişimi yaratabilmek devamında örgütsel, toplumsal ve uluslararası iletişimde

yeni bir perspektife sahip olmayı getirecektir. Umulur ki, bu süreç sonucu yaşamın tüm kılcal damarlarından geçen iletişim, halkla ilişkiler toplumunu oluşturacaktır.

KAYNAKÇA

- Atiker, E. (1998). Modernizm ve kitle kültürü, Ankara: Vadi Yayınları.
- Becerikli, S. (2008). Ve halkla ilişkiler..., Ankara: Karınca Yayınları.
- Biber, A. (2007). Halkla ilişkilerde temel kavramlar, Ankara: Nobel Yayınları.
- Broom, G. M., Casey, S. ve Ritchey, J. (1997). Toward a concept and theory of organization-public relationships. *Journal of Public relations research*, 9(2), pp. 83-98.
- Can, A. (2008). Halkla ilişkiler mi yoksa olumlu imaj ve gerçeklik mimarlığı mı?, *Manas Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 3(2), pp. 75-84.
- Cheney, G. (1983). On the various and changing meaning of organizational membership: a field study of organizational identification”, *Communication Monographs*.
- Chomsky, N. ve Herman E. (1988). *Manufacturing consent: The Political Economy of the Mass Media*, New York: Pantheon Books.
- Dozier, M. Grunig, L. A. ve Grunig, J. E. (1995). *Manager's guide to excellence içinde Public Relations and Communication Management*, New Jersey: Mahwah.
- Dönmezler, S. (1984). *Sosyoloji*, Ankara: Savaş Yayınları.
- Erdoğan İ. (2011). *İletişimi anlamak*, Ankara: Erk Yayınları.
- Güz, H. ve Becerikli, S. (2004). *Halkla ilişkilerde seçme yazılar*, Ankara: Alban Yayınları.
- Grunig, J. ve Hunt, T. (1984). *Managing public relations*, New York: JTH.
- Grunig, J. (2005). *Halkla ilişkilerde ve iletişim yönetiminde mükemmellik*, İstanbul: Rota Yayınları.
- Habermas, J. (1984). *The theory of communicative action: Reason and the Rationalization of Society*, Boston: Beacon Press.
- Habermas, J. (1987). *The theory of communicative action: The Critique of Functionalist Reason*, Londra: Polity Press.
- Habermas, J. (1997). *Kamusal alanın yapısal dönüşümü*, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Harlow, R. (1976). Building a public relations definition, *Public Relations Review*, (2), pp. 34-42.
- Kızılc¸elik, S. (1996). A¸ıklamalı sosyoloji s¸zl¸g¸, İzmir: Saray Kitabevi.
- L'Etang, J. (2002). Halkla ilişkilerde kurumsal sorumluluk, Ankara: Vadi Yayınları.
- Özlem, D. (1999). Max Weber'de bilim ve sosyoloji, İstanbul: Kültürel Yayınları.
- San, C. (1971). "Max Weber'de hukukun ve meşru otoritenin sosyolojik analizi, Ankara: Ankara İktisadi ve İdari Bilimler Akademisi Yayınları.
- Sproull, L. ve Kiesler S. (1986). Reducing social context cues: electronic mailing organizational commitment, *Management Science*, 32, pp. 1492-1512.
- Tajfel, H. (1978). Differentiation between social groups study içinde *Social Psychology of Intergroup Relations*", London: Academic Press.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations, *Annual Review of Psychology*, 33, pp. 1-39.
- Tajfel, H. ve Turner J. C. (1985). The social identity theory of intergroup behavior". *The psychology of intergroup relations* içinde ed: Worchel, S.ve Austin, W, Chicago: Nelson Hall, 2, pp.7-24.
- Turner, J. (1978). Studying the human system, Goodyear Publishing Company.
- Ülgen, H. (2004). İşletmelerde stratejik yönetim, İstanbul: Literatür Yayınları.
- Weber, M. (2007). Sosyolojinin temel kavramları, İstanbul: Bakış Yayınları.

BÖLÜM 11

**ENTEGRASYON KURAMLARI BAĞLAMINDA
İZOLE YAŞAMDAN UYUMA GİDEN SÜREÇTE
SURİYELİLER ÜZERİNE BİR ALAN ARAŞTIRMASI**

Dr. Arş. Gör. Eren Alper YILMAZ¹

¹ Adnan Menderes Üniversitesi, Söke İşletme Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Aydın, TÜRKİYE. E-posta: alpery@adu.edu.tr. Orcid no: 0000-0002-5137-4948

GİRİŞ

2011 yılının sonlarına doğru Arap Baharı'nın patlak vermesiyle birlikte diktatörlükle yönetilen Ortadoğu ülkelerinde iç savaş durumu ortaya çıkmış, başta Suriye olmak üzere birçok Arap ülkesinde savaşın getirdiği yıkımdan kaçan siviller başta Türkiye olmak üzere Lübnan, Ürdün, Irak gibi Baharın etkisinin hissedilmediği ülkelere doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Bugünkü sayıyla 3.5 milyonu aşan Suriyeliler (GGM, 2020), Türkiye'ye ilk geldikleri yıllarda ülkeye olan yabancılıkları, savaşın kısa sürede biteceği ve geri dönecekleri ümidi, Türklerin kendilerine olan önyargılı tutumları, kapalı toplum yapısı, savaşın yaratmış olduğu psikolojik travma ve dışarıya karşı güvensizlik hissiyatı ile Türklerle iletişime geçme noktasında bazı sorunlar yaşamışlar, çoğunlukla kapalı ve izole bir yaşam göstermişler, kendi aileleri ve Suriye'den gelen arkadaşları ile birlikte vakit geçirmeyi tercih etmişlerdir.

Zamanla bu “geçici misafirlik” düşüncesi sekteye uğramış, Suriye'deki iç savaş uzadıkça ve Esad rejimi saldırılarına devam ettikçe ülkeye geri dönüş ümitleri azalmıştır. Türkiye'de kalıcı olacaklarını anlayan Suriyeliler, mecburen Türkçe öğrenmeye meyl etmişler, çalışma izni alarak statü elde etmişler, bir takım sosyal ve ekonomik yardımlardan faydalanmışlar, nihai aşamada bazı Suriyeliler vatandaşlığa geçerek kalıcılık noktasında ciddi adımlar atmışlardır. Tüm bu durumlar neticesinde, tüm Suriyeliler içi genelleme yapmak doğru olmasa da çoğunluğun Türkiye

Cumhuriyeti'ne olan güvenleri artmış, yerel halk ile olan ilişkileri gelişmiş ve Türklere olan önyargıları kırılmıştır.

Entegrasyon kuramlarından olan sosyal kimlik kuramı ve kültürlenme kuramı, Suriyelilerin ilk geldikleri yıllardan günümüze kadar olan süreçte, neden izole bir yaşam seçtiklerini ve zamanla nasıl ülkeye ve topluma uyum sağladıklarını sebepleriyle birlikte anlayabilmek açısından önem teşkil etmektedir. 2018 yılının ortalarında Aydın'da yaşayan Suriyelilere yönelik yapılan anket çalışmasında Suriyelilerin algılarını ölçmek amacıyla sorulan sorular da teorik çerçevenin yanı sıra pratikte Suriyelilerin uyum süreçleri hakkında ışık tutacaktır.

1. SOSYAL KİMLİK KURAMI

Henri Tajfel'e göre sosyal kimlik, bireyin bir sosyal gruba ilişkin üyeliğinden yola çıkarak bu gruba yüklediği bilgidir, değerden ve duygusal anlamlılıktan kaynaklanan benlik algısıdır (Tajfel, 1982: 2). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere sosyal kimlik; bireyin, duygusal bir bağ ile bağlandığı sosyal bir gruba üye olması ve ona aidiyet hissetmesidir (Yılmaz, 2019: 116).

Sosyal kimlik yaklaşımının temelinde; bireylerin olumlu bir sosyal kimlik edinmek ve öz benlik saygılarını yükseltmek için kendilerini başka gruplarla mukayese ettiği "sosyal karşılaştırma", ayrıca bilinçli veya bilinçsiz şekilde aidiyet gösterdikleri gruplarını kayırma eğilimleri gösterdikleri ve diğer grupların niteliklerini görmek istemedikleri "iç grup kayırmacılığı" yatmaktadır (Doosje ve Ellemers, 1997: 70). Bireyler, olumlu bir sosyal kimlik edinebilme

amacıyla kendi gruplarını farklı bir grupla kıyaslayarak dahil oldukları grupları üstün görme eğilimi göstermektedirler. Bu kıyaslama sonunda iç-grup daha olumlu algılanacak, bir diğer ifadeyle iç-gruba “olumlu ayırt edicilik” yüklenecektir. Böylelikle olumlu bir sosyal kimlik algısı oluşacak, olumlu bir kendini değerlendirme ortaya çıkacak ve bireylerin öz benlik saygısı yükselecektir (Tajfel ve Forgas, 1981: 131).

Sosyal kimlik yaklaşımında bir başka durum “kendini sınıflandırma kuramı”dır. Bu kuram, bireylerin kendilerini sosyal bir varlık olarak tanımlamalarından hareketle, kendilerini başkalarından ayırarak, farklı sosyal kategorilerle sınıflandırabildiklerini öne sürmektedir (Ashforth ve Mael, 1989: 25). Sosyal sınıflandırma, insanların tek başlarına birey oldukları durumlarda değil, ancak bir toplumsal grubun üyesi olarak algılandıklarında ortaya çıkar. Bireyler, cinsiyetine, yaşına veya etnik özelliklerine göre kategorize edilirler. İki ya da daha fazla bireyin birleşmesi bir grup niteliği kazandığı için, bu grup artık diğer gruplardan üstün tutulmakta ve “farklı” olarak görülmektedir (Bilgin, 1995: 21).

Sosyal kimlik gerek gruplar arası davranışlar özelinde gerekse farklı kültürlerin karşılaşması ve sosyal karşılaştırmalara gidilmesiyle tezahür eder. Farklı iki kültürden olan bireylerin de birbirlerini ya da kendilerini tanımlarken değişik sosyal kategorizasyon örneklerine başvururlar (Sözen, 1991: 97). Bir Türk ile bir Alman karşılaşınca kendi kültürlerinin üstün niteliklerini överken, kendi milliyetini de diğerine göre daha kutsal ve önemli görebilir. Örneğin; Almanlar

Türlere göre daha çalışkan ve disiplinli olduklarına inanırlar; fakat Türkler de Almanya’da Türkler olmadığı takdirde Almanya’nın iş gücü ihtiyacının karşılanamayacağını iddia ederler, dolayısıyla kendilerini daha çalışkan görebilirler.

Kültürel ve etnik anlamdaki sosyal kimlik oluşturma olgusu, kendi grubumuzdaki bireylerle aramızda, tarihe, gelenek ve göreneklere, hukuka, barışa ve insani duygulara dayalı bir bağ oluşmuştur. Böyle bir durumda ortaya çıkan “kültürel rölativizm” kavramı, bireyin kendi grubunu merkeze koyarak üstün tutması ve diğer grupların kültürlerini merkeze koyduğu öz kültüre bağlı olarak değerlendirilmesini ifade etmektedir (Brewer ve Miller, 1996: 23). Örneğin; Çinlilerin sürüngen canlıları yemesi, bir Türk tarafından yadırganabilir, çünkü kendi kültüründe sürüngen canlıların yenilmesi sağlığa zararlı ya da inanç açısından uygun değildir. Aynı şekilde Hintlilerin dinsel inanışları sebebiyle İneği kutsal saymalarından hareketle sığır eti yiyen milletleri tasvip etmemeleri bir kültürel rölativizm örneğidir.

Suriyelilerin Türkiye’deki yaşam koşullarına ayak uydurması sürecinde sosyal kimlik teorisi çerçevesinde kendini sınıflandırma ve iç grup kayırmacılığının önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Suriyeliler özellikle Türkiye’ye ilk geldiği zamanlarda gerek ülkeye olan yabancılıkları, gerek Türklerin kendilerine olan bakış açıları, gerekse savaşın yaratmış olduğu psikolojik travma ve güvensizlik hissiyatı ile Türklerle iletişime geçmeye çekinmişler, daha çok kapalı komünler biçiminde kendi aileleri ve vatandaşları ile birlikte vakit geçirmeyi tercih etmişlerdir. Bu noktada kendi milletinden olanları

üstün tutuma, kendi vatandaşına güven duyma ve diğer milletlerden olanlara temkinli yaklaşma gibi içgüdüsel etkenler de önemli olmuştur. Bu sebeple Suriyeliler, Türk toplumuna ve Türkiye'ye aidiyet hissetme ve geldikleri ülkenin değerlerini benimseme noktasında sorunlar yaşamışlar, kendi etnik yapısından olan kişilere karşı olumlu ayırt edicilik yükleyerek onların yanında kendilerini güvende hissetmişlerdir.

2. 2.KÜLTÜRLENME KURAMI

Göçmenlerin yaşam biçimlerini anlayabilmek adına bahsedilmesi gereken diğer bir önemli entegrasyon kuramı ise kültürlenme. Kültürlenme, farklı kültürlere/kimliklere sahip grupların orijinal kültür kalıpları ile temasa girerek bu kültür kalıpları içerisinde yaşadıkları değişimdir. Bilgin'e göre kültürlenme kavramı, belirli bir kültürel kimlik içinde bulunan bireylerin farklı bir kültürden olan bireylerle etkileşime girdikten sonraki süreçte yaşamış oldukları kültürel ve psikolojik anlamdaki değişimlerdir (Bilgin, 2003).

Toplumun; sınıf, etnik grup, din, kültür gibi farklılıklardan doğan tehditlere rağmen birlikte yaşamasını mümkün kılan durum sosyal uyum olarak tanımlanır (European Commission, 2005: 70). Göç sürecine bağlı olarak sosyal uyum, göçmenler ve yerel toplum arasında süregelen dinamik bir etkileşimin ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır (Saggar vd., 2012: 18-22). Kültürlenme de sosyal uyumun bir ayağıdır ve kültürlenme kuramları kendi içerisinde alt kategorilere ayrılmaktadır. Azınlık grup tarafından yalnızca kendi kültür/kimlik ya da etnik grubundan olanlarla yakınlaşma, farklı

kültürlerden/kimliklerden izole olma anlamına gelen “ayrılma” kavramı, dominant grup tarafından azınlık gruba forse edilirse “ayrımcılık” olarak adlandırılmaktadır. Bireyler hem kendi öz kimliğini, kültür ve değerlerini muhafaza edip hem de başka kültürlerle uyum sağlamak isterse, yani her iki kültür arasında dengeli bir uyum süreci yakalarsa buna “entegrasyon” adı verilir. Entegrasyon, bireyin kendi etnik kimliğini sürdürmesiyle beraber, eş zamanlı olarak hakim (üst) kültürün bakış açısını da kazanmasıdır (Berry, 1997: 9). Bir diğer tanıma göre entegrasyon; fırsatlara ve kaynaklara adil erişim, yabancı topluma ve sisteme katılım gösterme durumu, güvenli hissedebilme ve üst topluma karşı aidiyet duygularının gelişmesi olarak tanımlanmaktadır (Hynie, Korn ve Tao, 2016: 184).

Uyum stratejileri bağlamında Suriyelilerin Türkiye’deki uyum süreçlerini “ayrılma” ve “entegrasyon” arasında bir yerlere koymak uygun olacaktır. “Ayrılma stratejisi” bağlamında Suriyelilerin durumu analiz edildiğinde, Arap Baharının ilk patlak verdiği zamanda Türkiye’ye gelen Suriyelilerin ülkeye entegre olmalarının bir hayli zaman aldığı söylenebilir. Suriyeli göçmenler, ilk geldikleri yıllarda daha çok kendi milletinden olan vatandaşları ile iletişim kurarak gettolar oluşturmuşlar, Türklerle iletişim konusunda sınırlı davranmış ve dışarıya açılmak istememişlerdir. Bu izole yaşamın sebebi; ülkelerini terk eden Suriyelilerin büyük çoğunluğu başlarda “geçici misafirlik” düşüncesi ile gelmeleri; ülkelerindeki iç savaş bittikten sonra geri dönüş yapabilme ümitleri, Türkçe bilmemeleri, mikro-

milliyetçilik duyguları, Türk halkının da Suriyelilere karşı uyguladıkları önyargılı tutumlar etkili olmuştur.

Dil konusuna değinmek gerekirse; gündelik hayatta sosyalleşmek ve içinde bulunulan toplumla iyi ilişkiler kurabilmek için Türkçe bilmenin şart olduğunu düşünen Suriyeliler, ilk geldikleri zamanlarda dil bilmedikleri ve öğrenmeye meyilli olmadıkları için sosyal ilişkilerinde ve ekonomik alanlarda sıkıntılar yaşamışlardır. Birçok Suriyeli, Türkiye'ye birlikte geldikleri aileleri, arkadaşları ve akrabaları ile konuşmuş veya sosyal medya hesapları üzerinden Suriye'deki yakınları ile iletişime geçmişlerdir. Dil eksiklikleri olan Suriyeliler, toplumsallaşma noktasında cesaretsiz davranmış, yanlış anlaşılacaklarından ve sorunlarını anlatamayacaklarından çekindikleri için toplumla yeterince entegre olamamışlardır. Bu noktada Suriyeliler gettolaşma eğilimi göstermişler, kendi bölgelerini, kendi gruplarını ve iletişim ağlarını oluşturarak farklı bir kimlik ile iletişime kapalı bir yaşam sürmüşlerdir. Böylece “ayrılma” kuramına uygun hareket etmişlerdir.

Fakat zaman ilerledikçe Suriyeliler Türkiye'ye ve Türk halkına uyum sağlama noktasında yol kat etmişler, özellikle ülkelerindeki iç savaş bitmediği için geriye dönüş ümitleri tükenmiştir. Böylelikle Suriyeliler Türkiye'de kalıcı olduklarını anlamış, kendilerine verilen bir takım yasal haklar da (çalışma izni, vatandaşlık hakkı, Turkuaz kart) onların entegrasyon sürecini kolaylaştırmış; topluma, Türk kültürüne ve ekonomik sisteme adapte olmak için daha çok çaba harcamışlardır. Bu süreçte dil öğrenmeye daha çok meyletmişler, meslek kurslarına

gitmişler, istihdam alanlarında kendilerine iş bulmuşlar, sertifika programlarına katılmışlar ve her şeyden önemlisi Türk komşuları, arkadaşları ya da onlara yardım eden hayırseverlerle daha iyi ilişkiler kurmuşlardır. İlk geldikleri zamanlardaki yabancılaşma ve kapalı komünler şeklinde yaşama biçimi yavaş yavaş yerel halk ile iç içe yaşama şekline doğru evrilmiş, sosyalleşme ve iletişime açıklık olgularını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar tam olarak hoşgörü ve birlikte yaşama kültürünün oturduğundan bahsetmek zor olsa da, Türklerin de kabullenme ve tolerans seviyesinin artmasıyla birlikte 2012 yılında Suriyelilerin izole durumu ile son yıllardaki uyum süreçleri arasında belirgin farklar olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu gelişim sürecinden, Suriyelilerin kültürlenme kuramlarından “entegrasyon” ile ilişkili olarak, “ayrılma” durumundan topluma entegre olma noktasına doğru geçiş yaptığı çıkarımı yapılabilir.

2018 yılında Aydın özelinde, Suriyelilerin Türk toplumuna ne kadar entegre olabildiklerine dair yapılan anket çalışmasında, Suriyelilerin dini/kültürel anlamda kendilerini Türklere yakın hissedip hissetmedikleri, sosyal dışlanma ve fiziksel saldırı gibi ayrımcı hareketlere maruz kalma oranları, T.C. vatandaşlığına geçme talebi düzeyleri gibi durumlar incelenmiştir. Bu doğrultuda yapılan tek örneklem T-testi sonucunda; Suriyeliler ve yerel halk arasındaki entegrasyonun boyutu ele alınmıştır.

3. AYDIN İLİNDE YAPILAN SAHA ÇALIŞMASINA İLİŞKİN ARAŞTIRMA BULGULARI

Göçmenlerin profilini, göç ve kimlik algılarını ortaya koyabilmek adına ilk etapta demografik yapı incelenmiştir. Örnekleme oluşturan katılımcıların demografik özelliklerine ilişkin veriler “sıklık tabloları” ile gösterilmiş, verilerin çıktıklarına göre analizler ve yorumlar yapılmıştır.

Sonrasında ise Suriye’den Aydın’a göç eden 226 bireyin sosyo-kültürel anlamda topluma ne kadar uyum sağlayıp sağlamadıkları, “5’li likert ölçeği” ile ölçülmüş ve elde edilen veriler “tek örneklem T-test” yoluyla analiz edilmiştir. Bu noktada ele alınan anket sorularına verilen cevapların ortalama değerleri (mean), standart sapmaları (std deviation), anlamlılık düzeyleri (p) ve test edilen değer (test value) hesaplanmıştır. Verilerin yorumlanmasında test edilen değer “3”, anlamlılık düzeyimiz p ise “0,000” değerine tekabül etmektedir (Yılmaz, 2019: 178).

3.1. Demografik Değişkenler

Yapılan araştırma çerçevesinde göç ve entegrasyon sürecinin daha iyi analiz edilebilmesi için cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi demografik değişkenler incelenmiştir. Bu

Tablo 1: Cinsiyet Dağılımı

		Sıklık	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	31	13,7
	Erkek	195	86,3
	Toplam	226	100,0

Cinsiyet, içinde bulunulan toplumsal gerçekliği daha iyi analiz edebilmek açısından demografik değişkenler kısmında büyük önem teşkil etmektedir. Bu alan araştırmasında katılımcıların cinsiyet dağılımları incelendiğinde; görüşülen kişilerin % 13,7'si (31 kişi) kadınlardan, % 86,3'ü (195 kişi) ise erkeklerden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 1). Bu dağılımdan da anlaşılacağı üzere, Aydın iline göç eden Suriyelilerin büyük kısmı erkektir. Fakat bu noktada, Suriyeli toplumlardaki ataerkil ve muhafazakar yapı gereği erkeklerin, hanımlarını ankete katmak istememeleri, hatta onların yüzlerinin görülmesine izin vermemeleri de hesaba katılmalıdır.

Tablo 2: Yaş Dağılımı

		Sıklık	Yüzde
Yaş Grubu	18-25	51	22,6
	26-35	108	47,8
	36-50	60	26,5
	51-65	7	3,1
	Toplam	226	100,0

Yaş konusu, yurtlarını terk eden göçmenlerin neden göç etme kararı aldıklarını anlamak ve toplumsal, kültürel ve ekonomik hayata katılımlarını analiz edebilmek açısından önem arz etmektedir. (Bkz.

Tablo 2). Araştırma kapsamında görüşülen kişilerin % 22,6'sı 18-25 yaş grubuna, % 47,8'i 26-35 yaş grubuna, % 26,5'i 36-50 yaş grubuna, % 7'si ise 51-65 yaş grubuna dâhildir. Aydın'da yaşayan Suriyelilerin yarıya yakını, çalışma çağı yaşı diyebileceğimiz 26-35 yaş grubu arasındadır.

Tablo 3: Medeni Durum

		Sıklık	Yüzde
Medeni Durum	Evli	180	79,6
	Bekâr	46	20,4
	Toplam	226	100,0

Göç kararının alınması ve gelecek planlarının yapılmasında medeni durum da önemli bir dinamiktir. Evli ve çocuk sahibi olan bireylerin göç kararı alma sebepleri ve kurdukları hayat planları, bekâr bireylerinkine göre değişkenlik göstereceğinden, iyi bir göç analizi için medeni durumun incelenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, araştırma kapsamında görüşülen kişilerin % 79,6'sı evli, % 20,4'ü bekâr göçmenlerden oluşmaktadır (Bkz. Tablo 3). Bu noktada ailesinin ve çocuklarının hayatlarını ve geleceğini düşünen Suriyelilerin göç hareketlerini daha fazla gerçekleştirdiği görülmüştür. Suriyelilerde evlilik oranının bu kadar yüksek olması da, Arap toplumlarında evliliklerin çok küçük yaşlarda bir gelenek haline gelmesinden, inançlarından kaynaklanmaktadır.

3.2. Sosyo-Kültürel Değişkenler

Çalışma kapsamında Suriyelilere, kültürel-dini farklılıklar, sosyal dışlanma ve vatandaşlığa geçiş konularında sosyokültürel bazlı sorular sorulmuş, alınan cevaplar “tek örneklem T-test” yoluyla analiz edilerek Suriyelilerin entegrasyon sürecindeki durumları hakkında tespitler yapılmıştır.

Tablo 4: Kültürel ve Dinsel Farklılıklardan Ötürü Yaşanan Uyum Sorununa İlişkin Tablo

	N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Düzeyi (p)
Kültürel farklılıklardan ötürü bulunduğum kente uyum sağlamakta zorluk çekiyorum	226	1,6991	1,0318	0,000
Dinsel farklılıklardan ötürü yerel halkla uyum sorunu yaşıyorum	226	1,4248	0,7922	0,000

Tablo 4.'e göre Aydın'da yaşayan Suriyelilerin uyum sürecinde sosyo-kültürel değişkenlere bağlı olarak yaşadıkları uyum sorununa dair cevaplar analiz edilmiş, buna göre kültürel ve dinsel farklılıkların uyum sürecindeki etkisi ölçülmüştür. Suriyeliler tarafından “Kültürel farklılıklardan ötürü bulunduğum ülkeye/kente uyum sağlamakta zorluk çekiyorum” sorusuna verilen cevapların ortalama değeri 1,69; anlamlılık düzeyi (p) ise 0,000 olarak hesaplanmıştır. Bu analizde % 95 güvenle $p < 0,005$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve

ortalamlar arasında anlamlı bir fark olduğu vurgulanabilir. Türklerle kültürel farklılıkların uyum sürecinde sorun teşkil ettiğini düşünen Suriyelilerin ortalaması, test edilen değerin ortalamasından düşük ($1,69 < 3$) olduğundan, Suriyelilerin kendileri ve Türkler arasında kültürel anlamda ciddi farklar görmediği, bilakis Türklere yakın hissettikleri, ortak kültürel bağların topluma uyum sağlama noktasında her iki tarafa da olumlu katkılar yaptığını düşündükleri sonucuna varılabilir (Yılmaz, 2019: 181).

Tablo 4.'e göre "Dinsel farklılıklardan ötürü yerel halkla uyum sorunu yaşıyorum" ifadesine dair elde edilen ortalama değer 1,42; anlamlılık düzeyi (p) ise 0,000'dır. Yapılan analizler sonucunda % 95 güvenle $p < 0,005$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilerek ortalamlar arasında anlamlı bir fark olduğu görülebilir. Dinsel farklılıkların uyum sürecinde sorun yarattığını düşünen Suriyelilerin ortalaması, test edilen değerin ortalamasından düşük ($1,42 < 3$) olduğu için, her ne kadar mezhep farklılıkları olsa da İslamiyet dinine mensubiyet ortak paydasında buluşulduğu, dolayısıyla Suriyelilerin çoğunluğunun Türklere kendilerini dinsel açıdan yakın hissettikleri ve bu yakınlığın uyum sürecinde olumlu etki yarattığı çıkarımı yapılabilir (Yılmaz, 2019: 182).

Tablo 5: Sözlü/Fiziksel Saldırıya ve Sosyal Dışlanmaya Maruz Kalınmasına İlişkin Tablo

	N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Düzeyi (p)
Suriyeli olduğum için Aydın'da sözlü ve/veya fiziksel bir saldırıya maruz kalıyorum	226	1,3673	0,8498	0,000
Suriyeli olduğum için yaşadığım veya gittiğim yerlerde sosyal anlamda dışlanmaya maruz kalıyorum	226	1,6460	1,0406	0,000

Tablo 5.'te ise, tek örneklem T- testi sonucunda Suriyelilerin yerel halk tarafından fiziksel/sözlü taciz ve sosyal dışlanma gibi ayrıştırıcı politikalara maruz kalıp kalmama durumları da analiz edilmiştir. “Suriyeli olduğum için Aydın’da sözlü ve/veya fiziksel bir saldırıya maruz kalıyorum” ifadesine 1 ile 5 arasında verilen cevapların ortalama değeri 1,36; anlamlılık düzeyi (p) ise 0,000’dır. Verilen cevaplara göre % 95 güvenle $p < 0,005$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve ortalamalar arasında anlamlı bir fark olduğunu söylemek mümkündür. Suriyeli oldukları için fiziksel veya sözlü saldırıya maruz kaldıklarını ifade edenlerin ortalaması, test edilen değer ortalamasından epey düşük ($1,36 < 3$) olduğundan, yerel halk tarafından yapılan sözlü ve fiziksel saldırıların Suriyeliler açısından ciddi bir güvenlik tehdidi oluşturacak düzeyde olmadığı çıkarımı yapılabilir (Yılmaz, 2019: 183).

Ankette ayrımcılık olgusuna istinaden “Suriyeli olduğum için yaşadığım veya gittiğim yerlerde sosyal anlamda dışlanmaya maruz kalıyorum” sorusuna verilen cevapların ortalama değeri 1,64; anlamlılık düzeyi (p) ise 0,000’dır. Bu cevaplara göre % 95 güvenle $p < 0,005$ olduğundan H_0 hipotezi reddedilir ve ortalamalar arasında anlamlı bir fark olduğunu söylemek mümkündür. Suriyeli olmanın sosyal dışlanmayı beraberinde getirdiğini savunanların ortalaması, test edilen değer ortalamasından bir hayli düşüktür ($1,64 < 3$). Bu sebeple, Suriyelilerin çoğunluğu Türkler tarafından ötekileştirilme eylemine maruz kalmadıklarını, kabullenilmemeseler bile en azından saygı duyulduklarını, bu durumun da toplumsal entegrasyon açısından olumlu bir gelişme yarattığını ifade etmektedirler (Yılmaz, 2019: 183).

Tablo 6: Vatandaşlığa Geçiş Talebine İlişkin Tablo

	N	Ortalama	Standart Sapma	Anlamlılık Düzeyi (p)
T.C. vatandaşlığına geçmek isterim	226	4,2699	1,2157	0,000

Entegrasyon sürecinin ne kadar sağlıklı yürütüldüğünün değerlendirilmesi için sorulabilecek en önemli sorulardan birisi de vatandaşlıktır. Suriyelilerin vatandaşlığa geçişi tartışmalarının yaşandığı son yıllarda, “T.C. vatandaşlığına geçmek isterim” ifadesine cevap veren Suriyeliler arasında ölçülen ortalama değer 4,26; anlamlılık düzeyi (p) ise 0,000’dır. Böylelikle verilen cevaplar % 95

güvenle $p < 0,005$ olduğundan Ho hipotezi reddedilir ve ortalamalar arasında anlamlı bir fark olduğu söylenebilir. T.C. vatandaşlığına geçmek isteyenlerin ortalaması, test edilen değer ortalamasından bir hayli büyük ($4,26 > 3$) olduğundan, Suriyelilerin genelinin vatandaşlık almaya bir hayli sıcak baktıkları, dolayısıyla Türk vatandaşlarının yararlandığı haklardan yararlanmak istedikleri sonucuna varılabilir (Yılmaz, 2019: 183). Anket sırasında birçok Suriyeli, Türkiye Devleti'nin kendilerine yaklaşımından memnun olduklarını, Suriye'ye geri dönmek istemediklerini ve vatandaşlığa alınmalarının kendi ve ailelerinin geleceği açısından iyi bir fırsat olacağını ifade etmişlerdir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'de yaşayan Suriyelilere yönelik son dönemlerde ciddi entegrasyon politikaları geliştirilmiş, çalışma izninden vatandaşlığa, dil kurslarından meslek kurslarına kadar bir çok yasal hak tanınmıştır. Suriyeliler, gerek Türkiye'nin sağladığı imkanlar ve yerel halkın kendilerine karşı toleranslı davranması, gerekse Suriye'de iç savaş koşullarının uzaması ve dönüş ümitlerinin azalması sebebiyle Türkiye'ye entegrasyon sağlamak zorunda kalmış veya gönüllü olarak uyum sağlamak istemişlerdir.

Aydın ilinde yapılan saha çalışması çerçevesinde Suriyelilere yönelik bazı sosyo-kültürel içerikli sorular sorulmuş, bu sorulara dayalı olarak Suriyelilerin Aydın'daki yerel halka yönelik algıları ölçülmüştür. Bu sorular çerçevesinde Suriyelilerin kültürel/dini anlamda Türklere kendilerini yakın hissettikleri ve bu faktörlerin uyum noktasında sorun yaratmadığı, Türklere tarafından sözlü/fiziksel tacize ve sosyal

dışlanmaya maruz kalmadıkları, dolayısıyla kendilerini ötekileştirilmiş hissetmedikleri, ayrıca vatandaşlığa geçme eğilimlerinin yüksek olduğu gibi bulgulara ulaşılmıştır. Özellikle vatandaşlığa geçiş eğilimi ile ilgili alınan olumlu cevapların yüksek olması, son zamanlarda gündemi bir hayli meşgul eden geçicilik-kalıcılık tartışmalarında Suriyelilerin geçici misafirlikten kalıcı olmaya doğru evrilmek istediklerini de ortaya çıkarmaktadır.

Aydın iline özgü pratikteki bu sonuçlar, teorideki “entegrasyon kuramları” ile bağdaştırılmış, bu bağlamda Suriyeliler ilk zamanlarda kendi milletinden olanlara güvenmek ve kendi grubunu üstün tutmak anlamına gelen “iç grup kayırmacılığı” doğrultusunda kendilerini toplumdan izole etme yoluna gitmiş ve “ayrılma” kuramı çerçevesinde hareket etmişlerdir. Zaman ilerledikçe bu ayrılma stratejisi yerini “entegrasyona” bırakmış, Suriyeliler sisteme ve topluma entegre olma çabası içine girmişler ve kısmen de bunu başarmışlardır.

Suriyelilere yönelik tutum ve politikalarda bu süreçte atılması gereken bazı adımlar vardır. Tüm Suriyelilerin niteliksiz ya da tehlikeli olduğunu düşünmek rasyonel bir tutum değildir. Savaştan kaçarak göç eden Suriyeliler içinde doktor, akademisyen, iş adamı, öğretmen gibi beyaz yakalı statüde diyebileceğimiz nitelikli meslek grupları da vardır. Bu kişilerin bilgisini ve yeteneklerini kullanmak, onları istihdama katmak entegrasyon açısından önemli bir adımdır. Bunun dışında ciddi anlamda muhtaç olan Suriyelilere ayni ve nakdi yardım yapılması, özellikle ucuz işgücü olarak çalışan Suriyelilere karşı emek sömürsü yapılmaması, parlak ve nitelikli Suriyeli öğrencilere burs

imkanlarının tanınması devletin, STK'ların ve işverenin sıklaştırması gereken adımlar olduğu gibi; onların toplumdan dışlanmaması ve ötekileştirilmemesi, fiziksel ve sözlü şiddete maruz bırakılmamaları, Suriyelilerle ilgili asparagas ve abartılı bilgilerin sosyal medyada yayılmaması gibi konular da yerel halkın ve kamuoyunun özverili davranması gereken noktalardır.

Dış politika konusunda mültecilere yönelik son zamanlarda atılan adımlar da, Türkiye'nin mülteci politikası üzerinde etkili olmuştur. 2016 yılında gerçekleşen "Türkiye-AB Mutabakatı" her iki taraf için de işlevsel bir çözüm ortaya koymuş, AB'nin Türkiye'deki Suriyelilere harcanmak üzere vereceği 3+3 milyar Euroluk fon desteğine karşılık Türkiye'nin de mültecilerin Avrupa'ya geçişini engelleme ve sınır yönetimini sıklaştırma politikaları son zamanlarda yerini restleşmeye bırakmıştır (Erdoğan, 2020). 2020 yılının başlarında gerek AB'den alınan ekonomik taahhütlerin yerine getirilmemesi, gerekse Idlib'de yoğunlaşan çatışmalar sonucunda sınıra doğru akın eden Suriyelilerin yükümlülüğünün daha fazla taşınmak istememesi gibi sebeplerle Türkiye de sınır kapılarını açmış, bu durum AB ile Türkiye arasındaki tansiyonu yükseltmiştir. Dış politikada Türkiye'nin müttefikleri ile daha uzlaşmacı ve yumuşak güç eksenli ilişkiler kurması, içeride yaşayan Suriyelilerin akıbeti ve uyum süreçleri açısından da önem kazanmaktadır.

Son tahlilde, iç ve dış politikada etkin olan tüm aktörlerin üzerine düşen; Suriye'de durumun normalleşmeyeceği varsayımıyla en kötü senaryo üzerine düşünerek, Suriyelileri dışlamak ve Türkiye

Cumhuriyeti'ne karşı potansiyel tehdit unsuru olarak görmek yerine, onlara karşı daha kapsayıcı ve uzlaşmacı bir tutum geliştirmektir. Her ne kadar onları sevmek ve benimsemek zorunda olunmasa da, özünde “insan” oldukları için onlara saygı duyulmalı, dahası ülkenin eğitim, bilim ve ekonomik alanlarda kalkınması açısından nitelikli olan Suriyelilerden yararlanma noktasına gidilmeli, rasyonel davranılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ashforth, B. E., ve Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of management review*, 14(1): 20-39.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, Acculturation and Adaptation. *Applied psychology: An International Review*, 46(1): 5-68.
- Bilgin, N. (1995). *Kollektif Kimlik*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.
- Bilgin, N. (2003). *Sosyal Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Brewer, M. B. ve Miller, N. (1996). *Intergroup relations*. Buckingham: Open University Press.
- Doosje, B. ve Ellermers, N. (1997). Stereotyping under threat: The role of group identification. *The social psychology of stereotyping and group life*, Der. R. Spears, v. d. Oxford: Blackwell.
- Erdoğan, M. (2020). Türkiye'deki Suriyeliler: 9 Yılın Kısa Muhasebesi. *Perspektif*, <https://www.perspektif.online/tr/siyaset/turkiyedeki-suriyeliler-9-yilin-kisa-muhasebesi.html>, (Erişim: 02.06.2020).
- European Commission (2005). *Study on immigration, integration and social cohesion: Final Report*.
- Hynie, M., Korn, A., ve Tao, D. (2016). Social context and social integration for Government Assisted Refugees in Ontario, Canada. In M. Poteet & S. Nourpanah (Eds.), *After the flight: The dynamics of refugee settlement and integration*, 7(6), 183-198.
- Saggar, S., Somerville, W., Ford, R. ve Soboloewska, M. (2012). *The impacts of migration on social cohesion and integration: Final report*, Migration Advisory Committee.
- Sözen, E. (1991). Sosyal Kimlik Kavramının Sosyolojik ve Sosyal Psikolojik Bir İncelemesi. *Sosyoloji Konferansları*, 23: 93-108.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33: 1-39.

- Tajfel, H. ve Forgas, J. P. (1981). *Social categorization: Cognitions, values and groups*. *Social cognition: Perspectives on everyday understanding*, Der. J. P. Forgas. London: Academic Press.
- T.C. İçişleri Bakanlığı, GGMM (2020). <https://www.goc.gov.tr/gecici-koruma5638>.
- Yılmaz, E.A. (2019). “2011 Sonrası Türkiye’ye Gelen Suriyelilerin Toplumsal Uyum Süreci ve Sorunları: Aydın İlinde Bir Alan Araştırması”, (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.

BÖLÜM 12

**SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ***

Dr. Nuran VARİŞLİ¹

¹ Uzman, Sosyal Güvenlik Kurumu, gulumennuran@hotmail.com,

* Bu çalışma 21-22 Aralık 2019 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen 4. Uluslararası Sosyoloji ve Ekonomi Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuş ve bildiri özeti olarak kongre özet kitabında yayımlanmıştır.

GİRİŞ

Sosyal dışlanma ve yoksulluk problemleri gelişmekte veya gelişmiş olan bütün ülkelerde ortaya çıkmaktadır. Problemlerden etkilenme derecesi ve şekli ülkelerin uyguladıkları ekonomik politikalarına, problemlere ve ekonomik yapılarına görüşlerine göre değişmektedir. Bununla beraber sosyal dışlanma ve yoksulluk problemleri arasında sıkıca bir sebep netice bağlantısı bulunmaktadır. Problemlerin çözümü ise sosyal dışlanma ve yoksulluk problemleri arasındaki bağlantıların net bir biçimde belirlenmesine bağlı olmaktadır. Bu çalışmada bağlantılar bütün yönleri ile ortaya koyulmuştur. Sosyal dışlanma, belirli kişilerin ya da grupların kişisel gerekçe veya grupların yapısallığına bağlı olmak üzere mekânsal manada olmasa da sosyal iştirak manasında büsbütün ya da kısmen ortamında yaşadıkları topluluğun dışında bulunmaları ve bu topluluktaki vatandaşlığa ilişkin uygun eylemlere katılamamaları diye tanımlanabilir. Sosyal dışlanma, güvencesizlik, eşitsizlik ve eğretiliğe yönelik bütünsel ve yeni bir yaklaşım sayılmaktadır. Yoksul olmak, giyim ve barınma ihtiyacını karşılayamamayı, aç olmayı, okur-yazar olmamayı ve okula gitmemeyi, hasta olup bakım hizmeti alamamayı anlatmakta iken, yoksul birey açısından bu vaziyet, kamusal ve toplumsal kuruluşlar tarafından kötü davranış görerek, buralarda güçlerini ve seslerini çıkaramamak, kendileri dışında meydana gelen olayları kontrol edememe gibi daha geniş mana üstlenmektedir. Türkiye’de sosyal dışlanma ve yoksulluk problemleriyle her devirde karşılaşılmasına karşın bu problemlerin birbirinden etkilenme şekilleri geçmiş

devirlerde yönetilenlerce umursanmamış ve gereken önlemler tam manasıyla alınamamıştır. Bunun sonucunda işsizlik ve yoksulluk devamlı olarak genişleyerek artmıştır. Bu çalışmada Türkiye'nin bulunan problemler karşısında ne şekilde önlemler aldığı incelenmiş ve bu problemlerin giderilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Küreselleşme oluşumu ile beraber, insanoğlunun varoluşundan bugüne kadar var olan güvencesizlik, ayrımcılık, eşitsizlik, bağımlılık ve adaletsizlik gibi problemler artan gelişme ve zenginliğe karşın giderek derinleşmektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, geniş bir kısmı ilgilendiren, çok farklı problemleri sınıf ayrıcalığı gözetmeksizin ele alan "sosyal dışlanma" konusu oluşturmaktadır. Sosyal dışlanma; işsizlik, eşitsizlik, yoksulluk, ayrımcılık, sosyal koruma gibi temel konuları ile beraber sosyal, ekonomik, siyasal tartışmaların ve kamu tartışmalarının en mühim kavramı durumuna gelmiştir. Sosyal dışlanma bilhassa endüstrileşmiş ülkelerin sınıf yapısını etkileyen değişimler sebebiyle etkilerinin azaltılması ve eşitsizliğin çözümlenmesi noktasında en çok kullanılan kavram olmaktadır. İlk evvel 70'li yıllarda Fransa'da gündeme gelmiş olan sosyal dışlanma sözcüğü, 80'li yıllardan itibaren ise bütün dünyada kullanabilir bir kavram durumuna dönüşmüştür. Avrupa Birliği içinde 90'lı yıllarda, refah devletinin gerilemesi, işsizlik oranındaki çoğalma ve uluslararası göçün fazlaşması gibi artan sosyal problemler, kavram üzerindeki alakayı önemli değerde arttırmaktadır. Sosyal dışlanmanın fazla çeşitli boyutta olmasıyla bunun sosyal patlama korkusu ve sosyal parçalanma tehlikesini arttırması, hatta dışlanmaya sebep olan mekanizmaların karmaşıklığı

sebebiyle çözüm yollarının geliştirilmesinin son aşama zor olması, sosyal dışlanmayı günümüzde Avrupa Birliği'nin en esas tartışmalarının odağına çekmiştir (Sapançalı, 2005: 52). Küreselleşme oluşumunun ortaya getirdiği olumsuzluklardan olan; sosyal dışlanma ve yoksulluk ile bu problemler arasındaki ilişkiler bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadırlar. Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramları, çeşitleri, nedenleri ve ölçüm yöntemleriyle beraber açıklanmaya çalışılmıştır. Günümüzde çoğu vakit yoksulluk kavramı yerine de kullanılan sosyal dışlanma ile yoksulluk arasındaki ilişkiler sorgulanmaktadır. Siyasal, mekânsal ve manevi alandan görülen dışlanma türleri bünyesinde ayrı biçimlerde de olsa yoksulluk barındırdığından, bu dışlanma çeşitlerine farklı başlıklar durumunda değinilmiştir. Yoksulluk, insanlık tarihinin yerleşik bir hali olsa da yeni vakitler de niceliksel ve niteliksel dönüşüme uğramıştır. Yoksulluğun niteliksel dönüşümünü belirlemekte olan merkezi bileşen sosyal dışlama olmaktadır. Bu sebeple dışlama, çağımızda yoksulluğu anlamak, açıklamak ve yoksullukla mücadele edebilmek için başvurulacak anahtar kavram durumunda olmaktadır.

1. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, sosyal dışlanma ile yoksulluk problemleri arasındaki ilişkiler incelenirken, bu problemlerin oluşturduğu durum ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Öncelikle sosyal dışlanmanın kavramsal olarak ortaya koyulması gerekmektedir. Daha sonra ise sosyal dışlama denilince bizde nelerin çağrışım yapması gerektiği ve

sosyal dışlamadan ne anlamamız gerektiğinin netleşmesine gereksinim duyulmaktadır.

2. YÖNTEM

Tanımlayıcı nitelikte olan çalışmada genel olarak literatür araştırması yapılmıştır. Bazı varsayımlara göre hareket edilerek, problemlerin çerçevesi tanımlanarak çözüm önerileri sunulmaktadır. Konuya ait güncel tartışmaları kapsayan ve geniş içerikli pek çok kaynak gözden geçirilerek ve anlatılmak istenen konunun içeriğine uygun olarak yer verilmektedir. Bazı konularda güncel veriler ışığında olağan durum gözler önüne serilerek ve bazı tahminlerde bulunulmaktadır.

3. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1. Sosyal Dışlanma Kavramı

Sosyal dışlanma Fransızca kökenli bir deyim olmakta ve Fransa'da 1960'lı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır (Sindzingre, 2002: 2). Sosyal dışlanma; marjinalite, değiştirilebilirlik, bağlantısızlık, yoksunluk, gereksizlik, yabancılaşma, kapanma ve konuttan çıkarılma gibi deyimlerle de anlatılmaya çalışılmaktadır (Sapançalı, 2003: 13). Genel bir şekilde belirli grupların ya da bireylerin yapısal veya kişisel gerekçelere sadık olarak sosyal katılım manasında büsbütün ya da kısmen içinde yaşadıkları topluluğun dışında kalmaları ve bu toplumdaki vatandaşlığa ait olağan eylemlere katılamamalarını tanımlamaktadır. Buradaki olağan eylemler, tüketim, üretim ve tasarruf taraflı olabileceği gibi sosyal ve siyasal taraflı eylemler şeklinde de olmaktadır (Peace, 2001: 28). Sosyal dışlanma

günümüzde; işsizlik, eşitsizlik, yoksulluk ve yoksunluk gibi olgularla izah edilmektedir. Ancak bu olgulara göre kişilerin, her toplumda her dönemde dışlanmış olarak kabul edilmesi olası olmamaktadır. Gelişmiş bir topluluktaki işsiz bir kişinin karşılaştığı problemlerle gelişmekte olan ülkelerde işsiz kişinin karşı karşıya kaldığı problemlerle yoksunluk seviyesi değişik olabilmektedir. Yoksulluk ülkeden ülkeye değişik bir şekilde algılanabilmektedir (Sapançalı, a.g.e. 2003: 20-21). Sosyal dışlanmaya ilişkin “görecelik”, “çok boyutluluk” ve “dinamik bir süreç” oluşu gibi birçok unsurdan söz edilebilir. Göreceli bir kavram olmasıyla farklı kişilere farklı anlamlar çağrıştırabilmektedir. Çok boyutlu olmasıyla farklı kaynakların olması ve farklı süreçlerle (ekonomik, sosyal, kültürel ve politik) ilgili olması görülmektedir. Sosyal dışlanma dinamik bir kavram sayılmaktadır. İnsanı toplumsal yaşama bağlayarak, katan ve onu toplumun üyesi yapan gereksinimlerin kâfi olarak karşılanamamasının meydana çıkardığı bir netice sayılmaktadır. Buna bağlı olan herhangi bir alandaki yoksunluk o alandan başlayarak insanın toplumdan dışlanması sürecini başlatmaktadır.

3.2. Sosyal Dışlanma Kavramının Literatürdeki Kullanılış Biçimleri

Bu kavram kullanılan kişiye ve araştırılan, tartışılan konunun odak noktasına göre farklılaşabilmektedir. Gary Rodgers, sosyal dışlanmayı emek piyasasından, topraktan, güvenlikten, hizmetler ve mallardan, insan haklarından dışlanma olmak üzere 5 boyutta ele almaktadır. (Rodgers vd. 1995: 45-49). Levitas’a göre sosyal dışlanma kavramının

ücretli olmayan emeğin kıymetini düşüren ve ücretli emek arasında da eşitsizlikleri örten içeriğine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda sosyal dışlanma mülkiyet sahibi olan sınıfta toplumun kalan bölümü arasındaki eşitsizliklerin de üstünü örtmek için kullanılan bir kavram durumunda olmaktadır (Levitas, 1996: 5). Ronaldo Munck'a göre küreselleşme tarafından dışlanma üretilmektedir. Sosyal dışlanmanın küresel eşitsizliğin, çatışmanın analizini yapan güçlü bir kavram olduğunu belirtmektedir. Küreselleşme tarafından oluşturulmuş sosyal dışlanmanın üstesinden gelebilmenin tek yolu olan bütün haklara sahip yurttaş iddiasını tartışmıştır (Munck, 2005: 21-26). Sosyal dışlanmayı daha iyi anlayabilmek için sosyal dışlanmanın dinamikleri olan ekonomik dışlanma, sosyal ilişkilerin zayıflaması, sosyal destek yoksunluğu ve kurumsal dışlanma/kurumsal destek yoksunluğu kavramlarını açıklamakta yarar olmaktadır.

Ekonomik Dışlanma: Bugün ekonomik dışlanmanın en mühim ögesini işsizlik oluşturmaktadır. Düşük ücretle, kötü çalışma koşullarına karşı karşıya kalarak çalışma, güvence ya da belli bir düzende süreklilik sağlamayan her çeşit çalışma da ekonomik dışlanmaya sebep olmaktadır. Kişinin gereksinimlerini karşılamasına imkan tanıyacak seviyedeki gelire sahip olması, ekonomik anlamda dışlanmasında hafifletici bir unsur olmaktadır. Ekonomik dışlanmanın açıklanmasında ülkeler arasında farklılıklar olabilmektedir. Örneğin: Avrupa ülkelerinde uzun müddetli işsizlik ekonomik dışlanma işareti sayılırken, ABD'de az ücretli çalışanlar ve alt sınıflık üzerinde durulmaktadır (Silver, 1994: 549,(Çakır, 2002: 86'daki alıntı)).

Sosyal Destek Yoksunluğu: Sosyal ilişkiler zayıfladığında insanların toplumsal hayatla bütünleşmesinin önündeki mânilerden birisi olmaktadır. İki farklı açıdan incelenebilmektedir. İlki iş hayatı içerisinde kurulmakta olan sosyal ilişkilerin, işsizlik nedeniyle sona ermesidir. (Koray vd. 1995: 87). İkincisi aile, dostluk, akrabalık ve hemşerilik gibi yakın çevre ile olan ilişkilerdir. Kişi maddi yoksulluk içerisinde olsa dahi bu yakın ilişkiler manevi ve maddi açıdan desteklendiği için dışlanmaya karşı bir mâni olma etkisine sahiptir.(Çakır,a.g.e. : 86-87).

Kurumsal Destek Yoksunluğu: Toplumda kişileri sosyal koruma altına alacak kurumların yetersiz olması sayılmaktadır. Gereksinimlerini karşılayabilecek bir işe bir gelire sahip olmayan, geliri ve işi olsa bile mahrum durumda olanları, çocukları, kadınları ve yaşlıları koruyacak kurumsal ve yasal organizasyonlar dışlanmayı önlemede mühim bir işlev üstlenmektedirler. Sosyal hizmetlerden yararlanamayarak ekonomik bakımdan belirli bir geliri olmayan ve güçsüz bireyler bu manada sosyal dışlanmış bireyler olmaktadırlar. Gelişmiş olan ülkelerde sosyal güvenlik kurumlarının sosyal dışlanma olgusunun daha az meydana çıkması beklenebilir (Sapancalı, 2003: 174).

İşgücü Piyasasındaki Değişim: Bu değişimin İşgücü piyasası üzerinde bu değişimin yansıması işgücü piyasasında bölünme ve artan işsizlik biçiminde gerçekleşmiştir. Müşteri isteklerine ve değişen şartlara işletmelerin cevap verebilmesi için lazım olan esneklik, bir yandan yeni çalışma şekillerini meydana çıkarırken diğer taraftanda işgücü piyasasında maliyetlerden tasarruf işçi sayısının eksiltilmesi, sosyal

koruma için ayrılan payın azaltılması gibi neticeler doğurmuştur (Petrol-İş, 2000: 891). Çalıştırma olanaklarının kuralsızlaşma ve esneklik yoluyla kısıtlanması, yeni işsizlerin meydana çıkması yanında bir müddettir ve işsiz olanların yeniden iş bulabilme şanslarını da iyice kısıtlamaktadır. Sosyal dışlanma bakımından uzun müddetli işsizlik büyük bir tehlike olarak varlığını sürdürmektedir (Çakır, a.g.e. 2002: 91).

Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik ve Yoksulluk: 1980'li yıllardan sonra gelir dağılımının ekonomik anlamda problem olmasından çok, sosyal ve politik açıdan problem olduğu idraklanmaktadır. Yoksulluğun ölçülmesi mevzusunda ülke içinde kırsal ve kentsel kesimler bakımından değişiklikler olacağını göz ardı etmemek gerekmektedir (Ekin, 2000: 292). İnsani yoksulluk yaklaşımı sosyal dışlanma bakımından daha açıklayıcı olmaktadır. İnsani yoksulluk, eğitim ve sağlık olanaklarından yararlanamama, yeterli beslenmeme, okumayı ve uygun şekilde konuşmayı bilememe, sağlıklı içme suyunu kullanamama, evsizlik, herhangi bir iş sahibi olamama, gelecekte korkma, özgürlük ve güçsüzlüğün yetersiz oluşu manasına gelmektedir (Sapançalı, 2001: 128).

Sosyal Korumanın Yetersizliği: Sosyal koruma bireylerin kendi kaderlerine terk edilmemesi manasına geldiği söylenebilir. Sosyal dışlanmayı meydana getiren etmenlerin sosyal korumaya karşı yeterince önlem alınamamasından kaynaklandığı görülmektedir. Vasıf düzeyinin yetersiz olması, kötü barınma koşulları, sağlık koşullarının yetersizliği, işsizlik, düşük gelir ve yaşantı kalitesinin düşük olması

sosyal dışlanmada etkili faktörler olarak belirlenmiştir. Bunların aksine sosyal güvenlik düzeyinin yüksek bir seviyede olduğu Kuzey Avrupa ülkelerinde güvencesizliğin, işsizliğin, evsiz olmanın, vb. zarar verme tesirinin düşük seyrettiği belirlenmiştir. (Çakır, a.g.e. 2002: 93-94). Sosyal dışlanma riski sosyal korumanın geliştiği ülkelerde daha düşük yaşandığı gözlenmektedir.

Eşitsizlik: Bir toplumdaki hukuk sisteminin etkisinin yanında ekonomik, politik, eğitim, kültür, ahlak ve sosyal sistemlerin de olan eşitlik düşüncesinin yaşama geçirilmesi bağlamında önem ve etkisi bulunmaktadır (Doğan, 2000: 247). Bugün dünyanın her tarafında, çeşitli şekillerine rastlayabileceğimiz eşitsizlik, fırsatta eşitsizlik olarak giderek büyümektedir. Toplumsal kurumlar ve toplumsal düzenlemelerin birbiri ile bağlantılarından kaynaklı, sosyal hayatın herhangi bir alanında yaşanan eşitsizlik diğer alanları da etkilemektedir (Jamrozik vd. 1998: 132, (Çakır, a.g.e.: 94'deki alıntı)).

3.3. Sosyal Dışlanmanın Çeşitleri

Sadece yoksulluk ve işsizlik şeklinde sosyal dışlanma oluşmadığı gibi, bir işe sahip olarak sosyal bütünleşmeyi güven altına almakta yetmemektedir. Gelecekte umutların kalmaması, gelecek için beklentilerinin yitirilmesi de sosyal dışlanmanın başladığını gösterebilir. Ekonomik alanda sosyal dışlanma ikiye ayrılmaktadır: Mal ve hizmet piyasalarında dışlanma ve tüketim toplumunda dışlanma sayılmaktadır.

Mal ve Hizmet Piyasalarında Dışlanma: Ekonomik bakımdan “tüketimden dışlanma” manasına gelmektedir. Temel gereksinimlerin (barınma, beslenme ve giyinme gibi) yeterince karşılanmaması ve bunlardan yoksunluk anlamına gelmektedir (Sapançalı, 2003: 125).

Tüketim Toplumundan Dışlanma: Yoksulluk biçiminin tüketim toplumunda ortaya çıkmasını sosyal dışlanma biçiminde açıklamak mümkün olmaktadır. Bu bakımdan sosyal dışlanma genellikle refah devletinin imkanlarından faydalanmalarda azalmalarla başlayan ve zamanla sosyal hizmetlerin maliyetlerini karşılayamayan bir süreç sayılmaktadır. Sağlıklı içme suyu, toplu ulaşım, elektrik, iletişim gibi hizmet ve mallardan dışlanma bir sorun meydana getirmektedir (Sapançalı, 2003: 135).

İşgücü Piyasasında Dışlanma: İşgücü piyasasında, istihdama katılma veya istihdama katılıp katılmamak şekli sosyal dışlanmayı belirlemektedir. Sosyal dışlanmanın işgücü piyasalarıyla olan ilişkisi iki boyutta değerlendirilebilir. Bunlardan biri işsizlik diğeri ise işgücü piyasası içerisinde meydana gelen sosyal dışlanma olmaktadır (Sapançalı, 2003: 137).

İşsizlik: En belirgin sosyal dışlanmanın şeklini işsizlik oluşturmaktadır. Eğitimlerini tamamlamayıp ilk kez iş arayan ancak uygun iş bulamayan genç nüfus, yeniden iş bulma olasılıkları düşük olan çok geniş bir grup, uzun zamanlı işsizler ve değişik etnik azınlıklara üye kalitesiz iş gücüyle örgütlerin sayısal esneklik ya da teknolojik anlamdaki yenilikler neticesi işine son verdiği çalışanlar

sosyal dışlanmanın ilgi alanını oluşturmaktadır. İşsizlik ve sosyal dışlanma arasındaki bağlantıyı değişik boyutlarda incelemek mümkündür olmaktadır. Buna göre; ilk olarak işsizlik, üretken gücün savurganlık edilmesini içermektedir. Uzun süreli işsiz kalan kişi, uygulamanın dışında kaldığı için sezgilerini, kendine güvenini ve niteliklerini kaybedebilir. İşsizlik, bireyin özgürlüğünü yitirmesi anlamına gelebilmektedir. İşsizlik, ruhsal hasara ve mutsuzluğa neden olmaktadır. İşsizlik klinik olarak tanımlanan hastalıklara ve ölüm oranlarının artmasına neden olabilir. İşsizlik aile yaşantısını ve sosyal ilişkileri mühim ölçüde bozabilir. İşsizlik, toplumsal cinsiyet bölünmesinin ve etnik gerilimlerin artmasında da mühim bir sebep olmaktadır. İşsizliğin arttığı devirlerde belirli toplumsal değerlerin zayıflaması söz konusu sayılmaktadır (Sapançalı, 2003: 141-143). Dışlanmanın bir başka şekli iş gücü piyasasına katılması önlenen, katılmayan ya da katılabilmesi için gerekli yetenek ve isteği bulunmayanların olmayanların dışlanmasıdır denilebilir. Kadınlar ise bu grubun başında gelmektedir. Geleneksel kültürün etkin olduğu toplulukların bazılarında kız çocuklarının eğitimi, çalışma hayatına katılması ve bu yolda kendilerini sosyalleştirmeleri önlenmektedir. Ataerkilliğin yoğun olduğu kırsal bölgelerde kadınların hayatta yer edinmelerini sağlayan tek olgu evlilik olmaktadır. Ev kadını olarak evlendikten sonra yaşamlarını sürdürenler üretim sürecine katılmadığı ve sosyal yaşamdan uzak varsayılan bir kişi olarak değerlendirilmektedir (Cantek, 2001: 102).

Atipik İstihdam: Sosyal dışlanma şekli olarak gelişmiş ülkelerde eğreti istihdam belirlenirken geçici ve kısmi süreli çalışanların toplam istihdama oranlarından yararlanılmaktadır. Atipik istihdam şekilleri gönüllü olarak çalışma unsurlarını da içermektedir. Gerçek olarak ev işleri, eğitim, çocuk bakımı ve benzeri yükümlülükleri yerine getirmek isteyen kadınlar tarafından kısmi süreli çalışma tercih edilmektedir. Atipik istihdam şekillerini eğreti olarak değerlendirmenin esas gerekçesi güvencesiz olmalarıdır. Eğitim harcamalarını işletmeler genellikle devamlı çalışmakta olan çekirdek işgücüne ayırmaktadır. Kişinin işyerinde eğitimden dışlanarak kendisini geliştirmesi imkanlarından yoksun bırakıldığı gibi kariyer fırsatlarından dışlandığında eğreti istihdamın dışlanma sürecinde oldukça etkisi bulunduğu neticesine ulaşılabilmektedir. (Sapançalı, a.g.e. 2003: 152-158).

Çalışan Yoksullar: Sosyal dışlanma işgücü piyasası içinde de olmaktadır. Sosyal dışlanma tehlikesini taşımakta olan çalışan yoksulların bir işin sahibi olmasına karşın düşük ücretler ve kısmi ve geçici süreli işler sorun oluşturmaktadır. Küreselleşme ile gelen rekabet ortamında ve gelişmekte olan ülkelerde emeğin ucuz olduğu az gelire sahip gruplara, bu ülkelerin ürünlerine yetişmek için rekabet yarışını kazanabilmek adına, gelişmiş ülkelerin çoğunda bir hayli bölümde işçilere ait ücretler azaltılmakta ve yoksullara yenileri ilave olmaktadır (İnsel, 2001:69). Çalışan yoksulların mühim bir kesimi çocuklar ve kadınlardan meydana gelmektedir. Aile gelirinin yoksul ailelerde yetersizliği çocuk ve kadın emeğinin formel ekonomide,

korunmadan yoksun ve düşük ücretli şekilde piyasaya sunulmasına sebep olmaktadır (ILO, 1985: 54).

3.4. Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk kavramı dönemden döneme, ülkeden ülkeye, bolluk, rahatlık düzeylerindeki gelişmelerle beraber farklılıklar göstermektedir. Sözlükte yoksul kelimesi “Geçinmek için çok sıkıntı çeken (kimse, toplum, ülke) şeklinde tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu). Çeşitli yazarlar yoksulluğun tanımlarını değişik biçimlerde yapmıştır. Yoksulluk bunlara göre; “toplumsal refah seviyesi, toplumun hayat standardının görelî ya da mutlak olarak minimum bir seviyenin altında kalan bireyin statüsünü” (Öztürk vd. 2010: 13); “kaynaktan ya da salt gelirden değil, benzer zamanda esas insani ihtiyaçlardan yoksun olmayı ifade etmektedir”(Temiz, 2008: 61). Subjektif ve objektif kıstaslara dayanarak değişik yoksulluk tanımları geliştirilmiştir. Bu farklı yaklaşımlar açısından mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk, öznel yoksulluk gibi bir hayli yoksullukla ilgili kavram meydana gelmiştir.

Mutlak Yoksulluk: Mutlak yoksulluk, spesifik bir yaşam standardı ile ilişkili olup, bunun altında kalan kısım yoksul olarak adlandırılmaktadır. Tekeli’ye göre “insanın kendisini biyolojik olarak üretebilmesi için gerekli olan kaloriyi ve öbür gerekli besin bileşenlerini temin edecek beslenmeyi gerçekleştiremeyen bireyler mutlak yoksul olmaktadır” (Tekeli, 2000: 142). Mutlak yoksulluk yaklaşımı yalnızca gıda harcamaları üzerine odaklanan “dar” şekli

yanında gıdadan başka harcamalarda hesaba dahil eden ‘geniş şekilden de söz edilebilir (Şenses, 2009: 64).

Görelî Yoksulluk: Görelî yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri yansıtmaktadır. Gini Katsayısı ve Lorenz eğrisi gibi bir hayli görelî yoksulluk göstergesi bulunmaktadır. Görelî yoksulluk sınırı, medyan gelirin yarısından daha düşük gelir ya da harcama düzeyinden ya da toplam nüfusun belirli bir yüzdesinin yer aldığı gelir ya da harcama seviyesine sahip olan kısımların yoksul olarak belirlenmektedir (Aktan, 2002).

Objektif ve Subjektif Yoksulluk: Objektif yoksulluk, asgari gereksinim seviyesinin refah ölçütü olmak üzere normatif yaklaşımla belirlenmesini anlatmaktadır. Subjektif yoksulluk ise, kişilerin kendi tercihlerine göre meydana getirdikleri gereksinim bileşimini temel alarak, öznel gerçekliği soyutlayan yaklaşımlardan uzaklaşmaktadır (Özsoy, 2003: 1).

Gelir Yoksulluğu-İnsani Yoksulluk: Gelir yoksulluğu, kişilerin hayatlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan asgari gelir seviyesi ile ölçülmektedir. Bu manada, gelir yoksulluğu, ‘parasızlık’ ya da satın alma gücünün yoksun olması anlamına gelmektedir (Aktan, a.g.e. 2002). İnsani yoksulluk, katlanılabilir bir hayat için gerekli seçenekler ve fırsatlardan feragat etmektir. İnsani Geliştirme Endeksi hesaplama yönteminde sağlık standardı, eğitim standardı ve refah standardı olmak üzere üç kriter kullanılmaktadır. Bunlar, sağlıklı bir yaşama, bilgi edinmeye ve tatminkar bir hayat sürmeyi temin edecek

kaynaklara erişmeye karşılık gelmektedir (Demir, 2006: 2).Kronik Yoksulluk-Geçici Yoksulluk: Kronik yoksulluk, yalnızca ekonomik haklardan mahrum olmak değil, bunun yanında nesilden nesle geçen, uzun müddetli ve şiddetli bir şekilde yaşanan yoksulluk manasına gelmektedir. Geçici yoksulluk ise yaşamın belirli devrelerinde yoksul olan, yalnız öbür devrelerde yoksul olmayan ve ortalama olarak bir yoksulluk seviyesine sahip olarak yoksulluktan kurtulabilme imkanı olanları anlatmaktadır (Temiz, a.g.e. 2008: 63).

4. SOSYAL DIŞLANMA YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Çağımızda dışlanma, yoksulluğu açıklamak, anlamak ve yoksullukla mücadele etmek için başvurulması gerekli anahtar kavram durumunda olmaktadır. Yoksulluk, ‘yokluk’ u ve ‘yok’u ifade etmektedir. Günümüzde yoksulluk ‘yok-etme ve yok-sayma’ oluşları üzerinden işlendiği söylenebilir. Dışlanma ve yoksulluk benzer manalı gibi görülse de, yoksulluğu içine alan sosyal dışlanma, kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışlanan bireyler muhakkak yoksul bireyler değildir. Çocuklar, göçmenler, azınlıklar ve hayat kadınları vb. yoksul olmayan ancak toplumdan dışlanan bireyler de bulunmaktadır. Yoksulluk sınırının altında kalıp da, yaşamını rahatça süren, işgücü piyasasında yer alanlar gibi, bu yoksulluk sınırın fazla üzerinde olup da eğitim, medeni, sağlık, sosyal ve demokratik haklar gibi gelenekte yer alan gelir ve tüketim harcamalarının haricinde olan ölçütlere göre, oldukça yoksun sayılabilen bireylerle karşılaşılmaktadır. Sosyal dışlanma yoksulluk ötesinde onun oluşmasına neden olan süreçlere odaklanmaktadır. Bu özelliğinden

dolayı nedensel analizleri kullanmaktadır. Bireylerin yoksunluk nedenlerine ilgi çekmektedir(Sapancalı, a.g.e. 2003: 51-52). Sosyal dışlanmayla-yoksulluğun ilişkisi şu biçimde kurulabilir. Şayet kişi, bir sosyal dışlanmaya muhatap ise, topluma aktif olarak katılmada sınırlı bir görev görmeye sahip olmaktadır (Bradly, 2000: 723-724). Türkiye'ye mahsus yerinden etme, zorunlu göç gibi siyasal dışlama işleyişleri, yeni yoksulların yaratılmasına yol açmıştır. Yoksulluk ve Sosyal dışlanma kavramları ilişkilerine bakıldığında aradaki farkın yalnızca yeni bir isimlendirme ile mi bağlantılı olduğu ya da dezavantajlara yeni bakış açısı mı getirdiği konusu önceden var olan yoksulluk kavramını yeniden isimlendirmektedir (Yoksulluk ve Dışlanma Konferans, 2002: 15-17). Abrahamson' a göre sosyal dışlanma ile yoksulluğa ilişkin asıl ayırım, ayrı zamanlarda meydana çıkmalarıdır. (Abrahamson, :15-16). Susan George'a göre, dışlanma sorunu küresel bir sorun olmakta ve küreselleşmenin meydana çıkardığı sosyal, siyasi ve ekonomik yapı içerisinde olmaktadır (Gökbayrak, 2005: 80). Levitas'a göre sosyal dışlanma, yoksulluğun bir sonucu olmakta ve temel sebebi olarak gelir düzeyi görülmektedir. Bu görüşe bakarak, kişilerin topluma katılımlarındaki yetersiz olmaları nedeniyle yaşadıkları sosyal dışlanma ve yoksulluk sayılmaktadır (Levitas, 2000).

5. SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK KARŞILAŞTIRILMASI

Yoksulluk İngiltere kökenli olup 19. Yüzyılın ürünü olmaktadır. Sosyal dışlanma kavramına bakıldığında, bilhassa Fransız geleneğinde

yer alan sosyal analizlerin merkezindedir. Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarının kökenleri başka olmasıyla birlikte, birbiri yerine geçebilen ve benzer manaları anlatan kavramlar olarak kullanıldığı görülmektedir. Yalnız yoksulluğu da içinde barındıran sosyal dışlanmanın bu yönüyle oldukça geniş bir manayı içerdiği söylenebilir. Yoksul olmayan bireyler de kendilerini dışlanmış hissedebilirler veya toplumdan dışlanmış olabilirler. Modern toplumda yoksul olma herkesin her an riski olmaktadır. Kişi yoksulluğa düşse de yakın çevresindeki kişiler tarafından desteklendikleri ve korundukları dışlanma hissine kapılmamaktadır. Kimi zamansa tam zıttı mümkün olmaktadır (Aytaç, 2006). Her zaman yoksulluk sosyal dışlanmaya sebep olmamaktadır. Avrupalılar ise sosyal dışlanmayı gelir yoksulluğundan başka olarak görmektedirler. Yoksulluk dağıtımına ilgili bir neticeyken, dışlanma toplumda yer almanın, sosyalleşmenin ve sosyal kaynaklar ile haklara ulaşmanın azalmasını ihtiva eden ilişkisel bir süreç saymaktadırlar (Silver vd. 2006: 58). Akademisyenler, toplumsal ve bireysel kaynaklar ile sosyal ve politik katılımı kapsamakta olan çok boyutlu olarak dinamik bir süreç olması sebebiyle sosyal dışlanma kavramını, yoksulluktan üstün olduğunu söylemişlerdir. Bu ikisinin birbiriyle ilişkisiz kavramlar olduğunu iddia etmişlerdir. Becker'e göre, sosyal dışlanmayla yoksulluğun birbirinden başka olduğunu ileri sürerek sosyal dışlanma, kaynakların dağılımındaki adaletsizlikten ve yoksulluktan daha geniş kavramı anlatmaktadır (Becker. 1997). Haan'a göre, yoksulluğun açıklanmasıyla tanımlanması arasındaki boşluğun kapanmasında sosyal dışlanma bir aracı görevindedir. (De Haan, 1999: 1). Estiville

göre, yoksulluk ve sosyal dışlanma kesinlikle benzer şeyi ifade etmemektedir (Estiville, 2003: 2). Çoğu araştırmaların sonucunda yoksullar ve dışlanmışlar aynı kişilermiş gibi belirtilmişse de bütün yoksul olanlara dışlanmış demek gibi bütün dışlanmış olanlara da yoksul diyerek genelleme yapılmamalıdır. Kişilerin esas ihtiyaçlarını karşılayamaması vaziyeti olan yoksulluk, mevcut vaziyeti ifade ettiğinden statik bir durum olmaktadır. Sosyal dışlanma, yoksulluğun ve onun kısır döngüsünün sürdürülmesinden faaliyet gösteren süreç olduğundan dinamik olmaktadır. Yoksulluk analizleri eğitim ve cinsiyet, ikamet yeri özellikleri, işin piyasası konularına eğilince sosyal dışlanmaya yaklaşan bir anlam durumuna geldiği görülmektedir. (De Haan, 2000: 30). Sosyal dışlamanın neticelerinin ölçümü yoksulluklar ve yoksunluklar analizine oldukça benzemektedir. Sosyal dışlanmada topluma katılamama olgusu bulunurken yoksulluk kavramının merkezinde gelir yetersizliği bulunmaktadır.

Yoksulluğun neden olduğu sosyal dışlanma çeşitlerini; manevi dışlanma, mekânsal dışlanma, hayattan dışlanma, politik dışlanma olarak sıralayabiliriz.

Manevi Dışlanma: Yoksulluk, insan onurunu ve benlik saygısını yıkmaktadır. Yoksul insanın değersiz kılınmasının, en mühim neticesi, kendi kendini dışlama oluşlarının meydana çıkması olmaktadır. Yoksullar aşağı çeşitten olan işlere zorlanmakta, ahlaksal olarak da değersizleştirilmekte, riskli gruplar ve tehlikeli sınıflar gibi toplumun içinde tarif edilmektedirler.

Mekânsal Dışlanma: Kentlerin dışına yoksullar görülmeyecek bir şekilde itilmekte veya yoksul olmayan kişiler yoksulları görmeyecekleri şekilde yeni kentsel mekânlar yaratmaktadırlar. Mekânsal dışlanmanın gecekondü bölgelerindeki hayat en belirgin belirtisi olmaktadır. Bu alanların dışına yoksul insanların çıkmaları olabildiğince zor olmaktadır.

Hayattan Dışlanma: Yoksulluğun en doğrudan neticesi açlık olmaktadır. Ölüme yol açan açlık, öbür taraftan yaşamın çeşitli anlamlarından ve alanlarından uzaklaştırarak insan biyolojisinin devamlı hasarlara uğramasına sebep olmaktadır. Bu vaziyetten en fazla etkilenenler çocuklar olmaktadır.

Politik Dışlanma: Yoksulluğun dışlayıcı tesiri kamusal yaşamda, geniş kısımların politikadan uzaklaşarak zamanla politika karşıtı olan bir tutum sergilenmesi şeklinde yansımaktadır. Kamusal hizmetler alanının da dışında yoksullar bırakılmaktadır. Yaşamında ekonomik sıkıntılarla devamlı olarak mücadele etmekte olan yoksul insanlar politik yaşamda ise seçim döneminde kullanacakları oy oranında siyasi yaşam içerisinde yer alabilirler.

SONUÇ

Bugün bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi yoksulluk ve sosyal dışlanma Türkiye'nin de büyük bir problemi olmaktadır. Bu problemlerin çözüme kavuşması için problemler arasındaki ilişkinin birbirlerini etkileyebilme derecelerinin ve yönünün öncelikli olarak belirlenmesi, meydana koyulması gerekmektedir. Türkiye'de sosyal

dışlanma ve yoksulluk arasında sıkıca bir ilişki bulunmaktadır. Problemler, neden sonuç ilişkisine dayanarak birbirlerinden etkilendikçe daha da büyüyerek içinden çıkılmaz durumlar almaktadır. İşsizliğin olduğu yerlerde yoksulluğun olması; yoksulluğun bulunduğu yerlerde işsizliğin olması; işsizlikleri ve yoksulluklarıyla insanların gerek mal ve hizmetlerinden gerek tüketimden gerekse işgücü piyasasından dışlanmaları, sosyal dışlanma, yoksulluk ve işsizliğin çok yönlü ilişkiler zincirinin halkalarını oluşturmaktadır. Sosyal dışlanmanın önüne geçilebilmesi için; toplumsal dönüşüm sürecinde; sosyal dışlanma problemini yaratan süreçlerin bilimsel çevrelerce ele alınması, araştırılması ve geliştirme önleme, koruma programlarının hazırlanması gerekmektedir. Göçü azaltıcı tedbirlerin sosyal ve ekonomik kalkınmayı sağlayıcı ulusal programlarla ele alınması gerekmektedir. Türkiye’de üretimi arttırarak, ekonomik kalkınmayı sağlayacak potansiyel bulunmaktadır. Toplumsal kalkınma hedefi doğrultusunda harekete geçilmesi mühim bir ulusal öncelik olmaktadır. Araştırma öncelikleri ulusal düzeyde saptanmalı, uygulanabilir ve kalıcı ulusal kalkınma programları geliştirilmelidir. Toplumun öncelikli olarak insan kaynaklarının ve ekonomik kaynaklarının kalkınma hedefi doğrultusunda etkin kullanımının olması gerekmektedir. Toplumsal katılımı sağlayacak yapısal dinamiklerin sosyal dışlanma yerine yaratılması, ülke düzeyinde bölüşüm ve üretim ilişkilerinin daha eşitlikçi ve adil bir seviyeye çıkarılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- ABRAHAMSON, P. "New Forms of Inequality in Contemporary Societies", Danish Congress of Sociology, Roskilde University, s:15,16.
- AKTAN, C. (2002). "Kavramlar Sözlüğü", Yoksullukla Mücadele Stratejileri, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/anasayfa-yoksulluk.htm> .
- AYTAÇ, S. (2006). "Sosyal Hizmetler ve Sosyal Dışlanma", Bilimin Işığında Aydınlanma Seminerleri, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- BECKER, S. (1997). Responding Poverty, Longmann, Great Britain.
- BRADLY, D. (2000). "Rethinking The Sociological Measurement Of Poverty", Social Forces, Vol.81, s.723-724.
- CANTEK, F. & Ş. (2001) "Fakir/Haneler: Yoksulluğun Ev Hali, Toplum ve Bilim, No: 89, s.102.
- DE HAAN, A. (1999). "Social Exclusion: Towards an Holistic Understanding of Deprivation", Department for International Development, London, s.1.
- DE HAAN, A. (2000). "Social Exclusion: Enriching the Understanding of Deprivation", Studies in Social and Political Thought, Cilt: 2, s.30.
- DEMİR, S. (2006). "Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme", DPT, S.2. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf> .
- DOĞAN, İ. (2000). Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar, Sistem Yayıncılık, İstanbul: Ocak, s.247.
- EKİN, N.(2000). Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları, İTO Yayını, İstanbul, s.292.
- ESTÍVILLE, J. (2003). "Concepts and Strategies for Combating Social Exclusion: An Overview", ILO, Portugal, s.2.
- GÖKBAYRAK, Ş. (2005). "Avrupa Birliğinin Sosyal Koruma Sorunsalı Olarak Sosyal İçerme Politikaları", Çalışma Ortamı Dergisi, Sayı: 80, s.80.

- ILO, (1985)Employment and Poverty in A Troubled World, Report of Meeting of High Level Experts on Employment, International Labour Office, Geneva, s.54.
- İNSEL, A. (2001). ‘İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri’, Toplum ve Bilim, Sayı: 89, s.69.
- JAMROZIK, A. & NOCELLA, L. (1998). The Sociology Of Social Problems, Cambridge Universty Pres.
- KORAY, M. & TOPÇUOĞLU, A. (1995). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi Yayını, Bursa, s.87.
- LEVİTAS, R. (2005). The Inclusive Society?: Social Exclusion and the New Labour, Macmillan, Basingstoke.
- LEVİTAS, R. (2000). Breadline Europe: The Measurement of Poverty, The Policy Press, Bristol.
- LEVİTAS, R. (1996). ‘The Concept of Social Exclusion and the New Durkheimian Hegemony’, Critical Social Policy, Vol: 16, s.5.
- MUNCK, R. (2005). Globalization and Social Exclusion, Kumarian Press, Bloomfield, s.21-26.
- ÖZSOY, E. (2003). ‘Kalkınma-Yoksulluk İkilemi ve Türkiye’, İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Yıl: 2003, Cilt 5, Sayı 1. <http://www.isguc.org/p=article&id=44&cilt=5&sayi=1&yil>
- ÖZTÜRK, N. (2010) GÖKTOLGA Gökalp ‘Yoksulluk ve Gelir Bölüşümünü Belirlemede Kullanılan Ölçütler’, Bütçe Dünyası Dergisi, Sayı 34., s.13.
- PEACE, Robin. (2001). ‘Social Exclusion: A Concept in Need of Definition’, Social Policy Journal of New Zeland, Issue 16, July 2001, s.28.
- PETROL-İŞ, (2000).Esnek Çalışma, Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul: Mart,s.891.
- RODGERS, G. C. G. ve FİGUEİREDO, J. (1995). Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses, International Institute for Labour Studies, U.N Development Programme, Genova, s.45-49.

- SAPANCALI, Faruk. (2005). ‘‘AB’nde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri’’, Çalışma ve Toplum, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, s.52.
- SAPANCALI, Faruk. (2003). Sosyal Dışlanma Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1. Basım, İzmir s.13-21-52-125-135-137-143-158-174 .
- SAPANCALI, F. (2001). ‘‘Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk’’, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, Nisan-Haziran, s.128.
- SİLVER, H. & MİLLER, S. M. (2006). From Poverty to Social Exclusion: Lessons From Europe, (Ed.) Chester Hartman, Povert & Race In America: The Emerging Agendas, Lexington Books, s.58.
- SİLVER, H. (1994). ‘‘Social Exclusion And Social Solidarity: Tree Paradigma’’, International Labour Review, Vol.133, N.5-6, s:549, (Çakır, 2002, s. 86’daki alıntı).
- SINDZINGRE, Alice N. ‘‘Exclusion and Poverty in Developing Countries: Some Issues’’. <http://www.dse.de/ef/poverty>, Sindzingre, htm(12.05.2002)s.2, (Sapançalı, a.g.e., s.3’deki alıntı).
- ŞENSES, F. (2009). Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, s.64.
- TEKELİ, İ. (2000). ‘‘Kent Yoksulluğu ve Modernite’nin Bu Soruya Yaklaşım Seçenekleri Üzerine’’, Yoksulluk, TESEV, İstanbul, s.139-160. http://www.tesev.org.tr/UD_OBJS/PDF/IYIYNTSM/YOKSULLUK.pdf .
- TEMİZ, H. (2008). ‘‘Dünyada Yoksulluk ve Önleme Stratejileri’’, Çalışma ve Toplum, S.61-63.
- Türk Dil Kurumu, Büyük Türkçe Sözlük, <http://tdkterim.gov.tr/bts/>.
- Yoksulluk ve Dışlanma/Dışlanma, (2002). Yoksulluk ve İnsan Hakları Nihai Rapor ve Sonuç Bildirgesi, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı, Kasım, s. 15-17.

IKSAD
Publishing House

ISBN: 978-625-7139-63-2